

ISSN 2616-406X

Національний університет «Одеська юридична академія»
Південно-український центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 67

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

ISSN 2616-406X

National University "Odesa Law Academy"
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

ACTUAL PROBLEMS OF POLITICS

COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS

Founded in 1997

Issue 67

Publishing house
«Helvetica»
2021

Засновники:

Національний університет «Одеська юридична академія»,
Південно-український центр гендерних проблем

Головний редактор:

Кормич Людмила Іванівна, доктор історичних наук, професор, академік УАПН,
завідувач кафедри політичних теорій, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса,
Україна, Заслужений діяч науки і техніки України, Researcher ID D-8560-2019, orcid.org/0000-0002-6417-8620.

Виконавчий редактор:

Милосердна Ірина Михайлівна, кандидат політичних наук, доцент,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-2083-9500.

Відповідальний секретар:

Краснопольська Тетяна Миколаївна, кандидат політичних наук, доцент,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5936-5889.

Голова редакційної ради:

Ківалов Сергій Васильович, доктор юридичних наук, професор, Президент Національного університету
«Одеська юридична академія», академік НАПрН України, академік НАПН України, Заслужений юрист
України, Одеса, Україна, ResearcherID AAG-7107-2019, orcid.org/0000-0002-4651-1805.

Члени редакційної колегії:

Аверочкіна Тетяна Володимирівна, доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії кафедри морського та митного права, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна, ResearcherID - L-6668-2018, orcid.org/0000-0003-0652-7658;

Афанасьєва Мар'яна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений юрист України, ResearcherID - F-1141-2019,
orcid.org/0000-0003-0497-6759;

Вітман Костянтин Миколайович, доктор політичних наук, професор, Директор центру підготовки магістрів
публічної служби та професійних суддів Національного університету «Одеська юридична академія»,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений працівник освіти
України, orcid.org/0000-0003-3586-9614;

Коваль Ігор Миколайович, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, секретар Одеської міської
ради, Одеса, Україна, Заслужений діяч науки і техніки України, orcid.org/0000-0002-3192-5044;

Кормич Борис Анатолійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри морського
та митного права Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна,
Заслужений юрист України, Researcher ID K-5883-2018, orcid.org/0000-0001-5948-5944;

Мамонтова Елла Вікторівна, доктор політичних наук, професор, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна;

Наумкіна Світлана Михайлівна, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, завідувач
кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського, Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2268-5181;

Сіленко Алла Олексіївна, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, професор кафедри
українознавства і соціальних наук, Одеський державний екологічний університет, Одеса, Україна;

Федотов Олексій Павлович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри морського
та митного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна,
orcid.org/0000-0001-7659-3023;

Харитонов Євген Олегович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений діяч науки
і техніки України, orcid.org/0000-0001-5521-0839;

Щедрова Галина Петрівна, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент
Академії політичних наук України, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин,
Університет ім. Альфреда Нобеля, Дніпро, Україна, orcid.org/0000-0003-1884-0799;

Arkadiusz Adamszyk, габілітований доктор гуманітарних наук, професор,
Університет імені Яна Кохановського в Кельце, Польща, orcid.org/0000-0003-0561-0230;

Dudinsky Vladislav, доктор філософії, професор, Пряшівський університет у Пряшеві, Словачка Республіка;
Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія.

Рекомендовано Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія»

Збірник «Актуальні проблеми політики» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі політичних та юридичних наук (052 «Політологія», 081 «Право») на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1).

Збірник входить до наукометричних баз: Index Copernicus (Республіка Польща); Google Scholar; Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR - репозитарій Національного університету «Одеська юридична академія».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Свідоцтво про реєстрацію KB № 22189-12089ПР від 07.06.2016 р.

Founders:

National University "Odesa Law Academy",
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

Editor-In-Chief:

Kormych Liudmyla, Doctor of History, Professor, Academician of UAPS, Head of Department of Political Theories,
National University "Odessa Law Academy", Researcher ID D-8560-2019, orcid.org/0000-0002-6417-8620.

Assistant Editor:

Miloserdnaya Irina, PhD in Political Science, Docent, Associate Professor of Department of Political Theories,
National University "Odessa Law Academy", orcid.org/0000-0003-2083-9500.

Executive Secretary:

Krasnopolskaya Tatyana, PhD in Political Science, Docent, Associate Professor of Department of Political Theories,
National University "Odessa Law Academy", orcid.org/0000-0001-5936-5889.

Head of Editorial Council:

Kivalov Sergiy, Doctor of Law, Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Academician of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, President of National University
"Odessa Law Academy", ResearcherID - AAG-7107-2019, orcid.org/0000-0002-4651-1805.

Editorial Board Members:

Averochkina Tetyana, Doctor of Law, Senior Research Worker, Assistant Professor, Head of the Laboratory,
Department of Maritime and Customs Law, National University "Odessa Law Academy", ResearcherID
L-6668-2018, orcid.org/0000-0003-0652-7658;

Afanasieva Mariana, Doctor of Law, Professor, Department of Constitutional Law, National University
"Odessa Law Academy", ResearcherID - F-1141-2019, orcid.org/0000-0003-0497-6759;

Witman Konstantin, Doctor of Political Science, Professor, Professor of the Department, Dean of the Graduate
School of Public Service, National University "Odessa Law Academy" orcid.org/0000-0003-3586-9614;

Koval Ihor, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Secretary at Odesa City Council,
orcid.org/0000-0002-3192-5044;

Kormych Borys, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Maritime and Customs Law
of National University "Odessa Law Academy", Researcher ID K-5883-2018, orcid.org/0000-0001-5948-5944;

Mamontova Ella, Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of Department of Political Theories
of National University "Odessa Law Academy";

Naumkina Svitlana, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Head of Department
of Political Sciences and Law, K.D. Ushynskii South-Ukrainian National Pedagogical University
orcid.org/0000-0002-2268-5181;

Silenko Alla, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Professor at the Department
of Ukrainian Studies and social sciences, Odesa State Ecological University, orcid.org/0000-0001-9420-0019;

Fedotov Oleksii, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Maritime and Customs Law
of National University "Odessa Law Academy", orcid.org/0000-0001-7659-3023;

Kharytonov Evhen, Doctor of Law, Professor, Head of Department of Civil Law, National University
"Odessa Law Academy", orcid.org/0000-0001-5521-0839;

Shchedrova Halina, Doctor of Political Sciences, Professor, Head of Department of Political Science
and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro), orcid.org/0000-0003-1884-0799;

Arkadiusz Adamczyk, Doctor Hab. (Social Sciences), Professor, Jan Kochanowski University,
Kielce, Poland, orcid.org/0000-0003-0561-0230;

Dudinsky Vladislav, PhD, Professor, University of Presov, Slovak Republic;

Mirica Stefania-Cristina, PhD, "Dunarea de Jos" University of Galati, Romania;

*Recommended by the Academic Council National University
"Odesa Law Academy"*

"Actual problems of politics" is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category "B" in the field of political and legal sciences (052 "Political Science", 081 "Law") based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 of 17.03.2020 (Annex 1).

Is included in the: Index Copernicus (Poland); Google Scholar; ScientificPeriodicals in National Library of Ukraine Vernadskyi, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR – the repository of the National University "Odesa Law Academy".

*The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed
by the Polish company Plagiat.pl.*

Certificate of registration KV № 22189-12089PR of 07.06.2016.

© National University "Odesa Law Academy", 2021
© South-Ukrainian Centre of Gender Problems, 2021

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1143>
УДК 351:342.5

Л. І. Кормич
orcid.org/0000-0002-6417-8620
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

А. І. Кормич
orcid.org/0000-0002-2496-1186
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕФОРМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ І УПРАВЛІННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ «СЕРВІСНОЇ ДЕРЖАВИ» В УКРАЇНІ

Реалізація Україною євроінтеграційних стратегій зумовила особливе місце переходу до інноваційних управлінських моделей, реформування всієї системи управління та адаптації її до сучасних потреб суспільного розвитку.

Ці реформи охоплюють всі рівні влади та змінюють сутність і функціональне призначення управлінської діяльності. Формування сучасної концепції центральних органів виконавчої влади, що мають статус державних служб, базується на трансформаціях поглядів на функції публічного адміністрування, що відбулися у світовій практиці наприкінці ХХ століття. Така трансформація полягає у переході від традиційної концепції «публічного адміністрування» (*Old Public Administration*) до «нового публічного управління» (*New Public Management*), що відбулося у 1980-х – 1990-х рр. та характеризується наростанням, починаючи з 2000-х рр., тенденцій розвитку моделі, що отримала назву нової публічної служби (*New Public Service*) (Robinson, 2015, р. 4).

Перехід до такої моделі вважається так званою реформою «знизу вгору», яка покликана реалізувати завдання зробити уряд більш чутливим до потреб громадян. Відповідно, модель «нової публічної служби» базується на демократичних принципах та відповідальності органів публічної влади перед суспільством, у межах яких державні службовці не керують суспільством, а надають послуги та відповідають на запити громадян (Denhardt & Denhardt, 2000, с. 549–559).

Модель нової публічної служби базується на низці принципів, до яких належать:

1. *Служити громадянам, а не клієнтам*: публічний інтерес є результатом діалогу щодо спільних цінностей, а не агрегацією індивідуальних інтересів. Відповідно, державні службовці не лише відповідають на запити клієнтів, а й зосереджують увагу на побудові відносин довіри та співробітництва з громадянами.

2. *Шукати публічний інтерес*: публічні адміністратори повинні сприяти побудові колективного, спільного бачення публічних інтересів. Метою є не пошук швидких рішень, що ґрунтуються на персональному виборі, а формування спільних інтересів та спільної відповідальності.

3. *Віддавати перевагу громадянському підходу перед підприємницьким*: публічні інтереси краще просуваються державними службовцями та громадянами, які бажають зробити суттєвий внесок у суспільство, ніж менеджерами, які діють так, що начебто бюджетні кошти є їх власними.

4. *Мислити стратегічно, діяти демократично*: політики та програми, що відповідають суспільним потребам, можуть бути найбільш ефективними та відповідальними завдяки спільним зусиллям та співробітництву.

5. *Визнати, що підвітність не є простою*: державні службовці мають приділяти увагу не лише ринку, а повинні також дотримуватися статутного та конституційного права; керуватися суспільними цінностями, політичними нормами, професійними стандартами та інтересами громадян.

6. *Служити а не керувати*: зростає значення використання державними службовцями спільного, заснованого на цінностях лідерства для того, щоб допомогти громадянами артикулювати та досягти їх спільних інтересів, а не намагатися контролювати або керувати суспільством.

7. *Цінувати людей, а не лише продуктивність*: організації та їх мережі, мають більше шансів на успіх у довгостроковій перспективі, якщо вони управляються через процес співробітництва та спільного лідерства, заснованого на повазі до всіх людей (Denhardt & Denhardt, 2007, р. 42–43).

Реалізація цих принципів у публічному управлінні є елементом розбудови «сервісної держави» та відповідних «сервісних служб», основними функціями яких є надання публічних послуг. Зазвичай публічні послуги поділяються на адміністративні (надання яких пов'язане із реалізацією владних повноважень, тобто прийняттям рішень або вчиненням дій) та неадміністративні (не пов'язані із прийняттям владних рішень) (Тимошук, 2012, с. 11). Наприклад, ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» називає три види неадміністративних послуг, доступність яких для громадян зобов'язаний забезпечити Кабінет Міністрів – це послуги «медичних, освітніх та фізкультурно-оздоровчих закладів» (Закон Про Кабінет Міністрів України, 2014). Такі неадміністративні послуги набувають важливого значення в житті кожної людини.

Однією із сильних сторін подібного сервісного підходу до організації публічної влади загалом та виконавчої влади зокрема вважається можливість вирішити низку проблем у її діяльності, на які раніше не зверталось достатньо уваги або ж вирішення яких було неможливим. Серед таких проблем виділяють три найголовніших: орієнтованість послуг на громадян, співвідношення ціни та якості для платників податків та гнучкість у наданні послуг (Bourgon, 2007, р. 7–26).

Орієнтованість послуг на громадян вважається основною характеристикою сучасної державної служби, яка зумовлює її спрямування на забезпечення суспільного блага. У цьому контексті особа, що звертається за отриманням адміністративної послуги, розглядається не просто як споживач, а як громадянин – носій суб'єктивних прав та законних інтересів, на задоволення яких спрямована діяльність суб'єктів владних повноважень. Це, зокрема, включає постійний розвиток та вдосконалення адміністративних послуг відповідно до потреб та інтересів їх отримувачів. Вдосконалення адміністративних послуг досягається шляхом використання і поширення найкращих практик у цій сфері. Серед таких найкращих практик, як правило, виділяється два універсальні методи, що забезпечують максимальну зручність та швидкість надання адміністративних послуг:

– координація та інтеграція адміністративних послуг, які надаються різними підрозділами або суб'єктами владних повноважень, що забезпечує отримувачам послуг можливість мати повну інформацію про наявні послуги, звертатися за ними через єдину точку доступу, уникнути багатократного подання інформації та документів;

– використання сучасних інформаційних та комунікаційних технологій, що дає можливість недержавним суб'єктам отримувати доступ до адміністративних послуг на власних умовах та відповідно до власних потреб.

Співвідношення ціни та якості для платників податків означає організацію діяльності з орієнтацією на результат, використання методик оцінки ефективності та впливу прийнятих рішень. Таким чином, процедури надання адміністративних послуг повинні відповідати вимо-

гам щодо підвищення продуктивності кожного суб'єкта владних повноважень, спрямування наявних державних ресурсів на ефективне забезпечення суспільних інтересів.

Гнучкість у наданні послуг є вимогою сучасних процесів глобалізації економіки та суспільства, за яких уряд повинен постійно модернізувати свою діяльність у відповідь на зміни потреб громадян. Це, зокрема, включає як можливість швидкого створення нових адміністративних послуг, так і наявність механізмів припинення надання послуг, потреби у яких зникають.

Відповідні підходи знайшли відображення і в українському законодавстві. Так, якщо характеризувати принципи державної політики у сфері надання адміністративних послуг, визначені ст. 4 Закону України «Про адміністративні послуги» (Закон Про адміністративні послуги, 2012), можна побачити, що відповідні принципи фактично складають дві окремі групи.

Перша група принципів пов'язана із гарантуванням прав та законних інтересів отримувачів послуг у відносинах із суб'єктами владних повноважень (верховенство права, у тому числі законність та юридична визначеність; рівність перед законом; відкритість та прозорість; захищеність персональних даних; неупередженість та справедливість).

Друга – покликана забезпечити ефективність та якість адміністративних послуг та пов'язана з певними позитивними зобов'язаннями суб'єктів владних повноважень щодо порядку, прийомів та способів вчинення відповідних дій (стабільність; оперативність та своєчасність; доступність інформації про надання адміністративних послуг; раціональна мінімізація кількості документів та процедурних дій, що вимагаються для отримання адміністративних послуг; доступність та зручність для суб'єктів звернень).

Слід зазначити, що питання належної якості адміністративних послуг є доволі складним, адже суб'єкти надання таких послуг повинні діяти згідно зі встановленими процедурами та стандартами, тобто є обмеженими типовими сценаріями взаємодії з отримувачами відповідних послуг. Але, з іншого боку, вирішення індивідуальних справ потребує врахування особи та специфіки інтересів недержавних суб'єктів. Такі міркування породжують спроби визначення певного набору принципів, що повинні забезпечити належну якість публічних (у тому числі адміністративних) послуг у оцінках осіб, що їх отримують. До подібних принципів, зокрема, належать:

1. *Зручність* – вимірює ступінь доступності та наявності державних послуг для громадян.
2. *Безпека* – вимірює ступінь надання послуг таким чином, щоб громадяни відчували себе безпечно та впевнено при їх використанні.
3. *Надійність* – оцінює, якою мірою державні послуги надаються правильно та вчасно.
4. *Особиста увага* – визначає, наскільки співробітники надають інформацію громадянам і працюють з ними, задля задоволення потреб останніх.
5. *Підхід орієнтований на вирішення проблем* – вимірює обсяг, в якому співробітники надають інформацію громадянам і працюють з ними, щоб допомогти задовольнити їхні потреби.
6. *Справедливість* – визначає, наскільки громадяни вважають, що державні послуги надаються у спосіб, що є справедливим для всіх.
7. *Фіскальна відповідальність* – визначає, наскільки громадяни вважають, що влада надає послуги у спосіб, що забезпечує відповідальне використання коштів.
8. *Вплив громадян* – визначає, наскільки громадяни відчують, що вони можуть впливати на якість послуг, які вони отримують від влади (Carlson & Schwarz, 1995, p. 29).

Повертаючись до питання організації системи державних служб як центральних органів виконавчої влади в Україні, що орієнтовані на надання послуг, можна відзначити, що їх утворення розпочалося у 2010 р. з прийняттям Указу Президента України «Про оптимізацію центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010 (Указ Про оптимізацію центральних органів, 2010). Відповідно до цього Указу відбулася суттєва реорганізація всієї системи органів виконавчої влади, зокрема, утворення цілої низки органів із статусом «державні служби», як правило, замість ЦОВВ, що мали статус «державних комітетів».

Остаточню ж підходи до виокремлення ЦОВВ із статусом «державних служб» були визначені у Законі України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. № 3166-VI. Норми ч. 2 ст. 17 цього Закону, зокрема, передбачають, що «у разі, якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністратив-

них послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як служба» (Закон Про центральні органи, 2011).

Це свідчить про те, що в основу формування правового статусу ЦОВВ було покладено цільовий компонент, який формують:

– мета діяльності суб'єкта публічної адміністрації – загальний соціальний ефект у конкретній галузі життєдіяльності суспільства, держави, досягнення якого прагне суб'єкт публічної адміністрації задля забезпечення суспільних або державних потреб;

– завдання суб'єкта публічної адміністрації – окремі, конкретизовані види діяльності цього суб'єкта, що у сукупності забезпечують досягнення мети діяльності суб'єкта публічної адміністрації (Мельник, Бевзенко, 2014, с. 175).

Відповідно, орієнтація на надання адміністративних послуг, згідно з логікою законодавства про центральні органи виконавчої влади, повинна впливати і на інші компоненти правового статусу державних служб, визначаючи специфіку їх внутрішнього устрою й організаційної форми, повноваження та функції.

Таким чином, базисом формування правового статусу державних служб виступає зміст та властивості адміністративних послуг, які вони повинні надавати.

Згідно з нормами ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адміністративні послуги», адміністративна послуга являє собою «результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав або обов'язків такої особи відповідно до закону» (Закон Про адміністративні послуги, 2012).

Крім того, згідно ч. 3 ст. 3 цього ж Закону до адміністративних послуг прирівнюється надання «витягів та виписок із реєстрів, довідок, копій, дублікатів документів та інші, передбачені законом дії, у результаті яких суб'єкту звернення, а також об'єкту, що перебуває в його власності, володінні чи користуванні, надається або підтверджується певний юридичний статус або факт».

Слід також зазначити, що коло суб'єктів надання адміністративних послуг не обмежується органами, що мають статус ЦОВВ, а включають також інші державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб, державних реєстраторів, суб'єктів державної реєстрації, які згідно закону можуть бути уповноважені надавати адміністративні послуги.

Закон України «Про адміністративні послуги» (ст. 9) передбачає три способи надання адміністративних послуг: безпосередньо суб'єктами надання адміністративних послуг, через центри надання адміністративних послуг та через Єдиний державних портал адміністративних послуг (у тому числі через інтегровані з ним інформаційні системи державних органів та органів місцевого самоврядування).

Можна виокремити декілька ознак адміністративної послуги, які є ключовими для формування правового статусу державних служб, що надають такі послуги:

1) Адміністративна послуга надається в рамках здійснення владних повноважень відповідного суб'єкта, що вимагає наявності правових підстав її надання (визначення необхідних повноважень органу або посадової особи, встановлення позитивного зобов'язання органу або посадової особи щодо надання послуги, вчинення дій з надання адміністративної послуги виключно на підставі та у спосіб, передбачені законом).

2) Надання адміністративної послуги здійснюється у відповідності до встановленої законодавством процедури, що, як правило, складається з трьох етапів: реєстрація (оформлення) звернення суб'єкта звернення, опрацювання звернення та оформлення (погодження) результату надання адміністративної послуги структурними підрозділами та посадовими особами суб'єкта надання адміністративної послуги та видача результату надання адміністративної послуги та його реєстрація (Постанова Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки, 2013).

3) Ініціатором процедури надання адміністративної послуги завжди виступає недержавний суб'єкт – фізична або юридична особа, а відповідний суб'єкт владних повноважень виступає суб'єктом, що здійснює процедуру з надання послуги.

4) До адміністративних послуг належать лише такі послуги, що надаються суб'єктом владних повноважень, які мають своїм наслідком набуття, зміну, припинення прав або обов'язків фізичної або юридичної особи, що звернулася за отриманням послуги (тобто адміністративна послуга виражається у формі певної юридично значимої дії суб'єкта її надання).

Таким чином, правовий статус конкретного ЦОВВ, як державної служби, що надає відповідні адміністративні послуги, безпосередньо визначається двома базовими нормативно-правовими актами – положенням про відповідний ЦОВВ, яке затверджується Кабінетом Міністрів України та законодавством, що встановлює окремі адміністративні послуги, які надаються цим ЦОВВ.

Зокрема, виходячи з вимог Типового положення про центральний орган виконавчої влади України, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідного члена Кабінету Міністрів України (Указ Деякі питання організації роботи, 2010), положення про ЦОВВ із статусом державної служби повинно містити декілька обов'язкових норм:

– назву ЦОВВ, що містить слова “державна служба” із вказівкою на те, що він входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики в одній чи декількох сферах (п. 1);

– визначення сфери державної політики, реалізація якої є основним завданням відповідного ЦОВВ (п. 3);

– зазначення надання адміністративних послуг серед функцій ЦОВВ відповідно до покладених на нього завдань (п. 4), причому, як правило, вказується як загальна норма щодо надання адміністративних послуг, так і конкретні види послуг, а також певні процедури надання адміністративних послуг (наприклад, електронні сервіси).

Що стосується безпосередньо законодавства про конкретні адміністративні послуги, то згідно зі ст. 5 Закону України «Про адміністративні послуги», такі послуги визначаються виключно законом, який, зокрема, повинен встановлювати такі аспекти, як: суб'єкт надання адміністративної послуги та його повноваження щодо надання адміністративної послуги.

Як ми бачимо, статус ЦОВВ як державної служби додатково визначається і законодавством щодо відповідних адміністративних послуг, яке, зокрема, повинно прямо називати ЦОВВ в якості суб'єкта надання послуг та визначати його відповідні повноваження.

Відповідно до «Схеми спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України», затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 (Указ Про оптимізацію системи, 2014), в Україні нині діє двадцять три центральних органи виконавчої влади, що мають назву «служба». Причому п'ять із цих ЦОВВ віднесено до категорії органів, що «не здійснюють державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності» (Державна казначейська служба України, Державна міграційна служба України, Державна регуляторна служба України, Державна служба експортного контролю України та Адміністрація Державної прикордонної служби України), хоча це, цілком очевидно, не означає відсутності у них контрольних або наглядових повноважень в інших сферах публічного управління.

З урахуванням особливостей спрямування та координації відповідних центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України безпосередньо або через окремих членів Кабінету Міністрів, система державних служб, що на сьогоднішній день діють в Україні, виглядає таким чином.

Безпосередньо Кабінетом Міністрів України спрямовується та координується діяльність таких державних служб, як: Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державна регуляторна служба України, Державна аудиторська служба України.

Через Міністра аграрної політики та продовольства: Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру; Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Через Міністра внутрішніх справ: Адміністрація Державної прикордонної служби України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій.

Через Міністра екології та природних ресурсів – Державна служба геології та надр України.

Через Міністра економічного розвитку і торгівлі: Державна служба експортного контролю України, Державна служба статистики України.

Через Міністра інфраструктури: Державна авіаційна служба України, Державна служба України з безпеки на транспорті, Державна служба морського та річкового транспорту України.

Через Міністра освіти і науки – Державна служба якості освіти України.

Через Міністра охорони здоров'я: Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, Національна служба здоров'я України.

Через Міністра соціальної політики – Державна служба України з питань праці.

Через Міністра фінансів: Державна казначейська служба України, Державна служба фінансового моніторингу України, Державна податкова служба України, Державна митна служба України.

Через Міністра юстиції – Державна архівна служба України.

Однак слід зазначити, що далеко не всі ЦОБВ, що мають статус державних служб, повністю відповідають критерію переваги функцій з надання послуг. Для деяких, як, наприклад, для Адміністрації державної прикордонної служби або Державної служби статистики, функцій з надання адміністративних послуг взагалі не передбачено. Але вони виконують власні важливі функції в реалізації реформування влади та адаптації владних інституцій до суспільних потреб.

Тож можна зробити узагальнюючий **висновок**, що реформи в Україні відбуваються на засадах концепції «нового публічного управління» і що зміни в системі управління, які визначаються моделлю «нової публічної служби», виступають елементом сталого розвитку сучасної України, формують її як модель «сервісної держави», прискорюють інтеграційні процеси, сприяють імплементації кращого світового досвіду в національну практику державотворення. У такий спосіб сучасне управління забезпечує досягнення конституційної мети визнання людини головною соціальною цінністю та гарантує пріоритет прав і свобод людини на нинішньому етапі державного і суспільного розвитку.

Література

Закон Про адміністративні послуги № 5203-VI. 2012 (Верховна Рада України) *Офіційний вісник України*. № 76. Стор. 44. Ст. 3067. Код акту 63650/2012.

Закон Про Кабінет Міністрів України № 794-VII. 2014 (Верховна Рада України) *Офіційний вісник України*. № 20. Стор. 23. Стаття 619. Код акту 71668/2014.

Закон Про центральні органи виконавчої влади № 3166-VI. 2011 (Верховна Рада України) *Офіційний вісник України*. № 27. Стор. 20. Ст. 1123. Код акту 55751/2011.

Мельник Р.С., Бевзенко В.М. (2014) *Загальне адміністративне право: Навчальний посібник*. К.: Ваіте.

Постанова Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги № 44. 2013 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*. № 9. Стор. 28. Стаття 333. Код акту 65676/2013.

Постанова Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади № 442. 2014 (Кабінет Міністрів України) *Офіційний вісник України*. № 74. Стор. 57. Ст. 2105. Код акту 73930/2014.

Указ Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади № 1199. 2010 (Президент України) *Офіційний вісник України*. № 100. Стор. 16. Ст. 3545. Код акту 54159/2010.

Указ Про оптимізацію центральних органів виконавчої влади № 1085/2010. 2010 (Президент України) *Офіційний вісник України*. № 94. Стор. 15. Ст. 3334. Код акту 53839/2010.

Тимошук В. (2012) *Адміністративні послуги: Посібник*. К.: ТОВ «Софія-А».

Bourgon, J. Responsive, Responsible and Respected Government: Towards a New Public Administration Theory. *International Review of Administrative Sciences*. 2007. Vol. 73. No. 1, pp. 7–26. <https://doi.org/10.1177/0020852307075686>.

Carlson M., Schwarz R. (1995) What do citizens really want? Developing a public sector model of service quality. *Popular Government*, 60. pp. 26–33.

Denhardt J., Denhardt R. (2007) *The New Public Service. Expanded Edition. Serving, Not Steering*. New York, London. M.E.Sharpe.

Denhardt R., Denhardt J. (2000) The New Public Service: Serving Rather Than Steering. *Public Administration Review*. Vol. 60. No. 6, pp. 549–559.

Robinson M. (2015) *From Old Public Administration to the New Public Service. Implications for Public Sector Reform in Developing Countries*. Singapore. UNDP Global Centre for Public Service Excellence.

References

- Bourgon, J. Responsive, Responsible and Respected Government: Towards a New Public Administration Theory. *International Review of Administrative Sciences*. 2007. Vol. 73. No. 1, pp. 7–26. <https://doi.org/10.1177/0020852307075686>
- Carlson M., Schwarz R. (1995) What do citizens really want? Developing a public sector model of service quality. *Popular Government*, 60. pp. 26–33.
- Denhardt J., Denhardt R. *The New Public Service. Expanded Edition. Serving, Not Steering*. New York, London. M.E.Sharpe, 2007.
- Denhardt R., Denhardt J. (2000) The New Public Service: Serving Rather Than Steering. *Public Administration Review*. Vol. 60. No. 6, pp. 549–559.
- Melnyk R.S., Bevzenko V.M. (2014) *Zahalne administratyvne pravo: Navchalnyi posibnyk*. K.: Vaite.
- Postanova Pro zatverdzhennia vymoh do pidhotovky tekhnolohichnoi kartky administratyvnoi posluhy № 44. 2013 (Kabinet Ministriv Ukrainy). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 9. Stor. 28. Stattia 333. Kod akta 65676/2013.
- Postanova Pro optymizatsiiu systemy tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady № 442. 2014 (Kabinet Ministriv Ukrainy) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 74. Stor. 57. St. 2105. Kod akta 73930/2014.
- Robinson M. (2015) *From Old Public Administration to the New Public Service. Implications for Public Sector Reform in Developing Countries*. Singapore. UNDP Global Centre for Public Service Excellence.
- Tymoshchuk V. (2012) *Administratyvni posluhy: Posibnyk*. K.: TOV «Sofia-A».
- Ukaz Deiaki pytannia orhanizatsii roboty ministerstv, inshykh tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady № 1199. 2010 (Prezydent Ukrainy) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 100. Stor. 16. St. 3545. Kod akta 54159/2010.
- Ukaz Pro optymizatsiiu tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady № 1085/2010. 2010 (Prezydent Ukrainy) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 94. Stor. 15. St. 3334. Kod akta 53839/2010.
- Zakon Pro administratyvni posluhy № 5203-VI. 2012 (Verkhovna Rada Ukrainy) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 76. Stor. 44. St. 3067. Kod akta 63650/2012.
- Zakon Pro Kabinet Ministriv Ukrainy № 794-VII. 2014 (Verkhovna Rada Ukrainy) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 20. Stor. 23. Stattia 619. Kod akta 71668/2014.
- Zakon Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady № 3166-VI. 2011 (Verkhovna Rada Ukrainy) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 27. Stor. 20. St. 1123. Kod akta 55751/2011.

Анотація

Кормич Л. І., Кормич А. І. Концептуальні засади реформи публічної влади й управління та впровадження моделі «сервісної держави» в Україні. – Стаття.

У статті розглянуті головні принципи сучасної концепції «нового публічного управління», які покладені в основу формування теорії «нової публічної служби» та реалізації моделі «сервісної держави». Розкрита специфіка впровадження цієї моделі в Україні на нинішньому етапі державного розвитку. Інноваційні трансформації управлінської системи виступають базовим чинником реалізації євроінтеграційних стратегій України, адаптації до кращих європейських стандартів управління. Відбувається зміна змісту і формату управлінської діяльності, пріоритетом якої стає не традиційне керівництво, а задоволення потреб та інтересів громадян, надання їм відповідних якісних послуг. Чутливість влади до потреб соціуму ґрунтується на дотриманні принципів: *служити громадянам, а не клієнтам; шукати публічний інтерес, віддавати перевагу громадянському підходу перед підприємницьким, мислити стратегічно, діяти демократично; визнати, що підзвітність не є простою; служити, а не керувати; цінувати людей, а не лише продуктивність*. Реалізація цих принципів у публічному управлінні є елементом розбудови «сервісної держави». Наукові дослідження переконливо доводять, що однією з сильних сторін подібного сервісного підходу до організації публічної влади є можливість вирішити низку проблем, на які раніше не зверталось достатньо уваги або ж вирішення яких було неможливим. Серед таких проблем виділяють три найголовніших: орієнтованість послуг на громадян, співвідношення ціни та якості для платників податків та гнучкість у наданні послуг. При цьому в центрі уваги не просто споживач, а саме громадянин – носій суб'єктивних прав та законних інтересів. Найкращі ж практики спираються на два універсальні методи, такі як координація та інтеграція управлінських послуг і використання сучасних інформаційних та комунікаційних технологій. Подібні підходи дозволяють гарантувати отримання послуг, відповідних обсягу прав і свобод громадян, а також забезпечують ефективність і якість таких послуг. Всі ці реформи спираються на національне законодавство, що постійно вдосконалюється.

Ключові слова: нове публічне управління, нова публічна служба, сервісна держава, сервісний підхід до організації публічної влади.

Summary

Kormych L. I., Kormych A. I. Conceptual principles of public authority and governance reform and implementation of a "service state" model in Ukraine. – Article.

The article considers the main principles of the modern concept of "new public administration", which are the basis for the formation of the theory of "new public service" and the implementation of the model of "service state". The specifics of implementing this model in Ukraine at the current stage of state's development are revealed. Innovative transformations of the governance system are a primary factor for implementing Ukraine's European integration strategies, adapting the best European standards of governance. There is a change in governance activities' content and format, whereas priorities shift from traditional leadership towards meeting citizens' needs and interests, providing them with appropriate quality services. The sensitivity of the government to the needs of society is based on the principles: *to serve citizens, not customers; seek public interest, prefer a civic approach to entrepreneurship, think strategically, act democratically; recognize that accountability is not simple; to serve, not to lead; value people, not just productivity*. The implementation of these principles in public administration is an element of building a "service state". Scientific research convincingly proves that one of the strengths of such a service approach to the organization of public authority is its ability to solve several problems that previously did not get enough attention, or the solution of which was impossible. Among such problems, the three most important are: the focus of services on citizens, value for money for taxpayers, and flexibility in the provision of services. Simultaneously, the emphasis is made not just at a consumer but at a citizen – a bearer of personal rights and legitimate interests. Best practices are based on two universal methods – coordination and integration of public services and usage of modern information and communication technologies. Such approaches allow guaranteeing the receipt of services corresponding to the scope of rights and freedoms of citizens and ensure the efficiency and quality of such services. All these reforms are based on continually evolving national legislation.

Key words: new public administration, new public service, service state, service approach to the organization of public power.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1144>
УДК 323.15

Г. І. Луцишин

orcid.org/0000-0002-8434-071X

*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

М. П. Гетьманчук

orcid.org/0000-002-2627-81-61

*доктор історичних наук,
професор кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ ТЕОРЕТИКАМИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Одним із найбільш суперечливих явищ суспільного життя, яке впливає не тільки на європейську, а й на світову історію, є національне питання. Зарубіжні дослідники небезпідставно констатують, що на цьому етапі розвитку людства не просто примножилася кількість держав, а саме поняття національної держави ще міцніше закріпилося у світі: 1) національна держава продовжує залишатися єдиною міжнародною визнаною структурою політичного об'єднання, і лише вона допускається до вступу в ООН та міжнародні організації; 2) після 1991 р. більше 18 нових національних держав були визнані «державами-спадкоємцями», а це сталося після сорокарічного періоду суцільних відмов з боку наддержав надавати подібний статус; 3) чималим і різноманітним є спектр сучасних національних держав, на одному кінці якого перебувають національні держави, в яких домінує етнічне ядро, а на іншому – етнічно глибоко розділені національні держави із значними етнічними й національними меншинами; 4) національна держава до цього часу залишається єдиною ареною для розв'язання етнічних проблем як однієї із важливих умов розбудови держави (Сміт, 2006, с. 146–148).

Необхідно зазначити, що сьогодні в Україні відсутня загальноприйнята методологічна модель, яка узагальнювала б та інтегрувала теоретичні напрацювання вітчизняних науковців стосовно проблеми національної консолідації як основи стратегії національного державотворення. Вітчизняні дослідники відзначають, що ідеологічна невизначеність, відсутність ціннісних орієнтацій та усвідомленої мети і завдань суспільного розвитку, домінування партикулярних інтересів над загальнонаціональними, внутрішні та зовнішні гібридні виклики для національної безпеки вимагають чіткого визначення теоретико-методологічних засад ідеології державного будівництва, основою для якого стала б об'єднувальна національна ідея консолідації українського суспільства. Саме вказані причини сьогодні уможливають наступ на національну ідентичність українців і стали одним із проявів російської гібридної агресії (Світова гібридна війна, 2017, с. 251–256). Найбільш радикальною формою несприйняття Російською Федерацією української ідентичності стало заперечення онтологічного статусу українства взагалі.

В основі розвитку кожної суверенної і демократичної держави лежить внутрішня соціально-політична інтеграція суспільства, а її стрижнем є національна консолідація. Кожна держава, в тому числі й Україна, намагається вибудувати свою модель національної консолідації, оскільки вона є важливим засобом досягнення соціальної, політичної та міжнародної згоди в суспільстві, одним із механізмів зміцнення державного суверенітету та формування сучасної політичної нації. Однак, як зазначав відомий чеський державний діяч і науковець Т. Масарик, єдиного шаблону для вирішення всіх національних питань немає. Він підкреслює, що правильне поєднання природного та історичного права у цьому процесі можливе лише при обов'язковому врахуванні мови народів та їх національної приналежності (Масарик, 2007, с. 80–81).

Досліджуючи проблему національної консолідації, можна перекоонатися, що вже на ранніх етапах розвитку політичної думки науковці та політичні діячі розглядали різні шляхи забезпечення єдності тогочасних держав. Значний внесок у вивчення проблеми національної консолідації зробили українські вчені теоретики націоналізму. В українській науковій політичній думці XIX – XX століть інтерес до проблем національної консолідації, формування та розвитку націй має доволі поважну історію як у сфері ідеологічних розробок (Д. Донцов, В. Липинський, М. Сціборський та ін.), так і в загальних наукових дослідженнях (О. Бочковський, В. Старосольський, І. Лисяк-Рудницький та ін.). Особливу увагу до проблем розвитку нації, національної консолідації приділяли представники громадівського напрямку – В. Антонович, М. Драгоманов, С. Подолинський. М. Драгоманов як один із провідних українських науковців цього періоду намагався теоретично доказати, що єдність українського народу на його етнічних територіях має активно сприяти духовному і політичному зближенню українського населення Наддніпрянщини, Галичини, Буковини й Закарпаття (Луцишин, 2012, с. 20–24).

У наукових та публіцистичних працях М. Драгоманов наголошував на цілісності та єдності українських земель, вважаючи їх поділ між чужоземними державами історично зумовленим, а отже, скороминучим. Провідну роль у процесі національної консолідації він відводив інтелігенції. Для М. Драгоманова пропаганда національної виключності, формування в українській свідомості ідеї ненависті до інших людей за етнічною ознакою, навіть до тих, що належали до пануючих над українцями народів, була неприйнятним способом відродження України. Українська справа, на думку вченого, полягала у не просто у звільненні України та відновленні її державно-політичної самостійності, а у свободі представників тих соціальних верств, що репрезентували українську націю, зберегли вірність мові і національним традиціям (Круглашов, 2000, с. 188). Підтвердженням того, що праці М. Драгоманова мали глибокий науковий зміст та концептуальний характер, є і те, що їх використовували у своїй роботі такі відомі європейські дослідники та науковці, як М. Вебер та Т. Масарик.

Наголошуючи на причинах, що негативно позначалися на об'єднувчих національних процесах, М. Драгоманов звертав увагу на включення української еліти у духовний та політичний процес функціонування владних еліт Російської та Австро-Угорської імперій, асинхронність ритмів розвитку українського суспільства не лише у австрійській та російській Україні, а навіть між Галичиною й Буковиною, з одного боку, та Закарпаттям – з іншого. Регіональні відмінності об'єктивно спричиняли локалізацію українського суспільно-політичного та інтелектуального життя. Наголошуючи на етнографічній єдності українців Росії й Австро-Угорщини, він акцентував увагу на необхідності створення єдиного українського духовного простору за допомогою вироблення єдиної української мови, обміну книжками, збирання етнографічних матеріалів, заснування загальноукраїнських наукових інституцій. Українська «колонізація окраїн», як вказував М. Драгоманов, має значно зміцнити державність та забезпечити стабільність (Драгоманов, 1991, с. 430–460).

Своє бачення проблем національної консолідації висловлювали також відомі теоретики українського націоналізму – М. Міхновський, О. Бочковський, М. Сціборський, М. Донцов, С. Бандера та ін. Для української нації та національної єдності, наголошували М. Сціборський та О. Бочковський, важливими є психологічні чинники – національна свідомість і воля. Як член Проводу та ідеолог ОУН М. Сціборський розробив основні принципи націократії, які виклав в однойменному творі, що вийшов друком у 1935 р. Основними засадами націократії він називає: національну солідарність; авторитарність; суспільну ієрархію та дисципліну; самоорганізацію і самоврядність. Головну роль у націоконсолідуючих процесах, стверджує він, відіграє держава, яка трактується як найбільш оптимальна форма існування нації: «Тільки через власну державу нація стає творчим чинником історії й повноправним господарем своєї власної долі. Без цього нація завжди й неминуче стає предметом поневолення й визиску інших державних націй» (Сціборський, 2007, с. 102).

Розглядаючи питання національної єдності, М. Сціборський наголошує, що нація – це не механічний збір певної кількості людей, пов'язаних спільністю території, мови й матеріальних інтересів, а найвища органічна форма людського співжиття, яка має неповторний внутрішній і духовний зміст, утворений з прадавніх часів на підставі природних властивостей цієї людської спільності, її моральної єдності та прагнення здійснювати свої власні історич-

ні завдання. Ідеологія націоналізму М. Сціборського побудована на максималізмі, любові до своєї нації і нетерпимості до всього чужого, готовності боротьби проти всіх сил, котрі заважають розвитку нації. Він, зокрема, стверджує, що без держави нація не може зберегти своєї єдності, вона буде приречена на поділ між іншими державами, що обов'язково приведе до руйни і саму націю (Сціборський, 2007, с. 102–105).

Вітчизняні дослідники зазначають, що початковий етап українського націоналізму пов'язаний з постаттю М. Міхновського, а другий етап, після Першої світової війни, – з постаттю Д. Донцова. Саме вони стали творцями двох напрямів в українському націоналістичному русі: 1) М. Міхновський – демократичного націоналізму; 2) Д. Донцов – інтегрального націоналізму (Мала енциклопедія етностатистики, 1996, с. 719–722; Касьянов, 1999). У своїй національно-політичній програмі «Самостійна Україна» основоположник модерного українського націоналістичного руху М. Міхновський відзначав, що нація може розвиватися вільно з користю для її членів лише тоді, коли матиме власну самостійну державу. Державна самостійність є головною умовою існування нації, а державна незалежність – національним ідеалом у сфері міжнародних відносин (Міхновський, 2006, с. 426). Ставши на такі ідейні позиції, він визначив і другу засаду українського націоналізму, а саме здійснення національного визволення та об'єднання української нації прийде лише в результаті переможної боротьби з поневолювачами. Завданням українського націоналізму є організація народу для такої боротьби, яка має завершитися створенням «єдиної, нероздільної, вільної самостійної України від Карпат аж по Кавказ» (Міхновський, 2006, с. 432).

Ідеологія інтегрального націоналізму Д. Донцова, який він називав «чинним націоналізмом», спиралася на засади філософського волонтаризму, антидемократизму, політичного і соціального ієрархізму. Розробляючи концепцію «правлячої касті» – єдиного виразника національної волі, він стверджував, що лише «ініціативна меншість» є рушійною силою історії. Відкидаючи принцип народоправства, Д. Донцов заявляв, що «ініціативна меншість», а не народ, є предметом історичних процесів (Донцов, 2006, с. 69–75). Він вказував, що для національної консолідації важливим є розуміння нації як спільноти, об'єднаної насамперед духовними чинниками, серед яких чільне місце посідає спільний ідеал як спільне бачення майбутнього й бажання творити це майбутнє спільними зусиллями.

Україна, як зазначає Д. Донцов, завжди першою приймала натиск московської політичної, соціальної та культурної експансії на Захід. У цьому і полягає головна суть нашої національної ідеї, зовнішньополітичної стратегії та нашої геополітичної значимості в регіоні Середньої та Східної Європи – у боротьбі проти хаосу на Сході, це захищати свою власну державність та культуру, одночасно обороняючи загалом усі цивілізаційно-культурницькі цінності Заходу. Д. Донцов наголошував, що насправді від долі України в цій боротьбі залежала перемога одного з обох принципів на континенті: європейського або московського (Сосновський, 2006, с. 664–666). У своїх геополітичних візіях ставить наголос на зміцненні та консолідації Середньої Європи, яка через свою слабкість та розбалансованість знаходиться під постійною загрозою з боку Москви та залишається відкритою для її агресивної політики. В цьому контексті Дмитро Донцов виносить на перше місце українсько-польське порозуміння, усвідомлюючи ключову роль України у регіоні Середньої і Східної Європи. З цього приводу він наголошує, що ключі до опанування слов'янства (а через нього і Європи) – може дістати лише той, хто володіє Україною (Донцов, 2001, с. 83–85).

Головним стратегічним партнером серед європейських країн у боротьбі з Росією Донцов однозначно вбачає Польщу. Хоча він і зауважує, що у нас із поляками ще багато не вирішених проблем, але вони носять локальний характер і на загальний стан українсько-польських відносин вирішального впливу не будуть мати. Адже російський імперіалізм для досягнення своїх геополітичних цілей передбачає знищення Києва і Варшави як незалежних політичних центрів. Але, щоб цього не сталося, необхідно опертися на ті європейські держави, які нині виступають проти російського імперіалізму. З цього приводу Донцов слушно посилається на висловлювання Герцена: «Росія може оволодіти Європою до Атлантичного океану, так само, як вона може бути переможеною аж до Уралу. В першому випадку – Європа мусить бути порізненою. В другому – Європа повинна бути міцно об'єднана в одне ціле» (Донцов, 1957, с. 99; Квіт, 2013, с. 44–45).

Вагомий внесок у дослідження проблеми національної консолідації зробили у своїх працях відомий український державний діяч В. Старосольський, один із провідних європейських фахівців з теорії націй і національних відносин О. Бочковський, а також відомий український політичний та громадський діяч Ю. Бачинський. Досліджуючи проблему національної консолідації в Україні, В. Старосольський відзначав, що вона може бути реалізована через культурні особливості нації, які з часом переростають у політичні, і лише тоді нація стає державою (Старосольський, 1998, с. 57). Водночас О. Бочковський наголошував, що ключову роль у націєтворчому процесі відіграє національна свідомість, яка є основою нації та держави. Зокрема, в процесі націєтворення він виділяє два етапи: період етногенези (для європейських націй VIII – XVI ст.) і націогенези (починаючи з XVI ст. етнічне усвідомлення виростає до висунення політичної ідеї і розпочинається період націогенези). Вчений підкреслював, що процес націєтворення може відбуватися як «знизу» – на органічній основі, так і «згори» – на політичній основі, за допомогою держави (Бочковський, 1998, с. 138). У своїх працях Ю. Бачинський обґрунтовує роль економічного фактору у процесі становлення української нації та шляхів її консолідації (Бачинський, 2006, с. 414–424). Особливої уваги в наш час заслуговує висловлена Ю. Бачинським думка про те, що боротьба за самостійність України не стосується лише виключно українського народу, а є справою всіх національностей, що заселяють її територію (Бачинський, 1924, с. 173–181).

Особливу увагу проблемі національної консолідації України приділяв у своїх працях відомий український політичний діяч, ідеолог українського державотворення В. Липинський, який визначив формулу української державності через консенсус та консолідацію. Він, зокрема, наголошував, що національною цінністю, навколо якої потрібно консолідуватися українцям, повинна стати проста і прагматична ідея – побудова цивілізованого заможного суспільства на основі нових демократичних форм соціальної кооперації. Шлях до такого суспільства лежить через відновлення фундаментальних цінностей та відродження спільного історичного підґрунтя українського народу. Тому В. Липинський закликав: «Через загальне добро України – до добра її громадян, через добро її громадян – до добра тих народів, членами яких є ці громадяни» (Липинський, 1995, с. 153). Актуальною є думка вченого про те, що тільки за умови існування об'єднуючої ідеї української національної незалежності можна говорити про існування української нації. Соціальна й національна консолідація, зазначав В. Липинський, мають будуватися на основі територіального та громадянського патріотизму. Він слушно зауважував, «що ніхто ніколи нам не збудує державу, коли ми самі її не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не хочемо бути» (Липинський, 1995, с. 153).

Консолідувати націю, вивести її з кризи (національної, соціальної, політичної) можна лише спираючись на повноцінне національне виховання, яке передбачає цілеспрямоване формування у особистості позитивного ставлення до базових національних цінностей, що є несумісними з національним нігілізмом і шовінізмом. Національне виховання, підкреслював В. Липинський, сприяє забезпеченню духовної єдності, наступності та спадкоємності поколінь минулих, сучасних і майбутніх, формує національну свідомість. Найбільш прийнятним шляхом формування української нації він вважав «територіальний патріотизм», тобто солідарність усіх постійних жителів, для яких українська земля стала спільною батьківщиною. При цьому В. Липинський зазначав, що консолідуючим чинником для української нації є її перемоги – «нації творяться перемогами» (Липинський, 1995, с. 175).

Проблема національної консолідації є однією з ключових у працях С. Бандери після 1945 року. Об'єднати всі сили, сконсолідувати їх в одну цілість, без затрати їхньої окремішньої специфіки – це було, за словами С. Бандери, найважливіше завдання. Він підкреслює, що «сама механічна консолідація, про яку звичайно думає велика більшість її речників, – напевно не принесла б поважних позитивних наслідків. Навпаки, коли б ми пов'язали різні політичні угруповання тільки формально, а вони далі хотіли б іти власними політичними шляхами, не тільки у другорядних питаннях, а й у принципових справах української внутрішньої і зовнішньої політики, – то у висліді, замість скріплення, було б послаблення, замість об'єднання – взаємне паралізування» (Бандера, 1946).

Він критикує «механічний» підхід до національної консолідації, і перш ніж давати відповідь на питання, яка консолідація в нас є можлива і потрібна, доцільно з'ясувати позитивне розуміння цієї проблеми. На думку С. Бандери, першою і головною передумовою участі в політичній консолідації є те, щоб політичні угруповання керувалися одним основним політичним імперативом змагання за здійснення головної мети: самостійної Української держави, і з тією метою підпорядкували всі свої вужчі, партійні інтереси. Друга передумова до повної політичної консолідації – це визнання тільки одного шляху, щоб досягти ту спільну мету. Як підкреслював С. Бандера, «основне правило, випробуване й утверджене історичним досвідом народів, наказує, що навіть тоді, коли перед політикою нації, як цілості, відкривається більше шляхів, вона не повинна розділятися, а в найважливіших справах мусить зберегти свою однаковість. Політична та національна консолідація не може бути самоціллю, а є засобом, політичним інструментом (Бандера, 1946).

Довший час як в Україні, так і в багатьох європейських країнах втілювалася політика жорсткого централізму, держава залишалась основним консолідуючим чинником, а нація ставала синонімом держави. Зацікавлення національною проблематикою було практично мінімальним. Тільки із середини XIX ст. століття серед українських та європейських науковців проблематика національних питань стає однією з актуальних та дискусійних. Епоха національного відродження в країнах Європи актуалізувала питання розвитку націй, національної ідеї та національної ідентичності як основи для процесів консолідації. Відомий британський дослідник Е. Сміт, визначаючи зміст поняття «нація», звертає увагу на те, що це складна конструкція з багатьох взаємопов'язаних компонентів – етнічних, культурних, територіальних, економічних, політико-правових (Сміт, 1994, с. 24). Національна ідея, як відзначають вітчизняні науковці, – це також складна структура. Вона складається із багатьох взаємозумовлених елементів: 1) національної ідентичності; 2) національного покликання; 3) національного ідеалу; 4) національних інтересів; 5) національних цінностей та пріоритетів (національної держави, національної стратегії, національної безпеки) (Фартушний, 2000). Сформована національна ідентичність – це ототожнення людини з певною соціальною спільнотою, внутрішнє сприйняття людиною цінностей, ідеалів, зразків поведінки відповідної етнічної спільноти. Національна консолідація також є одним із складних та багатомірних понять, змістом якого є нація, національна ідея, національна ідентичність, національні інтереси, національні символи, національні лідери тощо.

Підсумовуючи, варто відзначити, що національна консолідація розглядається у світовій та українській політичній думці у XX – XXI століття як важливий процес націєтворення. Відомий американський дослідник С. Гантінгтон зазначає, що, визначаючи сьогодні власну ідентичність в етнічних чи релігійних термінах, люди схильні розглядати відносини між собою та представниками інших етносів і конфесій як відносини «ми» і «вони». Кінець ідеологізованих держав у Східній Європі та на території колишнього СРСР дав можливість вийти на передній план традиційним формам етнічної ідентичності, а відмінності в культурі або релігії породжують розбіжності у важливих політичних питаннях та утруднюють процес політичної консолідації (Huntington, 1990). Аналіз наукової літератури засвідчує, по-перше, актуальність дослідження проблеми національної консолідації в Україні для розвитку національного будівництва та державницької практики; по-друге, відсутність комплексного, системного дослідження із вказаної проблематики.

Література

- Бандера С. До проблеми політичної консолідації // Визвольна політика. Лондон. 1946. Ч. 4-5, червень-липень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidan.org.ua/static/mai/1304854379.html>.
- Бачинський Ю. Україна irredenta. 3-тє вид. Берлін: Видавництво української молоді, 1924. 237 с.
- Бачинський Ю. Економічні підстави самостійності націй // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. Київ: Смоліскип, 2006. С. 414-424.
- Бочковський О. Вступ до націології. Київ: Генеза, 1998. 338 с.
- Донцов Д. Твори. Т. 1. Геополітичні та ідеологічні праці. Львів: Кальварія, 2001. 488 с.
- Донцов Д. Ідеологія чинного націоналізму // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. Київ: Смоліскип, 2006. С. 69-75.

- Донцов Д. Підстави нашої політики. Нью-Йорк, 1957. 210 с.
- Драгоманов М.П. Вибране («...мії задум зложити очерк історії цивілізації України»). Київ: Либідь, 1991. 688 с.
- Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
- Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет. Вид. друге. виправ. і доп. Львів: Галицька видавничча спілка, 2013. 192 с.
- Круглашов А.М. Драма інтелектуала: Політичні ідеї Михайла Драгоманова. Чернівці: Прут, 2000. 488 с.
- Липинський В. Повне зібрання творів, архівів, студій. Т. 6. Кн. 1. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Київ-Філадельфія: Інститут Східноєвропейських досліджень НАН України, 1995. 470 с.
- Луцишин Г.І. Національна консолідація України в умовах сучасного політичного процесу: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 364 с.
- Масарик Т.Г. Право і демократія. Вибрані праці. Київ: Логос, 2007. 336 с.
- Мала енциклопедія етнодержавознавства. Київ: Довіра, 1996. 942 с.
- Міхновський М. Самостійна Україна // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. Київ: Смоліскип, 2006. С. 425–433.
- Світова гібридна війна: український фронт. Харків: Фоліо, 2017. 496 с.
- Сміт Е.Д. Нація і націоналізм у глобальну епоху; пер. з англ. Київ: Видавництво Ніка-Центр, 2006. 320 с.
- Сміт Е.Д. Національна ідентичність; пер. з англ. Київ: Основи, 1994. 223 с.
- Сосновський М. Ідеологія «чинного націоналізму» Д. Донцова // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. Київ: Смоліскип, 2006. с. 628–674.
- Старосольський В.Й. Теорія нації. Київ: Вища школа, 1998. 143 с.
- Сціборський М. Націократія. Вінниця, 2007. 112 с.
- Фартушний А. Українська національна ідея як підстава державотворення. Львів: Видавництво НУ «Львівська політехніка», 2000. 307 с.
- Huntington S.P. Who are We? The Challengers to America's National Identity. New Delhi: Penguin Books, 2004. 428 p.

References

- Bandera S. (1946) Do problem politychnoi konsolidacii [To the problem of political consolidation]. London. 1946. Ch. 4–5. Cherven-lypen [Electronnyj resurs]. Rezym dostupu: <http://maidan.org.ua/static/mail/1304854379.html>,
- Bachunskyy Yu. (2006) Ekonomichni pidstavy samostijnosti naciy [Economic grounds for the independence of nations] // Nacionalizm: Antolohija. 2-he vyd. Kyiv: Smolyskyp, 2006. [in Ukrainian]
- Bachynskyy Yu. (1924) Ukraina irredenta [Ukraine is an irredent]. Berlin: Wydavnyctvo ukrainskoyi molodi, 1924. [in Ukrainian]
- Bochkovskyy O. (1998) Wstup do naciolohiyi [Introduction to nationalism]. Kyiv: Heneza, 1998. [in Ukrainian]
- Doncov D. (2001) Tvory. T. 1. Neopolitychni ta ideolohichni praci [Writings. T. 1. Geopolitical and ideological works]. Lviv: Kalvariya, 2001. [in Ukrainian]
- Doncov D. (2006) Ideolohiya chynnoho nacionalizmu [Ideology of current nationalism]. Kyiv: Smolyskyp, 2006. [in Ukrainian]
- Doncov D. (1957) Pidstavy nashoyi polityky [The basis of our policy]. New York, 1957. [in Ukrainian]
- Drahomanov M.P. (1991) Wybrane («...miy zadum zloztyy ocherk istoriy cyvilizacii na Ukrainie» [Selected]. Kyiv: Lybid, 1991. [in Ukrainian]
- Kasjanov H.W. (1999) Teorii nacii ta nacionalizmu [Theories of nation and nationalism]. Kyiv: Lybid, 1999. [in Ukrainian]
- Kvit S. (2001) Dmytro Doncov: ideolohichnyj portret. Wyd. druhe, wypr. i dop. [Dmitry Doncov: an ideological portrait]. Lviv: Halycka vydavnycha spilka, 2001. [in Ukrainian]
- Kruhlahov A.M. (2000) Drama intelektual: politychni idei Mychajla Drahomanova [Drama of an intellectual: political ideas of Mikhail Drahomanov]. Czernivci: Prut, 2000. [in Ukrainian]
- Lypynskyy W. (1995) Povne zibrannia tvoriv, archiviv, studiy. [Complete collection of works, archives, studies]. T. 6. Kn. 1. Lysty do brativ-chliborobiv. Pro ideyu i orhanizaciyu ukrainskoi monarchii. Kyiv-Filadelfiya: Instytut Schidnoslovianskych doslidzen NAN Ukrainy, 1995. [in Ukrainian]
- Lucyshyn H.I. (2012) Nacionalna konsolidacija Ukrainy v umovach suchasnoho politychnoho procesu [National consolidation of Ukraine in the conditions of modern political process]. Lviv: Wydavnyctvo Lvivskoji politechniky, 2012. [in Ukrainian]

- Masaryk T.H. (2007) *Pravo i demokratija: Wybrani tvory* [Law and democracy: Selected works]. Kyiv: Lohos, 2007. [in Ukrainian]
- Mala encyklopedija etnoderzavoznavstva (1996) [A small encyclopedia of ethno-state studies]. Kyiv: Dovira, 1996. [in Ukrainian]
- Michnovskij M. (2006) *Samostijna Ukraina* [Independent Ukraine] // *Nacionalizm: Antolohija*. 2-he wyd. Kyiv: Smolyskyp, 2006. [in Ukrainian]
- Svitova hibrydna wijna: ukrajinskyj front (2017) [World hybrid war: Ukrainian Front]. Za zah. red. W.P. Horbulina. Charkiv: Folio, 2017. [in Ukrainian]
- Smit E.D. (2006) *Nacija i nacionalizm u hlobalnu epochu* [Nation and nationalism in the global era]. Kyiv: Wydavnytvo Nika-Centr, 2006. [in Ukrainian]
- Smit E.D. (1994) *Nacionalna identychnist* [National identity]. Kyiv: Osnovy, 1994. [in Ukrainian]
- Sosnovskij M. (2006) *Ideolohija chynnoho nacionalizmu D. Doncova* [Ideology of current nationalism D. Doncov] // *Nacionalizm: Antolohija*. 2-he wyd. Kyiv: Smolyskyp, 2006. [in Ukrainian]
- Starosolskij W.Yu. (1998) *Teorija nacii* [Theory of the nation]. Kyiv: Wyshcza shkola, 1998. [in Ukrainian]
- Sciborskyj M. (2007) *Naciokratija* [Nationocracy]. Winnycia, 2007. [in Ukrainian]
- Fartushnyj A. (2000) *Ukraynska nacionalna ideja jak pidstava derzavotvorennya* [Ukrainian national idea as the basis of state formation]. Lviv: Wydavnytvo NU «Lvivska politechnika», 2000. [in Ukrainian]
- Huntington S.P. (2004) *Who are We? The Challengers to America's National Identity*. New Delhi: Penguin Books, 2004.

Анотація

Луцишин Г. І., Гетьманчук М. П. Дослідження питання національної консолідації теоретиками українського націоналізму. – Стаття.

У статті розглянуто питання національної консолідації українського суспільства у працях провідних теоретиків українського націоналізму. Досліджено бачення проблем національної консолідації відомими теоретиками українського націоналізму – М. Міхновським, О. Бочковським, М. Сціборським, М. Донцовим, С. Бандерою та ін. Наголошено, що питання національної консолідації вітчизняні дослідники українського націоналізму почали вивчати у XIX – XX століттях і розглядали її як важливий процес соціально-політичного націєтворення. Доведено, що теоретики українського націоналізму досліджували такі аспекти політичної та культурної інституалізації національної консолідації: 1) зовнішній аспект, який передбачав вплив геополітичних чинників на процес національної консолідації; 2) внутрішній, що зумовлений історичними, культурними, релігійними, мовними, ментальними особливостями українського суспільства. Проаналізовано механізми досягнення національної консолідації суспільства в Україні, які залежать від особливостей боротьби українського народу за незалежність, національних традицій, національної свідомості, шляхів формування національної ідентичності, політичної культури, рівня соціально-економічного розвитку. Висвітлено концептуальні підходи представників українського націоналізму до використання форм, методів і засобів формування національної консолідації українського суспільства на різних етапах історичного розвитку. З'ясовано, що врахування зовнішніх та внутрішніх чинників національної консолідації забезпечить в Україні стабільний розвиток національного державотворення. Особливий наголос у процесі національної консолідації представниками націоналізму робиться на питаннях національної свідомості, національного виховання, яке передбачає цілеспрямоване формування в особистості позитивного ставлення до базових національних цінностей, забезпечення духовної єдності, наступності та спадкоємності поколінь минулих, сучасних і майбутніх.

Ключові слова: українська політична думка націоналістичного спрямування, нація, національна консолідація, національна ідентичність, націоналізм, міжнаціональні відносини.

Summary

Lutsyshyn H. I., Hetmanchuk M. P. Research on the issue of national consolidation by theorists of Ukrainian nationalism. – Article.

The article considers the issue of national consolidation of Ukrainian society in the works of leading theorists of Ukrainian nationalism. The vision of the problems of national consolidation is studied by well-known theorists of Ukrainian nationalism – M. Mikhnovsky, O. Bochkovsky, M. Stsiborsky, M. Dontsov, S. Bandera and others. It is emphasized that domestic researchers of Ukrainian nationalism began to study the issue of national consolidation in the XIX–XX centuries and considered it as an important process of socio-political nation-building.

The mechanisms of achieving national consolidation of society in Ukraine are analyzed, which depend on the peculiarities of the Ukrainian people's struggle for independence, national traditions, national

consciousness, ways of forming national identity, political culture, level of socio-economic development. The conceptual approaches of the representatives of Ukrainian nationalism in the use of forms, methods and means of forming the national consolidation of Ukrainian society at different stages of historical development are highlighted.

The conceptual approaches of the representatives of Ukrainian nationalism in the use of forms, methods and means of forming the national consolidation of Ukrainian society at different stages of historical development are highlighted. It was found that only taking into account the external and internal factors of national consolidation will ensure the stable development of national statehood in Ukraine.

In the process of national consolidation, the representatives of nationalism make special emphasis on issues of national consciousness, national upbringing, which provides for the purposeful formation of a positive attitude to basic national values, ensuring spiritual unity, continuity and succession of past, present and future generations.

Key words: Ukrainian political thought of nationalist orientation, nation, national consolidation, national identity, nationalism, interethnic relations.

О. О. Онищенко
orcid.org/0000-0001-9580-8165
аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА МОРАЛЬНИЙ ВИБІР: ЕТИЧНІ ТОЧКИ ЗІТКНЕННЯ

Нині в науково-політичному дискурсі залишається актуальним питання щодо співвідношення політики і моралі. Чимало теоретичних праць було присвячено обґрунтуванню морального кодексу та етикету політика. Аналіз використання політичних технологій сьогодення актуалізує проблему моралі в політиці: а чи існує взагалі мораль у політичній площині? Чи повинен політик керуватися нормами суспільної моралі? Які тенденції використання політичних технологій домінують? Чи мета виправдовує засоби? Ці питання залишаються відкритими та вимагають подальшого аналізу та обґрунтування.

У виборчий період ми маємо змогу спостерігати загострення політичної боротьби серед представників різних політичних сил: партій, кандидатів, політичних лідерів, груп інтересів, які змагаються між собою за прихильність електорату. Для того щоб стати переможцем та досягти бажаної мети на політичній арені, політики звертаються за допомогою до фахівців – політтехнологів та політконсультантів, які системно вибудовують план виборчої кампанії та загальну стратегію виборів відповідно до мети, яку ставить перед собою політик. Як показує практика, не всі кандидати, котрі вступають у політичну боротьбу, орієнтовані саме на перемогу. Деякі з них вступають у боротьбу, переслідуючи інші, суто особисті, суб'єктивні цілі, наприклад: привернути увагу до своєї особистості за допомогою виборчого процесу, створити політичний образ; підняти свій політичний рейтинг серед електорату з метою подальшої участі у наступних виборах уже з вищими рейтинговими показниками; відтягнути на себе частину голосів опонентів, так званий «технічний проект» тощо. Питання щодо участі у виборчій політичній боротьбі завжди криється в особистих мотивах суб'єкта політики.

Важливе місце у політичній боротьбі відводиться саме політичним технологіям як інструментам досягнення бажаної мети. Політичні технології займають фундаментальне положення як провідні елементи виборчої кампанії. Використання технологій у політиці нерозривно пов'язано із соціально-політичними ролями, котрі виконують суб'єкти політики, оскільки кожна людина є носієм певного соціального статусу в суспільстві, а отже, пов'язана із проблемами соціуму та вмінням їх розв'язати.

Ефективність політичних технологій зумовлюється досягненням поставленої цілі: якщо мета реалізована, то така технологія виправдала себе на практиці. Проте не всі учасники політичної боротьби керуються моральними принципами. Досить поширеною та популярною в політиці є так звана «макіавеллістська школа», прихильники якої сповідують використання культу сили, нехтування нормами суспільної моралі, їх ідеологія засновується на відомому постулаті: «мета виправдовує засоби». Термін «Макіавеллізм» є похідним від імені відомого італійського державного діяча, мислителя, письменника – Нікколо Макіавеллі, автора праці «Державець». Саме у своїй відомій праці автор описував аморальну поведінку політика, який має нехтувати усіма соціальними нормами, аби утримати владу у своїх руках. Правда, при цьому він говорив і про важливість загального блага, про що часто забувають його прихильники. Нині термін «макіавеллізм» асоціюється з низькими політичними принципами людини, політичними махінаціями, підступом, наклепом та протиправними діями.

Досить часто політтехнологи керуються принципами «макіавеллізму» для того, щоб досягти поставленої мети, нехтуючи при цьому морально-етичними нормами. Саме тому політичні технології як інструменти допомагають у вирішенні завдань. Немає однозначної оцінки щодо того, які технології вважаються аморальними, все залежить від конкретної людини, від

її особистої «моральної шкали» та суб'єктивних принципів і правил поведінки. Проте у науково-політичному дискурсі політичні технології класифікують за легальністю використання на білі, сірі та чорні технології. Така класифікація умовно розподіляє технології за ступенем їх взаємодії із нормами моралі також.

«Білі» – це законні технології, котрі не порушують існуючого законодавства та входять у реєстр неофіційних дозволених технологій (або технологій відкритої комунікації). Як правило, за своєю структурою це найпростіші технології, котрі є в арсеналі будь-якого політичного консультанта, до них входить увесь інструментарій зв'язку кандидата або партії з виборцями: реклама в ЗМІ, організація зустрічей кандидата із електоратом, агітація, масові акції тощо (Матвієнко, 2001, с. 199–206).

Використання «білих» технологій є одним із найпоширеніших видів взаємодії кандидата та електорату, оскільки вони не суперечать законодавству і використовуються всіма політтехнологіями у передвиборчому змаганні. Однією з основних форм «білих» технологій є політична агітація за певного кандидата чи партію. Політична агітація – це сукупність заходів, спрямованих на підтримку певних суб'єктів виборчого процесу, що мають на меті формування у виборців певної політичної поведінки та позиції. Агітація може проводитися у різноманітних формах, таких як:

- проведення зустрічей кандидата з виборцями (як правило, у заздалегідь зазначеному місці) та зборів громадян, на яких ведеться агітація за кандидата ним особисто або від його імені його представником;

- демонстрації, пікети, походи та мітинги на підтримку кандидата або політичної партії;

- проведення брифінгів, дискусій, «круглих столів», прес-конференцій та відкритих дебатов, публічних заяв (для того, щоб ознайомити виборців зі своїми політичними переконаннями, пунктами політичної програми та діяльністю партії, представити політичну платформу). Ця форма агітації є дуже важливою, оскільки вона встановлює зв'язок між виборцями та кандидатом, на них він може донести до населення свої основні політичні ідеї;

- політична реклама – одна з найважливіших форм агітації. Правильно зроблена та подана політична реклама забезпечує успіх та підтримку кандидата чи партії серед населення, саме тому більшість політичних консультантів приділяють дуже багато часу розробленню та поширенню реклами. Політична реклама – це подана у будь-який спосіб, у будь-якому обсязі, у будь-якій формі (друкованій, електронній, аудіовізуальній, відео-візуальній) інформація про суб'єктів виборчого та політичного процесу з метою привернути до нього увагу. Це також і відеофільми, відеокліпи, інтерв'ю та інші публікації. Агітація неможлива без політичної реклами – вона є її фундаментом, основою, на якій тримається вся кампанія кандидата;

- поширення виборчих листівок, буклетів, плакатів, значків із символікою партії/кандидата або із тезами з головним змістом політичної програми, в яких відображаються основні ідеї та пункти діяльності;

- проведення різноманітних концертів, спортивних змагань, публічних заходів, вистав, на яких кандидат може підняти свій рейтинг та встановити контакт із виборцями;

- відвідування лікарень, шкіл, університетів, дитячих будинків; пожертвування та благодійні внески, а також оприлюднення інформації у ЗМІ про таку підтримку (Кочубей, 2006, с. 78–90).

Передвиборча агітація як одна із форм «білих» технологій є дуже важливою, оскільки вона доносить виборцям ім'я кандидата чи назву партії та встановлює між ними прямий або непрямої контакт. З огляду на це, якість передвиборчої агітації напряму залежить від фінансування та вміння політичного консультанта якісно побудувати лінію агітації, щоб завоювати симпатії виборців. Агітація знайшла нові форми втілення із поширенням мережі Інтернет та глобалізацією інформаційного суспільства. Нині глобальна Інтернет-мережа відкриває перед політичними консультантами нові технології поширення політичної реклами, зокрема через соціальні мережі, такі як «facebook», «twitter», «youtube», «Instagram» тощо. Сьогодні використання соціальних мереж для політичної реклами, агітації чи звернення партії/кандидата до електорату є звичайним явищем для будь-якого політтехнолога. Це зумовлене надзвичайною популярністю соціальних мереж серед людей будь-якого віку, статі та національності, тому

це дієвий інструмент поширення політичного бренду, який охоплює різні фокус-групи і слугує якісною технологією комунікації між суб'єктом та об'єктом політичної реальності.

«Сірі» технології – це наступний різновид виборчих технологій, які не передбачають прямого порушення існуючого законодавства, але викликають засудження з боку суспільства і вступають у суперечність із нормами суспільної моралі та загальноприйнятими методами ведення виборчої боротьби. «Сірі» технології застосовуються у процесі виборчої кампанії досить часто, і хоча вони суперечать нормам існуючої суспільної моралі, проте більшість технологів вважають їх більш ефективними та дієвими інструментами, тому вдаються до їх використання для досягнення поставленої мети. Яскравим прикладом використанням «сірих» технологій є присутність на мітингах або демонстраціях спеціально найнятої людини, котра буде поширювати листівки та різноманітні друковані матеріали, які є опозиційними до політика, на честь якого проводиться цей захід. Більшість політтехнологів вдаються до використання такого різновиду технологій, оскільки вони є дієвими і приносять певний результат. З огляду на це, такі технології не суперечать законодавству, проте мають на меті компрометуючу ціль і зазвичай засуджуються суспільством із високим рівнем політичної та правової культури. Поширення інформації, яка компрометує політика, вважається найкращим прикладом застосування «сірих» технологій, за умови, якщо ця інформація є правдивою і добута законним шляхом. Якщо ж інформація є наклепом та неправдою, то така технологія буде відноситися до «чорного» піару. Також отримана незаконним шляхом інформація (наприклад, внаслідок порушення банківської, лікарської чи професійної таємниці) автоматично підпадає під категорію «чорних» технологій і карається законом (Бебик, 2009).

«Чорні» технології – це незаконні, протиправні технології, які передбачають пряме порушення чинного законодавства (технології закритої комунікації); такі технології вважаються забороненими, проте деякі політтехнологи використовують їх у веденні виборчої кампанії, вважаючи їх найефективнішим інструментом досягнення кінцевої мети. Такі технологи керуються принципом «мета виправдовує засоби».

До «чорних» технологій належать найаморальніші та протизаконні дії, які застосовують політтехнологи для перемоги у виборчому змаганні. До їх числа входить незаконне здобуття інформації (компромату) на опонента, кримінальне втручання у виборчий процес, підкуп виборців і членів виборчих комісій, фальсифікація результатів голосування, розповсюдження неправдивих чуток, наклеп, шантаж, погрози, зловживання адміністративним ресурсом, перешкоджання роботі спостерігачів, незаконна агітація, залякування, замах на суперників тощо. Всі «чорні» технології є підводним камінням політичного поля, їх використання не піддають суспільному розголошенню, намагаються приховати, саме тому їх називають технологіями закритої комунікації.

Одним із найяскравіших прикладів використання «чорних» технологій є метод «каруселі» – фальсифікації виборів. Суть цієї технології полягає у тому, що виборець виносить із виборчої дільниці свій незаповнений бюлетень та віддає його спеціально призначеній людині (керівникові групи, який відповідає за певну виборчу дільницю). Потім на цьому бюлетені ставиться позначка «за» потрібного кандидата, і він віддається іншій людині, котра йде голосувати до виборчої дільниці; людина кидає вже помічений бюлетень в урну, а свій чистий виносить і знову віддає «керівникові». Так технологія «карусель» може повторюватися безліч разів, аж до закриття виборчої дільниці або до закінчення голосування. Ця технологія наглядно демонструє протиправність і аморальну суть «чорних» технологій.

Також наглядним прикладом є технологія «мертві душі» – коли у списки виборців вносяться дані про померлих людей. За них можуть голосувати члени виборчої комісії, яким заплатили, чи спеціально найняті люди.

Технологія «кривого дзеркала» за своєю суттю ефективно обертає усі добрі справи політика проти нього самого та підриває його авторитет серед електорату. Наприклад, якщо кандидат на державну посаду відвідав дитячий будинок і це освітілося в ЗМІ, то його звинувачують у тому, що він робив це навмисно, для підняття свого рейтингу серед населення. Якщо кандидат прийшов на прибирання ділянки від сміття разом із іншими людьми, то його опоненти можуть звинуватити його в тому, що таким чином він «втирається в довіру» та здобуває собі голоси електорату.

Зловживання адмінресурсом є чи не найулюбленішим методом технологів для досягнення конкретного результату. Як правило, використовуються кримінальні осередки для залякування людей, також посилають спеціально підготовлених людей у райони, де проживає багато прихильників політичного опонента, і дезінформують їх, кажучи, наприклад, що виборчі дільниці не працюють або місце, де знаходиться дільниця, заміноване. Таким чином, опонент втрачає велику кількість голосів.

«Реєстрація двійників» – суть цієї технології полягає у тому, що реєструються однофамільці кандидатів, таким чином, виборці можуть просто заплутатись у прізвищах.

«Реєстрація підставних кандидатів» – це так звані «технічні проекти», які створюються з метою відтягти на себе частину голосів опонента.

Фабрикування неправдивих фактів (компромату) на опонента – поширений та дієвий метод під час виборчої кампанії. Його застосують для того, щоб ударити по іміджу опонента та понизити його рейтинг серед населення. Незадовго до виборів технологи розміщують у ЗМІ, а також у соціальних мережах «брудні» факти про свого політичного опонента. У багатьох випадках ця технологія себе виправдовує, оскільки населення переважно має низький рівень політичної культури, звикло довіряти чуткам, саме тому цей фактор грає на руку політтехнологам, які вдало це використовують у своїй роботі (Бебик, 2009).

Поширення «сірих» та «чорних» технологій зумовлене низкою чинників: низьким рівнем політичної культури та правової свідомості населення, великою політичною конкуренцією та боротьбою між технологіями, появою інноваційних технологій. По-друге, поширене використання «чорних» технологій пояснюється також низьким моральним рівнем частини політиків та політичних консультантів, для яких кінцева мета виправдовує будь-які засоби. По-третє, використання брудних технологій зумовлене їх швидкою ефективністю у політичній конкурентній боротьбі, політики прагнуть досягти швидкого результату, витрачаючи мінімум часу та ресурсів, надаючи перевагу саме технологіям закритої комунікації; більшість технологів вважають «чорні» та «сірі» технології вдалими інструментами для досягнення поставленої цілі, які за короткий проміжок часу можуть надати певний результат. По-четверте, це низка підводного каміння у законодавстві, яке вмільо дозволяє політтехнологам знаходити прогалини у законах як інструмент для своїх технологій. По-п'яте, це неосвіченість громадян у юридичних питаннях, низький рівень політичної культури та абсолютна недовіра до органів державної влади, що грає на руку політикам та їхнім консультантам для використання заборонених прийомів. Всі чинники в сумі показують, що використання тих чи інших технологій залежить у кінцевому рахунку не тільки від технологів, а й від нас самих, від рівня нашої політичної освіченості, правової свідомості, зрілості громадянського суспільства та довіри до органів центральної влади і політичної системи загалом (Головатий, 2003, с. 123–135).

Використання аморальних прийомів у політиці є певною мірою відбиттям рівня загальної культури населення, його культурних традицій та показником становлення громадянського суспільства. У розвинутих демократичних країнах рівень використання «чорного» PR та брудних політичних технологій значно менший, аніж у країнах перехідного типу. Розвинуте громадянське суспільство є одним із найкращих показників розвитку демократичних цінностей держави, що відображає його самоорганізацію як механізму протидії владним структурам та можливим спробам узурпації влади. Саме від громадянського суспільства певним чином залежить функціонування політичної системи та закріплення моральних цінностей. Громадянське суспільство визначає кордони моральних принципів системи. У розвинутих демократичних країнах, як правило, переважають високі моральні стандарти, рівень політичної культури та правової свідомості значно вищий, а тому використання протиправних технологій засуджується суспільством. Політик, який нехтує нормами демократичного суспільства та зважається на використання заборонених прийомів ведення боротьби, може назавжди втратити свій політичний імідж та стати персоною «non grata» в політиці. З огляду на це, країни Західної Європи та Сполучені Штати Америки залучають громадян до активного політичного життя, розвиваючи таким чином політичну освіченість. Саме громадянське суспільство має стати рупором моральності у політиці, контролювати та стримувати використання протиправних технологій, задавати стандарти високої моралі та самим відповідати параметрам цих стандартів.

Таким чином, застосування певних політичних технологій нерозривно пов'язано з рівнем суспільної моралі, ступенем розвитку громадянського суспільства, рівнем політичної культури та правової свідомості. Основою будь-якого суспільства мають бути не політичні ілюзії, а Конституційні норми та правові принципи. Розвиваючи демократичні цінності та орієнтуючись на високі моральні стандарти, суспільство може зробити політику взірцем моральності та прикладом ведення гідної та чесної боротьби. Вибір же моделі політичної етики залежить від цінностей, які сповідує суспільство.

Література

- Бебик В.М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг : навч.-метод. посіб. Київ, 2001. 216 с.
- Ващенко К.О. Політичні технології як чинник демократичного розвитку суспільства : дис. ... канд. політ. наук : 23. 00. 02. Київ, 1999. 194 с.
- Головатий М.Ф. Політичні технології: механізм і мистецтво здобуття політичної влади : навч.-метод. посіб. Київ, 2003. 189 с.
- Кочубей Л.О. Виборчі технології: політичний аналіз (на прикладі виборів до парламенту сучасної України) : монографія. Київ : Юридична думка, 2006.
- Матвієнко В.Я. Соціальні технології : навч. посіб. Київ, 2001. 446 с.
- Хантингтон С. Третя волна. Демократизація в кінці ХХ века. Москва: РОССПЭН, 2003. 367 с.

References

- Bebyk V.M. (2001) Menedzhment vyborchoi kampanii: resursy, tekhnolohii, marketynh : navch. -metod. posib. [Election campaign management: resources, technologies, marketing: textbook]. Kyiv, 2001 [in Ukrainian].
- Vashchenko K.O. (1999) Politychni tekhnolohii yak chynnyk demokratychnoho rozvytku suspilstva [Political technologies as a factor of democratic development of society]. Kyiv, 1999 [in Ukrainian].
- Holovatyi M.F. (2003) Politychni tekhnolohii: mekhanizm i mystetstvo zdobuttia politychnoi vlady: navch.-metod. posib. [Political technologies: the mechanism and art of gaining political power: textbook]. Kyiv, 2003 [in Ukrainian].
- Kochubei L.O. (2006) Vyborchi tekhnolohii: politychnyi analiz (na prykladi vyboriv do parlamentu suchasnoi Ukrainy): monohrafiia [Electoral technologies: political analysis (on the example of elections to the parliament of modern Ukraine): monograph]. Kyiv: Yurydychna dumka, 2006 [in Ukrainian].
- Matviienko V. Ya. (2001) Sotsialni tekhnolohii: navch. posib. [Social technologies: textbook]. Kyiv, 2001 [in Ukrainian].
- Khantynhton S. (2003) Tretia volna. Demokratyzatsiia v kontse KhKh veka. Per. s anhl. L.Yu. Pantynoi [Third wave. Democratization at the end of the 20th century] Moskva: ROSSPЭN, 2003. P. 250–277 [in Russian].

Анотація

Онищенко О. О. Політичні технології та моральний вибір: етичні точки зіткнення. – Стаття.

У статті розглянуто співвідношення політики та моралі, розкрита взаємодія політичних технологій та суспільно-моральних норм. Розкрито поняття «політична технологія». Проаналізовані та виділені основні види політичних технологій за ступенем легальності та взаємодії із нормами суспільної моралі: «білі», «сірі» та «чорні» технології впливу. Обґрунтовано використання політичних технологій під час виборчих кампаній. Окреслено основні межі поєднання політичних технологій та суспільно-моральних норм. У роботі наведені основні різновиди технологій за ступенем їх легальності. Розкриті поняття «політичної реклами», «чорного піару», «інформаційних технологій», «громадянського суспільства».

У статті наголошено, що громадянське суспільство є виразником пануючих суспільно-моральних норм та їх рупором. Суспільно-моральні норми відображають ступінь розвитку певного суспільства, затверджують його цінності та принципи. Використання політиками та політтехнологами «чорного» PR та заборонених, протиправних методів ведення боротьби відображає не тільки низькі моральні якості конкретної людини, але й певним чином ступінь суспільної моралі, затвердження демократичних цінностей суспільства. У розвинутих демократичних суспільствах показники використання заборонених політичних технологій значно менші, адже їхні цінності базуються на високих моральних стандартах, в основі яких лежать Конституційні норми та правові принципи. Рівень політичної культури підвищує пильність електорату щодо застосування у політиці «брудних, заборонених прийомів». Чим більший рівень правової свідомості та політичної культури, тим більш прагматичними стають виборці, які за допомогою сталого громадянського суспільства протидіють спробам політичної маніпуляції. Рівень освіченості громадян несе за собою незмінні наслідки системи, а саме вимоги до політичної боротьби

у вигляді чесності та прозорості, використання «білих» технологій та поступове відмирання брудних політичних технологій.

У сучасному світі епохи глобалізації та кібернетизації політичні технології постійно змінюються та вдосконалюються, що у подальшому буде викликати питання щодо співвідношення моралі та політики.

Ключові слова: політика, мораль, політичні технології, громадянське суспільство.

Summary

Onyshchenko O. O. Political technology and moral choice: ethical points of contact. – Article.

The article considers the relationship between politics and morality, reveals the interaction of political technologies and socio-moral norms. The main types of political technologies are analyzed and selected according to the degree of legality and interaction with the norms of public morality: "white", "gray" and "black" technologies of influence. The use of political technologies during election campaigns is substantiated. The concept of "political technology" is revealed. The main limits of the combination of political technologies and social and moral norms are outlined. The paper presents the main types of technologies according to the degree of their legality. The concepts of "political advertising", "black PR", "information technology", "civil society" are revealed.

The article investigates that civil society is an expression of the prevailing social and moral norms and their mouthpiece. Socio-moral norms reflect the degree of development of a society, affirm its values and principles. The use of "black" PR by politicians and political technologists and forbidden, illegal methods of struggle reflects not only the low moral qualities of a particular person, but also to some extent the degree of public morality, the assertion of democratic values of society. In developed democracies, the use of prohibited political technologies is much lower, as their values are based on high moral standards based on constitutional norms and legal principles. The level of political culture increases the vigilance of the electorate regarding the use of "dirty, forbidden methods" in politics. The higher the level of legal awareness and political culture, the more pragmatic voters become who, with the help of a stable civil society, oppose attempts at political manipulation. The level of education of citizens has constant consequences for the system, namely the requirements for political struggle in the form of honesty and transparency, the use of "white" technologies and the gradual extinction of dirty political technologies.

At present, in today's world of globalization and cybernetics, political technologies are constantly changing and improving, which in the future will raise questions about the relationship between morality and politics.

Key words: politics, moral, political technologies, civil society.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1146>
УДК 323/378/378.1;37.01;37.06

А. В. Пехник

orcid.org/0000-0003-2534-7652

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

Ю. В. Завгородня

orcid.org/0000-0003-3500-8638

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

А. В. Кройтор

orcid.org/0000-0003-4652-7441

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ COVID-19

Однією з основ системи змін в освітній галузі має бути раціональність та результативність, а обговорення модернізації галузі освіти повинно здійснюватися на рівнях усіх навчальних закладів, яких буде стосуватися реформування. «Сфера освіти є однією з найбільш передових та інноваційних галузей, які розвиваються з великою швидкістю. Саме ця сфера має значну роль у створенні інноваційного клімату та підвищенні конкурентоспроможності економіки загалом. Інновації в освіті розвиваються в бік збільшення в освітньому процесі використання інформаційних технологій, а також впровадження елементів електронного та дистанційного навчання. І саме інноваційність освіти, дистанційне та електронне навчання дають можливість реалізувати ці вимоги до сучасної освіти» (Пехник, 2020).

В умовах серйозної загрози COVID-19 політика держави щодо освітнього процесу набуває нових форм та методів на усіх рівнях навчального процесу. Окрім того, такі зміни відбуваються не лише на рівні регіону чи окремої країни, але й виходять на найвищий світовий рівень трансформації освітнього процесу. Як правильно зазначає І. Костиця, «сьогоднішня криза та карантин – це можливість зробити величезний крок назустріч новому. Ми повинні використовувати її як можливість зробити прорив в освітньому процесі в університетах. Наші колеги у світі продемонстрували, що онлайн-навчання дає безмежні можливості – посилити взаємодію викладача та студента, збільшити задоволеність студентів від освітнього процесу. Головне – скористатися своїм шансом зараз, щоб вийти з карантину з новими можливостями» (Костиця).

Враховуючи ключові аспекти політики щодо освіти загалом, авторським колективом зосереджено увагу саме на вищій освіті, яка сьогодні перебуває в процесі трансформації навчальних пріоритетів та форм проведення занять в умовах COVID-19. Тому метою наукового дослідження є визначення проблемних аспектів навчального процесу в умовах пандемії.

Адже сучасний процес змін в системі вищої освіти і науки не містить принципу раціональності, а рівність у системі освіти потребує чіткого механізму реалізації для проведення дистанційного освітнього процесу. Особливо це питання актуальне для студентів, які приїжджають на навчання з інших міст та сіл та не мають хорошого матеріального ресурсу для проведення онлайн-занять. Питання обмежень та свободи пересування є досить актуальним та виникає у багатьох наукових дослідженнях (У. Zavorodnia, 2020).

Питанням щодо впливу COVID-19 на політичні процеси загалом займаються сучасні вітчизняні та зарубіжні науковці. Це, наприклад, думки таких учених, як І. Прокопенко, С. Бережна, Оуен П. Холл, С. Браммет, Т. Кларк та інші.

Для сучасних українців, які бажають здобути вищу освіту, вже розроблена концепція «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року, якою передбачено три основні напрями реформування професійної освіти, а саме:

- по-перше, децентралізація управління та фінансування;
- по-друге, підвищення якості професійної освіти;
- по-третє, посилення зв'язку з ринком праці («Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта»).

Однак розроблена концепція не враховує сучасні реалії щодо дистанційної форми навчання як невід'ємної складової частини навчання в умовах пандемії коронавірусу. Адже час, який витрачають студенти на підготовку та викладачі на перевірку та формування завдань студентів у режимі онлайн, збільшується, формат подачі лекційного матеріалу змінюється, відповіді студентів важче перевірити на якісні показники та самостійність їх підготовки.

Досвід дистанційного навчання 2020 р. показав, що формат такого спілкування можливий під час окремих тематичних обговорень або бесід, однак замінити ним аудиторну форму навчання неможливо. Адже формат живого спілкування вчить студентів комунікувати між собою, домовлятися, підтримувати один одного, не боятися публічних виступів, виходити із зони комфорту. Тому можна з впевненістю сказати, що сучасні інформаційно-комунікаційні технології та форми навчання не можуть замінити спілкування. Таким чином освітній процес втрачає одну із своїх важливих функцій, а саме соціалізацію особистості.

Сучасні українські науковці вже починають об'єднуватись в умовах інноваційних можливостей щодо проведення дистанційного навчання. Так, І. Прокопенко та С. Бережна відзначають, що «існують позитивні та негативні аспекти дистанційного навчання, а саме: не усі заклади вищої освіти підготовлені технічно, а знання оцінювалися за допомогою текстових тестів, окрім того, використовувались нові платформи та ресурси (zoom, skype, viber, telegram)» (Прокопенко, Бережна, 130).

Окрім того, вчені відзначають, що «для студентів недостатньо живого спілкування, значно збільшилися завдання самостійні, а тому виникає брак часу на їх виконання та перевірку. Також у багатьох сім'ях існував обмежений доступ до ноутбука чи комп'ютера, оскільки і діти, і батьки були на віддаленій роботі. Як позитивний досвід варто відзначити розвиток дисципліни студентів та їх самоорганізації, що у свою чергу дає можливість здобувати освіту у зручний час та у комфортному місці, незалежно від того, де ти проживаєш, який твій стан здоров'я чи соціальний статус» (Прокопенко, Бережна, 131).

У свою чергу Оуен П. Холл зазначає, що «більшість бізнес-шкіл швидко спрацювали в нових умовах та збільшили свою присутність у мережі Інтернет. Окрім того, вони і далі продовжують свою активність та залишаються конкурентоспроможними» (Owen P. Hall, 2). Тому автор акцентує увагу на тому, що «роботодавці шукають випускників, які швидко пристосовуються до неординарних ситуацій, швидко переформатовуються та орієнтуються вдало в Інтернеті. А тому бізнес витрачає достатню кількість коштів на тренінги та на освіту, щоб підвищити рівень знань працівників, а відповідно і престиж своєї фірми» (Owen P. Hall, 3). Дослідник вказує на те, що «популярність випускників з аналітичним рівнем сьогодні наблизиться до 200 000 лише у США протягом наступних років, однак необхідність у фахівцях уже сьогодні в 5 разів більша за той самий період» (Owen P. Hall, 3).

Так, науковці С. Браммет та Т. Кларк відзначають, що «серйозний вплив на університети та бізнес-школи здійснив COVID-19 у 2019–2020 рр., оскільки установи не були підготовлені та перелаштовувалися без будь-якої підготовки. А найбільш вразливими стали студенти, адже саме їхні інтереси стали в центрі уваги. Окрім того, економічні наслідки пандемії коронавірусу стали причиною скрути значної кількості студентів та їхніх сімей, що призвело до ізоляції студентів-іноземців у країні навчання» (Brammer, Clark, 453). Автори відзначають наявність тиску на науково-педагогічний персонал, адже «пандемія призвела до необхідності застосування кардинальної та швидкої трансформації діяльності педагогів, а ще методики

оцінювання, яка суттєво відрізняється від критеріїв університетів. Усе це суттєво збільшило навантаження на науково-педагогічних працівників» (Brammer, Clark, 453).

Звичайно, враховуючи наукові погляди авторів різних країн, також звертаємо увагу на те, що навчання у вищих освітніх закладах здійснюється в ускладнених умовах у період пандемії, однак із максимальним якісним показником щодо результатів навчання. Освітня політика конкретно української держави потребує гнучких та надійних моделей освіти, які дозволять адаптуватися до нових умов без збільшення та зменшення освітніх завдань.

У сучасному світі дистанційне навчання є необхідним інструментом розвитку та освіти. Тому все більше стають затребуваними фахівці, які мають можливість здійснювати навчання в адаптованих до сучасних умов формах. Ми бачимо в сфері освіти інноваційні зміни, «які дозволяють будь-якій людині, витрачаючи мінімальний час, отримувати більшу кількість знань, вивчати та навчатися будь-якій техніці за допомогою дистанційного навчання. Тим самим процес навчання полегшується і стає більш доступним. Завдяки дистанційному навчанню людина може прослухати той же курс у більш зручній час та в більш комфортній ситуації» (Пехник, 221).

В освітній сфері сьогодні вже працює велика кількість платформ для дистанційного навчання або навчання з використанням елементів електронного навчання. Це можуть бути «платформи для впровадження дистанційного навчання в середній та вищих школах; системи для впровадження деяких елементів дистанційного навчання, тобто для електронізації навчального процесу; платформи для корпоративного та бізнес-навчання» (Пехник, 221). Наведемо такі актуальні платформи для дистанційного навчання:

- Twirpx: містить велику кількість навчальної літератури, яка дає можливість навчатися за різними напрямками та на різних мовах. Завантаження доступно за балами, які надають під час реєстрації, також їх можна отримати за розміщення власного матеріалу (www.twirpx.com);

- EdEra - «студія онлайн-освіти, що створює онлайн-курси, інтерактивні підручники, освітні спецпроекти та моделі інтеграції сучасних освітніх рішень у традиційний навчальний процес» (<https://www.ed-era.com/>). Проект включає в себе інтерактивні лекції, конспекти з ілюстраціями та поясненнями, іспити та домашні завдання, спілкування з іншими студентами та викладачами. Система оплати дуже демократична - студент сам вибирає вартість, починаючи з 1 гривні;

- Academic Earth - містить лекції найкращих університетів світу, зокрема МІТ, Гарвардського, Принстонського, Стенфордського, Єльського університетів, з історії мистецтва, бізнесу, хімії, менеджменту, соціології тощо. Головна умова - знання англійської мови. «Ця платформа була запущена з передумовою, що кожен заслуговує доступу до освіти світового рівня» (<https://academicearth.org/>);

- Edx - також сайт на англійській мові, що містить лекції провідних навчальних закладів світу. Досить легко підібрати необхідний курс (<https://www.edx.org/>);

- Гіпермаркет знань - «це освітня платформа для інноваційних та передових навчальних матеріалів у школах по всьому світу. Місія компанії - створення прогресивного освітнього середовища з кращих світових технологій» (<https://edufuture.biz/>);

- University of the People - «це некомерційний, акредитований у США безкоштовний онлайн-університет, присвячений відкриттю доступу до вищої освіти в усьому світі». Навчання проводиться англійською мовою з високим рівнем попередньої середньої освіти. У кінці навчання студент оплачує іспити в кінці кожного курсу. Його вартість залежить від місця проживання студента, хоча також можна спробувати отримати грант на повністю безкоштовне навчання (<https://www.uopeople.edu/>);

- TED-конференція, де збираються та працюють вчені та практики за різними темами та напрямками - від психології і комунікацій до проблем гендерної дискримінації та аутизму. Практично всі відеоролики можна знайти з субтитрами російською мовою (<https://www.ted.com/>);

- Відкритий Університет Майдану - це приватна ініціатива кількох викладачів і випускників київських бізнес-шкіл, яка працює з 2013 року. На сайті завжди можна знайти новини з розкладом лекцій, інформацію про різні проекти університету та архів відеолекцій і матеріа-

лів у вільному доступі. «Це освітня ініціатива, яка поширює ідеї і сприяє розвитку громадянського суспільства в Україні» (<https://vumonline.ua/>);

– Coursera – проект на англійській мові, який співпрацює з багатьма університетами світу та публікує курси з різних галузей знань. Слухачі не тільки проходять курси, а й спілкуються один з одним, проходять тестування та іспити безпосередньо на сайті Coursera (<https://www.coursera.com/>);

– Академія Khan – володіє широкою базою відеоуроків на більш ніж 20 мовах. Курси поділені на окремі уроки з можливістю перегляду кожного відео незалежно від того, який курс вибрано. Головний акцент на цьому ресурсі зроблений на відео як спосіб надання інформації. Це «некомерційна організація, яка намагається зробити освіту кращою, надаючи через інтернет безкоштовні та якісні знання всім та усюди» (<https://uk.khanacademy.org/>);

– The Open University – містить матеріали, які структуровано за віковими та тематичними групами, лекційний матеріал можна завантажити з сайту на свій комп'ютер, а тематика запропонованих курсів досить широка. Наприклад, можна знайти матеріали як для бакалаврату, так і для аспірантури. (<http://www.open.ac.uk/>).

В Україні сьогодні вже працює Learning Passport – глобальна освітня онлайн-платформа, яку запускають Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) і Microsoft Corp, але поки що лише у тестовому режимі (<https://ukraine.learningpassport.unicef.org/>). Сервіс покликаний подолати освітню кризу під час пандемії COVID-19.

Платформа Learning Passport – результат партнерства між ЮНІСЕФ, Microsoft і Кембриджським університетом. Спочатку вона була розроблена для дистанційного онлайн-навчання дітей біженців і переселенців. Однак функціонал ресурсу був розширений задля допомоги у процесі дистанційного навчання через спалах COVID-19. «Learning Passport є частиною партнерства Generation Unlimited (Покоління без кордонів) у сфері дистанційного навчання, яка має на меті використання технологій для вирішення тих викликів, з якими стикаються освітні установи, в тому числі в охоплених конфліктом і гуманітарних контекстах. Generation Unlimited (Покоління без кордонів) – це глобальне партнерство, покликане підготувати молодих людей, щоб вони стали діяльними та активними громадянами. Мета Generation Unlimited – забезпечити, щоб молоді люди у віці від 10 до 24 років в тій чи іншій формі вчилися, проходили професійну підготовку або працювали» (<https://ukraine.learningpassport.unicef.org/>).

Дійсно, слід погодитися з І. Костиною, яка зазначає, що «Міністерство освіти та університети повинні об'єднати зусилля, вивчивши досвід своїх закордонних колег, і взяти на озброєння доступні онлайн-платформи для організації синхронного та асинхронного навчального процесу. Це дозволить трансформувати навчальний процес на час карантину та після його завершення» (Костина).

Загалом слід зазначити такі складники трансформації освітнього процесу, які необхідно впроваджувати в життя, як:

– гнучкість – і це нині найголовніше. Безумовно, необхідно шукати нові засоби, форми, підходи, інструменти для надання освітніх послуг;

– безперервність навчання, підвищення компетенції викладачів, саморозвиток та самовдосконалення;

– технічна складова частина – необхідно робити інвестиції в технічний сервіс, щоб освіта була максимально ефективною та функціональною. Дійсно, будь-яка трансформація, особливо вимушена, яка ускладнюється стресом різного походження, від ситуації як у світі, так і в нашій країні, – є дуже складним періодом в нашому житті. Але не слід зупинятися, потрібно шукати нові можливості, нові інструменти для подальшого розвитку, для впровадження в життя нових ідей та проектів.

Так чи інакше, але в умовах пандемії дистанційна форма навчання з усіма своїми перевагами та недоліками стала чи не єдиною можливим способом функціонування освітнього процесу. Проте ця форма не є винаходом, зумовленим пандемією. Дослідженню Дистанційного навчання приділялась увага задовго до 2019 року. Так, ще у 2011 році О. Васюк та Т. Скумін розглядали впровадження дистанційного навчання як відповідь на прийдешні виклики інформаційної епохи, на які система освіти хоч і мляво, але мусить реагувати. Зокрема, до-

слідниці запропонували визначення поняття дистанційної освіти, зазначивши: «Дистанційне навчання – новий засіб реалізації процесу навчання, в основу якого покладено використання сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, які дають змогу навчатись на відстані без безпосереднього, особистого контакту між викладачем і учнем» (Васюк, Скумін).

Таким чином, цю форму навчання слід сприймати як методично організовану освітню діяльність учасників освітнього процесу, що територіально віддалені від освітнього закладу, завдяки інноваційним технічним комунікаційним засобам зв'язку. Отже, система освіти у такій формі зазнає кардинальної трансформації свого середовища. Традиційне освітнє середовище з навчальними корпусами, аудиторіями, безпосереднім спілкуванням студентів між собою та викладачами і навпаки, перервами та засіданнями кафедр, отримання студентами консультацій у різних викладачів на різних кафедрах стає неможливим в умовах дистанційного навчання. У традиційному освітньому середовищі усі учасники одночасно занурені в нього і перебувають доти, доки триває навчальний процес. Кожен з учасників відіграє свою соціальну роль у цьому комунікативному просторі. Освітнє середовище в умовах дистанційного навчання є антиподом традиційному, адже саме воно переноситься в інформаційний простір, створюючи нове комунікативне поле, без відчуття реальної присутності людей. Відбувається конструювання інформаційної реальності, в якій освітнє середовище детерміноване інформаційними технологіями. Таким чином, ілюзія освітнього середовища, у якому перебувають викладач та студент, існує лише доти, доки технічні засоби підтримки забезпечують зв'язок між учасниками освітнього процесу. За таких умов, на нашу думку, відбувається і деструкція ролей у студентському середовищі, адже руйнується реальна мала соціальна група (навчальна група) та притаманні їй зв'язки. Крім того, на учасників освітнього процесу в умовах дистанційного навчання впливають різні побутові чинники, які не мали впливу, коли вони перебували у стінах навчального закладу. Однією з переваг дистанційного навчання деякі дослідники відзначали її зручність у самостійному плануванні часу на навчання. Однак ця перевага нівелюється, коли навчальні заклади вводять дистанційне навчання відповідно до затвердженого розкладу, але це слід сприймати як тимчасовий захід.

Отже, до основних переваг дистанційної форми навчання слід віднести:

- економію часу на прибуття до місця навчання;
- доступність навчальних матеріалів та можливість використовувати викладачу під час лекції різноманітні візуальні та аудіоджерела, а студентам – на практичних заняттях;
- можливість брати участь у навчальному процесі з будь-якого місця, маючи доступ до Інтернет-мережі;
- мобільність;
- психологічний комфорт виступів здобувачами, адже виступ у такій формі перестає сприйматися як публічний, крім того, тестові завдання студенти вирішують вдома, без контролю викладача, що зменшує на них вплив стресового фактору;
- у студентів є можливість завдяки різним платформам у будь-який зручний для себе час виконати тестові завдання або самостійні роботи та надіслати їх викладачу. Наприклад, у системі Google Classroom;
- розкриття потенційних, фактично безмежних можливостей для самоосвіти.

До негативних проявів дистанційної освіти належать:

- потребує наявності потужної самомотивації студентів до пізнавальної діяльності та самоорганізації здобувачів, адже за такої форми фактичного контролю за організацією роботи студентів у викладача немає;
- проблема зі встановленням рівня самостійності виконаних студентом контрольних та інших завдань, покликаних встановити рівень навчальних компетенцій та здобутих умінь студентом;
- потреба у забезпеченні сучасними технічними засобами зв'язку, без яких студент, викладач не може долучитися до дистанційного освітнього середовища. А отже, за таких умов виникає питання про доступність вищої освіти для всіх учасників процесу;
- дистанційна освіта не здатна забезпечити розвиток комунікаційних навичок студентів як суспільно значущого чинника його соціалізації;

– в умовах дистанційної освіти неможливо якісно провести практичні заняття, пов'язані із груповою контактною роботою студентів у групах.

Незважаючи на всі переваги та недоліки дистанційної форми освіти, вона стала невід'ємною реальністю сучасних глобальних процесів. Навіть якщо сприймати її як тимчасове явище, зумовлене пандемією COVID-19, слід бути готовими, що ця форма усталиться як альтернатива традиційній і в постпандемічний період. Крім того, впровадження окремих форм дистанційної освіти в традиційне освітнє середовище буде мати, на нашу думку, лише позитивний ефект для системи освіти загалом, покращивши рівень надання освітніх послуг і, як наслідок, рівень компетентності здобувачів освіти. За таких умов випускники ЗВО будуть конкурентоспроможними на ринку праці.

Література

Brammer S., Clark T. (2020) COVID-19 and Management Education: Reflections on Challenges, Opportunities, and Potential Futures. *British Journal of Management*, Vol. 31, 453–456.

Owen P. Hall. (2020) Editorial: COVID-19 and the Future of Management Education, Vol. 23, Is.1, P. 1–6.

Васюк, О., Скумін Т. (2011) Теоретико-методичні аспекти організації дистанційної освіти. *Theoretical and methodological aspects of distance education*. 2 (1Sup2),1–3. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vkp_2011_2_11.pdf.

Бережна С., Прокопенко І. (2020) Вищі навчальні заклади в Україні під час спалаху коронавірусу або COVID-19: Нові виклики проти нових можливостей. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 12 (1Sup2),130–135. <https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup2/256>.

Костыря И. (2020) Онлайн-обучение дает безграничные возможности. Украина должна использовать карантин для прорыва в образовательном процессе. <https://gordonua.com/blogs/inna-kostyrya/onlayn-obuchenie-daet-bezgranichnye-vozmozhnosti-ukraina-dolzhna-ispolzovat-karantin-dlya-proryva-v-obrazovatelnom-processe-1494567.html>.

Пехник А. (2020) Платформи для організації дистанційного навчання. *Правове життя сучасної України*. С. 220–222.

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 червня 2019 року «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року». Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-%D1%80#Text>.

Yuliia V. Zavhorodnia (2020) The Institutional and Legal Justification of the Restriction of Freedom of Movement in Conditions of Counteraction the Spread of the Covid-19 Pandemic / Anzhelika R. Krusian, Ivanna I. Zadoia, Iana I. Maslova, Yuliia V. Zavhorodnia // *Revista San Gregorio*. Núm. 42. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/article/view/1560>.

References

Brammer S., Clark T. (2020) COVID-19 and Management Education: Reflections on Challenges, Opportunities, and Potential Futures. *British Journal of Management*, Vol. 31, 453–456.

Owen P. Hall. (2020) Editorial: COVID-19 and the Future of Management Education, Vol. 23, Is.1, P. 1–6.

Vasiuk, O., Skumin T. (2011) Teoretyko-metodychni aspekty orhanizatsii dystantsiinoi osvity. *Theoretical and methodological aspects of distance education*. 2 (1Sup2),1–3. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vkp_2011_2_11.pdf.

Berezhna S., Prokopenko I. (2020) Vyshchi navchalni zaklady v Ukraini pid chas spalakhу koronavirusu abo COVID-19: Novi vyklyky proty novykh mozhlyvostei. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 12 (1Sup2), 130–135. <https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup2/256>.

Kostyria Y. (2020) Onlain-obuchenye daet bezghranychnue vozmozhnosti. Ukrayna dolzhna yspolzovat karantyn dlia proryva v obrazovatelnom protsesse. <https://gordonua.com/blogs/inna-kostyrya/onlayn-obuchenie-daet-bezgranichnye-vozmozhnosti-ukraina-dolzhna-ispolzovat-karantin-dlya-proryva-v-obrazovatelnom-processe-1494567.html>

Pekhnyk A. (2020) Platformy dlia orhanizatsii dystantsiinoho navchannia. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy*, 220–222.

Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 chervnia 2019 roku «Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity “Suchasna profesiina (profesiino-tekhnichna) osvita” na period do 2027 roku». Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-%D1%80#Text>.

Yuliia V. Zavhorodnia (2020) The Institutional and Legal Justification of the Restriction of Freedom of Movement in Conditions of Counteraction the Spread of the Covid-19 Pandemic / Anzhelika R. Krusian, Ivanna I. Zadoia, Iana I. Maslova, Yuliia V. Zavhorodnia // Revista San Gregorio. Núm. 42. Elekronyi resurs. – Rezhym dostupu: <http://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/article/view/1560>.

Анотація

Пехник А. В., Забгородня Ю. В., Кройтор А. В. Трансформаційні процеси освітньої діяльності в умовах COVID-19. – Стаття.

У статті розглянуто сучасні перетворення в галузі освітньої діяльності в українському суспільстві. Проведено аналіз різних форм освітнього процесу в умовах пандемії, їх проблемні аспекти та позитивні особливості, які виникли під час використання різних сучасних платформ у мережі Інтернет.

У сучасному студентському товаристві виникають серйозні дискусії щодо форми проведення навчального процесу в умовах вагомого приросту інфікованих осіб та збільшення рівня смертності від захворювання на COVID-19. За таких умов виконання компетентнісного критерію освітньої програми зменшується, адже в онлайн-режимі перевірити рівень навичок у повному обсязі досить складно. Усі ці виклики у сучасному освітньому середовищі зумовлюють актуалізацію цієї проблематики в наукових дослідженнях.

Основоположним принципом освітньої політики та загалом навчального процесу є рівність усіх суб'єктів у можливості здобути бажаний освітній багаж навичок у рамках окремого навчального підрозділу. Однозначно освітня політика щодо рівності усіх бажаючих є дзеркалом конституційних основ, які відтворюють демократичні ідеї та принципи.

У зв'язку з цим діяльність політичних агентів має відповідати ключовим законно закріпленим принципам, спрямованим на створення умов для різних соціальних рівнів отримати можливість для здобуття освіти. Окрім того, важливим елементом в освітній політиці є можливість отримання рівного доступу до освітнього процесу, що в умовах пандемії реалізувати практично досить важко.

Під час реалізації основних ідей рівності освітньої політики суспільство зможе набути позитивних якостей та підвищити рівень політичної свідомості. Усі позитивні зміни в рамках системи освіти показують можливість для консенсусу та компромісу в межах загальної політичної системи під час вирішення стратегічних питань для суспільства, а саме життя та здоров'я громадян.

Суб'єкти політики в умовах високого суспільного інтересу не зможуть використовувати політичні технології з метою маніпуляції свідомістю населення, а політичні конфлікти стануть джерелом досягнення ефективних політичних рішень. Така система відносин зможе допомогти транзитному українському суспільству стати демократичним, правовим, громадянським не лише в межах норм права, але й в реальній площині відносин.

Ключові слова: політична освіта, управління, система органів управління, державна влада, пандемія, публічність.

Summary

Pekhnik A. V., Zavgorodnya Yu. V., Kroytor A. V. Transformational processes of educational activity in the conditions of COVID-19. – Article.

The article considers modern transformations in the field of educational activity in the Ukrainian society. The analysis of various forms of educational process in the conditions of a pandemic their problematic aspects and positive features which have arisen at use of various modern platforms in the Internet is carried out.

In modern student society, there are serious discussions about the form of the educational process in the context of a significant increase in infected people and an increase in mortality from COVID-19. Under such conditions, the fulfillment of the competence criterion of the educational program decreases, because it is quite difficult to check the level of skills in full online. In fact, all these challenges in the modern educational environment, determine the actualization of this issue in research.

The fundamental principle of educational policy and the educational process in general is the equality of all subjects in the ability to acquire the desired educational baggage of skills within a particular educational unit. Unequivocally, the educational policy on the equality of all comers is a mirror of the constitutional foundations, which reproduce democratic ideas and principles.

In this regard, the activities of political agents must comply with key legitimate principles aimed at creating conditions for different levels of society to gain access to education. In addition, an important element in educational policy is the ability to gain equal access to the educational process, which in a pandemic is almost difficult to implement.

During the implementation of the basic ideas of equality of educational policy, society will be able to acquire positive qualities and increase the level of political consciousness. All the positive changes in the education system show the possibility for consensus and compromise within the general political system in addressing strategic issues for society, namely the lives and health of citizens.

Political actors, within the framework of high public interest, will not be able to use political technologies to manipulate the consciousness of the population, and political conflicts will become a source of effective political solutions. Such a system of relations will be able to help the transit Ukrainian society to become democratic, legal, civil not only within the norms of law, but also in the real plane of relations.

Key words: political education, governance, system of government, public authority, pandemic, publicity.

В. А. Явір

orcid.org/0000-0002-1854-5012

*доктор політичних наук, старший науковий співробітник
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України*

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА СИСТЕМА КРИЗЬ ПРИЗМУ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Вступ та методологія. Оскільки в межах правової політології стрижневим визнається системний підхід до вивчення політики і права, дослідження взаємодії цих соціальних феноменів неможливе без аналізу взаємодії політичної і правової систем. Системний підхід – це спосіб наукового пізнання, в основі якого лежить дослідження об'єктів і явищ як систем. Протягом ХХ ст. принципи системного підходу поширюються практично на всі сфери наукового знання і практики, що зумовлено потребою вивчення організації та функціонування складних, багаторівневих, ієрархічних об'єктів, які постійно розвиваються. Дослідження їх як систем сприяло виявленню цілісності об'єктів дослідження, різноманітних типів їх зв'язків у внутрішньому та зовнішньому середовищах систем, їх місця в системі вищого рівня, отриманню єдиної наукової картини функціонування соціуму. Системний підхід уможливило комплексний аналіз феноменів політики і права як систем у структурних взаємозв'язках з іншими підсистемами суспільства. Він дає змогу отримати цілісне бачення політичної і правової сфер, дослідити їх взаємовплив та взаємозумовленість.

Загальна теорія систем визнає ізоморфізм законів функціонування всіх об'єктів, які можуть бути охарактеризовані як система (Кориков, Павлов, 2017, с. 15). Під системою розуміється сукупність певних елементів, між якими простежується чіткий закономірний зв'язок, які, взаємодіючи між собою і середовищем, формують єдине ціле – систему. Підстави застосувати системний підхід як методологічний інструментарій правової політології до політичної і правової систем дають такі характеристики, притаманні обом системам, як: 1) цілісність, що дає змогу розглядати одночасно політичну і правову системи як єдине ціле в межах окремих систем і водночас як підсистеми вищого рівня (політичну і правову системи в межах політико-правової підсистеми соціальної системи); 2) ієрархічна структура, що означає присутність великої кількості елементів, яка передбачає підпорядкування елементів нижчого рівня елементам вищого рівня; 3) структуризація, що дає підстави аналізувати елементи політичної і правової систем та їх взаємозв'язок у межах організаційної структури, позаяк процес функціонування системи зумовлений не стільки властивостями її окремих елементів, скільки властивостями самої структури; 4) множинність, що передбачає можливість застосування інших моделей із різних галузей науки для аналізу окремих елементів політичної і правової системи як окремо, так і системи загалом; 5) системність як властивість політичної і правової систем мати всі ознаки системи.

Наука послуговується амбівалентним розумінням системного підходу (Проблеми модернізації, 2008, с. 248), обидві проекції якого будуть застосовані до вивчення політико-правової системи: 1) створення, конструювання, структурування систем ученими для досягнення певних цілей (вивчення взаємодії політики і права в межах як окремих підсистем, так і єдиної системи для підвищення ефективності політико-правового процесу та розв'язання суспільних завдань); 2) аналіз та декомпозиція вже наявних систем (політико-правової як гіпотези загалом та політичної і правової систем зокрема для більш глибокого розуміння їх суті).

Вивчення взаємодії політичної і правової систем у межах структурування політико-правової системи неможливе без застосування невід'ємної складової частини системного підходу – методології системної декомпозиції. Системна декомпозиція як окремий науковий метод системного підходу передбачає поділ цілого як системи на окремі частини з подальшим їх аналізом. Цей метод дає змогу розглядати будь-яку досліджувану систему як складну, що складається з окремих взаємопов'язаних підсистем, які також можуть бути розділені на окремі елементи.

Вивчення предметного поля правової політології – взаємодії політики і права, взаємозумовленості політичної і правової систем – спирається на такі підвиди системного підходу: 1) системно-структурний (виявлення внутрішніх зв'язків між елементами політико-правової системи); системно-елементний (виявлення елементів, що складають політико-правову систему); системно-історичний (вивчення обставин і причин виникнення політико-правової системи, перспектив її розвитку та трансформації); системно-функціональний (виявлення функцій політико-правової системи); системно-цільовий (виявлення цілей політико-правової системи і підцілей політичної і правової систем); системно-ресурсний (аналіз ресурсів, необхідних для ефективного функціонування політичної, правової підсистем політико-правової системи); системно-інтеграційний (визначення сукупності характеристик політико-правової системи, що забезпечують її цілісність); системно-комунікаційний (аналіз внутрішніх зв'язків політико-правової системи та зовнішніх із зовнішнім середовищем та іншими системами) (Ruben, 217, P. 22).

Результати. Застосування всіх підвидів системного підходу для вивчення політико-правової системи допомагає розширити уявлення про її сутність і тенденції розвитку, більш глибоко і всебічно розкрити зміст політико-правових процесів, які в ній відбуваються, виявити об'єктивні закономірності формування цієї багатоаспектної системи. Політико-правову систему пропонуємо визначати як складну надсистему, в якій взаємодіють політична і правова системи. Це багаторівнева, комплексна, взаємопов'язана сукупність взаємодій і взаємозв'язків політико-правових інститутів та правових засобів, покликаних регулювати політико-правові відносини, та політико-правових явищ, що виникають внаслідок цього регулювання, яка забезпечує стабільність і розвиток політико-правової сфери.

Оскільки політико-правова система є ієрархічною системою вищого рівня, її складниками є елементи політичної й правової підсистем, що, взаємно поєднуючись, утворюють унікальну архітектуру. Архітектура системи – це принципова організація системи, втілена у її елементах, їх взаємозв'язках один із одним та із середовищем, а також принципи, що спрямовують її розвиток та еволюцію. Архітектура і знаходить відображення у структурі політико-правової системи – стійкій єдності елементів політико-правової системи, їх зв'язків, цілісності, зв'язків елементів із цілим. З урахуванням вищезгаданої взаємодії політичної і правової складових частин вони вже демонструють нову якість (Правова політологія, 219, с. 4). Взаємодія елементів політико-правової правової системи суспільства дає підстави виокремити п'ять підсистем її функціонування. Це навіть більше сфери її функціонування, ніж підсистеми, адже підсистеми функціонування слід відрізняти від власне підсистем – політичної і правової.

1) Інституційна підсистема – сукупність інститутів, у межах яких відбувається формування та функціонування політики і права. Центральним компонентом структури політико-правової системи є держава та її структурні елементи, такі як парламент, уряд – специфічна форма організації та здійснення політичної влади, санкціонування права (Теорія держави, 2008, с. 336). Держава, концентруючи у своїх руках владу й ресурси, розподіляє цінності й спонукає населення до обов'язкового виконання своїх рішень за допомогою норм права. До інституційної підсистеми політико-правової системи належать політичні партії, групи політичних інтересів (державні і недержавні), що відображають і представляють різні за значенням інтереси: від загальнонаціональних до інтересів вузьких груп. До інституційної системи також належать суспільно-політичні організації й рухи, а також неполітичні організації, що мають значні можливості впливу на владу й суспільство, зокрема ЗМІ та церква.

Важливими елементами інституційної підсистеми є інститути права, що утворюють нормативний складник; правові установи, що забезпечують організаційний складник – здійснюють правову політику держави, займаються правотворчою, правозастосовною або правоохоронною діяльністю. Прикметно, що правовими установами можуть вважатися також органи державної влади та місцевого самоврядування, які уповноважені чи зобов'язані у своїй повсякденній діяльності доводити до виконання правові приписи. Замість того, щоб розглядати їх окремо, всі вищезгадані інститути слід вважати політико-правовими інститутами, що знімає питання їх диференціації в межах політичної та правової підсистем. Хоча традиційно вважається, що зрілість інституційної підсистеми визначається ступенем диференціації й спеціалі-

зації ролей і функцій її структур, оскільки завдяки спеціалізації ця підсистема може швидко й ефективно реагувати на нові потреби й вимоги населення (Панчишин, 2011, с. 84). Однак занадто вузька спеціалізація призводить до ігнорування правових або політичних аспектів під час вивчення або оцінювання ефективності політико-правових інститутів, які одночасно належать до політичної і правової підсистем, а отже, єдиної політико-правової системи.

2) Нормативно-регулятивна підсистема містить у собі політичні, правові норми і принципи, що регулюють політико-правові відносини між суб'єктами права і політики, за допомогою яких політико-правова система впливає на діяльність політико-правових інститутів, політико-правову поведінку громадян, об'єктивовані та систематизовані в нормативно-правових актах, політичних документах держави і партій, міжнародних документах. Політико-правові інститути виконують різноманітні функції на основі різних норм – політичних, правових, моральних та інших. Вся сукупність норм, що регулюють політико-правові відносини, становить нормативно-регулятивну підсистему політико-правової системи. Політичні й правові норми закріплюються в конституціях, правових актах, статутах і програмах партій, а також у постановах, рішеннях, указах органів влади.

За допомогою політичних норм органи влади доводять до відома суспільства свої цілі, визначають бажану модель поведінки. Політичні норми визначають правила політичної поведінки, очікування і стандарти, заборони, які регламентують політичну діяльність людей і груп згідно з цінностями політико-правової культури. На відміну від правових, політичні норми можуть існувати у формі загальних гасел, політичних програм, оскільки є формою усвідомлення і вираження інтересу соціальної групи, оцінки політичного буття. Політичні норми проявляються також і в політичних традиціях і звичаях. Хоча політичні звичаї не є формалізованими, вони можуть справляти значний вплив на реальні дії політико-правових інститутів, оскільки можуть виконуватися більш ретельно, ніж норми, закріплені законодавством. Політичні звичаї – це правила, що склалися на основі постійного, одноманітного повторення фактичних відносин (Політико-правова, 2016, с. 78).

Якщо ж політичні норми діють та реалізуються у вигляді принципів та установ, що регулюють діяльність інститутів і громадян як суб'єктів політичного життя, то правові норми цілеспрямовано створюються державою та обов'язково закріплюються у відповідних документах. Правові норми – це загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, встановлені або санкціоновані державою як регулятором суспільних відносин, що забезпечує їх виконання всіма заходами державного впливу, аж до примусу (Оніщенко, 2002, с. 57). Правові норми утворюють систему права, яка формує внутрішню організацію права певного суспільства, що полягає в єдності та узгодженості всіх норм права, їх розподілі (диференціації) за галузями, підгалузями та інститутами. І політичні, і правові норми регулюють політико-правові відносини, впорядковуючи їх, визначаючи бажане й небажане, дозволене й недозволене з погляду збереження стабільності політико-правової системи, її зміцнення та розвитку.

3) Комунікативна підсистема – містить інтегративні зв'язки всіх підсистем функціонування політико-правової системи суспільства загалом, які визначають ефективність політико-правової взаємодії та правового регулювання. На основі політичних і правових норм політичні та правові суб'єкти вступають у взаємодії, сукупність яких формує комунікативну підсистему функціонування. Форми політико-правих взаємодій, їх інтенсивність і спрямованість визначають особливості комунікативної підсистеми кожної політико-правової системи. Система комунікацій характеризує рівень демократичності, відкритості влади, її здатність вступати в діалог, реагувати на актуальні вимоги різних груп, у тому числі шляхом закріплення їх у політико-правових рішеннях, обмінюватися інформацією із суспільством. Комунікативна підсистема охоплює політико-правові відносини, тобто зв'язки між суб'єктами політики і суб'єктами права, які виникають і здійснюються на основі норм права і політичних норм, що формуються у процесі реалізації влади або з її приводу (Білоус, 1997, с. 15). До цієї підсистеми належать як формалізовані відносини, які ґрунтуються на нормах права і регулюються ними, так і ті неформальні зв'язки, які не закріплені у праві, але відіграють важливу роль у політичному житті і базуються на політичних нормах і принципах. Комунікативна підсистема містить й інші взаємодії, головне значення серед яких мають ті, що утворюються між політичною і правою підсистемами всередині політико-правової системи, а

також між політико-правовою системою та іншими системами – економічною, соціальною, культурною, екологічною тощо.

4) Функціональна підсистема знаходить відображення в політико-правовому процесі й політичному режимі, оскільки означає методи й особливості політико-правової діяльності, засоби здійснення влади, правотворчості, правореалізації, правозастосування, юридичної практики, через які формується, змінюється, здійснюється дія політичних і правових норм. Якщо політичний режим буде розглянутий пізніше, то політико-правовий процес є практичною діяльністю, метою якої є досягнення певного політико-правового результату. У загальному вигляді політико-правовий процес може бути визначений як форма функціонування політико-правової системи суспільства, яка еволюціонує у просторі і часі, адже вона є сукупністю взаємодій і взаємозв'язків політичних інститутів та правових засобів, покликаних регулювати політико-правові відносини, та політико-правових явищ, що виникають внаслідок цього регулювання. Оскільки політико-правова система забезпечує стабільність і розвиток політико-правової сфери, політико-правовий процес може бути охарактеризований як сукупність дій, спрямованих на збереження або зміну певної політико-правової ситуації.

Політико-правовий процес може бути також визначений як сукупна діяльність суб'єктів політики і суб'єктів права, завдяки якій забезпечується функціонування та розвиток політико-правової системи. Найважливіший елемент політико-правового процесу – прийняття і реалізація політико-правових рішень, що передбачає здійснення таких дій, як збирання й систематизація необхідної інформації, напрацювання на цій основі альтернативних пропозицій і проектів, формалізація рішень, тобто надання їм обов'язкової сили, документування рішень, втілення їх у життя і контроль за їх виконанням. Політико-правовий процес передбачає перетворення політичних та правових моделей, закріплених у системі цінностей та ідеалів суспільства, в національному законодавстві й у міжнародних актах, на реальну систему політико-правових відносин, спрямовану на досягнення результату.

5) Духовно-ідеологічну підсистему формують політико-правова свідомість та політико-правова культура. Політико-правова свідомість є відображенням політико-правових відносин, що відбувається у вигляді поглядів, уявлень, ідей, теорій тощо. Натомість під політико-правовою культурою розуміють сукупність стійких форм політико-правової свідомості і політико-правової поведінки. Широке розуміння політико-правової культури охоплює ще й характер і способи функціонування політико-правових інститутів у межах певної політико-правової системи. Річ у тому, що політико-правова культура та політико-правова свідомість відіграють надзвичайно важливу роль у функціонуванні політико-правової системи, оскільки, з одного боку, політико-правова система детермінує форми і типи політико-правової свідомості й поведінки, а з іншого – постійно зазнає їх зворотного впливу. Політико-правова культура і свідомість впливають на форми і функціонування політико-правових інститутів, зумовлюють політико-правову поведінку індивідів та груп.

У політико-правовій, як і у всіх складних системах, структура відображає не всі елементи та зв'язки між ними, а лише найістотніші, що мало змінюються при поточному функціонуванні системи й забезпечують існування системи та її основних властивостей. Політико-правова система – це система, яка постійно розвивається, вона безперервно вдосконалюється, трансформується та змінюється під час історичного процесу під дією внутрішніх та зовнішніх чинників. Всі підсистеми функціонування політико-правової сфери пов'язані відносинами взаємозалежності. Взаємодіючи одна з одною, вони забезпечують життєдіяльність і стабільність політико-правової системи, сприяють ефективній реалізації її функцій у суспільстві.

Структура і функціонування політико-правової системи суспільства підпорядковані її призначенню. Основні напрями діяльності політико-правової системи у своїй сукупності задають її функції, які визначають структуру, та процес дії системи. Під час вивчення процесу функціонування політико-правової системи можна виокремити такі основні функції: інтегративну, регулятивно-управлінську, охоронну і комунікативну, які потребують деталізації в подальших наукових розвідках.

Також не надто поширеними є спроби класифікувати політико-правові системи, позаяк вони мають яскраво виражений національний характер: у кожній країні діють свої правові і політичні звичаї, традиції, системи законодавства; сформувались особлива політико-правова

культура і поведінка (Вступ, 2006, с. 49). Політико-правові особливості кожної держави дають підстави говорити про самобутність, специфіку і її політико-правової системи, яка повинна бути предметом окремого дослідження.

Висновки. Системний підхід уможливило комплексний аналіз феноменів політики і права як системи у структурних взаємозв'язках, дає змогу отримати цілісне бачення політичної і правової сфер, дослідити їх взаємовплив та взаємозумовленість у межах політико-правової системи. Застосування всіх підвидів системного підходу для вивчення політико-правової системи допомагає розширити уявлення про її сутність і тенденції розвитку, більш глибоко і всебічно розкрити зміст політико-правових процесів, які в ній відбуваються, виявити об'єктивні закономірності формування цієї багатоаспектної системи. Політико-правову систему запропоновано визначати як складну надсистему, в якій взаємодіють політична і правова системи, як багаторівневу, комплексну, взаємопов'язану сукупність взаємодій і взаємозв'язків політико-правових інститутів та правових засобів, покликаних регулювати політико-правові відносини, та політико-правових явищ, що виникають внаслідок цього регулювання, яка забезпечує стабільність і розвиток політико-правової сфери.

Література

- Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна: навчальний посібник. Київ : Асоціація молодих українських політологів і політиків, 1997. 200 с.
- Вступ до теорії правових систем : монографія / за заг. ред. О.В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2006. 432 с.
- Кориков А., Павлов С. Теория систем и системный анализ. Москва : Инфра-М, 2017. 462 с.
- Оніщенко Н.М. Правова система і держава в Україні: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 132 с.
- Панчишин А.В. Держава та політична система суспільства: деякі аспекти співвідношення. *Держава і право*. 2011. Вип. № 52. С. 79–85.
- Політико-правова система України: курс лекцій : навчальний посібник. / за загал. ред. В. М. Кириченка. Запоріжжя : ЗНТУ, 2016. 204 с.
- Правова політологія: проблеми концептуалізації та інституціоналізації: монографія. Київ : Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2019. 288 с.
- Проблеми модернізації політичних систем сучасності : монографія / за заг. ред. Л. М. Герасіної, О. Г. Данильяна, М. І. Панова та ін. Харків : Право, 2008. 320 с.
- Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
- Ruben B. General System Theory. *Interdisciplinary Approaches to Human Communication*. New York, 2017. 173 p.

References

- Bilous A. (1997) Polityko-pravovi systemy: svit i Ukraina: navchalnyi posibnyk [Politico-legal systems: the world and Ukraine: a textbook]. Kyiv : Asotsiatsiia molodykh ukrainskykh politolohiv i politykiv, 1997. 200 s. [in Ukrainian]
- Vstup do teorii pravovykh system. Monohrafiia (2006) / za zah. red. O. V. Zaichuka, N. M. Onishchenko [Introduction to the theory of legal systems: a monograph]. Kyiv: Yuryd. dumka, 2006. 432 s. [in Ukrainian]
- Korykov A., Pavlov S. (2017) Teoriya system y systemnuj analiz [Systems theory and systems analysis]. Moskva : Ynfra-M, 2017. 462 s. [in Russian]
- Onishchenko N.M. (2002) Pravova systema i derzhava v Ukraini: monohrafiia [Legal system and state in Ukraine: monograph]. Kyiv : Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2002. 132 s. [in Ukrainian]
- Panchyshyn A.V. (2011) Derzhava ta politychna systema suspilstva: deiaki aspekty spivvidnoshennia [The state and the political system of society: some aspects of the relationship]. *Derzhava i pravo*. 2011. Vyp. № 52. S. 79–85. [in Ukrainian]
- Polityko-pravova systema Ukrainy: kurs lektsii : navchalnyi posibnyk. (2016) / [Politico-legal system of Ukraine: a course of lectures: a textbook.] za zahal. red. V. M. Kyrychenka. Zaporizhzhia : ZNTU, 2016. 204 s. [in Ukrainian]
- Pravova politolohiia: problemy kontseptualizatsii ta instytutsionalizatsii: monohrafiia (2019) [Legal political science: problems of conceptualization and institutionalization: monograph.] Kyiv : Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2019. 288 s. [in Ukrainian]

Problemy modernizatsii politychnykh system suchasnosti : monohrafiia (2008) [Problems of modernization of modern political systems : monograph] / za zah. red. L. M. Herasinoi, O. H. Danyliana, M. I. Panova ta in. Kharkiv : Pravo, 2008. 320 s. [in Ukrainian]

Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs : pidruchnyk (2008) [Theory of state and law. Academic course: textbook] / Za red. O. V. Zaichuka, N. M. Onishchenko. Kyiv : Yurinkom Inter, 2008. 688 s. [in Ukrainian]

Ruben B. General System Theory. *Interdisciplinary Approaches to Human Communication*. New York, 2017. 173 p.

Анотація

Явір В. А. Політико-правова система крізь призму системного підходу. – Стаття.

Оскільки в межах правової політології стрижневим визнається системний підхід до вивчення політики і права, дослідження взаємодії цих феноменів неможливе без аналізу взаємодії політичної і правової систем. Системний підхід уможливорює комплексний аналіз феноменів політики і права як системи у структурних взаємозв'язках, дає змогу отримати цілісне бачення політичної і правової сфер, дослідити їх взаємовплив та взаємозумовленість у межах політико-правової системи. Політична та правова системи раніше вивчалися окремо в межах двох наук – політології і правознавства. Обидві системи виявилися розділеними на теоретичному рівні, хоча на практиці є взаємозалежними: постійно взаємодіють, перетинаються, зумовлюють та впливають одна на одну.

Застосування всіх підвидів системного підходу для вивчення політико-правової системи допомогло розширити уявлення про її сутність і тенденції розвитку, більш глибоко і всебічно розкрити зміст політико-правових процесів, які в ній відбуваються, виявити об'єктивні закономірності формування цієї багатоаспектної системи. Політико-правову систему запропоновано визначати як складну надсистему, в якій взаємодіють політична і правова системи, як багаторівневу, комплексну, взаємопов'язану сукупність взаємодій і взаємозв'язків політико-правових інститутів та правових засобів, покликаних регулювати політико-правові відносини, та політико-правових явищ, що виникають внаслідок цього регулювання, яка забезпечує стабільність і розвиток політико-правової сфери.

Вивчення структури, компонентів, функцій політико-правової системи дало змогу зрозуміти її сутність, що проявляється у взаємодії права і політики, особливостях впливу на суспільство, взаємозв'язку із внутрішнім і зовнішнім середовищем. Політико-правова система – це методологічний інструментарій, покликаний полегшити вивчення та розуміння взаємозумовленості політики і права.

Ключові слова: політико-правова система, право, політика, правова політологія, системний підхід.

Summary

Yavir V. A. Politico-legal system through the prism of a system approach. – Article.

Since within legal political science a systematic approach is the core to study of politics and law, the study of the interaction of these phenomena is impossible without an analysis of political and legal systems interaction. The system approach allows a comprehensive analysis of the phenomena of politics and law as a system in structural relationships, allows to obtain a holistic vision of the political and legal spheres, to explore their interaction and interdependence within the politico-legal system. The politico-legal system previously have been studied separately within two sciences – political science and jurisprudence. Both systems turned out to be separated on a theoretical level, although in practice they are interconnected: they constantly interact, intersect and influence each other.

The application of all subspecies of the system approach to the study of politico-legal system helped to expand the idea of its essence and development trends, more deeply and comprehensively reveal the content of political and legal processes that take place in it, to identify objective patterns of formation of this multifaceted system. It is proposed to define the politico-legal system as a complex supersystem in which political and legal systems interact, as a multilevel, complex, interconnected set of interactions and relationships of political and legal institutions and legal means to regulate politico-legal relations, and politico-legal phenomena arising from this regulation, which ensures the stability and development of the politico-legal sphere.

The study of the structure, components, functions of the politico-legal system made it possible to understand its essence, which is manifested in the interaction of law and politics, the peculiarities of the impact on society, the relationship with the internal and external environment. The politico-legal system is a methodological tool designed to facilitate the study and understanding of the interdependence of politics and law.

Key words: politico-legal system, law, politics, legal political science, system approach.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1148>
УДК 316.334.3

Нигяр Агаева
orcid.org/0000-0001-5211-8359
докторант
Академіи державного управління
при Президенті Азербайджанської Республіки

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ НА ФОРМИРОВАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ (НА ПРИМЕРЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ)

Введение (постановка проблемы). Экономическое положение любого общества в полной мере отражается на положении семьи. Именно «семейная экономика», или «домашнее хозяйство», выступает как первоначальное и основное звено всей социально-экономической системы страны. Известно, что поскольку семейная жизнь основана на особых, более нравственных принципах, она не имеет товарно-денежных отношений, присущих экономике в целом. Однако это не означает, что институт семьи не подчиняется экономическим, а в особых случаях социальным закономерностям. Фундаментальные изменения в экономической и социальной жизни страны оказывают непосредственное влияние на семейную жизнь.

В стране влияние экономической ситуации на институт семьи довольно многогранно. Исследования в этой области, основанные на опросах общественного мнения, показывают влияние экономической ситуации на семейный институт следующим образом.

1. Увеличение материального благосостояния в стране приводит к увеличению процента брака. Так, во времена экономического кризиса желание молодых людей создавать брак неудовлетворительно. Проведенные исследования и статистические данные показывают, что наличие экономических проблем в Азербайджане в первые годы независимости оказало значительное влияние на количество заключенных браков (*Müasir Azərbaycan ailəsi qloballaşma...*, 2018).

2. Экономический рост и материальное благосостояние оказывают непосредственное влияние на репродуктивную функцию семьи. Так, большое количество детей в семье создает ряд социальных и материальных проблем для семьи, которые трудно решить без определенной государственной заботы. Понятно, что забота государства о семье, реализация социальных мер в этой сфере напрямую связана с экономическим развитием государства.

3. Экономическая отсталость, снижение доходов населения стимулируют рост внутрисемейной напряженности и интенсивности конфликтов. Особенно остро проблема ощущается, когда один из глав семьи не работает. Эта проблема более выражена в семьях, которые не основаны на взаимном уважении и определенных моральных принципах.

4. Положения предыдущих трех абзацев в конечном итоге увеличивают риск развода. Но ситуация здесь довольно сложная. То есть нет четкой функциональной связи между материальным благополучием семьи и расторжением брака. Повышение материального благосостояния может привести как к возникновению брака, так и к его расторжению. Поэтому этот фактор нуждается в более детальном анализе.

Чтобы изучить взаимоотношение и взаимодействие между институтом семьи и экономическим развитием в стране, в первую очередь необходимо обратить внимание на экономическую ситуацию в Азербайджане в начале независимости, экономические реформы и проекты развития, проведенные в эти годы.

То, что в первые годы независимости экономическая ситуация в Азербайджане была достаточно напряженной, – это исторический факт. В эти годы существующий кризис в стране сопровождался резким снижением доходов и ростом бедности. Такая ситуация проявляла себя более открыто, чем в других постсоветских странах. В совместной монографии Ф. Алиева и Т. Алиева «Социально-экономические проблемы формирования и использования доходов домашних хозяйств (на материалах Азербайджанской Республики)» проблема была подробно проанализирована и показаны конкретные цифры: «Развитие уровня жизни на постсоветском пространстве, а также в Азербайджане значительно отставало от развитых стран. Правда, число бедных и малообеспеченных домохозяйств на постсоветском пространстве частично уменьшилось в 1970-х, но с 1980-х уровень жизни населения снова начал снижаться. В конце XX и начале XXI века черта бедности населения стран была такой: в Азербайджане – 49% (2001 год), в Армении – 53,7% (1998–1999 годы), в Беларуси – 41,9% (2000 год), в Грузии – 11,1% (1997 год), в Кыргызстане – 64,5% (1999 год), в Молдове – 23,3% (1997 год), в Украине – 31,7% (1995 год), в Узбекистане – 27,5% (2000 год), в Казахстане – 34,6% (1996 год), в России – 30,9% (1994 год) (Əliyev, Əliyev, 2011, с. 178–179).

Экономический спад был обусловлен рядом объективных причин. Условно эти причины можно разделить на две группы. Первая группа включает причины, которые существовали во время СССР и привели к распаду Советского Союза, а вторая группа – причины, которые возникли в первые годы независимости.

Причины, вошедшие в первую группу, были достаточно исследованы и описаны в статьях. Одно из таких исследований было проведено академиком Р. Мехтиевым. В его первой книге «Азербайджан: требования периода глобализации», опубликованной в 2005 году, первая глава называется «Падение СССР: новые реалии и новые возможности». Академик, анализируя ряд взглядов на развал СССР, писал: «Подводя итог тому, что было сказано о процессах, которые обусловили судьбу Советского Союза, считаем, что можно показать основные причины этого распада:

1) Низкий уровень экономического развития. В 1980 году в стране был дефицит во всех отношениях ... Финансовые дисбалансы в финансовой сфере... Резкое увеличение денежной массы в обращении... Нерасширение товарной массы... Увеличение внешнего долга СССР.

2) Политический дисбаланс и неподготовленность советского руководства к диалогу с обществом.

3) Выход прибалтийских республик из состава СССР и последующие внутренние конфликты, которые привели к распаду всего многонационального государства.

4) Кадровая политика» (Mehdiyev, 2005, с. 42–44).

Отсюда следует, что одним из основных факторов, обуславливающих существующую экономическую проблему в СССР, был кризис в государственном управлении и неправильное установление кадровой политики, непосредственно связанной с ним. Конечно, эта проблема была характерна и для Азербайджана в первые годы независимости.

Причины второй группы экономического спада в стране включают: разрыв экономических связей, установленных в советское время; устранение существующей нестабильности в стране и задержки в реализации государственного строительства на основе приобретения либерально-демократических ценностей; отсутствие инвестиций, необходимых для экономического развития страны; нехватка персонала, необходимого для устранения существующих проблем и т. д.

В целом, развитие Азербайджана за короткий период времени на основе вышеупомянутых экономических основ стало предметом серьезных исследований. Основной проблемой здесь было определение этапов этого развития. По словам исследователя И. Рзаева, экономический рост Азербайджана прошел через следующие этапы:

– 1991–1995 гг. – этот этап запомнился такими вопросами: вывести страну из глубокого кризиса, остановив процесс упадка, достичь экономической и политической стабильности и т. д.;

– 1996–2001 гг. – этап II, охватывающий вышеупомянутые годы, характеризуется адаптацией экономических реформ в стране к требованиям рыночной экономики, иными словами, переходом к рыночной экономике и обеспечением устойчивого развития;

– III этап, охватывающий 2002–2005 годы, запомнился принятием и реализацией различных государственных программ, направленных на сокращение бедности, устранение зависимости страны от нефти, то есть развитие нефтяного сектора, обеспечение сбалансированного регионального развития национальной экономики и т. д.;

– этап IV, охватывающий период 2006 года и далее, характеризуется мерами, программами и проектами, осуществляемыми для ускорения социально-экономического развития в стране, обеспечения устойчивого развития во всех областях и, таким образом, превращения Азербайджанской Республики в экономически сильное государство (Rzayev, 2010, с. 100).

Необходимо отметить, что эта классификация носит довольно условный характер. Так, достижения Азербайджана в экономической сфере фактически являются составной частью единой экономической политики, проводимой в стране, и эти части тесно связаны между собой. Однако вышеперечисленные этапы весьма важны для определения динамики современного развития. Третий этап (2001–2005), отраженный здесь, имеет особое значение для нашего исследования. Именно на этом этапе были приняты важные государственные программы для дальнейшего экономического развития Азербайджана. Примерами таких программ являются: «Государственная программа социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики (2004–2008 годы)», «Государственная программа развития малого и среднего предпринимательства в Азербайджанской Республике (2002–2005 годы)», «Государственная программа по сокращению бедности и экономическому развитию (2003–2005-е годы)» и др. Именно эти программы создали серьезную уверенность в экономическом росте Азербайджанской Республики и благодаря им был достигнут ряд серьезных успехов.

С точки зрения экономического развития и его влияния на институт семьи следует особо отметить Государственную программу социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики на 2009–2013 годы. Здесь особое внимание уделялось институту семьи, планировалось предпринять конкретные шаги по улучшению ее положения в нескольких аспектах. Примерами этих шагов являются:

– продолжение соответствующих мер по оказанию адресной социальной помощи малообеспеченным семьям;

– совершенствование механизма ипотечного кредитования с целью более полного удовлетворения жилищных потребностей населения, особенно молодых семей;

– улучшение жилищных условий инвалидов Карабахской войны и семей шехидов;

– усиление социальной защиты матерей и детей;

– создание детских и семейных центров, а также учреждений отдыха и специализированных обслуживающих заведений для детей;

– улучшение здоровья населения (улучшение качества питания, профилактика инфекционных и венерических заболеваний и т. д.);

– улучшение репродуктивного здоровья населения и развитие служб планирования семьи (Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009–2013-cü..., 2020).

В числе мер, принятых для укрепления института семьи и улучшения его финансового положения в Азербайджане, было Распоряжение Президента Азербайджанской Республики от 15 сентября 2008 года об утверждении «Государственной программы по сокращению бедности и устойчивому развитию в Азербайджанской Республике на 2008–2015 годы». В приказе отмечается, что «Государственная программа по сокращению бедности и экономическому развитию в Азербайджанской Республике на 2003–2005 годы», утвержденная Указом от 20 февраля 2003 года, имела особое значение. В результате реализации этой Государственной программы уровень бедности с 46,7% в 2002 году снизился до 29,3% в 2005 году. В последующие годы достижения в этом направлении еще более возросли, и к концу 2007 года уровень бедности составил 15,8%.

Недавно принятая программа определяет девять стратегических целей, из которых те, что непосредственно связаны с институтом семьи, следующие:

- расширение возможностей получения дохода населением, достижение значительного сокращения числа бедных людей;
- снижение социального риска для пожилых людей, семей с низкими доходами и особенно социально уязвимых групп населения путем развития эффективной системы социальной защиты;
- развитие социальной инфраструктуры, совершенствование системы коммунального обслуживания;
- поддержка гендерного равенства;
- продолжающиеся институциональные реформы и совершенствование государственного управления (2008–2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında..., 2020).

Кроме того, в рамках Государственной программы предусмотрены следующие направления мер семейной политики:

- основными направлениями в укреплении семейной политики станут демографические проблемы, планирование семьи, репродуктивное здоровье, социальная защита семей;
- будет совершенствоваться нормативно-правовая и институциональная база поддержки в сфере защиты и развития института семьи, будут проведены сравнительные исследования для изучения влияния глобализации на семьи, и по результатам исследования будут разработаны индикаторы по семьям, в республике будет осуществляться прогнозирование и моделирование семейно-демографических процессов;
- будут проведены исследования по семейным проблемам в области обеспечения гендерного равенства в семье с учетом принципов гендерного равенства, будет проведен гендерный анализ Семейного кодекса Азербайджанской Республики, Трудового кодекса Азербайджанской Республики и в необходимых случаях будут внесены изменения в законодательство (2008–2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında..., 2020).

Одной из масштабных мер, принятых для улучшения финансового положения населения в Азербайджане, была «Стратегия занятости населения Азербайджанской Республики (2006–2015 годы)», утвержденная Указом Президента Азербайджанской Республики № 1068 от 26 октября 2005 года. В результате осуществления этой стратегии, а также реализации предыдущих программ и проектов развития был достигнут значительный прогресс. Так, в ходе реализации этих проектов, программ и стратегий уровень безработицы снизился с 7,3% до 5%, уровень бедности – с 29,3% до 4,9%, доходы населения увеличились в 5,2 раза, минимальная заработная плата в 3,5 раза, среднемесячная номинальная заработная плата в 3,8 раза. Были приняты комплексные меры для обеспечения тенденций устойчивого развития на рынке труда, создания благоприятных условий для увеличения занятости и экономической активности в целом, повышения конкурентоспособности рабочей силы и других важных сфер. Соответствующими распоряжениями Президента была создана комиссия по регулированию и координации трудовых отношений, утвержден План Действий по претворению неформальной занятости в Азербайджанской Республике. Также с целью компенсации утраченной заработной платы застрахованных лиц внедрена система страхования (<https://modern.az/en/news/182160>).

Теперь давайте посмотрим на экономическое развитие и его влияние на институт семьи. Мы уже упоминали выше, что нет четкой связи между институтом семьи и экономическим развитием. То есть развитие экономики страны не приводит к устойчивости и долголетию института семьи. Иногда, основываясь на статистических данных, можно сказать, что в большинстве случаев происходит обратное. Так, «... и сегодня богатые развитые Западные страны лидируют по разводам. Уровень разводов очень низок в более бедных странах, которые отстают в плане развития. Интересно, что число разводов в странах сокращается во время экономического кризиса. Например, во время экономического кризиса 2008 года уровень разводов в Испании упал на 12% по сравнению с предыдущим годом» (Мəmmədov, 2018, с. 199). Эта проблема была серьезно проанализирована американским экономистом Гарри Беккером, который получил Нобелевскую премию по экономике в 1992 году. Беккер объясняет увеличение числа разводов наряду с экономическим развитием так: «Люди расстаются тогда, когда они не чувствуют необходимости в сохранении семьи. В частности, уровень разводов уве-

личивается, когда заработная плата женщин превышает заработную плату мужчин» (Беккер, 2003, с. 234). Иными словами, женщины, которые знают, что они не столкнутся ни с какими финансовыми трудностями после развода, не боятся того, что любая незначительная неудовлетворенность в семье приведет к разводу.

Однако интересно, что в Азербайджане такой ситуации не наблюдается. Исследователь-ученый Р. Мамедов на основании статистических данных пришел к противоположному выводу. Сравнительный анализ уровня разводов за 1935–2016 гг. Р. Мамедовым показывает, что уровень разводов был высоким в период экономического кризиса и низким в годы экономического процветания (Məmmədov, 2018, с. 201–203).

Прежде всего, давайте посмотрим на статистику, показывающую уровень разводов в Азербайджане в период экономического кризиса. В 1935–1944 годах уровень разводов увеличился с 28,9% до 46% по сравнению с браками, заключенными накануне кризиса известных 20–30-х годов. Иными словами, уровень разводов был высоким при переходе на карточную систему, которая характеризовалась миграцией населения в города. С 1975 по 1990 год уровень разводов увеличился с 15% до 19,2%. В этот период в СССР наблюдался экономический спад. В 2011–2016 годах уровень разводов увеличился с 11% до 19,7%. Это было связано главным образом с мировым финансовым кризисом 2008 года, падением цен на нефть и влиянием этих процессов на экономику Азербайджана.

Теперь давайте посмотрим на коэффициент разводов в годы экономического роста. Уровень разводов варьировался от 1% до 6% в 1945–1960 годах, когда экономика СССР вступила в послевоенный период развития, и от 6% до 9% в 1960–1965 годах. В этот период государство внесло некоторые коррективы в семейную политику. Так, ограничения на свободный развод, стимулы для увеличения числа рождений (денежные вознаграждения и пособия) и введение налогов для холостяков, одиноких людей и семей с малым количеством детей показали свой эффект. Уровень разводов составлял 10–11% по сравнению с браками в период с 1993 по 2010 год, что указывает на то, что коэффициент разводов почти вдвое уменьшился до 1993 года.

Выводы. Вышесказанное можно обобщать следующим образом. Хотя Азербайджан пережил серьезный экономический кризис в первые годы независимости, страна достигла экономического развития в результате последующих экономических проектов и программ. Однако влияние экономического развития на институт семьи неоднозначно. Так, исходя из конкретной статистики, можно сказать, что количество разводов растет в экономически развитых странах. Это связано с тем, что все больше женщин приобретают экономическую независимость и не боятся финансовых трудностей после развода. В Азербайджане же ситуация не такая. Так, на основании статистики за последние сто лет можно сказать, что количество разводов в периоды экономического кризиса выше, чем в периоды экономического роста. Иными словами, экономическое развитие не способствует увеличению количества разводов. На самом деле, это можно объяснить уникальностью азербайджанской семьи, которая больше основана на национальных и моральных ценностях. Значит, неправильно связывать увеличение числа разводов в Азербайджане в последние годы с экономическим развитием. Другие факторы, которые способствуют разводу, должны быть тщательно проанализированы, и должны быть приняты определенные меры для обеспечения устойчивости семьи. Считаем, что в рамках таких шагов могут быть реализованы меры, которые уже были опробованы в прошлом. Такие меры могут включать определенные пособия для молодых семей, помощь в решении их социальных проблем и некоторые меры по стимулированию родов (выплата разовых пособий новорожденным или до определенного возраста).

Литература

“Müasir Azərbaycan ailəsi qloballaşma və demokratikləşmə prosesində” mövzusunda tədbirlərlərin təşkili layihəsi (I Mərhələ). “Azərbaycan ailə institutu: mövcud vəziyyət və çağırışlar” mövzusunda tədqiqat. (2018), Hesabat. URL: http://www.himayadar.org/pluginAppObj_5_01/ARASDIRMA-HESABATI.pdf.

Əliyev F., Əliyev T. Ev təsərrüfatları gəlirlərinin formalaşması və ondan istifadənin sosial-iqtisadi problemləri (Azərbaycan Respublikası materialları əsasında). Bakı : “Elm və təhsil”. 2011.

Mehdiyev R. Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı, 2005, 464 s.

Rzayev İ. Azərbaycan respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər. Bakı: “Elm”, 2010. 468 s.

Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009–2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2020). URL: <http://www.e-qanun.az/framework/16721>.

2008–2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı (2020). URL: <http://e-qanun.gov.az/framework/15399>.

URL: <https://modern.az/en/news/182160>.

Məmmədov R. Azərbaycan ailəsi: dünən və bu gün. Bakı. 2018. 254 s.

Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. Москва : ГУ ВШЕ, 2003, 672 с.

References

“Müasir Azərbaycan ailəsi qloballaşma və demokratikləşmə prosesində” mövzusunda tədbirlərlərin təşkili layihəsi (I Mərhələ). “Azərbaycan ailə institutu: mövcud vəziyyət və çağırışlar” mövzusunda tədqiqat. (2018) [Project on organization of events on “Modern Azerbaijani family in the process of globalization and democratization” (Phase I). Research on “Azerbaijan Family Institute: current situation and challenges”]. Hesabat. Retrieved from: http://www.himayadar.org/pluginAppObj_5_01/ARASDIRMA-HESABATI.pdf [in Azerb.]

Əliyev, F., Əliyev T., (2011), [Aliyev, F., Aliyev, T. Socio-economic problems of household income formation and use (based on materials of the Republic of Azerbaijan). Bakı: “Science and education”, Ev təsərrüfatları gəlirlərinin formalaşması və ondan istifadənin sosial-iqtisadi problemləri (Azərbaycan Respublikası materialları əsasında). Bakı: “Elm və təhsil” [in Azerb.]

Mehdiyev, R. (2005), Mehdiyev, R. [Azerbaijan: the requirements of the era of globalization. Bakı] Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı, 464 s.

Rzayev, İ. (2010), Rzayev İ. [Sustainable socio-economic development of the regions in the Republic of Azerbaijan: current situation and future prospects], Azərbaycan respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər. Bakı: “Elm”, 468 s. [in Azerb.]

Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009–2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2020). [State Program of socio-economic development of the regions of the Republic of Azerbaijan for 2009–2013]. Retrieved from: <http://www.e-qanun.az/framework/16721> [in Azerb.]

2008–2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı (2020), [State Program on Poverty Reduction and Sustainable Development in the Republic of Azerbaijan for 2008–2015]. Retrieved from: <http://e-qanun.gov.az/framework/15399> [in Azerb.]

Retrieved from: <https://modern.az/en/news/182160> [in Azerb.]

Məmmədov, R. (2018), Mammadov, R. [Azerbaijani family: yesterday and today], Azərbaycan ailəsi: dünən və bu gün. Bakı: 254 s. [in Azerb.]

Becker, G.C. (2003), Human Behavior: Economic Approach. Moskva: GU VSHE, 2003, 672 p. [in Russian]

Аннотация

Агаева Н. Влияние социально-экономических реформ на формирование современной семьи (на примере Азербайджанской Республики). – Статья.

Целью статьи является изучение влияния экономического развития на семью, выявление противоречивого характера этого воздействия путем выявления форм проявления в общностях с различными национально-культурными традициями и поиск решений данных проблем в Азербайджанской Республике.

Методология и методы исследования. Методологической основой исследования является системный подход и комплексное исследование, которое позволило институту семьи в современном обществе получить полную картину воздействия экономической сферы. В то же время были использованы такие общие методы исследования, как метод анализа, синтеза и обобщения, в качестве эмпирического метода исследования сравнительного анализа.

При изучении влияния экономического развития на институт семьи использовался метод контент-анализа журналистских статей, публикуемых в газетах и журналах, социологические опросы различного назначения, интервью с должностными лицами и компетентными экспертами, анализ статистики, опубликованный соответствующими официальными органами, и другие методы политического и социологического анализа.

Научная новизна статьи. Впервые в статье делается вывод о влиянии экономического развития на институт семьи, нельзя недооценивать устойчивость брака, и это влияние зависит от доминирующих национально-нравственных и культурных ценностей в обществе. Это основано на анализе ситуации в Азербайджанской Республике за прошедшее столетие.

Выводы. Подводя итоги исследования, автор приходит к выводу, что влияние экономического развития на институт семьи неоднозначно. Таким образом, исходя из конкретной статистики, можно сказать, что количество разводов растет в экономически развитых странах. Эта тенденция в основном объясняется тем, что женщины обрели экономическую независимость и не боятся финансовых трудностей после развода. Это не так в Азербайджане. Таким образом, на основании статистики за последние сто лет можно сказать, что количество разводов в периоды экономического кризиса выше, чем в

периоды экономического роста. Иными словами, экономическое развитие не увеличивает количество разводов. Фактически это можно объяснить уникальностью азербайджанской семьи, которая больше основана на общих национальных и моральных ценностях.

Ключевые слова: семья, семейная экономика, брак, развитие.

Анотація

Агаева Н. Вплив соціально-економічних реформ на формування сучасної сім'ї (на прикладі Азербайджанської Республіки). – Стаття.

Метою статті є вивчення впливу економічного розвитку на сім'ю, виявлення суперечливого характеру цього впливу шляхом виявлення форм прояву в спільнотах з різними національно-культурними традиціями і пошук рішень таких проблем в Азербайджанській Республіці.

Методологія і методи дослідження. Методологічною основою дослідження є системний підхід і комплексне дослідження, яке дозволило інституту сім'ї у сучасному суспільстві отримати повну картину впливу економічної сфери. Водночас були використані такі загальні методи дослідження, як метод аналізу, синтезу і узагальнення, як емпіричного методу дослідження порівняльного аналізу.

У процесі вивчення впливу економічного розвитку на інститут сім'ї використовувався метод контент-аналізу журналістських статей, опублікованих у газетах і журналах, соціологічні опитування різного призначення, інтерв'ю з посадовими особами та компетентними експертами, аналіз статистики, опублікований відповідними офіційними органами, та інші методи політичного і соціологічного аналізу.

Наукова новизна статті. Уперше у статті робиться висновок про те, що вплив економічного розвитку на інститут сім'ї не можна недооцінювати, стійкість шлюбу і цей вплив залежать від домінуючих національно-моральних і культурних цінностей у суспільстві. Це засновано на аналізі ситуації в Азербайджанській Республіці за минуле сторіччя.

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження, автор доходить висновку, що вплив економічного розвитку на інститут сім'ї неоднозначний. Таким чином, виходячи з конкретної статистики, можна сказати, що кількість розлучень зростає в економічно розвинених країнах. Ця тенденція в основному пояснюється тим, що жінки здобули економічну незалежність і не бояться фінансових труднощів після розлучення. Це не так в Азербайджані. Таким чином, на підставі статистики за останні сто років можна сказати, що кількість розлучень у періоди економічної кризи вища, ніж у періоди економічного зростання. Іншими словами, економічний розвиток не збільшує кількість розлучень. Фактично це можна пояснити унікальністю азербайджанської сім'ї, яка більше заснована на загальних національних і моральних цінностях.

Ключові слова: сім'я, сімейна економіка, шлюб, розвиток.

Summary

Агаева Н. The influence of socio-economic reforms on the formation of a modern family (on the example of the Republic of Azerbaijan). – Article.

The aim of the article is to study the impact of economic development on the family, identify the contradictory nature of this impact by identifying forms of manifestation in communities with different national and cultural traditions and finding solutions to these problems in the Republic of Azerbaijan.

Methodology and research methods. The methodological basis of the study is a systematic approach and comprehensive research, which allowed the institution of the family in modern society to get a complete picture of the impact of the economic sphere. At the same time, general research methods were used as a method of analysis, synthesis and generalization, as an empirical research method of comparative analysis.

When studying the impact of economic development on the family institution, the method of content analysis of journalistic articles published in newspapers and magazines, opinion polls for various purposes, interviews with officials and competent experts, analysis of statistics published by relevant official bodies and other methods of political and sociological analysis were used.

The scientific novelty of the article. For the first time in the article, it is concluded that the influence of economic development on the institution of the family cannot be underestimated the stability of marriage and this influence depends on the dominant national, moral and cultural values in society. This is based on an analysis of the situation in the Republic of Azerbaijan over the past century.

Conclusions. Summing up the research, the author concludes that the impact of economic development on the institution of the family is ambiguous. Thus, based on specific statistics, we can say that the number of divorces is growing in economically developed countries. This trend is mainly due to the fact that women have gained economic independence and are not afraid of financial difficulties after a divorce. This is not so in Azerbaijan. Thus, based on statistics over the last hundred years, we can say that the number of divorces during periods of economic crisis is higher than during periods of economic growth. In other words, economic development does not increase the number of divorces. In fact, this can be explained by the uniqueness of the Azerbaijani family, which is more based on common national and moral values.

Key words: family, family economy, marriage, development.

М. М. Богаченко

orcid.org/0000-0003-1913-6349

*аспірант кафедри парламентаризму та політичного менеджменту
Національної академії державного управління при Президентіві України*

СУЧАСНІ НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Пандемія коронавірусу та спроби її подолання в Україні чітко виявили як відсутність ефективного управління ресурсами нашої країни, так і брак тривалого стратегування. Саме ці обставини актуалізують необхідність розгляду наукових концепцій дослідження проблематики політичного менеджменту як галузі політичної науки, що охоплює принципи, форми, методи, прийоми і засоби управління матеріальними і людськими ресурсами заради досягнення мети політичного розвитку.

Потрібно відзначити, що поняття «політичний менеджмент» є похідним від уявлень про «класичний менеджмент», яке було сформовано у працях Ф. Тейлора, А. Файоля, Г. Емерсона, Л. Урвіка, Е. Мейо, П. Дракера, Г. Саймона, А. Етционі, Л. Берталанфі (Щербак, 2015, с. 19–20). Цей напрям засновувався на напрацюваннях так званого «індустріального менеджменту», змістом якого була організація фабричної праці на основі самостійної відповідальності персоналу з метою отримання якомога більшої віддачі від праці робітників. Основними постулатами цієї (історично першої) форми менеджменту є машинна праця і розподіл та економіка спеціалізації. Індустріальний менеджмент досліджували такі теоретики, як Ч. Беббідж, Е. Юр, Г. Таун, Г. Меткалф та Х. Мюнстенберг (Шульга, 2013).

Вже наприкінці XIX ст. виникло уявлення про «науковий менеджмент», яскравими представниками якого були Ф. Тейлор, подружжя Гілбертів, А. Файоль, А. Стоун. Згодом менеджмент було збагачено працями, що розкривали вплив «людських відносин» на індустріальну ефективність (активно розвивали М. Фолет, Е. Мейо та інші). З часом до концепцій менеджменту було додано: 1) «теорію мотивації» А. Маслоу (Maslow, 1954); 2) «мотиваційно-гігієнічну теорію» Ф. Херцберга (Herzberg, 1959); 3) концепцію «теорія X» та «теорія Y» Д. Макгрегора (Carson, 2018); 4) здобутки «японської моделі» менеджменту (Майструк, 2007).

У сучасній західній науці появу такого відгалуження, як «політичний менеджмент», пов'язують зі спробами адаптувати праці М. Вебера, А. Гідденса, Р. Дарендорфа, П. Блінда, Б. Ньюмана та інших до основних постулатів «класичного менеджменту» у контексті пошуку способів ефективного управління демократичним суспільством (Blind, 2007; Newman, 2010). Так, американський політолог Г. Вільсон зазначає, що політичний менеджмент є спробою поєднати представницькі та демократичні процеси з ефективним управлінням в інтересах суспільства (Wilson, 1985).

У цьому контексті показовою є думка Дж. Шелдрейка, що менеджмент початку XXI ст. має зважати на таке: людина – це найбільша цінність для самої себе, захист її інтересів – головна функція держави, а бізнес повинен піклуватися про благополуччя особи, причому не лише матеріальне, а й духовне; діяльність господарських організацій здійснюється в інтересах людей, при цьому на сучасному рівні техніки та технології – часто в інтересах не групи, нації чи народу, а окремої особистості; досягнення цілей організації здійснюється через людей, від їхнього ставлення до того, що вони роблять, безпосередньо залежить результат (цитата за Шульгою, 2013).

Щодо пострадянського наукового середовища, то вказана проблематика не тільки знайшла своє відображення у численних дослідженнях (наприклад, В.М. Бебика, В. Бойка, М.Ф. Головатого, В.О. Корнієнка, Ю.І. Палехи, Л.В. Полякова, Г.Г. Почепцова, В.М. Приймака, Г.В. Пушкарьової, Ф.І. Хміля, Г.В. Щокіна), а й відрізняється розмаїттям понятійних визначень політичного менеджменту.

На нашу думку, у межах вітчизняної науки можна виокремити два магістральні підходи. Так, до першого можна віднести «широке трактування» політичного менеджменту, яке за-

сновується на визнанні необхідності розглядати політичний процес як площу зіткнень різноманітних інтересів, що вбирають у себе різноспрямовані впливи, ініціатори та суб'єкти яких переслідують загальні чи специфічні цілі (наприклад, Нежданов, 2008; Шульга, 2013).

У цих межах показовим є зведення політичного менеджменту до мистецтва управління державою, що являє собою сукупність державних (політичних) ідей, спрямовану на вироблення ефективних управлінських механізмів, цілеспрямовану діяльність, пов'язану з формуванням життєво важливих відносин між державами, народами, націями, класами, різними соціальними групами суспільства (Бебик, 2011, с. 5).

Так, В.О. Корнієнко, один із авторів «Прикладної політології» (Горбатенко, 2008), наголошує на тому, що «політичний менеджмент є одночасно як наукою, так і мистецтвом управління» (Горбатенко, 2008, с. 95), це система управління політичними процесами (Горбатенко, 2008, с. 96]. І далі дає таке тлумачення політичного менеджменту: «Політичний менеджмент – особливий вид управління в політиці, наука і мистецтво аналізу тенденцій політичного розвитку, передбачення його наслідків, вироблення рекомендацій для політичного керівництва, забезпечення їх реалізації в політичній практиці (Горбатенко, 2008, с. 96).

На думку М.І. Беззуб'яка, розгляд політичної дійсності у межах політичного менеджменту означає, що у полі наукового аналізу опиняється: 1) покроковий шлях прийняття політичного рішення; 2) аналіз конкретної ситуації, що потребує прийняття рішення; 3) розроблення рішення (проекту, програми); 4) затвердження результату розроблення і прийняття його до виконання; 5) здійснення ухваленого рішення; 6) вивчення реальних наслідків здійснення рішення і можливості підсилення його позитивних наслідків (Беззуб'як, 2012, с. 582).

До другого підходу можна віднести «вузьке розуміння» політичного менеджменту як різновиду практичної політології, з акцентуванням на психологічних засадах, структурних компонентах, організаційній культурі, засадах виборчих компаній, технологіях впливу на прийняття управлінських рішень. (Перевозник, 2012, с. 97). Наприклад, показовим є зведення політичного менеджменту до виборчої кампанії, діяльності правлячої (або урядової) команди й окремої політичної кампанії з рекламування певних цінностей, доктрин, програм тощо. У цьому контексті можна говорити про такі основні види політичного менеджменту.

1. Іміджмейкинг: створення образу, іміджу державного, політичного діяча, привабливого для широких мас.

2. Корпоративний політичний іміджмейкинг: формування в масовій свідомості впізнаваного позитивного образу державної установи, політичної організації, партії.

3. Електоральні технології як системна організація передвиборної кампанії.

4. Політичний брендинг (бренд – торгова марка): внесення в масову свідомість впізнаваних символів, значень, образів, здатних відповідно до цілей суб'єкта політико-технологічного управління об'єднувати людей або, навпаки, роз'єднувати їх на групи, що змагаються.

5. Технології політичних союзів як діяльність, орієнтована на залучення у вирішення поставлених завдань своїх політичних союзників і опонентів.

6. Технології регулювання і вирішення політичних конфліктів, що передбачають пошук шляхів і засобів зниження політичного протистояння і політичної напруженості в суспільстві.

7. Технології лобізму, що є діяльністю, спрямованою на завдання впливу на державних посадовців, що ухвалюють управлінські рішення (Пахомов, 2011).

На нашу думку, можна погодитися із твердженням Л. Перевозник, що політичний менеджмент займає особливе місце між прикладною та теоретичною галузями політичної науки, оскільки саме «зростаючий політичний попит на політичні послуги може задовольнити своєю пропозицією політичний менеджмент» (Перевозник, 2012, с. 97).

Відзначимо, що більшість вітчизняних дослідників виокремлюють види політичного менеджменту залежно від основних сфер людської діяльності, таких як соціально-політичний менеджмент та адміністративно-державне управління. Популярним є виокремлення таких форм самого політичного менеджменту, як: державний, державно-адміністративний, урядовий і технологічний, де процес управління розглядають на різних рівнях управлінської ієрархії: загальнодержавному, регіональному, місцевому, галузевому тощо.

У цьому сенсі виправданим є звернення до зауваження В.М. Бебика, що подібні визначення політичного менеджменту відрізняються певною спрощеністю, оскільки ці підходи відображають практичний аспект політики, а саме безперервний розгляд, ухвалення, а головне – практичне втілення політичних рішень, настанов тощо (Бебик, 2011, с. 5).

На нашу думку, відсутність загально визнаного значення терміна «політичний менеджмент» пов'язана з необґрунтованим змішуванням дескриптивного і конструктивного методів формування поняття, що відображають різні аспекти понятійного наповнення.

Так, О. Морозова стверджує: «політичний менеджмент або політичне управління постають перед нами як важливий інституціональний механізм трансляції політичних традицій, накопичення і реалізації реального політичного досвіду, розвитку політичних інновацій у межах реалізації політичних інтересів різних соціальних інститутів, груп і окремих індивідів» (Зиновьев, 2009). Це судження, з одного боку, розкриває співвідношення між двома об'єктами – політичним менеджментом і політичним управлінням, що характеризує його як дескриптивне. З іншого боку, воно описує властивості самого об'єкта – політичного менеджменту, що є ознакою конструктивного підходу.

Проте конструктивне визначення терміна передбачає безпосередній опис об'єкта як явища, саме з'ясування об'єктивної форми його існування та структури. У таких межах визначають політичний менеджмент українські політологи М. Шульга і О. Зубчик. На їхню думку, політичний менеджмент – це система управління політичними процесами, основою якої є аналіз тенденцій політичного розвитку з метою передбачення його наслідків та вироблення рекомендацій для політичного керівництва і забезпечення їх реалізації в політичній практиці (Шульга, 2013).

Усе вищевказане дає змогу констатувати, що визначення політичного менеджменту у межах вітчизняної політичної науки охоплює діяльність політиків, державних органів, структур, пов'язане з управлінням державою, досягненням у ньому певних повноважень, владних функцій, впливом на формування цілей його розвитку та їх досягнення. Як головна функція політичного менеджменту розглядається забезпечення інтегральної цілісності, єдності, безпеки і добробуту своїх громадян і країни загалом за рахунок вмілого керівництва та ефективного управління. Іноді під терміном «політичний менеджмент» розуміється і система поглядів, яка визначає основні напрями політичної діяльності, тому участь у владних структурах і здійсненні впливу на владні функції – головний зміст політичного менеджменту як головної функціональної технології XXI ст.

Як можна побачити, існують істотні розбіжності у трактуванні поняття «політичний менеджмент» у межах зарубіжної та вітчизняної політичної науки. Ці розбіжності пов'язані з тим, що для зарубіжної політичної науки притаманним є розмежування між політичним менеджментом та політичним маркетингом як практичною діяльністю політичних суб'єктів (партій, блоків тощо) з упровадження в суспільну свідомість певних соціально-політичних, ідеологічних цінностей, ідей, програм розвитку окремої території чи держави загалом, на відміну від вітчизняної науки, де досить часто ці поняття розглядають як синоніми. Наприклад, Ф.М. Рудич висловлює думку, що «політичний менеджмент» – це наука й мистецтво аналізу тенденцій політичного розвитку, передбачення його наслідків, вироблення рекомендацій для політичного керівництва та забезпечення реалізації цих рекомендацій у політичній практиці. Зрештою, політичний менеджмент – це система управління політичною сферою суспільства на засадах використання форм, методів і технологій політичного маркетингу і правового менеджменту» (Рудич, 2004, с. 180–181).

В.М. Бебик визначає політичний менеджмент як, по-перше, систему управління політичною сферою суспільства на основі використання форм, методів і технологій правового менеджменту та політичного маркетингу, що передбачає безпосередній розгляд, ухвалення та втілення в життя політичних рішень. (Бебик, 2009, с. 426). По-друге, політичний менеджмент є функцією спеціалізованої групи людей (політичної, правлячої еліти), яка домагається необхідної поведінки людей – членів суспільства – за допомогою правових норм, умовлянь і маніпулювання.

Все вищенаведене засвідчує необхідність подальшого висвітлення проблеми наукових концепцій політичного менеджменту, оскільки: 1) значення цієї сфери діяльності постійно зростає; 2) вибір трактування сутності поняття «політичний менеджмент» зумовлює звертання до відповідних технологій як ідеологічно обґрунтованого застосування певного політичного інструментарію.

Література

- Бибик В. Політичний менеджмент суб'єктів соціально-політичного маркетингу. *Політичний менеджмент*. 2011. Т. 6. С. 3–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2011_6_3.
- Беззуб'як М. Національно-державний пріоритет і громадянське суспільство. 66-те вид. Київ : Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоман., Укр. АН., 2012.
- Воронкова В.Г. Формування антропологічної парадигми політичного менеджменту в умовах глобалізації. *Український науковий журнал «Освіта регіону: політологія психологія комунікації»*. URL: http://www.social-science.com.ua/jornal_content/39/communication.
- Горбатенко В. Прикладна політологія: навч. посіб. Київ : Акад., 2008. 472 с.
- Зиновьев А., Морозов С., Морозова Е. Политический менеджмент : учеб. пособ. Москва : ИНФРА, 2009. 236 с.
- Майструк І. Управлінська культура в Японії та Сполучених Штатах Америки. *Український соціум*. 2007. Т. 1, № 18. С. 69–80.
- Нежданов Д. Политический рынок: основы типологизации. *Социум и власть*. 2008. Т. 3. С. 73–82.
- Перевозник Л. Політичний менеджмент: сутність та особливості розвитку в Україні в період формування громадянського суспільства. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. 2012. Серія : Іст. науки. № 15. С. 96–112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_i_2012_15_14.
- Рудич Ф. Політологія: підручник. Київ : Либідь, 2004. 480 с.
- Шульга М., Зубчик О. Політичний менеджмент. Київ : Академвидав, 2013. 160 с.
- Щербак В. Політичний менеджмент: наукове поняття та політична практика. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. Вісн. Дніпропетр. ун-ту, № 2. С. 18–24.
- Blind P. Building trust in government in the twenty-first century: review of literature and emerging issues. Vienna.
- Carson C.M. A historical view of Douglas McGregor's Theory Y. *Management Decision*. 2005. Vol. 43, no. 3. P. 450–460. URL: <https://doi.org/10.1108/00251740510589814> (accessed: 16.03.2021).
- Cwalina W., Falkowski A., Newman B. I. Towards the development of a cross-cultural model of voter behavior. *European Journal of Marketing*. 2010. Vol. 44, no. 3/4. P. 351–368. URL: <https://doi.org/10.1108/03090561011020462> (accessed: 16.03.2021).
- Herzberg F. The motivation to work. 2nd ed. Wiley, 1959.
- Maslow A.H. Motivation and personality. New York : Harper and Row, 1954. 411 p.

References

- Bebyk V. Politychnyj menedzhment sub'ektiv socialjno-politychnogho marketynghu [Political management of subjects of socio-political marketing]. *Politychnyj menedzhment [Political Management]*. 2011. Vol. 6. pp. 3–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2011_6_3.
- Bezzubiak M. Natsionalno-derzhavnyi priorytet i hromadianske suspilstvo [National-state priority and civil society]. 66th ed. Kyiv: Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova, Ukrainska AN. [National pedagogical university after M.P.Drahomanov], 2012.
- Voronkova V.H. Formuvannia antropologichnoi paradyhmy politychnoho menedzhmentu v umovakh hlobalizatsii [Formation of anthropological paradigm of political management in the conditions of globalization]. *Ukrainskyi naukovyi zhurnal «Osvita rehionu: politolohiia psykholohiia komunikatsii» [Ukrainian scientific journal "Education of the region: political science, psychology of communication"]*. URL: http://www.social-science.com.ua/jornal_content/39/communication (accessed: 17.03.2021).
- Horbatenko V. Prykladna politolohiia: navch. Posib [Applied political science]. Kyiv : Akademiia, 2008. 472 p. (in Ukrainian)
- Zynovev A., Morozov S., Morozova E. Polytycheskyi menedzhment : ucheb. posob.[Political management: textbook] Moskva : YNFRA, 2009. 236 p. (in Russian)
- Maistruk I. Upravlinska kultura v Yaponii ta Spoluchenykh Shtatakh Ameryky [Management culture in Japan and the United States]. *Ukrainskyi sotsium [Ukrainian society]*. 2007. Vol. 1, no. 18. P. 69–80.
- Nezhdanov D. Polytycheskyi rynek: osnovy typolohyzatsyy [Political market: the basis of typology]. *Sotsyum y vlast*. 2008. Vol. 3. P. 73–82.

Perevoznyk L. Politychnyi menedzhment: sutnist ta osoblyvosti rozvytku v Ukraini v period formuvannia hromadianskoho suspilstva [Political management: the essence and features of development in Ukraine during the formation of civil society.]. Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka [Scientific notes of Kirovohrad State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko]. 2012. Serii : Istorychni nauky, no. 15. P. 96–112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_i_2012_15_14.

Rudych F. Politolohiia: pidruchnyk [Political science: textbook]. Kyiv : Lybid, 2004. 480 p. (in Ukrainian)

Shulha M., Zubchuk O. Politychnyi menedzhment [Political management]. Kyiv : Akademydav, 2013. 160 p. (in Ukrainian)

Shcherbak V. Politychnyi menedzhment: naukove poniattia ta politychna praktyka [Political management: scientific concept and political practice]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu [Bulletin of Dnipropetrovsk University]. 2015. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu., no. 2. P. 18–24.

Blind P. Building trust in government in the twenty-first century: review of literature and emerging issues. Vienna.

Carson C.M. A historical view of Douglas McGregor's Theory Y. Management Decision. 2005. Vol. 43, no. 3. P. 450–460. URL: <https://doi.org/10.1108/00251740510589814> (accessed: 16.03.2021).

Cwalina W., Falkowski A., Newman B.I. Towards the development of a cross-cultural model of voter behavior. European Journal of Marketing. 2010. Vol. 44, no. 3/4. P. 351–368. URL: <https://doi.org/10.1108/03090561011020462> (accessed: 16.03.2021).

Herzberg F. The motivation to work. 2nd ed. Wiley, 1959.

Maslow A.H. Motivation and personality. New York : Harper and Row, 1954. 411 p.

Анотація

Богаченко М. М. Сучасні наукові концепції політичного менеджменту. – Стаття.

У статті показано, що пандемія коронавірусу та спроби її подолання в Україні чітко виявили відсутність як ефективного управління ресурсами нашої країни, що втілюється у внутрішніх і зовнішніх втратах, так і тривалого стратегування на тлі уявлення про образ майбутнього як ціль політичного розвитку. Ці обставини актуалізували необхідність розгляду наукових концепцій дослідження проблематики політичного менеджменту. Акцентовано увагу на понятті і розумінні поняття політичного менеджменту для зарубіжної політичної та вітчизняної політичної науки.

Стаття присвячена комплексному дослідженню проблематики і методології досліджень і виявленню проблем політичного менеджменту в сучасному світі. Визначено, що ключовим чинником формування політичного менеджменту в державі є істинне трактування та розуміння суті двох базових категорій цього явища: менеджменту – як науки про ефективне управління саме людськими ресурсами, а також політики – як мистецтва управління різними суспільними групами, державою, народом із метою здобуття або утримання державної влади.

Розглянуто основні підходи до визначення політичного менеджменту з погляду західної науки, вітчизняної науки, їх спільне та відмінне.

Проаналізовано вже усталені часом види політичного менеджменту за основними сферами людської діяльності, серед яких соціально-політичний менеджмент або адміністративно-державне управління. Виділено форми самого політичного менеджменту: державний, державно-адміністративний, урядовий і технологічний.

У сучасному політичному процесі значення політичного менеджменту постійно зростає. Це спричинило його більшу професіоналізацію та диференціювання. Підвищення інтересу до політичного менеджменту зумовлено звуженням можливостей силового подолання проблем у сфері політичних владних відносин, утвердженням цінностей і принципів правової держави, ідеологічного і політичного плюралізму, поваги до прав меншості, свободи опозиції, толерантності. Ефективність політичного менеджменту, в тому числі і державного управління, має досягатися на основі засобів, які забезпечують виконання прийнятих рішень без репресивних інструментів.

Ключові слова: політичний менеджмент, політичний технологічний процес, політичний маркетинг, управління, стратегування.

Summary

Bogachenko M. M. Modern scientific concepts of political management. – Article.

The article shows that the coronavirus pandemic and attempts to overcome it in Ukraine have clearly revealed the lack of effective management of our country's resources, which is embodied in internal and external losses, and long-term strategy against the image of the future as a goal of political development by marriage. Therefore. These circumstances have highlighted the need to consider scientific concepts for

the study of political management. Emphasis is placed on the concept and understanding of the concept of "political management" for foreign political and domestic political science.

The article is devoted to a comprehensive study of the problems and methodology of research and identification of problems of political management in the modern world. It is determined that the key factor in the formation of political management in the state is the true interpretation and understanding of the two basic categories of this phenomenon: management – as a science of effective management of human resources, and politics – as the art of managing various social groups, state, people to acquire or retain the state power.

The main approaches to the definition of "political management" in terms of western science, domestic science, their common and different are considered.

The already established types of political management in the main areas of human activity, including socio-political management or public administration, are analyzed. The forms of political management itself are highlighted: state, state-administrative, governmental and technological.

In the modern political process, the importance of political management is constantly growing. This led to his greater professionalization and differentiation. The increase in interest in political management is due to the narrowing of opportunities to overcome problems in the field of political power relations, the establishment of values and principles of the rule of law, ideological and political pluralism, respect for minority rights, freedom of opposition, tolerance. The effectiveness of political management, including public administration, should be achieved on the basis of means that ensure the implementation of decisions without repressive tools.

Key words: political management, political technological process, political marketing, management, strategizing.

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.32837/APP.V0I67.1150](https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1150)
УДК 323.2

Н. Ю. Горбенко
orcid.org/0000-0002-3691-9268
аспірантка кафедри політичних наук
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МЕДІАТИЗАЦІЯ ТА ВПЛИВ ЗМІ НА ПОЛІТИЧНИЙ ПОРЯДОК ДЕННИЙ

Медіатизація політики та порядок денний – теорії, що вивчають вплив засобів масової інформації. Медіатизація стала наслідком розвитку інформаційно-комунікативних технологій і перетворилася на одну із провідних тенденцій розвитку сучасного суспільства. Медіатизація політики характеризується зростаючим впливом медіа на політичні процеси та політичних суб'єктів. Теорія порядку денного – одна із найвпливовіших теорій, що описує вплив засобів масової інформації на політичну сферу. Незважаючи на зростаючу популярність і важливість досліджень із порядку денного, порядок денний рідко розглядався як частина медіатизації або як пов'язаний із нею процес, що зумовлює актуальність вивчення цієї проблеми.

Дослідженню медіатизації політики присвячені праці таких науковців, як: Й. Стромбек, Ф. Ессер, В. Шульц, Ф. Кротц, С. Хаярвард, Д. Маззоліні, Г. Почепцов та інші. Конструювання політичного порядку денного у сучасному суспільстві вивчали М. Маккобс, Д. Шоу, Ч. Елдер, Р. Кобб, Е. Шаттшнайдер. Проблеми встановлення взаємозв'язку між медіатизацією політики та політичним порядком денним досліджували Е. Роджерс, Дж. Дерінг, Г. Тесен, П. Ван Аелст, С. Вальгрейв, Р. Влігенгарт.

Проблема взаємозв'язку між медіатизацією політики та політичним порядком денним є мало досліджуваною у вітчизняній науковій літературі. Науковці, досліджуючи порядок денний, також часто зосереджуються на описі впливу ЗМІ на громадську думку, залишаючи поза увагою ще один важливий аспект теорії порядку денного – вплив засобів масової інформації на порядок денний політичних суб'єктів.

Метою статті є дослідження впливу засобів масової інформації на політичний порядок денний, взаємозв'язку теорій медіатизації політики та політичного порядку денного.

Засоби масової інформації є головним джерелом інформації та каналом комунікації між громадянами та політичними суб'єктами. Це визначення стало основою для будь-якої точки зору на вплив ЗМІ чи медіаефектів на політичну комунікацію. В умовах інформаційного суспільства все більше повідомлень відтворюється через засоби масової інформації, тобто є опосередкованими. Нейтральний акт передачі інформації та спілкування через ЗМІ має назву «медіація». Вона лягла в основу багатовимірної, принципово орієнтованої на процес концепції – медіатизації (Strömback, 2008, р. 229). Медіатизація є більш складним процесом, за допомогою якого комунікація в засобах масової інформації формує та переформатовує суспільство та політику (Schulz, 2004, р. 89). Шульц пов'язує медіатизацію зі змінами в засобах комунікації, такими як розвиток нових засобів комунікації та поширення або використання різних ЗМІ, що приводить до повної або часткової заміни соціальної діяльності та інститутів діяльністю засобів масової інформації (Mazzoleni, 1999, р. 250).

Сьогодні правила медіалогіки перетворюють складники політичної логіки, надаючи їм нових відтінків значення, взятих із власних законів медіа. Медіатизація призводить до колонізації політичної логіки медійною. Медіатизація політики визначається сучасною тенденцією зростаючої залежності політичної сфери від того, наскільки повно і яким чином її учасники та події відображаються та інтерпретуються засобами масової інформації.

Для вивчення взаємовпливу та взаємозв'язку між медіатизацією політики та політичним порядком денним важливо визначитися із двома дефініціями, адже ці поняття досі викликають дискусії в науковій спільноті.

Теорія порядку денного – одна із найбільш впливових теорій про політичний вплив засобів масової інформації. Західні науковці вживають терміни *policy agenda-setting*, *agenda building*, *political agenda-setting*.

Використовуючи термін «agenda-setting», важливо пам'ятати, що засоби масової інформації є не єдиним, а лише одним із потенційних факторів впливу. Терміни «political agenda-setting» і «agenda building» використовуються для визначення залежності політичних пріоритетів від пріоритетів ЗМІ. Вважається, що формулювання «agenda building» описує процес формування медійного порядку денного. Це відбувається здебільшого під впливом політичних суб'єктів і їхніх власних порядків денних. Друге поняття – «agenda-setting» – стосується формування публічного порядку денного. У такому разі вирішальну роль відіграють ЗМІ, що здатні визначати ставлення людей до подій і проблем, з якими вони безпосередньо не взаємодіють (Казаков, 2014, с. 51–52).

Феномен медіатизації формує не лише медіатизоване суспільство, але й особливий публічний простір. Частіше за все певне явище дійсності, незалежно від масштабу, може стати дійсно помітним, якщо потрапить до фокусу уваги засобів масової інформації, а отже, набуде суспільного значення. І навпаки, навіть масштабна подія може не потрапити до фокусу уваги ЗМІ. Масмедіа не просто пропонують аудиторії порядок денний, але і сприяють тому, щоб його розділяти.

ЗМІ конструюють публічну сферу інформації і думок, контролюють умови їхнього розповсюдження та обміну. Телебачення, радіо, преса, новинні Інтернет-сайти не просто інформують про події, а формують порядок денний. Вони відбирають певні питання із множини повідомлень, що потрапляють в інформаційні агентства, редакції газет і телекомпаній, вибудовуючи їх за певним порядком відповідно до ймовірної значущості.

На думку Сороки, формування порядку денного пов'язане з відмінностями можливих проблем. Він виділяє видимі, сенсаційні та державні типи питань. Саме сенсаційні проблеми частіше вибирають ЗМІ для впливу на порядок денний, оскільки вони є ненав'язливими, драматичними, опосередкованими щодо досвіду більшості людей (Soroka, 2002, р. 16).

Поняття порядку денного характеризується множинністю підходів до його визначення. Узагальнивши, їх можна звести до трьох. Основою цього поділу стане належність цієї категорії до певної науки – комунікативістики та політології: комунікативний (М. Маккобс, Д. Шоу); політологічний (Ч. Елдер, Р. Кобб, Е. Шаттшнайдер); комбінований (Е. Роджерс, Дж. Дерінг, П. Ван Аелст, С. Вальгрейв). Як у комунікативістиці, так і в політології визначення порядку денного стало однією із центральних проблем. Однак одна концепція має різне значення для цих двох галузей.

У межах першого, комунікативного підходу переважно досліджується вплив засобів масової інформації на суспільство, а саме: як ступінь висвітлення проблеми у ЗМІ впливає на пріоритети громадськості та переваги виборців на виборах (Van Aelst, 2014, р. 204).

Відправною точкою для візуалізації феномену порядку денного можна вважати вивчення впливу матеріалів ЗМІ на суспільну думку У. Ліппаном, Б. Коеном, П. Лазерсфельдом і Б. Берельсоном, Дж. Клаппером, однак перше емпіричне дослідження, що стало класичним із цієї тематики, належить американцям М. Маккобсу та Д. Шоу (Казаков, 2012, с. 139). У 1972 році вони опублікували працю, в якій виявили чітку кореляцію між порядком денним та уявленням виборців, що не визначалися напередодні президентських виборів, за допомогою кількісних методів (McCombs, 1972, р. 177). Вчені довели, що засоби масової інформації впливають на те, що аудиторія вважає важливим і заслуговує уваги. І хоча М. Маккобс і Д. Шоу лише чітко сформулювали те, про що говорили задовго до них, їм вперше довелося підтвердити це емпірично.

Другий підхід – політологічний – має справу з обмеженою увагою політичних суб'єктів до широкого кола політичних проблем (Van Aelst, 2014, р. 204–205). Засоби масової інформації розглядаються як один із факторів, що може впливати на політичний порядок денний.

Сучасні дослідження з порядку денного зосереджуються на спробі поєднання обох традицій. Комбінований підхід зосереджується на впливі засобів масової інформації на політичний порядок денний. Центральним питанням науковців є питання про те, наскільки висвітлення подій чи проблем засобами масової інформації впливає на пріоритети політиків. Питання, які займають пріоритетне місце в порядку денному ЗМІ, можуть також займати більш помітне місце у політичному порядку денному (позитивний ефект формування порядку денно-

го), однак засоби масової інформації впливають на політичний порядок денний, фільтруючи та відбираючи питання, які в ньому не фігурують (негативний ефект формування порядку денного) (Walgrave, 2010). Такий негативний ефект деякі науковці називають обмеженням порядку денного, оскільки, з погляду політики, ЗМІ можуть сприяти обмеженню сфери прийняття рішень.

Деякі дослідники пропонують зосередитися на одній або декількох політичних програмах замість того, аби вивчати політичний порядок денний. Більшість із них вивчали у поєднанні такі порядки денні: парламенту або конгресу, політичних партій, уряду, президента (Van Aelst, 2014, p. 206).

Сутність порядку денного полягає в тому, що ЗМІ самостійно вибирають порядок денний, за рахунок чого аудиторія сприймає його як більш важливий та значущий у певний період часу. У свідомості людей формується особлива, створена засобами масової інформації картина світу, медіарельність. На думку М. Маккобса, теорія «порядок денний» краще діє за умови, що для адресата подія, про яку йдеться, є прямо недоступною (McCombs, 1972, p. 185). У такому разі глядач вимушений покладатися на медіа.

Політика являє собою одну з таких віддалених сфер, знання про яку у більшості людей є опосередкованим. Люди отримують інформацію про політичну дійсність через групову або масову комунікацію, приймаючи за реальність створені та поширені комунікативними посередниками інформаційні продукти. Опосередковано відображений досвід інтерпретується як дійсна реальність, що утворює правдоподібну картину світу. Створена ЗМІ медіарельність може помітно відрізнятись від істинної дійсності.

Не відчуваючи підміни дійсності запропонованою медіареальністю, аудиторія вибудовує свої відносини зі світом, базуючись на медійній інтерпретації. Інтерпретація, що формує образ події чи проблеми, стає важливішою за те, що відбувається в реальності, а висвітлення подій – важливішим за самі події.

Фокусуючись на впливі ЗМІ на суспільну думку, необхідно враховувати, що ще одним, не менш важливим аспектом теорії порядку денного є вплив засобів масової інформації на порядок денний політичних суб'єктів. Незважаючи на зростаючу популярність і важливість досліджень із визначення політичного порядку денного, вони рідко концептуалізувались як частина медіатизації політики або розглядалась як пов'язані процеси.

Варто зазначити, що дослідження політичного порядку денного та медіатизації розвивалися майже як повністю самостійні дослідницькі школи. Дослідження політичного порядку денного базуються здебільшого на емпіричній основі. Вони фокусуються на перевірці впливу порядку денного ЗМІ на політичний порядок денний за різних обставин та контекстів, намагаючись з'ясувати, чи дійсно більш висвітлена засобами масової інформації проблема приводить до більшої уваги до цієї проблеми з боку політиків. За допомогою складних математико-статистичних методів аналізу науковці змогли визначити набір випадкових факторів, що визначають розмір і силу ефектів. Дослідження політичного порядку денного мали міцну емпіричну та аналітичну основу, однак довгий час залишалися недостатньо теоретизованими (Thesen, 2014, p. 182).

Наукові праці з медіатизації, навпаки, характеризувалися більшою теоретизованістю, а також розглядом впливу засобів масової інформації на інші сфери суспільного життя, окрім політики. Дослідження з медіатизації мають широкую теоретичну базу. У літературі з медіатизації довгий час були майже відсутні емпіричні дослідження. Однією з причин можна назвати відсутність єдиного погляду на те, як можна перетворити метатеорію на функціонуючі явища та конкретні гіпотези. Однак останнім часом почали з'являтися дослідження, що базуються на емпіричних методах. Зокрема, було з'ясовано, що медіатизація впливає на організацію європейських політичних партій і медіаповедінку парламентарів (Van Aelst, 2014, p. 201–203).

Порівнюючи дві теорії – політичного порядку денного та медіатизації, можна визначити їхні характерні риси. Теорія порядку денного – теорія, основою якої є емпіричні методи, що спрямована на вивчення політичного контенту та проблем, а вплив ЗМІ у межах цієї теорії визначається як умовний і часто скромний, який можна виміряти. Медіатизація політики базується на теоретичних методах. Вона охоплює всі аспекти політики. Вплив засобів масової

інформації, згідно з цією теорією, великий і постійно зростає. Такий вплив розглядається як процес, який часто виходить за рамки медіаефектів, і його важко виміряти.

Таким чином, можна стверджувати про потенційну синергію між двома школами, як теоретичну, так і емпіричну. Емпірична база медіатизації може бути зміцнена за рахунок ключових досліджень із політичного порядку денного. Медіатизація здатна забезпечувати більш широку теоретичну основу для політичного порядку денного.

Стромбек виділив чотири взаємопов'язані виміри в процесі повної медіатизації політики, зазначивши про зв'язок медіатизації з політичним порядком денним. Перший стосується того, наскільки ЗМІ є важливим джерелом інформації і медіатором між політичними акторами та суспільством. Другий вимір – ступінь незалежності ЗМІ від політичних інститутів. Третій пов'язаний із незалежними цінностями ЗМІ та необхідністю у залученні більш широкої аудиторії під час висвітлення контенту. Згідно з науковцем, четвертий вимір стосується того, наскільки політичні суб'єкти пристосовують своє сприйняття та поведінку до логіки засобів масової інформації (Strömbäck, 2013, р.344–350). Визначення політичного порядку денного підтверджує один аспект четвертого виміру: здатність ЗМІ спільно визначати тематичний порядок денний політиків. Тією мірою, в якій висвітлення в ЗМІ впливає на пріоритети політичних діячів, політика медіатизується, оскільки впливає на риторику та поведінку політичних акторів.

Дослідження А. Ван Далена і П. Ван Аелста демонструє, що у 8 європейських країнах вплив медіа на формування політичного порядку денного є різним. Вважається, що роль масмедіа в Іспанії є невеликою, тоді як у Швеції, Норвегії, Данії роль ЗМІ є значною (Van Dalen, 2012, р. 515). Причиною низького впливу ЗМІ на формування політичного порядку денного в Іспанії, Італії, очевидно, є сильний контроль держави за функціонуванням засобів масової інформації. Швеція, Норвегія, Данія – країни, що належать до скандинавської моделі взаємодії ЗМІ та політики. (Грибовод, 2016, с. 233). Скандинавська модель характеризується відсутністю сильної централізованої влади.

Авторитарні режими використовують ЗМІ як важливу складову частину їхньої самолегітимації, тому тренд медіатизації особливо актуальний в країнах з високим рівнем економічного розвитку та демократичним режимом (Бодрунова, 2013). Це пов'язано з тим, що демократія передбачає постійну комунікацію. Політичні системи демократичних країн, що мають труднощі з встановленням тісного контакту з громадянами за допомогою традиційних інститутів (партій, виборчі процедури тощо), сьогодні все більшу увагу приділяють засобам масової інформації.

Таким чином, можна зробити висновок, що ступінь впливу засобів масової інформації на формування політичного порядку денного залежить від політичного режиму, а важливою передумовою медіатизації є зростання незалежності засобів масової інформації від політичних інститутів.

Існує два рівні встановлення порядку денного: об'єктів і атрибутів. Порядок об'єктів включає в себе перелік тем, що знаходяться в конкретний період у фокусі уваги ЗМІ. Такий порядок денний здатен формувати у громадян ставлення до теми як до важливої незалежно від того, яким чином вона трактується у масмедіа. ЗМІ здатні задавати порядок денний не лише щодо подій, що відбувались у певний період часу, ранжуючи їх за ступенем важливості, але і до кожного конкретного персонажа чи події. ЗМІ обмежені у обсягах передачі інформації, тому, розказуючи про події або політичні фігури, часто не мають можливості повністю представити інформацію. Вони акцентують увагу лише на деяких найбільш важливих сторонах предмета повідомлення (Казаков, 2015, с. 105–106). Таким чином, конструюється порядок денний щодо однієї події чи фігури. Політичні суб'єкти часто обирають стратегію адаптуватися до правил гри ЗМІ (медіатизуватися), зацікавити їх, висунувши на перший план, наприклад, особисті якості політика; змістивши увагу аудиторії на емоції та почуття; схематизувавши та спростивши складні теми.

У верхній частині цього порядку денного знаходяться «сюжети» з найбільшим характером представленості, у нижній – з найменшим (Казаков, 2015, с. 105). Таку версію порядку денного називають також порядком денним другого рівня або атрибутивним. Привертаючи увагу глядачів до конкретних аспектів події чи риси політичного суб'єкта, ЗМІ великою мірою визначають ставлення реципієнтів до цієї події або суб'єкта. Таким чином, якщо встановлюючи атрибутивний порядок, ЗМІ програмують, як люди ставитимуться до певної події/суб'єкта,

то, формуючи порядок денний першого рівня (порядок об'єктів), масмедіа впливають на те, що люди сприйматимуть як важливе. Атрибутивний порядок денний має менший вплив на суспільну думку, оскільки успіх його встановлення здебільшого залежатиме від рівня довіри аудиторії до засобів масової інформації.

Логіка ЗМІ забезпечує структуру стимулів, яка контекстуалізує і часто формує політичні процеси. Найбільшому впливу піддаються актори, що залежать від гласності та громадської підтримки. Таким чином, політичні діячі, інститути, деякі дії можуть різнитися за ступенем медіатизації залежно від того, наскільки вони сумісні зі ЗМІ. Ті, для кого важливими є реклама та презентаційні матеріали, є більш медіатизованими, ніж ті, що більшу увагу приділяють політичному курсу та прийняттю рішень (Esser, 2013, p. 177).

Ступінь висвітлення подій впливає на пріоритет вибору тем для політиків. Дослідження політичної еліти в декількох західноєвропейських країнах показало, що більшість із них сприймає медіа як джерело нових тем і вважають необхідністю враховувати їх у повсякденній діяльності. Таким чином, їхня поведінка стає медіатизованою. Політики, які перебувають в опозиції, більше піддаються медіатизації порівняно з провладними. Опозиційні партії здебільшого реагують на негативні новини, оскільки вони дають змогу критикувати політику уряду, тоді як партії влади та партії загалом надають перевагу позитивним новинам, що можуть бути використані для захисту здійснюваної політики (Хайтам, 2015, с. 393).

Вплив ЗМІ залежить також і від власних програм партій. Партії з більшою імовірністю будуть реагувати на питання, що є близькими до їхніх програм. Ліві партії частіше реагують на новини про безробіття та зайнятість, тоді як праві концентрують свою увагу на злочинності та імміграції (Van Aelst, 2014, p. 216–217). Для політичних суб'єктів увага засобів масової інформації до певних проблем є також можливістю для політизації. Так само, як медіалогіку можна розглядати як структуру стимулів, що формує спосіб, яким політичні актори передають свої повідомлення, партійна логіка та питання конкуренції мають вирішальне значення для того, чи варто вдаватися до використання можливостей політизації, створених ЗМІ (балансування логіки політики та ЗМІ).

Політичні суб'єкти часто намагаються передбачити, як журналісти відреагують на їхнє повідомлення. Вони думають про можливе висвітлення у ЗМІ, коли приймають рішення. Цей ефект має назву «медіарефлексивність» (Van Aelst, 2014, p.212). Він стає частиною кожного рішення, яке приймає політик, що можна сприймати як ще один доказ медіатизації, який можна пов'язати з політичним порядком денним.

Взагалі, чим більше політичні актори та організації залежать від громадської думки, і чим більшою є їхня потреба впливати на неї, тим більшою є залежність від засобів масової інформації та їхнього висвітлення, а отже, і від необхідності у впливі на них. І хоча політичні актори у своїй поведінці можуть керуватися логікою ЗМІ, вони також можуть використовувати ЗМІ для реалізації певних політичних цілей. Для досягнення мети виділяють три стратегії:

- використання переваги, яка зберігається політичними суб'єктами щодо доступу до інформації, що може бути перетворена у новини;
- активізація зусиль із формування порядку денного та керування новинами;
- перетворення ЗМІ та їхньої потенційної реакції на важливий фактор у всіх політичних процесів: від вибору питань для розгляду до політики, яку слід проводити; людей, яких слід призначити чи висувати; способу проведення кампаній.

Політичні актори можуть активно використовувати увагу засобів масової інформації у своїх інтересах, діючи згідно з політичною логікою. Політики можуть реагувати на ЗМІ не лише тому, що повинні, а й тому, що мають бажання задовольнити власні цілі. З огляду на це, процес медіатизації політики можна описати як змагання двох логік: ЗМІ та політичної.

Деякі дослідники вказують на наявність зворотного зв'язку, у якій влада ЗМІ та політична влада посилюють одна одну. Політичні актори, що здатні брати до уваги повідомлення ЗМІ, є більш успішними у повідомленні своїх проблем у засобах масової інформації. Базуючись на опитуванні членів парламенту п'яти країн, було зроблено висновок, що у країнах, де депутати у своїй законодавчій діяльності приділяють велику увагу ЗМІ, вони демонструють більш високі показники успіху у висвітленні своїх ініціатив (Van Aelst, 2014, p. 215–216).

Таким чином, як і передбачала теорія медіатизації, вплив масмедіа на порядок денний зріс. Однак це не означає, що політика має менше значення для медіа. Вплив медіа та політики збільшується в обох напрямках. Політичні суб'єкти можуть брати до уваги питання, які були медіатизовані, а масмедіа – висвітлювати проблеми після того, як вони отримали політичну увагу.

ЗМІ здатні впливати на політичний порядок денний; на те, які соціальні проблеми привернуть увагу політиків; та навіть на проблеми, які в результаті можуть бути вирішені. Однак інтенсивність впливу засобів масової інформації на політичний порядок денний може різнитися за певних факторів: політичного режиму, типу висвітлення, типу проблем, належності до парламентської більшості, відповідності висвітленої проблеми програмі політичної партії.

Демократичні країни більшу увагу приділяють ЗМІ, оскільки мають постійно підтримувати комунікацію із громадянами, тому вплив медіа на політичний порядок денний є значним для них.

Засоби масової інформації та типи висвітлення в масмедіа мають неоднаковий потенціал для впливу на формування порядку денного. Наприклад, журналістське розслідування матиме більший вплив на політику, ніж повсякденне висвітлення у новинах.

Вплив засобів масової інформації значно відрізняється залежно від питання. Серед важливих, сенсаційних та державних типів проблем ЗМІ частіше обирають сенсаційні для впливу на політичний порядок денний. Також ступінь впливу засобів масової інформації на формування порядку денного може бути пов'язаний зі структурою, складом учасників і динамікою політичного поля, у яке вбудована проблема.

Ступінь медіатизації залежить і від того, чи належить партія до парламентської більшості або як суб'єкт політики ставиться до діючої влади, а також від програм політичних партій. Опозиційні партії є більш медіатизованими, оскільки часто використовують повідомлення ЗМІ для дискредитації діючої влади. Імовірність відгуку на повідомлення масмедіа також залежить від проблеми, що висвітлюється. З більшою імовірністю партія реагуватиме на проблему, яка стосується її партійної програми.

Література

- Бодрунова С.С. Медиакратия: современные теории и практики. Cyberleninka. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mediakratiya-sovtemennie-teorii-i-praktiki/viewer>.
- Грибовод Е.Г. Основные модели коммуникации политики как институционально-коммуникативного процесса. *Дискурс-Пи*. 2016. С. 231–237.
- Казаков А.А. Теоретико-методологический потенциал категории «Медийная повестка дня»: возможности и ограничения. *Вестник Волгоградского государственного университета*. 2012. № 21. С. 138–143.
- Казаков А.А. Теория установления повестки дня VS. фрейминг: к вопросу о соотношении подходов. *Полития. Анализ. Хроника. Прогноз*. 2015. №1. С. 103–113.
- Казаков А.А. Теория установления повестки дня: основные подходы и направления исследования в российской политической науке. *Вестник московского университета*. 2014. № 3. С. 41–56.
- Хайтам Н.Р. Роль масс-медиа в формировании политической повестки дня. *Гілея: науковий вісник*. 2015. № 94. С. 391–395.
- Esser F., Esser J. Mediatization effects on political news, political actors, political decisions, and political audiences. *Democracy in the Age of Globalization and Mediatization*. London, 2013. P. 177–201.
- Mazzoleni G., Schulz W. Mediatization of politics: a challenge for democracy. *Political Communication*. 1999. No. 16. P. 247–261.
- McCombs M. The agenda-setting function of mass media. *Public Opinion Quarterly*. 1972. No. 36. P. 176–187.
- Schulz W. Reconstructing mediatization as an analytical concept. *European Journal of Communication*. 2019. No. 2004. P. 87–101.
- Soroka S.N. Agenda-setting dynamics in Canada. Columbia : UBC Press, 2002. 186 p.
- Strömbäck J. Four phases of mediatization: an analysis of the mediatization of politics. *The International Journal of Press/Politics*. 2013. No. 13. P. 228–246.
- Strömbäck J., Van Aelst P. Why political parties adapt to the media: exploring the fourth dimension of mediatization. *International Communication Gazette*. 2013. No. 75. P. 341–358.
- Thesen G. Political agenda setting as mediatized politics? Media–politics interactions from a party and issue competition perspective. *The International Journal of Press/Politics*. 2014. No. 19. P. 181–201.

- Van Aelst P., Thesen G., Walgrave S. Mediatization and the media's political agenda-setting influence. *Mediatization of Politics*. London, 2014. P. 200–220.
- Van Dalen A., Van Aelst P. Political journalists: covering politics in the democratic corporatist media system. *The global journalist in the 21st century*. London, 2012. P. 511–525.
- Walgrave S., Van Aelst P., Bennett L. Beyond agenda-setting. towards a broader theory of agenda interactions between political actors and the mass media. *APSA Annual Meeting*. URL: <https://bit.ly/3bPkFSh>.

References

- Bodrunova, S.S. (2013) Mediakratiya: sovremennyye teorii i praktiki [Mediocracy: modern theories and practices]. Cyberleninka. <https://cyberleninka.ru/article/n/mediakratiya-sovtemennie-teorii-i-praktiki/viewer>.
- Gribovod E.G. (2016) Osnovnyie modeli kommunikatsii politiki kak institutsionalno-kommunikativnogo protsessa [The main models of policy communication as an institutional communication process]. *Diskurs-Pi*, pp. 231–237.
- Kazakov A.A. (2015) Teoretiko-metodologicheskii potentsial kategorii «Mediynaya povestka dnya»: vozmozhnosti i ogranicheniya [Theoretical and methodological of the media agenda category: opportunities and limitations]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta*. no. 1. pp. 103–113.
- Kazakov A.A. (2015) Teoriya ustanovleniya povestki dnya VS. freyming: k voprosu o sootnoshenii podhodov [Agenda Setting Theory VS. framing: on the question of the ratio of approaches]. *Politiya. Analiz. Hronika. Prognoz*, no. 1, pp. 103–113.
- Kazakov A.A. (2014) Teoriya ustanovleniya povestki dnya: osnovnyie podhody i napravleniya issledovaniya v rossiyskoy politicheskoy nauke [Agenda-setting theory: main approaches and research directions in Russian political science]. *Vestnik moskovskogo universiteta*, no. 3, pp. 41–56.
- Haytam N.R. (2015) Rol mass-media v formirovanii politicheskoy povestki dnya [The role of the media in shaping the political agenda], *Hileia: naukovyi visnyk*, no. 94, pp. 391–395.
- Esser F., Esser J. (2013) Mediatization effects on political news, political actors, political decisions, and political audiences. *Democracy in the age of globalization and mediatization*. London: Palgrave Macmillan, pp. 177–201.
- Mazzoleni G., Schulz W. (1999) Mediatization of politics: a challenge for democracy. *Political Communication*, no. 16, pp. 247–261.
- McCombs M. Shaw D. (1972) The agenda-setting function of mass media. *Public Opinion Quarterly*, no. 36, pp. 176–187.
- Schulz W. (2004) Reconstructing Mediatization as an Analytical Concept. *European Journal of Communication*, no. 19, pp. 87–101.
- Soroka S.N. (2002) *Agenda-setting dynamics in Canada*. Columbia: UBC Press.
- Strömbäck J. (2008) Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics. *The International Journal of Press/Politics*, no. 13, pp. 228–246.
- Strömbäck J., Van Aelst P. (2013) Why political parties adapt to the media: exploring the fourth dimension of mediatization. *International Communication Gazette*, no. 75, pp. 341–358.
- Thesen G. (2014) Political agenda setting as mediatized politics? Media-politics interactions from a party and issue competition perspective. *The International Journal of Press/Politics*, no. 19, pp. 181–201.
- Van Aelst P., Thesen G., Walgrave S. (2014) Mediatization and the media's political agenda-setting influence. *Mediatization of Politics*. London: Palgrave Macmillan.
- Van Dalen A., Van Aelst P. (2012) Political journalists: covering politics in the democratic corporatist media system. *The global journalist in the 21st century*. London: Routledge.
- Walgrave S., Van Aelst P., Bennett L. (2010) Beyond agenda-setting. Towards a broader theory of agenda interactions between political actors and the mass media. *APSA Annual Meeting*. Retrieved from: <https://bit.ly/3bPkFSh>.

Анотація

Горбенко Н. Ю. Медіатизація та вплив ЗМІ на політичний порядок денний. – Стаття.

Медіатизація політики означає не лише трансформацію політичної активності у сферу ЗМІ, а й залежність політичних суб'єктів, процесів і подій від масмедіа. Сьогодні дослідження медіатизації набувають неабиякої актуальності, оскільки вона визначається як одна із провідних тенденцій розвитку суспільства. І хоча медіатизація політики та теорія порядку денного досліджують вплив засобів масової інформації на політичну сферу, вони майже ніколи не розглядалися як пов'язані, що викликає необхідність у дослідженні їхнього взаємозв'язку.

У статті розглянуто підходи до визначення медіатизації політики. Зазначено, що сучасні медіа не лише транслюють інформацію, а й можуть виступати активними гравцями на політичній арені, фор-

мувати особливий публічний простір. Також автор дає дефініцію політичного порядку денного, виділяючи три основні підходи. Акцентовано увагу на тому, що довгий час дослідження з медіатизації політики та політичного порядку денного розвивались як окремі школи, що базувалися на різній методології. З'ясовано характерні особливості кожної з них.

Проведено порівняльний аналіз функціонування ЗМІ у різних політичних режимах. Встановлено кореляцію між впливом медіа на політичний порядок денний та діючим політичним режимом. Визначено рівні порядку денного. Наголошено на не менш важливому аспекті теорії порядку денного – впливі засобів масової інформації на порядок денний політичних суб'єктів. Виділено низку факторів, що мають значення у дослідженні інтенсивності впливу на політичний порядок денний: політичний режим, тип висвітлення, тип проблеми, належність до парламентської більшості або ставлення до діючої влади, відповідність висвітленої проблеми програмі політичної партії.

Ключові слова: медіа, медіатизація політики, політичний порядок денний, медіалогіка, засоби масової інформації.

Summary

Horbenko N. Yu. Mediatization and the influence of the media on the political agenda-setting. – Article.

The mediatization of politics means not only the transformation of political activity into the media, but also the dependence of political actors, processes and events on the mass media. Today, the study of mediatization is becoming very relevant because it is defined as one of the leading trends in society. And although mediatization and agenda-setting theory have examined the impact of the media on the political sphere, they have almost never been seen as related, necessitating a study of their relationship.

The article considers approaches to the definition of mediatization of politics. It is noted that modern media not only broadcast information, but also can act as active players in the political arena, to form a special public space. The author also gives a definition of the political agenda-setting, highlighting three main approaches. Emphasis is placed on the fact that for a long time research on mediatization of politics and the political agenda-setting has developed as separate schools based on different methodologies. The characteristic features of each of them are found out.

A comparative analysis of the functioning of the media in different political regimes was conducted. A correlation has been established between the influence of the media on the political agenda and the current political regime. Agenda levels are defined. Emphasis is placed on an equally important aspect of the theory of the agenda – the influence of the media on the agenda of political actors. A number of factors that are important in the study of the intensity of influence on the political agenda-setting are identified: political regime, type of coverage, type of problem, belonging to the parliamentary majority or attitude to the current government, compliance of the covered program with the political party.

Key words: media, mediatization of politics, political agenda-setting, media logic, mass media.

О. В. Єгорова

orcid.org/0000-0002-9003-6909

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії та політичної теорії

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НЕУРЯДОВОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Постановка проблеми. Наприкінці 2013 р. громадянське суспільство в Україні чітко визначилося з курсом на європейську інтеграцію, який юридично був закріплений в Угоді про Асоціацію між Україною та Європейським союзом, синхронно ратифікованою Верховною Радою України та ЄС 16 вересня 2014 р. Такий вектор поступу країни зумовив подальший розвиток демократичних інститутів, серед яких чільне місце належить організаціям «третього сектору» або неурядовим організаціям, як їх називають у «Європейській конвенції про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій» (European Convention, 1986). Високий ступінь сталості цих осередків нерозривно пов'язаний зі сформованою законодавчою базою, власною фінансовою спроможністю, прозорими та дієвими зв'язками з державними установами, бізнес-структурами та суспільством і є важливою ознакою демократичного політичного режиму, що актуалізує потребу їх всебічного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика третього сектору широко вивчається вітчизняними дослідниками в контексті становлення громадянського суспільства в незалежній Україні, і її відмітною рисою є увага з боку різних суспільних дисциплін: історії, філософії, політології, правознавства тощо, залежно від вибраного аспекту наукового інтересу. До відомих праць можна віднести розвідки Г. Щедрової «Громадянське суспільство і демократична правова держава: проблеми взаємовпливу» (1994), А. Колодій «На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні» (2002); В. Моргуна «Суспільно-політичні проблеми розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні: історичний аспект» (2003), В. Бебика, В. Бортнікова, Л. Дегтярьової «Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації в глобальному світі» (2006). На увагу заслуговують монографія «Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку» (2006 р.), авторами якої є відомі вчені Ф. Рудич, Р. Балабан, Ю. Ганжуров, О. Дергачов, монографія І. Кресіної, О. Скрипника, А. Коваленка «Держава і громадянське суспільство в Україні. Проблеми взаємодії» (2007), книга В. Буряка «Глобальне громадянське суспільство і мережійні революції» (2011), кандидатська дисертація з історії Н. Мороз, присвячена історії становлення громадянського суспільства в Україні у 1991–2010 рр. (2018). У межах досліджень Фонду Демократичних ініціатив ім. Ілька Кучеріва системно аналізує проблематику відомий політолог О. Гарань.

Дослідник А. Кваша зазначає, що дослідження теми часто здійснюється науковцями за певним історичним етапом «громадянського суспільства, який відображає переформатування відносин держави і суспільства і є показником активізації громадськості» (Кваша, 2015, с. 91). Враховуючи усталений методологічний підхід і той факт, що особливістю цієї теми завжди будуть постійно оновлені реалії, що потребуватимуть уваги дослідників, визначимо **мету цієї статті** – простежити особливості розвитку неурядового сектору в Україні в період проголошення курсу на європейську інтеграцію на державному рівні. Для цього використовуватиметься джерельний матеріал, що міститься у присвячених різним аспектам демократії у світі рейтингових показниках та аналітичних звітах.

Виклад основного матеріалу. Серед найвпливовіших чинників життя країни цього періоду були Євромайдан 2013–2014 рр. та розв'язана проти України у 2014 р. російська агресія. Ці події об'єднали українську націю навколо ідеї захисту суверенітету держави та європейських

цінностей, серед яких – і розвинене громадянське суспільство. Підтвердження його оновленої ролі на згаданому етапі міститься у словах професора О. Гараня, який зазначив, що «після Євромайдану громадянське суспільство намагається реально контролювати владу» (Гарань, 2018).

Дійсно, в третьому секторі зосереджуються найактивніші громадяни, які виступають із пропозиціями законопроектів та ініціатив, координуючи свою діяльність із владними структурами. У 2014 р. команда ініціативної групи «Реанімаційного пакету реформ», до якої входили й експерти громадських організацій, підготувала «Дорожню карту реформ» на 2015 рік, спонукаючи уряд і парламент проводити зміни у 18 найважливіших галузях. Задіяні в роботі громадські активісти, експерти та журналісти взяли участь у розробці 119 законів, 60 з яких були прийняті парламентом вже у 2015 р. (2015 CSOSI, 2016, с. 244). Ще одним підтвердженням злагодженої роботи владних органів і громадського сектору стала можливість виконати «144 висунені Європейським Союзом вимоги для надання Україні безвізового режиму», який вступив у силу з 11 червня 2017 р. (Про стан розвитку, 2017, с. 6).

За даними Індексу сталості організацій громадянського суспільства (CSOSI), загальна сталість в Україні протягом 2014–2018 рр. залишалася незмінною, щорічно дорівнюючи 3.3 бала, за винятком 2017 р., коли показники трохи покращилися, досягнувши оцінки 3.2 бала (2014 CSOSI, 2015, с. 235; 2015 CSOSI, 2016, с. 244; 2016 CSOSI, 2017, с. 240; 2017 CSOSI, 2018, с. 219; 2018 CSOSI, 2019, с. 229). Однак у межах загальної стабільності в окремих категоріях індексу спостерігалися коливання в той чи інший бік.

У сукупності оцінок щодо стану третього сектору цього періоду існує широко розповсюджена думка про погіршення показників розвитку неурядових організацій через внесені в березні 2017 р. до Закону України «Про запобігання корупції» зобов'язання для членів антикорупційних громадських організацій подавати електронні декларації та спроби парламенту ввести додаткову звітність для неурядових організацій, що отримують іноземне фінансування (2018 CSOSI, 2019, с. 229; Про стан розвитку, 2017, с. 49). Погіршення ситуації також пов'язують зі збільшенням у 2017 р. фізичних нападів на громадських активістів. Проте за рахунок вдосконалення фінансової спроможності неурядових організацій, які почали залучати ресурси як державного, так і приватного секторів, показник загальної сталості 2018 р. був стабільним, не виходячи за межі тенденції 2014–2018 рр.

У добу кристалізації суспільної потреби в проєвропейському шляху розвитку в країні стрімко зростає розуміння ролі неурядових організацій у справі демократичних трансформацій. На тлі розпочатого широкомасштабного реформування зміни відбуваються і у сфері правового регулювання самого громадського сектору, що показано в характеристиці категорії «правове середовище» Індексів CSOSI.

Прийнятий ще 14 жовтня 2014 р. Закон України «Про запобігання корупції» надав можливості громадським об'єднанням здійснювати антикорупційні заходи та брати участь у відборі членів Національного агентства із запобігання корупції, що зазначено в Розділі II, статті 14 (Закон України «Про запобігання корупції», 2014). Інший документ, Закон 475-VIII 2015 р., спростив процедуру заснування громадських асоціацій, зменшивши термін їх реєстрації до 3 днів і зробивши її безкоштовною (2015 CSOSI, 2016, с. 245). Закладено підґрунтя для регулювання роботи волонтерів, у тому числі й пов'язаних із зоною АТО, про що свідчить створення Ради з координації роботи щодо надання волонтерської та благодійної допомоги при Міністерстві соціальної політики України (Положення про Раду, 2015). Розуміння значущості третього сектору втілювалося й в Указі Президента від 26 лютого 2016 р. «Про затвердження Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки» (Національна стратегія, 2016). За даними Програми розвитку Об'єднаних Націй, уже в 2018 р. в Україні було впроваджено 70% заходів, передбачених цією стратегією (2018 CSOSI, 2019, с. 230).

Помітний вплив на характеристики категорії «організаційна спроможність» третього сектору також мала суспільна згуртованість навколо потреби відстояти суверенітет держави та євроінтеграційний вектор. За цих умов соціальна база громадського сектору збільшується за рахунок представників середнього класу – викладачів, медиків, фахівців із комп'ютерних технологій, підприємців тощо, які майже в кожному місті країни об'єднуються з метою допомог-

ти армії та переселенням. Розбудові організаційних потужностей українських громадських організацій допомагають і міжнародні партнери, в основному урядові структури і фонди розвинених країн, які працюють над поширенням демократичних цінностей у світі. Вітчизняні неурядові організації відчувають незмінну підтримку від Агенції з міжнародного розвитку США (USAID), Швецької агенції з міжнародного співробітництва (Sida), Британського департаменту міжнародного розвитку та інших партнерів (2015 CSOSI, 2016, С. 247).

Серед вагомих ініціатив підтримки неурядового сектору є Програма «Engage» («Долучайся»), яка сприяє розбудові ресурсних установ, включаючи 15 вузлових громадських центрів, створених у межах Програми розвитку Об'єднаних націй (UNDP), що взаємодіють з ініціативними групами на місцевому рівні. Ресурсні центри також підтримуються місцевою владою. До того ж послуги для своїх учасників надаються і Форумом неурядових організацій (НУО), а Міністерство молоді та спорту підтримує молодіжні центри, які надають послуги структурам, орієнтованим на молодь (2018 CSOSI, 2019, с. 236).

У досліджуваній період спостерігається тенденція збільшення кількості неурядових організацій. Так, якщо станом на 1 січня 2016 р. в Україні налічувалось 70,321 громадських асоціацій, 15,384 благодійних організацій, 279 творчих спілок, то станом на 1 січня 2019 р. тут вже було 84,608 громадських асоціацій, 28,026 профспілок, 314 творчих спілок, 18,433 благодійних організацій (Єгорова, 2020, С. 126).

Індекс CSOSI за 2018 р. відзначає нерівномірний розподіл потужностей серед організацій різних регіонів країни. З одного боку, сформувалися розвинені осередки у Львівській, Дніпропетровській, Харківській та Одеській областях, тоді як на Закарпатті, у Хмельницькій, Волинській, Чернівецькій та Сумській областях можливості організацій набагато менші (2018 CSOSI, 2019, с. 231). Натомість діяльність усіх осередків характеризується зміцненням зв'язків із зацікавленими громадянами, розвитком ресурсів у соціальних мережах, веб-сайтів та інших засобів ефективної взаємодії зі своєю цільовою аудиторією.

Допомога Україні в розбудові демократичних інститутів з боку західних партнерів сприяє й покращенню категорії «фінансової стійкості» неурядових організацій. Підтримка міжнародних донорів здебільшого спрямована на внутрішньо переміщених осіб та угамування конфлікту на Сході. За даними Ініціативного центру сприяння активності та розвитку громадського почину «Єднання», у 2015 р. понад 70% фінансування нових ініціатив НУО було спрямовано на внутрішньо переміщених осіб (2015 CSOSI, 2016, с. 248).

На 2015 р. припадає і пік активності самих українців у допомозі родинам загиблих під час протестів на Євромайдані, волонтерам та військовим, що захищають східні рубежі країни. Всесвітній індекс благодійності за 2015 р. показав кардинальне збільшення внесків наших співгромадян у благодійництво: у 2014 р. позитивну відповідь дали 38% респондентів, порівняно з 9% у 2013 р. (2015 CSOSI, 2016, С. 249).

Зростання громадянської підтримки компенсує скорочення монетарних надходжень і пожертвувань у натуральній формі з боку місцевих бюджетів, яке спостерігалось у 2015 р. Для привертання уваги громадськості неурядові організації винаходять більш різноманітні методи збору пожертвувань, залучаючи онлайн-платформи. Водночас дедалі частіше авторитетні осередки, фіксуючи незадовільний стан свого фінансового менеджменту, приходять до розуміння необхідності професійних тренінгів із менеджменту та бухгалтерської справи.

У наступні роки збільшення фінансової спроможності неурядових організацій уможливується завдяки розширенню доступу до ресурсів з державного та приватного секторів. Відповідно до даних Державної служби статистики, у 2016 р. 23,237 асоціацій показали дохід \$258.9 млн, тоді як у 2017 р. 25,988 громадських асоціацій задекларували \$269.3 млн прибутку. Джерела прибутку включали державний і місцевий бюджети, членські внески, благодійні пожертвування, економічну діяльність та інші джерела (2018 CSOSI, 2019, с. 233). У 2018 р. Міністерство соціальної політики, Міністерство молоді та спорту та Міністерство культури загалом виділили на громадські організації 13,6 млн дол. США, що в 1.7 раза більше, ніж у 2017 і 2016 рр. (Єгорова О.В., 2020, с. 126).

Водночас неурядові організації працюють над удосконаленням змісту своєї роботи, що відображується в категорії «адвокації». Масштабні адвокаційні кампанії громадських активіс-

тів пов'язані із законотворчістю в найактуальніших питаннях на національному і місцевому рівнях, для чого налагоджується тісна співпраця з урядовими інститутами. Важлива частина роботи реалізована в багатосторонній міжнародній ініціативі «Відкритий уряд» та партнерстві «Відкритий парламент», до якого Україна приєдналася 5 лютого 2016 р., підписавши Декларацію відкритості парламенту. Напрями діяльності включали сприяння участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у запобіганні та протидії корупції і забезпеченні доступу до публічної інформації. За участі громадськості були розроблені і прийняті Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях» (від 16 червня 2015 р.), «Національна Стратегія у сфері прав людини» (25 серпня 2015 р.) та інші документи.

Протягом наступних років НУО виконували значний обсяг робіт із впорядкування реформ у країні, працюючи над антикорупційними ініціативами, юридичними питаннями, проблемами національної безпеки, проведенням пенсійної реформи, виборчої реформи, децентралізації, а також питаннями судочинства, освіти й охорони здоров'я.

З огляду на особливості суспільно-політичної ситуації в країні, набуває значущості ще одна характеристика діяльності громадянського суспільства, втілена в категорії «надання послуг». У цей час базовий спектр послуг третього сектору зосереджений на допомозі Українській армії, людям із зони збройного конфлікту, внутрішньо переміщеним особам із Криму та Сходу України, ветеранам, людям з обмеженими можливостями. Загальний перелік видів допомоги включає тренінги, консультування, інформаційні послуги, базові соціальні послуги для молоді, людей старшого віку, надання їжі та притулку, інформацію з реєстрації, допомогу в працевлаштуванні та психологічній підтримці. Часто неурядові осередки виступають з'єднувальною ланкою між переміщеними особами та місцевою громадою, знижуючи напругу складної ситуації (2015 CSOSI, 2016, с. 251).

Водночас НУО виходять на якісно новий рівень роботи, беручи участь у соціальних контрактах та державних закупівлях. Урядові структури купують послуги у третього сектору на національному і місцевому рівнях. Однак це ще не стало дуже розповсюдженою практикою. Хоча Міністерство соціальної політики й розробило відповідні стандарти взаємин, але в аналітичному огляді цього питання з Індексу CSOSI наголошено, що державним інституціям потрібно більше тренінгів щодо закупівлі соціальних послуг у громадських організацій (2018 CSOSI, 2019, с. 235).

В українських реаліях діяльність неурядових організацій все більше знаходить підтримку громадян, які допомагають їм зусиллями і фінансами, що дозволяє Індексу CSOSI визначити категорію «публічного іміджу» неурядового сектору. ЗМІ висвітлюють його роль у просуванні демократичних реформ, боротьби з корупцією, а також у допомозі сім'ям загиблих, воїнам АТО, переміщеним особам з Криму і Донбасу. Відтоді невід'ємною частиною новинних програм і ток-шоу стають виступи громадських активістів. Згідно з проведенням 2018 р. програмою «Долучайся» анкетуванням, за останній рік довіра до громадських організацій зростає. Наприклад, 60% респондентів довіряють волонтерським групам, а 45% – громадським організаціям, порівняно з відповідними показниками 53% і 40% у 2017 р. І хоча урядові установи не завжди бачать їх продуктивними партнерами, але суспільство сприймає неурядовий сектор як альтернативу державним політичним інститутам, віддаючи належне його системній і результативній роботі. З опитування, проведеного у 2018 р. Фондом «Демократичні ініціативи», до головних рушійних сил змін суспільство відносить власне громадські організації та західних партнерів (2018 CSOSI, 2019, с. 234).

До наданого аналізу варто додати і тенденцію роботи третього сектору над покращенням власної прозорості завдяки публікаціям щорічних звітів на своїх веб-сайтах. У 2018 р. вдвічі більше організацій, включаючи НУО з регіонів, приєдналися до започаткованого Програмою розвитку Об'єднаних націй змагання на кращі звіти серед громадських організацій, порівняно з 2017 р. (2018 CSOSI, 2019, С.237).

Висновки. Таким чином, у період слідування Україною оголошеним на державному рівні курсом на європейську інтеграцію відбуваються якісні зміни в роботі неурядових організацій і їх кількісне зростання. В цей час наявна тенденція загальної стабільності третього сек-

тору. Удосконалюється правове регулювання його діяльності, що проявляється у створенні необхідних правових засад для сприяння розвитку громадських установ – офіційному закріпленню їх участі в роботі державних антикорупційних органів, спрощених процедурах реєстрації, запровадженні національної стратегії підтримки. Громадські активісти долучаються до системного реформування країни, працюючи з урядовими інституціями в актуальних сферах над розробленням і впровадженням антикорупційного законодавства, допомогою Українській армії та внутрішньо переміщеним особам. Разом із тим неурядові організації стикаються з проблемами, пов'язаними з недостатніми ресурсними можливостями окремих осередків, збільшенням кількості нападів на громадських активістів та спробами держави ввести додаткову звітність. Однак загалом позитивні тенденції в розвитку неурядового сектору помітно переважають. Організації покращують свій інституційний потенціал та систему управління, збільшують фінансові можливості, що відбувається за рахунок диверсифікації джерельної бази доходів. Стабільно високою залишається суспільна підтримка волонтерських організацій, націлених на допомогу українським військовим, захист проєвропейського курсу та демократичні реформи в державі.

Література

- Гарань О. [Громадянське суспільство тягне Україну вгору]: інтерв'ю 27.01.18р. URL : <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-tyagne-ukrainu-vgoru-garan> (дата звернення: 10.03.2021).
- Єгорова О.В. До характеристики джерельної бази дослідження стану громадянського суспільства в Україні. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: виклики та колізії*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 15 трав. 2020 р. Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 124–128.
- Кваша А.С. Розвиток громадянського суспільства в Україні та проблеми об'єктивності його дослідження. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 44(1). С. 91–97.
- Положення про Раду з координації роботи щодо надання волонтерської та благодійної допомоги при Міністерстві соціальної політики України : Наказ Міністерства Соціальної політики України від 18.05.2015 р. № 516 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0649-15#> (дата звернення: 20.08.2020).
- Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. №49.Розд.ІІ. Ст. 14.
- Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналіт. доповідь / за заг. ред. О. А. Корнієвського. Київ : НІСД, 2017. 56 с.
- Указ Президента України про «Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки» від 26.02.2016 р. № 68/2016 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text> (дата звернення: 03.03.2021).
- 2014 CSOSI. URL: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/EuropeEurasia_FY2014_CSOSI_Report.pdf (дата звернення: 20.08.2020).
- 2015 CSOSI. URL: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1861/Europe_Eurasia_CSOSIReport_2015_Update8-29-16.pdf (дата звернення: 20.08.2020).
- 2016 CSOSI. URL: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1866/CSOSI_Report_7-28-17.pdf (дата звернення: 20.08.2020).
- 2017 CSOSI. URL: <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/resource-csosi-2017-report-europe-eurasia.pdf> (дата звернення: 20.08.2020).
- 2018 CSOSI. URL: <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/resource-csosi-2018-report-europe-eurasia.pdf> (дата звернення: 20.08.2020).
- European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations, 1986. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007a67c> (дата звернення: 10.08.2020).

References

- Garan', O. (2018). Gromadianske suspilstvo tiagne Ukrainu v goru. [Civil Society is pulling Ukraine upwards]. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-tyagne-ukrainu-vgoru-garan>. [in Ukrainian].
- Yehorova O.V. (2020). Do kharakterystyky dzherelnoi bazy doslidzhennia stany gromadianskoho suspilstva v Ukraini. [To the characteristics of source basis of researching the state of civil society in Ukraine]. Abstract of papers '20: *Problemy formuvannia gromadianskogo suspilstva v Ukraini: vyklyky ta kolizii*. (pp. 124–128). Dnipro. [in Ukrainian].

Kvasha A.S. (2015). Rozvytok gromadianskogo suspilstva v Ukraini ta problemy objectyvnosti yogo doslidzhennia. [Development of Civil Society in Ukraine and issues of its research objectivity]. *Efektivnist derzhavnogo upravlinnia – Effectiveness of Public Administration*, 44(1), 91–97. [in Ukrainian].

Polozhennia pro Radu z koordinatsii roboty shchodo nadання volonterskoi ta blagodiinoi dopomogy pry Ministerstvi sotsialnoi polityky Ukrainy : Nakaz Ministerstva Sotsialnoi polityky Ukrainy. [Statement about the Counsel on coordination of work in providing volunteer and charity assistance at the Ministry of Social Policy of Ukraine] (2015). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0649-15#>. [in Ukrainian].

Pro zapobigannia koruptsii : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1700-VII. [Law of Ukraine “On Prevention of Corruption”]. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – News of Verkhovna Rada of Ukraine*, #49. [in Ukrainian].

Korniyevski, O.A. (Ed). (2017). Pro stan rozvytku gromadianskogo suspilstva v Ukraini : analitychna dopovid [About the civil society development state in Ukraine : analytical report]. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].

Ukaz Presidenta Ukrainy “Pro Natsionalnu strategiyu spryiannia rozvytku gromadianskogo suspilstva v Ukraini na 2016–2020 roky”. [Decree of the President of Ukraine “National strategy of fostering the development of Civil Society in Ukraine for 2016–2020”] (2016). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text>. [in Ukrainian].

2014 CSOSI. Retrieved from https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/EuropeEurasia_FY2014_CSOSI_Report.pdf.

2015 CSOSI. Retrieved from https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1861/Europe_Eurasia_CSOSIReport_2015_Update8-29-16.pdf.

2016 CSOSI. Retrieved from https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1866/CSOSI_Report_7-28-17.pdf.

2017 CSOSI. Retrieved from <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/resource-csosi-2017-report-europe-eurasia.pdf>.

2018 CSOSI. Retrieved from <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/resource-csosi-2018-report-europe-eurasia.pdf>.

European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations, 1986. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007a67c>.

Анотація

Єгорова О. В. Проблеми формування неурядового сектору в Україні в умовах європейської інтеграції. – Стаття.

У статті розглянуто особливості розвитку неурядового сектору в Україні в період проголошення на державному рівні курсу на європейську інтеграцію. З'ясовано, що в цей час відбуваються якісні зміни в роботі неурядових організацій і їх кількісне зростання. В окремих областях сформовані розвинені осередки. Наявна тенденція загальної стабільності третього сектору в країні. Зазначено, що удосконалюється правове регулювання його діяльності, що проявляється у формуванні необхідних правових засад для сприяння розвитку громадських установ – офіційному закріпленню їх участі в роботі державних антикорупційних органів, спрощених процедурах реєстрації, запровадженні національної стратегії підтримки. Громадські активісти долучаються до системного реформування країни, працюючи з урядовими інституціями в актуальних сферах над розробленням і впровадженням антикорупційного законодавства, допомогою Українській армії та внутрішньо переміщеним особам.

Соціальна база громадського сектору збільшується за рахунок представників середнього класу. Зазначено, що розбудові організаційних потужностей українських громадських організацій допомагають і міжнародні партнери. Проте показано, що для розвитку неурядових організацій притаманні проблеми, пов'язані з недостатніми ресурсними можливостями в окремих областях України, збільшенням кількості нападів на громадських активістів, а також спробами держави ввести для членів організацій додаткову звітність.

Водночас доведено, що загалом організації покращують свій інституційний потенціал та систему управління, збільшують фінансові можливості, що відбувається за рахунок диверсифікації джерельної бази доходів. Стабільно високою залишається суспільна підтримка волонтерських організацій, націлених на допомогу українським військовим, захист проєвропейського курсу та кореляцію з цією стратегією демократичних реформ у Державі.

Ключові слова: громадянське суспільство, неурядові організації, волонтерські організації, європейська інтеграція.

Summary

Yehorova O. V. Issues of non-governmental sector formation in Ukraine under the conditions of European integration. – Article.

In the article the peculiarities of non-governmental sector development in Ukraine during the period of declaring the European integration course on a governmental level are considered. It's found out that qualitative changes in the non-governmental organizations' work and their quantitative growth are going on at the moment.

In certain Regions powerful entities have been established. There is a clear trend of the third sector's general stability in the country. The law regulation of the NGOs' activity is being improved, which is seen in the proper law bases for fostering the development of public entities. Their participation in the work of state anti-corruption structures has been allowed. Simpler procedures of registration and national strategies of support have been implemented.

It has been approved that civil activists are being engaged in systematic reforming of the country. They are working together with governmental offices in important areas over the development and implementation of anti-corruption laws, helping Ukrainian Army and internally displaced people.

The social basis of the civil sector is being increased on account of middle-class representatives. It's marked that international partners provide a strong support in developing organizational capacities of NGOs. At the same time it's shown that certain faults are peculiar for the sector. The issues are linked with poor resource capacities in some regions of Ukraine, assaults on civil activists, as well as state authorities' attempts to implement extra reports for the members of civil organizations.

Nevertheless, it has been concluded that as a whole the organizations are improving their institutional capacities and management, increasing financial opportunities by means of diversifying the income resource basis. The public support to the volunteer organizations aimed at helping Ukrainian military and defending Ukrainian pro-European course and carrying out democratic reforms in the state is remaining steadily high.

Key words: civil society, NGOs, volunteer organizations, European integration.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1152>
УДК 323.2:004(477)

Т. М. Краснопольська
orcid.org/0000-0001-5936-5889
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

І. М. Милосердна
orcid.org/0000-0003-2083-9500
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В МЕХАНІЗМІ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ

Ефективна взаємодія держави та громадянського суспільства сприяє суспільному розвитку та становленню принципів демократії. Тому важливим предметом дослідження є механізм такої взаємодії в умовах становлення інформаційного суспільства та використання цифрових технологій. Останні дають нові можливості налагодження комунікації громадянського суспільства, його інститутів та окремих громадян з органами влади та управління, а також демонструють проблемні аспекти використання таких технологій на різних етапах інтеракції суспільства та держави.

Слід зазначити, що останнім часом значно зростає науковий інтерес до громадянського суспільства. Це пов'язано з демократичними змінами світової спільноти та поширенням новітніх інформаційних технологій. Ліберальні демократи дотримуються думки, що громадянське суспільство – це захисна структура індивіда від держави, ідеалом якої є максимальна свобода і незалежність індивідів та інститутів цього суспільства. Соціал-демократи, які прагнуть до створення системи громадської рівноваги, розглядають його як ядро всього суспільного і політичного життя. Суспільство може бути демократичним, якщо у нього буде можливість формувати структури влади, які і визначають контури громадянського суспільства. Вони визнають певне втручання в життя громадянського суспільства для того, щоб запобігти експансіонізму будь-якої частини його.

Американський політолог І. Шапіро у своїй доповіді на конференції в 1992 році висловив думку про те, що демократія не є єдиним або вищим благом держави. Вона найбільш ефективна тоді, коли «структурує людську діяльність, не визначаючи цим її протікання» (Краснова, Зорина, Киреєнкова, КОРТУНОВ, 2019, с. 96).

Особливістю сучасного громадянського суспільства є зростаюча популярність соціальних мереж, інтегрованих на основі Інтернету. Вони доповнюються можливостями мобільного телефонного зв'язку, завдяки чому групи громадян, асоційовані за інтересами в віртуальному інформаційному середовищі, реалізують свої комунікативні потреби. Мережеве суспільство і його практики багато в чому визначають хід демократичних процесів, культурні трансформації, самовизначення особистості. З початком цифрової епохи, на думку Т.І. Фролової, як локальні громадські організації, так і планетарні цивільні мережі отримали потужний комунікативний ресурс для демократичних ініціатив і самоорганізації (Фролова, 2014, с. 29). Користувачі мережі, що станом на кінець 2020 року становлять 64,7% населення планети (World Internet Users Statistics, 2021), – це розгалужена комунікаційна структура, оснащена «smart mobs», яка прискорює соціальні трансформації і перетворюється в головний ресурс формування глобального громадянського суспільства.

Соціокультурні особливості, привнесені мобільною комунікацією, стали об'єктом уваги вчених різних галузей науки – теоретиків масової комунікації та журналістики, політологів, соціологів, культурологів, антропологів тощо. М. Кастельс всебічно досліджував тему «мере-

жевого суспільства» як фундамент сучасної економіки, політики і культури. Як провідний теоретик інформаційного суспільства вчений продовжує досліджувати систему найскладніших взаємодій між інформаційними технологіями, економічною діяльністю, культурним та соціальним життям сучасного постіндустріального світу. На думку дослідника, мережева комунікативна структура відображає тип мислення і спосіб життя індивідуумів, що знаходяться в умовах розвинутого інформаційного суспільства (Castells, 2003; 2004; 2009).

Ефективність громадянського суспільства, на думку Ю.В. Ірхіна, можна визначити, оцінюючи те, як об'єднання громадян виконують такі функції: здійснення організаціями та асоціаціями громадян, а також окремими представниками громадянського суспільства контролю над діяльністю держави, посадових осіб і адміністративних структур; участь інститутів громадянського суспільства в законотворчому процесі на всіх його стадіях; партнерство з державою і бізнесом щодо забезпечення вільної конкуренції та інших імперативів розвитку ринкової економіки; активність недержавних засобів масової інформації у висвітленні діяльності держави; функціонування експертних спільнот як референтних груп за оцінкою прозорості та ефективності діяльності держави та її органів; функціонування органів місцевого самоврядування, формування концепції місцевого менеджеризму: надання послуг і вирішення конкретних проблем на рівні місцевої громади громадян з орієнтацією на конкретного споживача – місцевого жителя; незалежна оцінка та моніторинг діяльності органів влади, ведення роз'яснювальної роботи серед населення для залучення громадян до незалежної та об'єктивної оцінки ефективності адміністративного апарату міста і регіону; здійснення незалежного аудиту ефективності витрачання бюджетних асигнувань, субсидій, грантів; контроль дотримання прав людини і конституційних прав громадян бюджетними організаціями (лікарнями, навчальними закладами тощо), органами внутрішніх справ тощо; взаємодія з міжнародними організаціями та арбітражами тощо. (Ірхин, 2010, с. 12–13).

Цей список слід доповнити функціями агрегації та артикуляції інтересів, а також громадянської соціалізації індивідів, оскільки вони створюють умови, за яких «у відкритому зіставленні поглядів відбувається «притирання» різних груп інтересів і в діалозі з державною владою формується громадянська свідомість і громадянська позиція» (Растимешина, Антонов, 2019, с. 172).

Однією з ознак громадянського суспільства є можливість вільно висловлювати свою думку. Основним майданчиком для цього є Інтернет. Саме він і соціальні мережі є механізмом ефективного використання громадянської активності, мобілізації громадських активістів. Активність в Інтернеті характеризується анонімністю, різноманітністю і динамізмом, володіє масштабністю і адаптивністю. Спосіб прояву оперативний, оскільки свою думку можна відразу поширити на багатомільйонну аудиторію, не погоджуючи свої дії з владою. Влада також стала надавати важливого значення інформації, одержаній з Інтернету, щодо актуальних для громадян тем, які вимагають реагування. Однією з найпопулярніших форм прояву громадянської активності в Інтернеті є збір підписів під петиціями. Електронні підписи привертають увагу широкої громадськості. В Україні форма колективного звернення громадян до Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів і органів місцевого самоврядування стала поширеною. Так, електронні петиції до уряду можна подати за допомогою сайту petition.kmu.gov.ua, до органів місцевого самоврядування – через сайт Єдиної системи місцевих петицій – dem.in.ua і т.п. Глобальна мережа стала місцем різних суспільно-політичних дискусій, простором вираження поглядів представників різних соціальних груп, що дозволяє подолати ієрархічність суспільних структур. Головний принцип мережі Інтернет – відкритість, в будь-який момент будь-яка людина може стати свідком подій в будь-якій точці землі, знати думку людей по всьому світу. Подібного інструменту громадянське суспільство ще не знало, і саме в ньому полягає майбутнє останнього (Краснова, Зорина, Киреєнкова, Кортунів, 2019, с. 97). Завдяки мережі Інтернет політичні процеси і управління набули нового змісту, що зумовило появу нових суб'єктів громадянського суспільства – мережевих спільнот як відносно нестійких сукупностей людей, що взаємодіють за допомогою системи комунікацій, які забезпечуються службами мережі Інтернет, що володіють спільністю інтересів і здійснюють спільну діяльність у віртуальному просторі. Вони сприяють формуванню «мережевого громадянського суспільства», мета якого – спілкування в режимі он-лайн для вирішення соціальних проблем.

Головними характеристиками мережевого громадянського суспільства є «відкритість» («встановлення широких, багатовимірних зв'язків комунікації») і «спонтанність» («вільне формування, плинність, постійна зміна структури»); під впливом мережевих технологій формується open space-простір, в якому відкриваються нові можливості для розвитку громадянського суспільства (подолання відчуженості, нерозвиненості комунікацій) (Белянцев, Лымар, 2012, с. 286). Перенесення громадських структур у віртуальний простір сприяє більш продуктивній взаємодії органів влади та громадян. Тут важливо згадати концепцію «цифрової демократії», яка являє собою мережеву взаємодію громадян і політичних акторів в прийнятті рішень, тобто мережева громадськість отримує можливість впливати на формування та реалізацію публічної політики. Практичне вираження «цифрової демократії» – технологія «GOV 2.0» або «уряд 2.0», яка ґрунтується на принципі відкритості влади та участі громадян в прийнятті рішень на всіх рівнях. Така технологія реалізується через прихід чиновників в соціальні мережі і блогосферу, просвіту спільнот, де ведеться дискусія з громадянами, є доступ до діючих і тих, що перебувають в роботі, законів в режимі онлайн і інші мережеві практики (Быков, 2010, с. 29).

Комунікації в рамках соціальних мереж є більш швидким і ефективним інструментом, ніж «вертикальна» комунікація, здійснювана державними каналами. Крім того, мережеві спільноти найбільш швидко сприймають інновації у сфері Інтернет-технологій. Поряд з уже традиційними технологіями (електронна пошта, www, мультимедіа, комплекс технологій Social Software, мережеві платіжні системи, он-лайн голосування, миттєвий обмін повідомленнями та ін.), А.Е. Белянцев та А.В. Лимар визначають такі, як: Network Democracy («мережева демократія») – технологія колективного прийняття рішень організацій громадянського суспільства та урядових структур на основі прозорості та відкритої порядку денного; Social Bar – технологія, що дозволяє ділитися новинами з друзями в соціальних мережах, що дає можливості для структурування мережевих спільнот та їх мобілізації; Global Voices Online – міжнародне співтовариство добровольців, які переводять, підсумовують і висвітлюють теми, що обговорюються по всьому світу в блогах, відеоблогах і сайтах обміну фотографіями, що дозволяє отримувати вільну та актуальну інформацію про події в будь-якій точці земної кулі (Белянцев, Лымар, 2012, с. 287).

Отже, соціальні мережі (сюди ж можна включити блоги, форуми, онлайн ЗМІ) стають важливим інструментом формування громадянського суспільства, головним чинником його самоорганізації і громадянської мобілізації під впливом зовнішніх обставин (наприклад, в умовах надзвичайних ситуацій та природних катастроф), а також майданчиками для взаємодії влади і громадян (Быков, 2010, с. 30).

Звертаючись до складників механізму взаємодії громадянського суспільства та держави, варто погодитись із думкою П.В. Кузьміна, що важливим елементом такого механізму є принципи, які проголошуються, визнаються і використовуються суб'єктами взаємодії. До основних принципів автор відносить: відкритість; взаємоповагу і визнання специфічних особливостей кожної зі сторін; знання і розуміння цілей і завдань одне одного; збалансований взаємоконтроль, взаємне обмеження і взаємодопомога державних і недержавних органів та організацій; відповідальність за виконання прийнятих рішень; правове регулювання взаємовідносин; принцип конкурсності під час визначення партнерів на участь в спільних програмах, отримання державних грантів, соціальних замовлень (Кузьмін, 2013, с. 28).

Як показує практика західних країн, взаємодія державних органів і громадських інститутів здійснюється за низкою напрямів: забезпечення для громадських об'єднань режиму відкритості розроблення і здійснення програм соціальної політики; налагодження інформаційного обміну (особливо у сфері реалізації прав і свобод громадян); вироблення механізмів державної підтримки соціально значущих ініціатив інститутів громадянського суспільства; розвиток практики залучення громадських об'єднань до виконання соціальних програм на контрактній основі (Томас, 2000, с. 34).

Використання цифрових технологій є важливим елементом інтеракції суспільства та держави на всіх її етапах і рівнях. Механізм такої взаємодії, на думку З.М. Зотова, може мати кілька рівнів: рівень комплексного аналізу проблеми (з'ясування змісту проблеми, її впливу на розвиток подій; визначення можливих учасників взаємодії; взаємне інформування можли-

вих партнерів з усіх аспектів проблеми; з'ясування фінансових можливостей партнерів щодо вирішення проблеми); рівень розробки системи заходів і проектів програм (на цьому рівні пріоритетне місце належить державним органам); рівень прийняття рішень; рівень реалізації спільно прийнятого рішення; рівень контролю і перевірки виконання рішення, оцінки ефективності взаємодії сторін (Зотов, 2001, с. 207–208).

На кожному з зазначених рівнів має місце використання новітніх інформаційних технологій та інструментів електронної політичної участі. Саме остання стає все більш потужним засобом громадянського суспільства у відносинах із державою. Перший рівень забезпечується через функціонування електронних майданчиків для обговорення проблем, можливостями зворотного зв'язку через офіційні сайти органів публічного управління, проведення громадських обговорень, організацію тематичних груп в соціальних мережах тощо. На другому рівні важливими інструментами стають публічні обговорення та функціонування громадських рад. Цифрові технології відіграють ключову роль у першій групі інструментів. Одним з яскравих прикладів є досвід Ісландії, що використала мережу Інтернет, а саме соціальні мережі фейсбук, твіттер, YouTube і Flickr (Как создается и работает электронная демократия, 2018), на другому рівні взаємодії держави та громадянського суспільства для обговорення проекту конституції. В результаті при формуванні проекту конституції було враховано офіційні пропозиції та коментарі в соціальних мережах.

Громадські ради виконують важливу роль і для забезпечення участі громадян у політичному процесі, і для підвищення легітимності й ефективності політики через залучення потенціалу й досвіду громадськості. Але варто відзначити, що ефективність таких інститутів є недостатньо високою. Дослідники вважають, що проблема полягає в способі формування і недостатній кількості експертів в них (Ціммерман, 2005, с. 271). Т. Андрійчук пропонує формувати два типи рад: експертні (до яких входитимуть відібрані органом виконавчої влади експерти) та власне громадські, що «об'єднуюватимуть представників громадськості, що не є фахівцями у сфері діяльності конкретного органу, але водночас є виразниками інтересів певних груп населення (Розвиток взаємодії, 2013, с. 359).

Прийняття рішень в умовах інформаційного суспільства передбачає залучення громадянського суспільства за допомогою «мережевої демократії». Ще одним прикладом використання цифрових технологій на даному рівні є проведення виборів шляхом електронного голосування. Врахування думки громадськості призводить до того, що політичні процеси на рівні реалізації є більш ефективними.

Останній, п'ятий, рівень є одним з найбільш важливих, оскільки дає можливість оцінити результат, визначити сильні та слабкі сторони, зробити прогноз на майбутнє та відкоригувати політику на національному, регіональному, локальному рівні. Громадський контроль забезпечує законність діяльності органів влади. Реалізація таких форм контролю, як проведення громадського моніторингу, громадських обговорень, громадських (публічних) слухань та ін., спрощується під час використання цифрових технологій як у часовому, так і в територіальному аспекті і підвищує їх репрезентативність.

На думку І.В. Гончарова, реалії сучасного цифрового світу такі, що новизна і швидкість поширення і впровадження інформаційних технологій здатні: «по-перше, забезпечити великі можливості для врахування думки користувачів інтернет-ресурсів в діяльності органів державної влади; по-друге, забезпечуючи рівний доступ користувачів до інформаційних ресурсів, цифрові технології зумовлюють фактичне використання суспільством інтерактивних можливостей для організації контролю за діяльністю відповідних органів влади, а значить, забезпечують реальну участь індивіда в управлінні справами держави» (Гончаров, 2019, с. 24–25). Отже, тим самим суспільні очікування і запити задовольняються, забезпечується високий рівень довіри населення до влади, тобто відбувається забезпечення реальної дії ст. 5 Конституції України, відповідно до якої «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» (Конституція, 1996).

Отже, ефективними технологіями взаємодії громадських організацій з органами влади є: переговори, громадська експертиза; громадський моніторинг; громадський контроль; громадське розслідування; громадські ініціативи; технології судового захисту, петицій, бойкотів,

публічних протестних акцій, PR-технології просвітницького та інформаційного забезпечення або захисту громадських інтересів та ін. Набувають поширення такі методи спільної діяльності, як контакти з ключовими персонами; зустрічі з громадськістю; консультаційні ради; посередництво тощо. Однією з форм громадської активності, що відіграє важливу роль у формуванні громадянського суспільства, побудові соціальної та правової держави в сучасних умовах, є волонтерська діяльність (Розвиток взаємодії, 2013, с. 164).

Слід погодитись з думкою П.В. Кузьміна у тому, що ефективність застосування інноваційних механізмів і технологій взаємодії інститутів влади і громадянського суспільства багато в чому залежить від ступеня взаємності, відкритості та рівня довіри (Кузьмін, 2013, с. 31).

Можна зробити **висновок**, що стратегічні завдання системної модернізації українського суспільства, переходу до інноваційного типу розвитку висунули на порядок денний питання про розширення конкуренції, демократії, підвищення якості соціального капіталу та довіри, а також взаємодії органів влади та громадянського суспільства. Здатність органів влади, інститутів громадянського суспільства та структур бізнесу до партнерства і консолідації в інтересах формування інституційного середовища – одна з найважливіших умов інноваційного типу розвитку. Сьогодні народжується новий тип прямої демократії – мережева демократія, яка формує середовище і механізми мобілізації для прояву активності, допомоги, захисту, громадянського активізму та волонтерства, для вибудовування ефективних вертикальних і горизонтальних комунікацій в суспільстві, для акумулювання соціального капіталу та сприйняття інновацій. Інтернет-простір є важливим фактором модернізації в сучасній Україні, підвищує громадянську активність, забезпечує необхідні умови формування громадянського суспільства та інтеракцію громадянського суспільства і держави в цифровому просторі.

Література

- Белянцев А.Е., Лымар А.В. Интернет-пространство как фактор модернизации институтов гражданского общества. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2012. № 6 (1). С. 284–288.
- Быков И.А. Электронное государство, PR и технологии Веб 2.0. *PR, бизнес, СМИ – партнерство и конкуренция: Материалы VII Международной научно-практической конференции*. СПб.: ИНЖЭКОН, 2010. С. 28–30.
- Гончаров И.В. Гражданский контроль за деятельностью правоохранительных органов в условиях информатизации общественных отношений. *Труды Академии управления МВД России*. 2019. № 3 (51). С. 21–26.
- Зотова З.М. Власть и общество: проблемы взаимодействия; под общ. ред. С. А. Попова. М.: ИКФ «Омега-Л», 2001. 352 с.
- Ирхин Ю.В. Гражданское общество в современной России: управляемое, направляемое или воздействующее? *Ars Administrandi. Искусство управления*. 2010. № 1. С. 3–16.
- Как создается и работает электронная демократия. 2018. *ИЦ Региональные системы*. URL: <https://www.ec-rs.ru/blog/novosti/kak-sozdaetsya-i-rabotaet-elektronnaya-demokratiya/>.
- Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
- Краснова О.Н., Зорина Н.М., Киреевкова З.А., Кортунов В.В. Интернет как форма проявления гражданского общества. *Сервис Plus*. 2019. Т. 13. № 2. С. 92–98.
- Кузьмин П.В. Институты власти и гражданское общество: механизмы, технологии и перспективы взаимодействия. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 22–32.
- Растимешина Т.В., Антонов Ф.С. Становление и развитие институтов гражданского общества и их взаимодействие с государством. *Экономические и социально-гуманитарные исследования*. 2019. № 1 (21). С. 168–179.
- Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2012 р., м. Київ). К.: НІСД, 2013.
- Томас Дж. К. Участие граждан в принятии решений органами государственного управления. *Гражданское общество: пути становления: Реферат. Бюллетень*. 2000. № 5. С. 27–42.
- Фролова Т.И. Практика гражданских коммуникаций в цифровой среде: опыт систематизации. *Вестник Московского университета. Серия. 10. Журналистика*. 2014. № 2. С. 29–47.
- Ціммерман Дж. Учасницька демократія: відродження популізму. *Демократія: антологія*. К.: Смолоскип, 2005. С. 263–303.
- Castells M. *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 592 p.

- Castells M. The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society. Oxford: Oxford University Press, 2003. 292 p.
- Castells M. The Network Society: A Cross-Cultural Perspective. Northampton, Massachusetts: Edward Elgar Publishing, 2004. 464 p.
- World Internet Users Statistics and 2021. *World Population Stats*. URL: <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>.

References

- Belyantsev A.E., Lyman A.V. Internet-prostranstvo kak faktor modernizatsii institutov grazhdanskogo obshchestva [Internet space as a factor in the modernization of civil society institutions]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo* [Bulletin of the Nizhny Novgorod University]. 2012. № 6 (1). S. 284–288. [in Russian].
- Bykov I.A. Elektronnoye gosudarstvo. PR i tekhnologii Veb 2.0 [Electronic government, PR and Web 2.0 technologies]. *PR. biznes. SMI – partnerstvo i konkurentsia: Materialy VII Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii* [PR, business, mass media – partnership and competition: Materials of the VII International scientific-practical conference]. SPb.: INZhEKON. 2010. S. 28–30. [in Russian].
- Castells M. Communication Power. Oxford: Oxford University Press, 2009. 592 p. [in English].
- Castells M. The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society. Oxford: Oxford University Press, 2003. 292 p. [in English].
- Castells M. The Network Society: A Cross-Cultural Perspective. Northampton, Massachusetts: Edward Elgar Publishing, 2004. 464 p. [in English].
- Cimmerman Dzh. Uchasny`cz`ka demokratiya: vidrodzhennya populizmu [Participatory democracy: the revival of populism]. *Demokratiya: antologiya / uporyadn. O. Protsenko* [Democracy: an anthology / edited. O. Protsenko]. K.: Smolosky`p, 2005. S. 263–303. [in Ukrainian].
- Frolova T.I. Praktika grazhdanskikh kommunikatsiy v tsifrovoy srede: opyt sistematizatsii [The practice of civil communications in the digital environment: the experience of systematization]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya. 10. Zhurnalistika* [Moscow University Bulletin. Series. 10. Journalism.]. 2014. № 2. S. 29–47. [in Russian].
- Goncharov I.V. Grazhdanskiy kontrol za deyatelnostyu pravookhranitelnykh organov v usloviyakh informatizatsii obshchestvennykh otnosheniy [Civil control over the activities of law enforcement agencies in the context of informatization of public relations]. *Trudy Akademii upravleniya MVD Rossii* [Proceedings of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of Russia]. 2019. № 3 (51). S. 21–26. [in Russian].
- Irkhin Yu.V. Grazhdanskoye obshchestvo v sovremennoy Rossii: upravlyayemoye, napravlyayemoye ili vozdeystvuyushcheye? [Civil Society in Modern Russia: Controlled, Guided or Acting?]. *Ars Administrandi. Iskustvo upravleniya* [Ars Administrandi. The art of management]. 2010. № 1. S. 3–16. [in Russian].
- Kak sozdayetsya i rabotayet elektronnyaya demokratiya. 2018 [How e-democracy is created and works. 2018]. *ITs Regionalnyye sistemy* [IC Regional Systems]. URL: <https://www.ec-rs.ru/blog/novosti/kak-sozdaetsya-i-rabotaet-elektronnyaya-demokratiya/>. [in Russian].
- Konsty`tuciya Ukrayiny` vid 28.06.1996 r. # 254k/96-VR [Constitution of Ukraine of June 28, 1996 № 254k / 96-VR]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady` Ukrayiny`* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 1996. # 30. St. 141. [in Ukrainian].
- Krasnova O.N., Zorina N.M., Kireyenkova Z.A., Kortunov V.V. Internet kak forma proyavleniya grazhdanskogo obshchestva [Internet as a form of manifestation of civil society]. *Servis Plus* [Service Plus]. 2019. T. 13. № 2. S. 92–98. [in Russian].
- Kuzmin P.V. Instituty vlasti i grazhdanskoye obshchestvo: mekhanizmy, tekhnologii i perspektivy vzaimodeystviya [Institutions of Power and Civil Society: Mechanisms, Technologies and Prospects for Interaction]. *Aktualni problemi politiki* [Actual problems of policy]. 2013. Vip. 49. S. 22–32. [in Russian].
- Rastimeshina T.V., Antonov F.S. Stanovleniye i razvitiye institutov grazhdanskogo obshchestva i ikh vzaimodeystviye s gosudarstvom [Formation and development of civil society institutions and their interaction with the state]. *Ekonomicheskkiye i sotsialno-gumanitarnyye issledovaniya* [Economic, social and humanitarian research]. 2019. № 1 (21). S. 168–179. [in Russian].
- Rozvy`tok vzayemodiyi derzhavy` i gromadyans`kogo suspil`stva v konteksti vprovadzhennya yevropejs`ky`x pry`ncy`pio nalezhnogo vryaduvannya : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. (12 grudnya 2012 r., m. Ky`yiv); [Development of interaction between the state and civil society in the context of implementation of European principles of good governance: coll. materials international. scientific-practical conf. (December 12, 2012, Kyiv)]. K. : NISD, 2013. [in Ukrainian].
- Tomas Dzh. K. Uchastiye grazhdan v prinyatii resheniy organami gosudarstvennogo upravleniya [Citizen Participation in Government Decision Making]. *Grazhdanskoye obshchestvo: puti stanovleniya: Referat. Byulleten* [Civil society: ways of becoming: Abstract. Bulletin]. 2000. № 5. S. 27–42. [in Russian].

World Internet Users Statistics and 2021. *World Population Stats*. URL: <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>. [in English].

Zotova Z.M. Vlast i obshchestvo: problemy vzaimodeystviya; pod obshch. red. S. A. Popova [Power and society: problems of interaction; under total. ed. S. A. Popova.]. M.: IKF «Omega-L». 2001. 352 s. [in Russian].

Анотація

Краснопольська Т. М., Милосердна І. М. Цифрові технології в механізмі взаємодії громадянського суспільства та держави. – Стаття.

У статті розглянуто сутність громадянського суспільства та його трансформацію в умовах активно-го розвитку інформаційних технологій. Визначено критерії ефективності громадянського суспільства через функції останнього. З'ясовано роль мережі Інтернет та соціальних мереж і новітніх цифрових технологій в налагодженні та розвитку взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства. Визначено принципи механізму взаємодії держави та громадянського суспільства та досліджено п'ять рівнів такої взаємодії, а саме: рівень комплексного аналізу проблеми, рівень розробки системи заходів і проєктів програм, рівень прийняття рішень, рівень реалізації спільно прийнятого рішення та рівень контролю і перевірки виконання рішення, оцінки ефективності взаємодії сторін. Проаналізовано особливості цифрових інструментів, що використовуються на кожному рівні.

Обґрунтовано, що завдяки мережі Інтернет політичні процеси і управління набули нового змісту і зумовило появу нових суб'єктів громадянського суспільства – мережевих спільнот, які сприяють формуванню «мережевого громадянського суспільства», метою якого є спілкування в режимі он-лайн для вирішення існуючих соціальних проблем. До головних характеристик мережевого громадянського суспільства віднесені відкритість і спонтанність. Визначено, що під впливом мережевих технологій формується open space-простір, в якому відкриваються нові можливості для розвитку громадянського суспільства (подолання відчуженості, нерозвиненості комунікацій та ін.). Доведено, що перенесення громадських структур у віртуальний простір сприяє більш продуктивній взаємодії органів влади та громадян на основі «цифрової демократії», практичним вираженням якої стала технологія «GOV 2.0» або «уряд 2.0», яка ґрунтується на принципі відкритості влади та участі громадян в прийнятті рішень на всіх рівнях. Показано, що ця технологія реалізується через прихід чиновників в соціальні мережі і блогосферу, просвіту спільнот, доступ до чинних законів та законопроектів в режимі он-лайн та інші практики. З'ясовано, що в останні роки все більшої популярності набувають такі практики, як Network Democracy («мережева демократія»), Social Bar, Global Voices Online та інші.

Ключові слова: держава, громадянське суспільство, інтеракція, інформаційні технології, цифрові технології, Інтернет.

Summary

Krasnopolska T. M., Myloserdna I. M. Digital technologies in the mechanism of interaction between civil society and the state. – Article.

The article considers the essence of civil society and its transformation in the conditions of active development of information technologies. Criteria for the effectiveness of civil society through the functions of the latter are defined. The role of the Internet and social networks and the latest digital technologies in the establishment and development of interaction between state and civil society institutions has been clarified. The principles of the mechanism of interaction between the state and civil society are determined and five levels of such interaction are investigated, namely: the level of complex analysis of the problem, the level of development of the system of measures and draft programs, the level of decision making, the level of joint decision implementation. Evaluation of the effectiveness of interaction between the parties. The features of digital tools used at each level are analyzed. It is substantiated that thanks to the Internet, political processes and governance have acquired a new meaning, which has led to the emergence of new actors in civil society – online communities that promote the formation of "network civil society", which aims to communicate online to address existing social problems. The main characteristics of a networked civil society include openness and spontaneity. It is determined that under the influence of network technologies an open space-space is formed, in which new opportunities for the development of civil society are opened (overcoming alienation, underdeveloped communications, etc.). It has been proven that the transfer of public structures to cyberspace promotes more productive interaction between government and citizens on the basis of "digital democracy", the practical expression of which was the technology "GOV 2.0" or "government 2.0", based on the principle of open government and citizen participation. Solutions at all levels. It is shown that such technology is implemented through the arrival of officials in social networks and the blogosphere, community education, access to existing laws and bills online and other online practices. It has been found that, in addition to traditional technologies, such practices as Network Democracy, Social Bar, Global Voices Online and others have become increasingly popular in recent years.

Key words: state, civil society, interaction, information technologies, digital technologies, Internet.

Ю. В. Левченко

orcid.org/0000-0002-3851-5355

аспірантка кафедри політології

філософського факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ГЕНДЕРНІ КВОТИ ТА ПРЕДСТАВЛЕНІСТЬ ЖІНОК В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. У період проведення реформи децентралізації в Україні, передачі повноважень та фінансових ресурсів від державної влади органам місцевого самоврядування виникають нові завдання та інструменти щодо розвитку територіальних громад, нові підходи в контексті просування гендерної рівності, представництва жінок у місцевих радах, їх участі у формуванні і прийнятті управлінських рішень.

Новим Виборчим кодексом України, який набув чинності з 1 січня 2020 року, були запроваджені суворі гендерні вимоги до виборчих списків кандидатів у депутати місцевих рад. Тому нині актуально проаналізувати функціонування нової системи виборів у контексті застосування гендерної рівності та за його результатами з'ясувати причини негативної динаміки дотримання гендерної квоти.

Мета статті – з'ясувати, яким чином процеси децентралізації вплинули на динаміку розвитку гендерного питання в контексті запровадження гендерної паритетності у діяльності органів місцевого самоврядування з урахуванням участі жінок у місцевих виборах.

Виклад основного матеріалу. Місцеві вибори 25 жовтня 2020 року в Україні стали непростим випробуванням для країни, проводилися в умовах пандемії COVID-19, збройного конфлікту та військових дій, що тривали на Сході країни, а також під час процесу децентралізації та зміни адміністративно-територіального устрою. Реформа децентралізації призвела до укрупнення територіальних громад, відповідно зменшилася кількість місцевих рад. Якщо у 2015 році місцеві вибори проводилися до 9831 сільської і селищної ради та вибиралося 131989 депутатів, то у 2020-му такі вибори проводилися до 1051 ради і вибрано 23894 депутати сільських і селищних рад.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України № 807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів» від 17 липня 2020 року старі 490 районів, підпорядкованих областям, були об'єднані у 136 районів (Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів», 2020).

Реформа децентралізації значно розширює повноваження та можливості органів місцевого самоврядування, що стимулює включення в політичні процеси більшої кількості жінок та їх участі в процесах прийняття рішень у громадах, цим стимулюється просування гендерної рівності у суспільстві.

Вперше до виборчого законодавства норму щодо гендерної квоти Верховна Рада України включила у 2015 році, ухваливши Закон України «Про місцеві вибори». Стаття 4 цього Закону передбачила, що «представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку. Усі місцеві організації партій – суб'єкти виборчого процесу мають рівні права і можливості брати участь у відповідному виборчому процесі у порядку та в межах, встановлених цим Законом» (Закон України «Про місцеві вибори», 2020). Однак у цьому Законі не було вимог щодо місця у списку та не передбачалися санкції за недотримання гендерної квоти.

У 2019 році Верховна Рада України ухвалила Виборчий кодекс України, який набрав чинності з 1 січня 2020 року, у липні та вересні 2020 року були внесені зміни в цей документ. Стаття 219 Кодексу передбачає, що «під час формування єдиного та територіальних вибор-

чих списків організація партії повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте, з шостого по десяте і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі).

У разі формування організацією партії єдиного та територіальних виборчих списків з кількістю кандидатів у депутати, яка не є кратною п'яти, до останніх у списку кандидатів (від 1 до 4) застосовується вимога щодо почергового включення кандидатів різної статі до списку (Виборчий кодекс України, 2020). Тобто особи однієї статі у партійних виборчих списках кандидатів у депутати громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше мають становити не менше 40%. На відміну від Закону 2015 року, у Виборчому кодексі гендерні вимоги включені до порядку висування кандидатів. Порушення порядку висування тягне за собою відмову у реєстрації виборчих списків, отже, вперше з'явилася можливість застосувати санкції за порушення гендерних квот у виборчих списках партій.

Своєю чергою у разі висунення кандидатів у депутати місцевих рад з кількістю виборців менше 10 тисяч стаття 220 зазначеного документа регламентує, що партії повинні забезпечити представництво не менше 30% осіб однієї статі від загальної кількості кандидатів до відповідної ради (Виборчий кодекс України, 2020).

Таким чином, у Виборчому кодексі України законодавчо запроваджено так звані «гендерні квоти» для партійних організацій на стадії реєстрації виборчих списків.

Декілька співрозмовників ОМСВ БДПЛ, у тому числі ЦВК, у документі «ОБМЕЖЕНА МІСЦЯ БДПЛ ЗІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ВИБОРАМИ Україна – Місцеві вибори, 25 жовтня 2020 року, Заява про попередні висновки та результати» висловили занепокоєння щодо невиконання «гендерної» норми, оскільки закон вимагає дотримання квоти лише під час висування кандидатів та не застосовується до регулювання процесу після реєстрації, наприклад, у випадках коли кандидат знімає свою кандидатуру. ЦВК повідомила ОМСВ БДПЛ про те, що 977 з 7877 списків були зареєстровані, попри недотримання вимоги щодо гендерної квоти. Після закриття реєстрації жінки становили 45% від загальної кількості кандидатів у виборчих списках, та близько 16% від кандидатів на посади сільських, селищних та міських голів (LIMITED ELECTION OBSERVATION MISSION TO UKRAINE, 2020). Цей показник істотно більший порівняно з 35% на місцевих виборах 2015 року. Забезпечення дотримання 40-відсоткової гендерної квоти було непослідовним. За інформацією, наданою ЦВК, приблизно 17 відсотків (1354 з 7943) виборчих списків партій, зареєстрованих до 792 місцевих рад, що вибиралися за пропорційною системою, не дотрималися принципів про квоти. У цих випадках окремі кандидати не були зареєстровані або відкликали свої кандидатури після того, як партії подали списки на реєстрацію. Можна припустити, що партії включали до своїх списків «технічних кандидаток», не маючи наміру потім надати їм мандат.

Жінки становлять більшість населення України, як показує досвід виборчих кампаній, більшість роботи на виборах організують і роблять жінки у статусі спостерігачів, членів виборчих комісій. Однак у списках кандидатів у депутати місцевих рад та кандидатів на посади голів органів місцевого самоврядування жінки не є лідерами. Аналізуючи місцеві вибори 2015 та 2020 років, слід зауважити, що можна обійти гендерну квоту, зокрема, ніщо не заважає жінкам, які допомогли партійним організаціям дотриматися гендерних вимог під час реєстрації, вийти з перегонів або після оголошення результатів виборів скласти мандат.

За висновками моніторингу, який здійснював «Український Жіночий Фонд», за результатами виборів 2020 року, 63% кандидатів на виборах до міських рад Києва та інших обласних центрів, які вибули, – це жінки (ЦВК, 2020). Отже, слід враховувати можливість використання «технічних кандидаток», до чого вдаються деякі партії задля формального виконання вимог щодо гендерних виборчих квот, а саме жінки включаються до списку з можливістю відкликати свою заяву після реєстрації. Тим паче, що виборче законодавство не передбачає обов'язковості передачі територіальними виборчими комісіями інформації до ЦВК про оновлений гендерний склад після реєстрації списків. Підхід партій до гендерно збалансованих списків у минулорічній виборчій кампанії був різним. Окремі партії залучали жінок, які є ріднею, друзями голів партійних організацій. Інші відбирали у партійні списки за професійними ознаками, навичками і досвідом у громадській діяльності, популярності серед виборців.

Застосування гендерної квоти – це сигнал для виборців звернути увагу на партію: наскільки для неї є важливими цінності гендерної рівності. Адже практика посилення жіночої участі у місцевій політиці та управлінні справами є якісним показником цивілізаційного, європейського розвитку. Це своєю чергою сприяє якісному розвитку громад в умовах реформи децентралізації.

Український жіночий фонд спільно з Національним інститутом демократичних ініціатив провели гендерний моніторинг, результати якого свідчать, що, незважаючи на зростання представництва жінок у великих громадах, загалом представленість жінок у місцевих радах знизилась на 12,6%. Статистика, оприлюднена Центральною виборчою комісією, показує, що якщо за результатами виборів 2015 року до місцевих рад було вибрано 49,5%, то у 2020 році – тільки 36,9%.

За інформацією ЦВК, завдячуючи гендерній квоті у виборчих списках партій до обласних рад і міських рад великих міст, а саме 24 міських рад міст обласних центрів, м. Києва, Краматорська та Бахмута, представництво жінок збільшилося порівняно з місцевими виборами 2015 року. На посадах сільських, селищних, міських голів представленість жінок порівняно з виборами 2015 року також погіршилася, з 31,4% (2015р.) до 16,6% (2020 р.) (ЦВК, 2020).

У «Заяві № 3 за проміжними результатами гендерного моніторингу на місцевих виборах в Україні 25 жовтня 2020 року» Український Жіночий Фонд спільно з НДІ проаналізував дотримання виборчого законодавства в частині дотримання гендерних квот. За результатами аналізу офіційних даних квоти як механізм спрацювали, хоча і не так ефективно, як передбачалось.

Завдяки дотриманню гендерної квоти у виборчих списках партій було більше жінок. Наприклад, у виборчих списках як до обласних рад, так і до 24 міських рад міст – обласних центрів, м. Києва, Краматорська та Бахмута, було у середньому 43% жінок, тоді як на місцевих виборах 2015 року цей показник становив 30% для обласних рад та 32% для міських рад.

Однак присутність жінок у виборчих списках на рівні 43% не призвела до такого ж представництва серед вибраних кандидатів та кандидаток.

Квоти найбільше допомогли жінкам бути вибраними та отримати доступ до прийняття рішень у громадах, де ситуація з представництвом жінок була найгірша. До прикладу, в Житомирській та Тернопільській обласних радах, де було по 9,5% жінок, представництво зросло до 29,7% та 23,4% відповідно. В Ужгородській міській раді, де було лише 8,3% жінок, представництво зросло до 23,7%. В Івано-Франківській та Черкаській міській раді, де було по 9,5% жінок, представництво зросло до 28,6% та 26,2% відповідно.

У радах, де представництво жінок до місцевих виборів 2020 року було відносно вищим, ситуація змінилась не настільки кардинально. Наприклад, у Дніпрі відсоток жінок у міській раді зріс з 20,3% до 26,6%» (Український Жіночий Фонд. Заява № 3, 2020).

Непропорційне розміщення політичними партіями жінок та чоловіків «нагорі» виборчих списків є несприятливим для вибору жінок, які становлять 54% населення України, до місцевих рад, та, зрештою, обмежує вплив жінок на ухвалення важливих для громад рішень.

Хоча організації, що опікуються правами жінок, кандидати та політичні партії вважають, що новий механізм 40% квоти сприяє підвищенню політичної участі жінок, представники багатьох партій повідомили про складнощі із пошуком та висуванням кандидаток за пропорційною системою, особливо у сільській місцевості та маленьких містах. За інформацією від ОПОРИ, жінки очолювали лише 22% єдиних списків кандидатів за пропорційною системою та 30,5% територіальних виборчих списків, що могло вплинути на їхні шанси бути вибраними (ОПОРА: Третій проміжний звіт, 2020).

Серед низки політичних сил відсоток жінок у списках кандидатів практично однаковий і коливається від 42% до 46%.

За інформацією ОПОРИ, в єдиному державному реєстрі судових рішень зафіксовано 70 справ, пов'язаних з недотриманням партіями – суб'єктами виборчого процесу гендерної квоти. У 48 випадках оскаржувалася відмова ТВК у реєстрації кандидатів з підстав недотримання гендерної квоти; у 20 – оскаржувалося рішення ТВК про реєстрацію кандидатів, коли подані документи не відповідали вимогам виборчого законодавства щодо дотримання вимог

гендерної виборчої квоти; у двох випадках оскаржувалося рішення районної ТВК, яка скасувала постанови селищної ТВК, якими кандидатів від партій було зареєстровано, з мотивів неврахування недоліків поданої до реєстрації документації в частині відповідності вимогам законодавства щодо формування списків з урахуванням гендерної квоти (ОПОРА: Третій проміжний звіт, 2020). Рішення судів як першої, так і апеляційної інстанції отримало різні підходи щодо дотримання гендерної квоти. Загалом, у 44 випадках суд скасував рішення ТВК, у 23 випадках судовими рішеннями зобов'язано ТВК зареєструвати кандидатів у депутати відповідних місцевих рад. У 10 – зобов'язав територіальні комісії повторно розглянути документи, подані до реєстрацію.

Таблиця 1

Щодо кількості кандидаток у депутати місцевих рад на виборах 25 жовтня 2020 року у партійних виборчих списках

Назва партії	% жінок
Радикальна партія Олега Ляшка	46,3%
ВО «Батьківщина»	46,2%
Наш край	46,2
Слуга народу	45,4
Голос	45,4
За майбутнє	45,3
Європейська солідарність	45,0
Опозиційна платформа «За життя»	44,7
Пропозиція	44,7
Перемога Пальчевського	44,7
Удар Віталія Кличка	44,3
Сила і Честь	43,7
ВО «Свобода»	42,5
Партія Шарія	42,3

Метою гендерного моніторингу є комплексний гендерний аналіз виборчого процесу задля виявлення можливостей та перешкод для участі жінок у виборах та їх виборів до органів місцевого самоврядування.

За результатами місцевих виборів 2020 року, порівняно із попередніми місцевими виборами зросло представництво жінок у новобраних радах – з 20% до майже 31% у міських радах, і з 15% до 28% у обласних радах.

Однак надана Центральною виборчою комісією статистика показує, що, попри зростання представництва у великих громадах, загалом в Україні представленість жінок у місцевих радах впала на 12,6%. Якщо за результатами виборів 2015 року до місцевих рад було вибрано 49,5% жінок, то у 2020 році – тільки 36,9%.

Погіршення загальної статистики викликане різким зменшенням представництва жінок на рівні селищних та сільських рад – з 46,1% та 55,7% у 2015 році до 37,9% та 41,3% у 2020 році.

До початку реформи децентралізації у 2015 році жінки займали 31,4% посад сільських та селищних голів. Натепер кількість голів територіальних громад, які мають широкі повноваження щодо розпорядження фінансовими ресурсами, налічують лише 16,6% жінок.

Укрупнення територіальних громад призводить як до збільшення конкуренції, так і до зростання ролі фінансових та інших ресурсів для проведення передвиборчої кампанії. Якщо у малій громаді масштабні рекламні виборчі кампанії фактично не проводились, адже лідерки і лідери думок і так переважно були добре відомі громаді, могли самостійно організувати особисті зустрічі з виборцями та поширювати інформацію, то у більшій громаді нерівний доступ жінок і чоловіків до ресурсів може впливати на результати виборів.

Несприятливим фактором для ширшої участі жінок як кандидаток у місцевих виборах було також зростання розміру виборчої застави та запровадження виборчої застави на всіх рівнях, незалежно від кількості виборців.

Моніторинг Українського Жіночого Фонду показав тенденцію до зменшення представництва жінок у новообраних радах після оголошення результатів виборів.

Так, за результатами виборів 25 жовтня 2020 року, до обласних рад було вибрано 1660 депутатів, у тому числі 1195 чоловіків та 465 жінок. Із них 105 чоловіків (8,8% від вибраних) та 60 жінок (13%) відмовились від мандатів. Внаслідок замін рівень представництва жінок в обласних радах зменшився з 28% до 26,5%.

До міських рад великих міст, зокрема 24 міських рад міст – обласних центрів, м. Києва, Краматорська та Бахмута, було вибрано 1244 депутатів, у тому числі 860 чоловіків та 384 жінок. Із них 89 чоловіків (10,3% від вибраних) та 44 жінок (11,5%) відмовились від мандатів. Внаслідок замін рівень представництва жінок у міських радах цих міст зменшився з 30,9% до 29,8% (Український Жіночий Фонд. Заява № 4, 2020).

За оцінку Українського Жіночого Фонду, зростає роль тренінгових, менторських програм для жінок, зацікавлених у місцевій політиці, щодо планування та проведення виборчої кампанії, роботи із виборцями, акумулюванні ресурсів для подолання нерівних стартових умов та перемоги на виборах. Жінки-кандидатки зацікавлені у знаннях та інформаційних ресурсах.

Висновки. В Україні рівень представництва жінок у місцевих органах влади ще не достатній. Тому потребує як практичних, так і законодавчих механізмів для досягнення гендерного балансу. Незважаючи на гендерні квоти, прописані у виборчому законодавстві, кількість жінок у владі в умовах децентралізації після проведення місцевих виборів 2020 року не набагато змінилася. З огляду на виборче законодавство та судову практику його застосування, зокрема в частині гендерних квот, можна констатувати, що Виборчий кодекс України не забезпечує дотримання квоти після подання списку, отже, є необхідність внесення змін у Виборчий кодекс щодо забезпечення гендерної квоти і після реєстрації списків кандидатів. Важливо також узаконити норму, яка гарантуватиме у разі відкликання заяв щодо відмови від депутатства, отримання мандату людиною тієї ж статевої належності, що й відмовник. Наявна в галузі гендерної рівності правова база виборчого процесу не передбачає перетворення законодавчої обов'язкової 40% гендерної квоти у виборчих списках партій на реальне представництво жінок у 40% у виборчих органах.

Процес децентралізації яскраво окреслив проблему незбалансованого доступу до ресурсів та участі жінок у діяльності органів місцевого самоврядування. Під час децентралізації сформувалася тенденція до зменшення представництва жінок на місцевому рівні. Реформа децентралізації хоч і створює умови для більш якісного та безпечного життєвого простору для розвитку жінок та чоловіків, дівчат та хлопців, але неповною мірою запроваджує гендерну паритетність у діяльності органів місцевого самоврядування.

Література

- Виборчий кодекс України. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
- Закон України «Про місцеві вибори». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text>.
- ОПОРА: Третій проміжний звіт 23 жовтня 2020 року. 2020. URL: https://www.oporaua.org/report/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/21618-tretii-promizhnii-zvit-za-rezultatami-pozapartiinogo-sposterezhennia-opora-na-mistsevikh-viborakh-zhovten-2020-roku#_Toc54340548.
- Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2020, № 33, ст. 235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>.
- Український Жіночий Фонд. Заява № 3 за проміжними результатами гендерного моніторингу на місцевих виборах в Україні. 2020. URL: <https://www.uwf.org.ua/news/11940>.
- Український Жіночий Фонд. Заява № 4 за проміжними результатами гендерного моніторингу на місцевих виборах в Україні. 2020. URL: <https://www.uwf.org.ua/news/12053>.
- ЦВК. «Після місцевих виборів показник представництва жінок у Київській зріс з 18% до 31%». 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/3142993-pisla-miscevih-viboriv-pokaznik-predstavnictva-zinok-u-kiivradi-zris-z-18-do-31-cvk.html>.
- LIMITED ELECTION OBSERVATION MISSION TO UKRAINE – Local Elections, October 25, 2020. STATEMENT OF PRELIMINARY CONCLUSIONS AND RESULTS. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/c/468252.pdf>.

References

- Vyborchyi kodeks Ukrainy [Electoral Code of Ukraine]. (2020). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro mistsevi vybory" [Law of Ukraine "On Local Elections"]. (2020). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text> [in Ukrainian].
- OPORA: Tretii promizhnyi zvit 23 zhovtnia 2020 roku [OPORA: The third interim report on October 23, 2020]. Retrieved from: https://www.oporaua.org/report/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/21618-tretii-promizhnii-zvit-za-rezultatami-pozapartiinogo-sposterezhennia-opora-na-mistsevikh-viborakh-zhovten-2020-roku#_Toc54340548 [in Ukrainian].
- Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv" [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the formation and liquidation of districts"]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2020, No. 33, st. 235. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> [in Ukrainian].
- Ukrainskyi Zhinochyi Fond. Zaiava No. 3 za promizhnyimi rezultatyami gendernoho monitorynha na mistsevykh vyborakh v Ukraini [Ukrainian Women's Foundation. Statement No. 3 on the intermediate results of gender monitoring in local elections in Ukraine]. (2020). Retrieved from: <https://www.uwf.org.ua/news/11940> [in Ukrainian].
- Ukrainskyi Zhinochyi Fond. Zaiava No. 4 za promizhnyimi rezultatyami gendernoho monitorynha na mistsevykh vyborakh v Ukraini [Ukrainian Women's Foundation. Statement No. 4 on the intermediate results of gender monitoring in local elections in Ukraine]. (2020). Retrieved from: <https://www.uwf.org.ua/news/12053> [in Ukrainian].
- TsVK. "Pislia mistsevykh vyboriv pokaznyk predstavnytstva zhinok u Kyivradi zris z 18% do 31%" [CEC. "After the local elections, the representation of women in the Kyiv City Council increased from 18% to 31%"]. (2020). Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/3142993-pisla-miscevih-viboriv-pokaznyk-predstavnytstva-zhinok-u-kiivradi-zris-z-18-do-31-cvk.html> [in Ukrainian].
- LIMITED ELECTION OBSERVATION MISSION TO UKRAINE – Local Elections, October 25, (2020). STATEMENT OF PRELIMINARY CONCLUSIONS AND RESULTS. Retrieved from: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/c/468252.pdf>.

Анотація

Левченко Ю. В. Гендерні квоти та представленість жінок в органах місцевого самоврядування в умовах реформи децентралізації. – Стаття.

У статті розкриваються особливості застосування гендерних квот в Україні на місцевих виборах 2015 та 2020 років під час проведення реформи децентралізації, здійснено аналіз формування виборчих списків, результатів виборів до органів місцевого самоврядування в контексті дотримання гендерних законодавчих норм, висвітлено положення Виборчого кодексу та з'ясовано деякі прогалини виборчого законодавства, які випливають з результатів місцевих виборів. Окрім цього, здійснено порівняльний аналіз щодо представництва жінок у місцевих радах України. У період проведення реформи децентралізації в Україні, передачі повноважень та фінансових ресурсів від державної влади органам місцевого самоврядування виникають нові завдання та інструменти щодо розвитку територіальних громад, нові підходи в контексті просування гендерної рівності, представництва жінок у місцевих радах, їх участі у формуванні і прийнятті управлінських рішень. Реформа децентралізації значно розширює повноваження та можливості органів місцевого самоврядування, що стимулює включення в політичні процеси більшої кількості жінок та їх участі в процесах прийняття рішень у громадах, цим стимулюється просування гендерної рівності у суспільстві. В Україні рівень представництва жінок у місцевих органах влади ще не достатній. Тому потребує як практичних, так і законодавчих механізмів для досягнення гендерного балансу. Незважаючи на гендерні квоти, прописані у виборчому законодавстві, кількість жінок у владі в умовах децентралізації після проведення місцевих виборів 2020 року не набагато змінилася. Процес децентралізації яскраво окреслив проблему незбалансованого доступу до ресурсів та участі жінок у діяльності органів місцевого самоврядування. Під час децентралізації сформувалася тенденція до зменшення представництва жінок на місцевому рівні. Реформа децентралізації хоч і створює умови для більш якісного та безпечного життєвого простору для розвитку жінок та чоловіків, дівчат та хлопців, але неповною мірою запроваджує гендерну паритетність у діяльності органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: гендерна квота, Виборчий кодекс, жінка-депутат, самоврядування, гендерна рівність, єдиний виборчий список, територіальний виборчий список, місцеві вибори, політичні партії.

Summary

Levchenko Yu. V. Gender quotas and women's representation in local governments in the context of decentralization reform. – Article.

The article reveals the peculiarities of the application of gender quotas in Ukraine on the local elections of 2015 and 2020 in the context of decentralization reform. The analysis of formation of voter lists, results of elections to local governments was carried out in the context of gender mainstreaming. The provisions of the Electoral Code were highlighted and certain gaps in the electoral legislation arising from the local elections were clarified. In addition, a comparative analysis of women's representation in local councils of Ukraine was conducted. During the period of decentralization reform in Ukraine, transfer of powers and financial resources from state authorities to local governments, new tasks and tools for the development of territorial communities, new approaches in the context of promoting gender equality, representation of women in local councils, their participation in formation and adoption management decisions. Decentralization reform significantly expands the powers and capabilities of local governments, which encourages the inclusion of more women in political processes and their participation in decision-making processes in communities, thus stimulating the promotion of gender equality in society. In Ukraine, the level of representation of women in local authorities is not yet sufficient. Therefore, it needs both practical and legislative mechanisms to achieve gender balance. Despite the gender quotas enshrined in the electoral law, the number of women in power in the context of decentralization has not changed much since the 2020 local elections. Women deputies could bring in new tasks and tools for the development of territorial communities. The decentralization process has highlighted the problem of unbalanced access to resources and women's participation in local government. During decentralization, there was a tendency to reduce the representation of women at the local level. Although decentralization reform creates the conditions for a better and safer living space for the development of women and men, girls and boys, it does not fully introduce gender parity in the activities of local self-government bodies.

Key words: gender quota, Electoral Code, female deputy, self-government, gender equality, unified electoral list, territorial electoral list, local elections, political parties.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1155>
УДК 321.6-044.922:321.7 (47+57):342.72/73](043.3)

С. М. Наумкіна
orcid.org/0000-0002-2268-5181
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського

К. П. Яворська
orcid.org/0000-0002-6450-0472
прокурор
Чернівецької місцевої прокуратури

ТРАЕКТОРІЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ РОСІЇ: ПРОТИСТОЯННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ТРАДИЦІОНАЛІЗМУ

Сучасна Росія рухається траекторією інституційного розвитку, для якої характерне виражене протистояння модернізації та традиціоналізму. Імперська історична традиція стала, на нашу думку, тим чинником, який визначає нинішнє розуміння сутності, меж, механізмів захисту політичних і громадянських прав людини та громадянина в цій країні.

У сучасному політико-правовому житті Росії чітко увиразнено низку неформальних деструктивних інститутів політики, які перешкоджають належній реалізації політичних і громадянських прав. Перш за все це фактичне (якщо не де-юре, так де-факто) призначення спадкоємця глави держави, патрон-клієнтські мережі, системна корупція, непотизм, клієнтизм, клановість, фаворитизм та ін. Саме таке становище слушно дозволяє характеризувати російську сучасну дійсність як «неопатримоніальну» і навіть «неофеодальну» (Старцев, 2013, с. 244). Урядові заходи останнього десятиліття державно-правового розвитку Російської Федерації активно спрямовуються на звуження простору громадянського суспільства та громадянських, політичних прав і свобод, незважаючи на їх нормативне закріплення у 90-х роках минулого століття.

Можна цілком погодитися із визначеннями таких відомих дослідників, як Ю. Нісневич та О. Фісун, які характеризують тип політичного режиму Росії як неоавторитарний корпоративний персоніфікований (Нісневич, 2017, с. 116) та олігархічно-патримоніальний (Фісун, 2007, с. 20; Фісун 2010, с. 160). Видається, що ліберально-демократичні зміни не очікуються в цій країні найближчим часом, позаяк вони не відповідні інтересам панівної еліти. Такі конструктивні процеси неминуче спричинили б перерозподіл власності, відмову від неформальних механізмів управління, підвищення його ефективності та правового регулювання. Зміни не є очікуваними не лише «зверху», а й «знизу» – ліберально-демократичний сегмент російського громадянського суспільства є не досить розвинений і зазнає утисків як держави, так і акторів псевдогромадянського суспільства.

Різноманітні соціологічні дослідження, проведені на різних етапах новітньої російської державності, незмінно засвідчують: росіяни віддають перевагу авторитарно підтримуваному порядку над демократією та правами людини; увиразнена їх прихильність до авторитарної політико-правової культури.

Попри те, що російське суспільство є дуже неоднорідним, можна констатувати, що боротьба за можливість реалізації саме громадянських та політичних прав і свобод не є пріоритетами для росіян загалом. Відсутність велелюдних і тривалих протестів громадськості проти різноманітних проявів авторитаризму, утисків прав людини, переслідування НУО свідчить про загалом деяку байдужість росіян до цих питань, недостатню підтримку цінностей прав людини в російській громадській думці.

Серед найбільших проблем у царині прав людини в Росії є утруднена реалізація свободи слова. Попри конституційне гарантування (ст. 29) свободи слова в Росії, влада вдається до

різних форм тиску на медіа, які не мають офіційної підтримки. У цьому процесі використовується риторика необхідності збереження «традиційних цінностей» і «протидії екстремізму», щоб виправдати всілякі обмеження свободи слова. Уряд контролює абсолютну більшість ринку медіа, незалежні ЗМІ функціонують найперше в Інтернеті або за межами Росії. ЗМІ, які отримують фінансування з-поза меж Росії, визначені «іноземними агентами». У цьому переліку – «Радіо Вільна Європа / Радіо Свобода», «Голос Америки», «Фактограф», «Крим. Реалії», «Кавказ. Реалії», «Idel. Реалії» та ін. Це зобов'язує згадану групу медіа до деталізованої частоті звітності, маркування публікацій позначкою «іноземного агента» тощо.

Російському медіапростору загалом і журналістам зокрема притаманні різні форми тиску, попри декларовану «демократичність» і «свободу слова». Наприклад, журналіст-розслідувач сайту Novy Den М. Бородін помер за нез'ясованих обставин (квітень 2018 р.); щодо правозахисника і вебвидавця П. Верзілова зроблена спроба отруєння (вересень 2018 р.); погрози зафіксовані щодо журналіста «Нової газети» Д. Короткова (жовтень 2018 р.). Є багато прикладів такого ж роду і безпосередньо за останні два роки.

Наявність проблеми засвідчують щорічні дослідження Freedom House «Свобода в мережі», за результатами яких у Росії свобода Інтернету незмінно знижується.

Російська влада цензурує широкий спектр тем, обговорюваних у мережі. Кримінальні звинувачення широко використовуються в Росії для придушення критичного обговорення актуальних проблем політико-правового спрямування. Зростає кількість притягнених до відповідальності за пости та репости у соціальних мережах. Найчастіше звинувачення висувалися за статтями 280 (публічні заклики до екстремістської діяльності), 282 (розпалювання ненависті або ворожнечі), 280.1 (публічні заклики до дій, спрямованих на порушення територіальної цілісності Російської Федерації) Кримінального кодексу Російської Федерації. Більшість вироків за звинуваченням в екстремізмі пов'язані саме з Інтернет-контентом. Російський інформаційно-аналітичний центр «Сова» використав на позначення таких кримінальних звинувачень поняття «неправомірний екстремізм».

Найчастіше блокованим є контент про порушення прав людини, ЛГБТІ-спільноти, війну на Сході України, анексію АР Крим, російську політичну опозицію та ін. Блокуються вебсайти із вмістом, що стосується корупції, релігійних переконань, посягань на традиційні сімейні цінності та ін. Часто блокуються сайти НУО, особливо позиційованих російською владою як «іноземні агенти» або ж пов'язані з опозиціонерами (наприклад, М. Ходорковським, О. Навальним та ін.) та з діяльністю таких установ, як наприклад Національний демократичний інститут міжнародних відносин, Інвестиційний фонд розвитку ЗМІ, Фонд «Відкрите суспільство», Інститут сучасної Росії, «МБХ Медіа» та ін.

Від 2014 року діє так званий «закон про блогерів», який вимагає від блогерів із понад 3 тисячами щоденних читачів реєструватися у Федеральній службі з нагляду у сфері зв'язку, інформаційних технологій і масових комунікацій. Загалом останніми роками посилюються репресії щодо блогерів. Наприклад, відеоблогера з Єкатеринбурга Р. Соколовського було засуджено за звинуваченнями в пропаганді тероризму через Інтернет. Amnesty International визнала Р. Соколовського в'язнем совісті. Натомість російською владою його включено до переліку причетних до екстремістської діяльності або тероризму, а також накладено арешт на рахунки.

01.07.2017 р. набув чинності закон, який зобов'язав російських операторів телекомунікаційних послуг зберігати записи телефонних повідомлень, Інтернет-трафік клієнтів упродовж півроку. Отже, оператори змушені архівувати ключі для розшифрування листування користувачів і надавати їх на запит ФСБ Російської Федерації. Водночас виконання таких вимог порушує п. 2 ст. 23 Конституції Російської Федерації, яка гарантує право на таємницю листування, телефонних розмов, поштових, телеграфних та інших повідомлень, а обмеження цього права в демократичних країнах уможливується лише за рішенням суду.

Першим судовим рішенням на підставі згаданих законів було санкціонування дій (штраф 800 тис. руб.) розробників Telegram через відмову передати ключі для розшифрування повідомлень осіб, запідозрених у здійсненні терористичного акту в метрополітені Санкт-Петербурга (03.04.2017 р.). 13.04.2018 р. судовим рішенням месенджер Telegram був заблокований на

території Росії. Тому Федеральна служба з нагляду у сфері зв'язку, інформаційних технологій і масових комунікацій розпочала блокування IP-адрес, використовуваних Telegram. Нині цей месенджер залишається доступним у Росії, але велика кількість адрес заблокована.

Блокування Telegram спричинило протести росіян, зокрема: 1) 22.04.2018 р. у кількох містах відбулися акції на підтримку вільного Інтернету із запусками паперових літаків (символу Telegram); 2) 30.04.2018 р. у центрі Москви пройшов протест за участю щонайменше 12 тис. осіб. Втім, на нашу думку, це прояви доволі слабкої протестної культури росіян. Їхній страх перед імовірними переслідуваннями не дозволив організувати справжній тиск на владу з вимогами скасування репресивних актів. Натепер саме блокування Telegram вважаємо найвираженішим проявом урядових репресій щодо свободи слова в Інтернеті.

У травні 2017 року російським урядом було схвалено «Стратегію розвитку інформаційного суспільства 2017–2030 роки» (Указ Президента Российской Федерации от 09.05.2017 № 203 «О Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации на 2017–2030 годы», 2017). Вона дає підстави зробити висновок, що політика російської влади спрямована на підвищення автономії російського сегмента Інтернету, сигналізує про намір влади здійснювати більше контролю в Інтернеті. Зокрема, цього ж року було обмежено віртуальні приватні мережі (VPN); заблоковані соціальні мережі та сервіси LinkedIn, Zello, Blackberry Messenger, Line, WeChat, «хмарні сервіси» (Amazon Web Services, Google Cloud, Fiber, Microsoft Azure та Alibaba Cloud) тощо. Періодично відчувають проблеми з підключенням користувачі служби обміну повідомленнями Viber і соціальної мережі Odnoklassniki. Від 05.05.2019 р. у Росії почали діяти нові правила ідентифікації в месенджерах, які відкинули попередні гарантії анонімності. Це пояснюється владою потребою створення безпечного комунікаційного середовища. Періодично на рівні влади обговорюється ймовірність блокування Facebook. Зауважимо, що російські органи влади активно використовують платних коментаторів для впливу на онлайн-контент.

Власники російських вебсайтів несуть відповідальність за гіперпосилання на матеріали від іноземних організацій, які вважаються «небажаними». Гіперпосилання на контент від «небажаних організацій» сприймається як засіб поширення такого контенту. Відзначимо, що у такому переліку на сайті Міністерства юстиції Російської Федерації налічується майже 20 організацій, зокрема Міжнародний центр електоральних досліджень (Литва), Чорноморський фонд регіонального співробітництва (Румунія) та ін.

Свобода мирних зібрань у Росії, гарантована ст. 31 Конституції Російської Федерації, виразно ущемляється, якщо ідея заходу вступає у суперечність із позицією держави та «партії влади». Наприклад: 1) після недопущення О. Навального через наявність непогашеної судимості до участі у виборах глави держави понад 400 осіб були затримані під час мітингів; також поліція здійснювала тиск на тих, хто у соціальних мережах закликав вийти на протести або озвучував персональні наміри такого активізму; 2) під час протестів у травні 2018 року у зв'язку з інавгурацією В. Путіна було затримано щонайменше 1,6 тис. осіб у 27 містах, зокрема 158 неповнолітніх; 3) під час протестів проти пенсійної реформи затримано 1018 осіб (World Report 2019. Russia. Events of 2018).

Примітно, що представники влади незмінно вимагають від закладів освіти та батьків, аби вони унеможливили участь студентів і школярів у різних несанкціонованих протестах. Найбільший тиск влади на право росіян на мирні зібрання проявився під час серії протестів влітку 2019 року та наприкінці 2020 року.

У 2012 році в законодавство, яке регулює діяльність НУО, були внесені зміни, відповідно до яких організації, які фінансуються з-за кордону, займаються «політичною діяльністю», повинні зареєструватися як іноземні агенти (Buuse, 2018, р. 966). Це спричинило серйозні обмеження для їх функціонування, зумовило самоліквідацію багатьох російських НУО. Найбільше у переліку НУО-іноземних агентів представлено правозахисні, екологічні, гендерні російські організації, соціологічні центри. Також постійно розширюється перелік «небажаних» організацій, діяльність яких забороняється на території Росії. З ініціативи держави, а також лояльних до держави акторів громадянського суспільства здійснюються перманентні кампанії дискредитації незалежних НУО.

Найбільших утисків зазнають правозахисні НУО. Прикладами слугують: напад на керівника НУО «Екологічна вахта по Північному Кавказу» А. Рудомаху (Краснодар, грудень 2017 р.); нанесення тілесних ушкоджень керівнику дагестанського офісу правозахисного центру «Меторіал» С. Дациєву (Махачкала, березень 2018 р.); тиск та судове переслідування очільника карельського офісу «Меморіалу» Ю. Дмитрієва (квітень–червень 2018 р.) та ін. Одним із найбільш переслідуваних є грозненський офіс «Меморіалу», який фактично був єдиною правозахисною НУО на території Чеченської Республіки. У 2019 році керівника грозненського офісу О. Тітієва було засуджено до 4 років позбавлення волі в колонії-поселенні за сфабрикованим звинуваченням у зберіганні наркотичних речовин, а його родина вимушено мігрувала через високу ймовірність переслідування. Відзначимо, що в Чеченській Республіці загалом ситуація з гарантуванням політичних і громадянських прав є особливо складною: місцева влада практикує свавільні затримання, катування, насильницькі викрадення нелюдяних громадян тощо.

Посяганням на громадянські права та свободи людини є широко практиковані в Росії катування, найперше – в місцях позбавлення волі «з виховною метою». Кримінальні справи щодо представників поліції, слідчих органів, органів безпеки, кримінально-виконавчих органів порушуються дуже рідко і практично не доходять до суду.

Декілька сотень осіб нині в Росії відбувають покарання як політичні в'язні, причому значна частина – за сфабрикованими звинуваченнями. Серед українських політичних в'язнів окремо виділимо групу кримських татар, значна частина яких проходила за т. зв. «Бахчисарайською справою» («Справа «Хізб ут-Тахрір»): Р. Абільтаров, З. Абсеїтов, Р. Ваїтов, Р. Зейтуллаєв, Е. Мамутов та ін. Переслідування кримських татар російською окупаційною владою в Криму здійснюються з моменту російської окупації АР Крим (березень 2014 р.) і тривають досі. Ці переслідування пов'язані насамперед з проукраїнськими поглядами кримських татар. Зауважимо, що в анексованому Криму порушення громадянських і політичних прав людини набули масового характеру: примушування до набуття російського громадянства, обмеження доступу до матеріалів та ЗМІ українською мовою тощо. За аргументацією російської влади, такі дії спрямовані не на порушення прав людини, а на забезпечення соціальної, економічної та політичної інтеграції Криму в Російську Федерацію. Уразливими в частині ймовірної депортації з анексованої АР Крим є й ті громадяни України, які проживають на півострові, але відмовилися від російського громадянства.

Окремо відзначимо, що в окупованих частинах Луганської та Донецької областей, які перебувають під контролем Російської Федерації, наявні масові порушення громадянських і політичних прав: незаконні затримання та обмеження свободи пересування цивільних осіб, створення паралельної правової системи, залучення неповнолітніх у пропаганду та ін. Військова агресія на Сході України «супроводжується відкритим терором проти мирного населення і, відповідно, грубими, системними та масовими порушеннями Росією прав людини і основних свобод» (Задорожній, 2015, с. 177).

Оскільки з року в рік у Росії наростають переслідування політичної опозиції, критиків влади, то й вибори тут проходять за відсутності реальної конкуренції, змагальності. Отже, формальний інститут виборів слугує лише фасадом російського електорального авторитаризму. В умовах помірковано-багатопартійної системи з домінуючою партією політичні права громадян обмежуються діяльністю «персоналістської» «партії влади». Хоч законодавство, прийняте у 2012 році, й лібералізувало правила реєстрації партій, що дозволило створити багато нових об'єднань громадян, але вони не є конкурентами «партії влади». Російська виборча система спрямована на підтримку домінування «Єдиної Росії»; допускається лише видимість конкуренції з цією партією.

Примітно, що російська влада часто вносить зміни в законодавство для забезпечення максимальної переваги бажаних кандидатів. Опозиційні ж кандидати мають невелику перспективу рівних умов участі у виборах. Таких кандидатів усувають з електорального процесу, наприклад, шляхом висунення їм обвинувачень за сфабрикованими кримінальними справами. Найяскравішим прикладом слугує О. Навальний. Його партії «Росія майбутнього», яка потенційно могла б стати електоральним конкурентом «Єдиній Росії», уповноважені органи неодноразово відмовляли в реєстрації.

Також у Росії розгортаються кампанії, спрямовані проти свободи совісті. Найперше вони торкнулися релігійної громади Свідків Єгови. У 2017 році судовим рішенням Управлінський центр Свідків Єгови в Росії та територіальні організації були заборонені як екстремістські. Тому у 2018 році за кримінальними справами зі звинуваченнями в екстремізмі проходили 85 осіб з числа Свідків Єгови. Відзначимо, що також переслідуваними в Росії є мормони. Чимало тих, хто сповідує іслам, були затримані за нібито членство в заборонених ісламістських групах, найперше – Хізб ут-Тахрір (Ісламська партія визволення; у 2003 році вона визнана терористичною).

Останніми роками в Росії посилюється наступ на громадянські права представників ЛГБТІ-спільноти. У жодному російському нормативно-правовому акті не закріплено заборону дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності. Конституція Російської Федерації також не унормовує цих питань. У кримінальних справах не фігурують згадки про мотиви ненависті до представників ЛГБТІ-спільнот. З ініціативи держави продовжує скорочуватися простір для обговорення цієї теми, вводиться цензура на обговорення широкого кола проблем ЛГБТІ-спільнот у медіа.

Водночас і «знизу», від громадськості, відчувається агресивна нетерпимість, нетолерантність; загальний рівень гомофобії в Росії дуже високий. Члени російських ЛГБТІ-спільнот фактично позбавлені захисту від дискримінації та злочинів на ґрунті ненависті. Тиск на такі спільноти та поширювану ними інформацію аргументується потребою захисту «традиційних цінностей» російського суспільства. Активісти ЛГБТІ-організацій переслідуються державою. Також форми тиску на ЛГБТІ-спільноти набувають формату унеможливлення проведення дозволених владою заходів. Наприклад, 23–26.05.2019 р. під час московського кінофестивалю «Бік о бік», організованого російськими ЛГБТІ-спільнотами, постійно надходили повідомлення про замінування локації проведення заходу.

Отже, можемо констатувати, що російські активісти, правозахисники, незалежні журналісти та НУО зазнають щораз більшого тиску влади. Процес захисту громадянських і політичних прав людини стає щораз проблематичнішим.

Отже, громадянські та політичні права і свободи в Росії визначаються вираженням протистоянням модернізації та традиціоналізму. Імперська історична традиція є основним чинником окреслення меж прав людини. Низка неформальних деструктивних інститутів політики перешкоджають належній реалізації політичних і громадянських прав. Свобода слова обмежується з мотивів «збереження традиційних цінностей» та «протидії екстремізму». Є всі підстави стверджувати, що йде подальше звуження з ініціативи інститутів держави простору громадянського суспільства, громадянських та політичних прав і свобод.

Література

- Задорожній О.В. Порухення принципу поваги основних прав свобод людини під час агресії Російської Федерації на Сході України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. № 32 (3). С. 175–179.
- Нисневич Ю. Современный авторитаризм и коррупция. *Мировая экономика и международные отношения*. 2017. № 61 (1). С. 108–120.
- Старцев Я.Ю. Неофеодализм и неопатримониализм: эвристический потенциал архаизирующих метафор в изучении российской политики. *Гуманитарная академическая наука Урала: приоритеты и перспективы исследовательского поиска*. Екатеринбург : Издательство АМБ, 2013. С. 342–351.
- Указ Президента Российской Федерации от 09.05.2017 № 203 «О Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации на 2017–2030 годы». 2017. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_216363/.
- Фисун А. Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология. *Отечественные записки*. 2007. № 6. Vol. 39. С. 8–28.
- Фисун А. К переосмыслению постсоветской политики: неопатримониальная интерпретация. *Политическая концептология*. 2010. № 4. С. 158–187.
- Buyse A. Squeezing civic space: restrictions on civil society organizations and the linkages with human rights. *The International Journal of Human Rights*. 2018. No. 8 (22). P. 966–988.
- World Report 2019. Russia. Events of 2018. 2019. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/russia>.

References

- Buyse, A. (2018). Squeezing civic space: restrictions on civil society organizations and the linkages with human rights. *The International Journal of Human Rights*, 8 (22), 966–988 [in English].
- Fisun, A. (2007). Postsovetskiye neopatrimonialnyye rezhimy: genesis, osobennosti, tipologiya [Post-Soviet neo-patrimonial regimes: genesis, features, typology]. *Otechestvennyye zapiski* [Patriotic Notes], 6. Vol. 39, 8–28 [in Russian].
- Fisun, A. (2010). K pereosmysleniyu postsovetskoy politiki: neopatrimonialnaya interpretatsiya [Towards a Rethinking of Post-Soviet Politics: A Neopatrimonial Interpretation]. *Politicheskaya kontseptologiya* [Political Conceptology], 4, 158–187 [in Russian].
- Nisnevich, Yu. (2017). Covremennyy avtoritarizm i korruptsiya [Modern authoritarianism and corruption]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya* [World Economy and International Relations], 61 (1), 108–120 [in Russian].
- Startsev, Ya.Yu. (2013). Neofeodalizm i neopatrimonializm: evristicheskiy potentsial arkhaziruyushchikh metafor v izuchenii rossiyskoy politiki [Neofeudalism and Neopatrimonialism: The Heuristic Potential of Archaizing Metaphors in the Study of Russian Politics]. *Gumanitarnaya akademicheskaya nauka Urala: priority i perspektivy issledovatel'skogo poiska* [Humanitarian Academic Science of the Urals: Priorities and Prospects of Research Search]. Ekaterinburg: Izdatelstvo AMB, 342–351 [in Russian].
- Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 09.05.2017 No. 203 "O Strategii razvitiya informatsionnogo obshchestva v Rossiyskoy Federatsii na 2017–2030 gody" [Decree of the President of the Russian Federation of 05/09/2017 No. 203 "On the Strategy for the Development of the Information Society in the Russian Federation for 2017–2030"]. 2017. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_216363/ [in Russian].
- World Report 2019. Russia. Events of 2018* (2019). URL: <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/Russia> [in English].
- Zadorozhniy, O.V. (2015). Porusheniya pry'ncy'pu povagy' osnovny'h prav svobod lyudy'ny' pid chas agresiyi Rosijs'koyi Federatsiyi na Shodi Ukrayiny' [Violation of the principle of respect for fundamental human rights and freedoms during the aggression of the Russian Federation in Eastern Ukraine]. *Naukovy'j visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universy'tetu. Seriya Pravo* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series], 32 (3), 175–179 [in Ukrainian].

Анотація

Наумкіна С. М., Яворська К. П. Траєкторія інституційного розвитку сучасної Росії: протистояння модернізації та традиціоналізму. – Стаття.

У статті розглядаються та аналізуються причини та наслідки протистояння модернізації та традиціоналізму в соціально-політичному та правому полі сучасного інституційного розвитку Росії. Імперська історична традиція стала тим чинником, який визначає нинішнє розуміння сутності, меж, механізмів захисту політичних і громадянських прав людини та громадянина в цій країні.

У сучасному політико-правовому житті Росії чітко увиразнено низку неформальних деструктивних інститутів політики, які перешкоджають належній реалізації політичних і громадянських прав. Перш за все це фактичне (якщо не де-юре, так де-факто) призначення спадкоємця глави держави, патрон-клієнтські мережі, системна корупція, непотизм, клієнтизм, клановість, фаворитизм та ін. Саме таке становище слушно дозволяє характеризувати російську сучасну дійсність як «неопатримоніальну» і навіть «неофеодальну». Урядові заходи останнього десятиліття державно-правового розвитку Російської Федерації активно спрямовуються на звуження простору громадянського суспільства та громадянських, політичних прав і свобод, незважаючи на їх нормативне закріплення у 90-х роках минулого століття.

Попри те, що російське суспільство є дуже неоднорідним, можна констатувати, що боротьба за можливість реалізації саме громадянських та політичних прав і свобод не є пріоритетами для росіян загалом. Відсутність велелюдних і тривалих протестів громадськості проти різноманітних проявів авторитаризму, утисків прав людини, переслідування НУО свідчить про загалом деяку байдужість росіян до цих питань, недостатню підтримку цінностей прав людини в російській громадській думці.

Ключові слова: громадські та політичні права і свободи, громадянське суспільство, громадянська думка, протестні дії, деструктивні інститути.

Summary

Naumkina S. M, Yavorskaya K. P. The trajectory of institutional development of modern Russia: the confrontation of modernization and traditionalism. – Article.

The article considers and analyzes the causes and consequences of the confrontation between modernization and traditionalism in the socio-political and legal field of modern institutional development of Russia. The imperial historical tradition has become a factor that determines the current understanding of the nature, boundaries, mechanisms of protection of political and civil rights of man and citizen in this country.

In the modern political and legal life of Russia, a number of informal destructive institutions of politics are clearly expressed, which hinder the proper realization of political and civil rights. First of all, it is the actual (if not de jure, then de facto) appointment of the head of state's successor, patron-client networks, systemic corruption, nepotism, clientelism, clannishness, favouritism, and others. It is this situation that rightly allows us to characterize Russian modern reality as "neopatrimonial" and even "neo-feudal". Government measures of the last decade of state and legal development of the Russian Federation are actively aimed at narrowing the space of civil society and civil, political rights and freedoms, despite their normative consolidation in the 90s of last century.

Despite the fact that Russian society is very heterogeneous, it can be stated that the struggle for the possibility of realizing civil and political rights and freedoms is not a priority for Russians in general. The absence of massive and protracted public protests against various manifestations of authoritarianism, human rights oppression, and persecution of NGOs indicates a general indifference of Russians to these issues, insufficient support for human rights values in Russian public opinion.

Keywords: civil and political rights and freedoms, civil society, civil opinion, protests, destructive institutions.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1156>
УДК 324(477)«2000»

О. О. Нікогосян
orcid.org/0000-0001-9114-2271
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри соціальних теорій
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2020 Р. В УКРАЇНІ: УРОКИ ДЛЯ ПАРТІЙ І ВИБОРЦІВ

Вступ. 25 жовтня 2020 року в Україні пройшли місцеві вибори, на яких українці обирали депутатів обласних, районних і міських рад. Також обиралися мери міст, голови селищних та сільських рад.

Мета статті полягає в тому, щоб виявити особливості національного і регіонального партійного впливу, специфіку політико-ідеологічної фрагментації регіонів України. Цієї мети можна досягти завдяки вирішенню таких завдань: проаналізувати мотивацію виборців до участі у виборах; дослідити результати, отримані місцевими та загальнонаціональними партіями; оцінити зміни Виборчого кодексу. Гіпотезою статті є те, що в політико-партійному просторі України намічаються істотні зміни, а саме деякі партії, що мають статус національних, поступово йдуть із політичного життя країни. На їхні місця претендують поки ще регіональні партії, які показали переконливі результати на місцевих виборах 2020 р і мають амбіції стати парламентськими партіями. Українці віднеслися до цієї виборчої кампанії байдуже, що виразилося у надзвичайно низькій явці. Для порівняння, якщо в 2015 р. в 1-му і 2-му турі проголосувало 46,62% і 34% відповідно від загального числа виборців, то в 2020 р. – 37% і 29%. (Офіційний сайт ЦВК).

1. Мотивація виборців до участі у виборах. Справедливості заради відзначимо, що вибори проходили в надзвичайній обстановці, в умовах пандемії, і це також не могло не позначитися на явці. Деякі коментатори висловлюються в тому сенсі, що низька явка – це загальносвітовий тренд, що вибори все менше приваблюють виборців, що електорат втомився від політики (Місцеві вибори – 2020).

На наш погляд, це спрощена думка, яка не враховує відмінні риси ситуації в Україні і в інших країнах. Якщо в демократичних, економічно розвинених країнах люди неохоче йдуть на вибори, то це через те, що загалом вони задоволені своїм життям і знають, що який би не був результат, їхнє життя на гірше не зміниться.

В Україні люди все менше беруть участь у виборах через високий рівень недовіри до політики і державних інститутів. На відміну від жителів демократичних країн, вони вважають, що їхнє життя не зміниться на краще. Як пише А. Сіленко, «прорахунки в економічній політиці (знецінення заощаджень населення, постійне підвищення цін, знецінення прибутків, невіплата заробітної плати і пенсій, зниження купівельної спроможності) призвели до того, що більшість населення перестала вірити в те, що можливе якесь поліпшення соціально-економічного становища. У суспільстві побутує думка про те, що економічна політика розроблюється й здійснюється руками корумпованих державних структур, суспільна власність віддана на розграбування невеликому і впливовому прошарку населення. З огляду на це збільшується кількість громадян, байдужих до будь-яких політичних подій» (Сіленко, 2017, с. 177).

Серед тих, хто не брав участі в голосуванні, тільки 20% вважають, що ситуація покращиться, при цьому більшість (58%) – що не зміниться, 13% – що погіршиться. Серед тих, хто прийшов на виборчі дільниці, 47% вважають, що ситуація в їхньому місті/селі в результаті цих виборів покращиться, 38% вважають, що не зміниться.

Також не можна не відзначити, що після президентських і парламентських виборів з'явилося розчарування виборців у партії «Слуга народу».

2. Аналіз результатів, отриманих місцевими та загальнонаціональними партіями. Всього трохи більше року минуло з того моменту, як виборці були готові голосувати за будь-якого кандидата від цієї партії. Тоді цю партію підтримали практично всі регіони України. Навіть у Львівській області партія зуміла отримати 22% голосів виборців. А вже на місцевих виборах «зелені» не отримали жодного мандата у львівській міськраді.

Відсутність критеріїв відбору кандидатів до партійного списку багатообіцяючої партії стало однією із причин низької якості парламентського корпусу, який не втомлюється розчарувати своїх виборців протягом усього року. Так «серед тих, хто не ходив на вибори, відносна більшість (63%) відчуває розчарування ситуацією в країні, а 32% із них відчувають надію. Ті, хто голосував, неоднозначно відповідають на питання: 44% відчувають надію, 51% – розчарування щодо країни». У результаті партія не змогла повторити свій успіх річної давнини. На відміну від президентських і парламентських виборів, на цей раз «зеленим» не вдалося привести на виборчі дільниці молодь, яка була для них головною опорою. Партія не виграла виборів ні в одному обласному центрі. Також не вдалося виграти жодних виборів мера.

На наш погляд, це не дивно, що підтверджується прикладом партійних проектів, які вже створювалися в Україні під вибори, і жоден із них не став довгожителем в політичному житті країни. Як ми вже аналізували раніше, таким недовготривалим проектом був «Народний фронт», який на виборах 2014 р. зміг набрати 22,14% голосів виборців і провести в парламент 82 депутати. А вже в 2016 році ця партійна сила мала підтримку виборців на рівні статистичної похибки (Нікогосян, 2016, с. 109). Таким же несистемним передвиборчим проектом є і партія «Слуга народу».

Після невдачі на виборах Офіс Президента виступив із заявою, в якій заявив про готовність співпрацювати з усіма представниками місцевої влади, які перемогли на виборах. А також застеріг їх від монополії на владу у своєму регіоні. «Центральна влада готова співпрацювати з усіма представниками горизонталі місцевої влади заради створення та посилення цивілізованих умов життя по всій Україні. Підкреслюємо, що збільшення фінансового потенціалу та можливостей для представників місцевої влади не означає, що будь-кому державою буде дозволено перетворення свого міста, району або громади на персональну вотчину. Закон – один для всіх. Відповідальність перед державою та громадою – це аксіома для місцевих органів влади» (Офіційне інтернет-представництво Президента України).

З огляду на те, що жодна партія не отримала більшості в радах всіх рівнів, політичні сили опинилися перед необхідністю об'єднання з іншими політичними силами. Об'єднання, що з'явилися, продемонстрували, що загальноукраїнські партії, які в парламенті грають ролі непримиренних опонентів, на рівні регіонів не тільки прекрасно співпрацюють, а й синхронно голосують. Це підтверджує той факт, що українські партії (нам більше подобається термін «українські партійні проекти») не ідеологічні, а ситуативні. Причому варіативність створених коаліцій в обласних і міських радах досить різноманітна.

Здається, що на процес об'єднання переможців місцевих виборів значний вплив мають місцеві еліти, для яких важливий не ідеологічний, а комерційний інтерес. Вибори показали, що люди часто віддавали перевагу місцевим так званим «партіям мерів», а не центральним партійним проектам. Це можна пояснити тим, що в результаті реформи з децентралізації влади мери стали розпорядниками більш потужних, ніж раніше, ресурсів. За словами Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала, «для громад це не тільки новий рівень відповідальності, але й одночасно – новий рівень можливостей, коли люди вибирають, як їм зручніше жити, де будувати школу, де відкривати дитячий садок». І продовжив, що «це лише частина реформи децентралізації, яка буде продовжена в подальшому» (Децентралізація в Україні).

Це дозволило місцевій владі продемонструвати більшу, ніж раніше, матеріальну турботу про людей. Для людей, які страждають від драконівської державної соціальної політики, дуже важливо, що місцева влада намагається вирішувати проблеми, пов'язані з житлово-комунальними, транспортними, медичними, освітніми та іншими послугами. Та й знає ці проблеми вона набагато краще, ніж центральна влада. До речі, цей факт насторожує деяких експертів, які вважають, що наявні ознаки посилення «феодалізації України і наростання відцентрових тенденцій в державі» (Хоменко, 2020).

Проте непогані результати показали такі парламентські партії, як «Опозиційна партія – За життя», «Євросолідарність» і «Батьківщина», які намагаються закріпитися на місцевому рівні. Не гірший, ніж у них, результат і у партії «Слуга народу». Однак, як було сказано вище, на тлі результатів партії на президентських і парламентських виборах можна говорити про різке падіння рейтингу «Слуг народу» і відповідно низькі результати на місцевих виборах. Водночас партії «Удар» і «Самопоміч» втратили свій загальнонаціональний статус. Для київського мера В. Кличка, з яким асоціюється партія «Удар», як для потенційного кандидата в Президенти України на майбутніх президентських виборах цей факт став тривожним сигналом. Ймовірно, партія «Удар» буде піддана ребрендингу. Або ж під президентські вибори, що вже є звичайною справою в Україні, буде куплена «партія-пустишка» для наповнення її потрібними рекламними смислами.

На думку деяких експертів, у регіональних партійних проектах з'являється перспектива пройти в парламент на майбутніх виборах. Зокрема, таку думку було висловлено щодо партії «Пропозиція». Ця партія сформувалася в результаті об'єднання політичних сил мерів кількох невеликих українських міст, Дніпра, Миколаєва, Чернівців та Житомира. Сенсом ідеї створення цієї партії був захист місцевого самоврядування від надмірного впливу центральної влади. Результати партії на виборах виявилися досить успішними («Пропозиція» стала). Зміцнили свої позиції місцеві партії, які вели на вибори діючі мери. У Харкові це «Блок Кернеса – успішний Харків!», в Одесі – «Довіряй справам», в Маріуполі – «Блок Вадима Бойченка» тощо. Особливо слід відзначити успіх партії «Українська стратегія Гройсмана» у Вінниці, де партії вдалося перемогти на виборах у міськраду та облраду і сформувати найбільшу фракцію в облраді – 40 із 84 мандатів. Також представник партії переміг на виборах мера (Партія Гройсмана). Лідер партії Володимир Гройсман уже публічно заявив, що партія готується до майбутніх, на його думку, дострокових парламентських виборів у 2021 році.

Аналізуючи результати участі партії «Батьківщина» в місцевих виборах, слід зазначити, що за результатами опитування Соціологічної групи Рейтинг, проведеного 4–7 жовтня 2020 року, ця партія займала четверте місце в п'ятірці лідерів із 7,5% голосів виборців. За підсумками виборів партії вдалося зберегти мінімальне представництво в більшості рад. Однак для партії, яка традиційно входила в 2–3-ку лідерів на місцевих виборах, це явне погіршення позицій. Не дуже вдало, що було передбачувано, виступила на місцевих виборах партія «Голос». Головною причиною стала зміна лідера Святослава Вакарчука. Як і багато партій в Україні, «Голос» є персоналістською партією. Тому як тільки Вакарчук пішов, ослабли і перспективи партії в політико-партійному просторі України. Партія отримала 9 мандатів у Київській міськраді, 8 – у Львівській міськраді, на один менше у Львівській обласній раді, 5 – в Рівненській міськраді, і 6 – в Черкаській міськраді (Децентралізація в Україні).

Порівняно з виборами 2015 р. найбільш нищівної поразки зазнала Радикальна партія Олега Ляшка. Якщо за результатами виборів 2015 р. 2800 представників партії увійшли до рад усіх рівнів, то вибори 2020 р. принесли політичній силі всього кілька сотень мандатів. Таким чином, для головного радикала країни виборчий цикл 2019–2020 рр. став найневдалішим за всю історію його політичної кар'єри. У 2019 р. партія прогнала на парламентських виборах, потім Олег Ляшко програв на довиборах в одномандатному виборчому окрузі № 208 на Чернігівщині. Його опонентом був представник партії «Слуга народу». І ось тепер поразка на місцевих виборах. Можна припустити, що причиною невдачі політичної сили і самого Олега Ляшка є низький суспільний запит на радикалізацію політичного життя країни. Однак уважні спостерігачі з числа виборців могли помітити, що радикалізм Олега Ляшко, як показують результати голосувань у парламенті, завжди виглядав недовговічним, і тільки на рівні риторики. Ймовірно, це один із небагатьох випадків в українській політиці, коли настав момент політичної відповідальності перед виборцями. Все вказує на те, що особливих перспектив на майбутнє в українській партійній системі Радикальна партія Олега Ляшка вже не має.

Втрачає свої позиції націоналістична партія «Свобода», яка в результаті місцевих виборів втратила представництво в Київській міськраді. Мер Івано-Франківська, представник «Свободи» з великою перевагою зберіг свій пост. Мером Тернополя також став представник цієї політичної сили Сергій Надал. Солідну фракцію партія отримала і в міськрадах Івано-Франківська

та Тернополя. Але, хоча традиційно «Свобода» популярна на Львівщині, Івано-Франківщині, Тернопільщині та інших областях Західної України, можна зробити висновок про ослаблення її позицій в національному масштабі. Якщо в 2015 р. партія отримала 1500 мандатів, то в 2020 р. – кілька сотень (Офіційний сайт ЦВК). Ідеологічний розкол в Україні особливо уособлюють саме ті партії, які стабільно мають підтримку на Заході і Південному Сході країни. Якщо політичні уподобання жителів Західної України в основному відображає партія «Свобода», то жителі Південного Сходу України поряд із місцевими партіями підтримують «Опозиційний блок» і «ОПЗЖ». Як відомо, ці дві партії утворилися в результаті розколу в таборі синьо-блакитних, що негативно позначилося на їхніх електоральних результатах. Так, Опозиційний блок зміг отримати лише невеликі фракції в декількох містах південного сходу і кілька мерів і керівників ОТГ. Слід відзначити нерайдужні перспективи партії, оскільки, відчуваючи її слабкість, вчорашні прихильники голосували за ОПЗЖ та інші проросійські політичні сили. Таким чином, пропозиція перевищує попит.

Загалом результати виборів продемонстрували плюралізм думок виборців, які не віддали абсолютної переваги жодній із партій. Тільки в декількох обласних центрах, зокрема в Вінниці, Хмельницькому, Чернігові, місцеві партії змогли створити власну коаліцію. З одного боку, можна сказати, що демократія торжествує, і тому до місцевих рад пройшли представники понад 100 партій, проте чи добре це з погляду політичної стабільності, стане відомо в найближчому майбутньому.

З іншого боку, вибори і післявиборча ситуація показали, що конфлікт між центральною і регіональною владою існує. Однак він не призведе до відкритої конфронтації, тому що це невигідно всім. Тому буде продовжено пошук компромісних рішень, які влаштують усі сторони.

3. Аналіз змін Виборчого кодексу. Особливого аналізу вимагають зміни Виборчого кодексу. Так, були введені відкриті партійні списки. У всіх населених пунктах, крім тих, в яких до 10 тис. жителів, кандидати в депутати обираються за пропорційною системою. Це означає, що брати участь у виборах зможуть тільки ті громадяни, які будуть включені в партійні списки. Також відтепер в партійних списках представники однієї статі повинні бути в кількості не менше 40%.

Однак деякі зміни дезорієнтували виборців і дискредитували деякі позитивні задуми. Насамперед маються на увазі так звані відкриті списки, які в українських реаліях все одно перетворилися в закриті. Та виборча квота, яку повинен був отримати кандидат, який перебуває в партійному списку нижче від перших десяти кандидатів, для того, щоб зайняти місце в прохідній частині списку, виявилася практично для всіх недосяжною. Можливо, такою і була задумка авторів саме такої виборчої квоти? А значить, йдеться про політичну технологію, за допомогою якої дискредитується хороша ідея.

Бюлетені для голосування також викликали питання. Хоча Центральна виборча комісія поширювала інструкції, в тому числі у вигляді демонстраційних роликів, де докладно пояснювалося, як заповнити бюлетень, щоб голос виборця був захищений, не всім це було зрозуміло. Так, за результатами дослідження соціологічної групи «Рейтинг», яке було проведено 25 жовтня 2020 р. серед населення України у віці від 18 років і старше у всіх областях, крім тимчасово окупованих територій Криму і Донбасу, 40% від тих громадян, які взяли участь в голосуванні, заявили, «що їм було складно розібратися з бюлетенями: 13% дуже складно і 27% трохи складно. Водночас 35% виборців сказали, що це було зробити досить легко, і 25% – що дуже легко» (40% избирателей).

На жаль, парламент не запропонував нічого, що могло б кардинально перешкодити фальсифікаціям. Ці вибори, як і попередні, продемонстрували численні спроби вплинути на результати голосування. Так, наприклад, згідно з Виборчим кодексом громадяни отримали право змінити виборчу адресу і проголосувати за місцем фактичного перебування. Причому процедура дуже проста, досить було змінити адресу онлайн у Державному реєстрі. Можливо, це зручно для тих, хто повинен терміново виїхати, але хоче проголосувати. Але в цьому праві, що стосується саме місцевих виборів, немає логіки. Адже житель Одеси, який поїхав, наприклад, в Івано-Франківськ, не матиме можливості голосувати за Одеську владу, він зможе взяти участь у виборі влади Івано-Франківська. Однак це виявилось ефективною лазівкою

для фальсифікаторів, які організовували масові поїздки людей в інші області. Крім того, активно застосовувалися традиційні «гойдалки» і фотографування бюлетенів.

Також слід зазначити і вплив традиційного для українських виборів адміністративного ресурсу. На користь підтвердження цього висновку говорить той факт, що партія «Слуга народу» на тлі різкого зниження своїх результатів щодо тих, що вони отримали на парламентських виборах, на місцевих виборах перемогла тільки в тих місцях, керівники яких увійшли в партійний список «Слуги народу». Отже, викладене дозволяє підтвердити гіпотезу, згідно з якою головним результатом місцевих виборів 2020 р. стало зміцнення місцевих політичних еліт, підвищення ролі регіональних партій, що претендують на проходження в парламент на майбутніх (можливо, позачергових) парламентських виборах.

Висновки. Виборці мали значну довіру місцевим політичним силам, тому що в результаті децентралізації вони отримали більше можливостей для вирішення проблем у соціальній сфері регіону. Якщо можна так висловитися, вони виявилися «ближче до народу». Місцеві політичні партії, особливо на Південному Сході України, продемонстрували високий рівень електоральної підтримки, що пояснюється впливом на регіональний політичний процес реформи децентралізації влади в Україні.

Правляча партія «Слуга народу» втратила ту феноменальну перевагу перед парламентськими партіями, яку мала на парламентських виборах. Це говорить не тільки про те, що в майбутньому цю партію чекає така ж доля, як і всіх інших політичних проєктів, які створювалися під вибори, але і про те, що місцеві вибори продемонстрували невідповідність балансу політичних сил у Верховній Раді настроям виборців. Таким чином, позачергові парламентські вибори стають усе більш можливими. Але тільки в тому разі, якщо на це погодиться Президент України Володимир Зеленський, який розуміє, що позиції партії «Слуга народу» в новому складі парламенту будуть вже далеко не тріумфальними.

Виборчий кодекс України потребує подальшого вдосконалення, щоб виборчий процес став ще більш зрозумілим, прозорим і ефективним.

Література

Офіційний сайт Центральної Виборчої комісії. URL: <https://www.cvk.gov.ua/> (дата звернення 5.01.2021).

Місцеві вибори-2020: підсумки, тенденції і що буде далі. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-elections/3142276-mestnye-vybory2020-itogi-tendencii-i-cto-budet-dalse.html> (дата звернення 7.01.21).

Сіленко А.О. Економічна політика України: політичні підсумки реформування. *Науковий висновок Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. № 10. С. 174-177.

40% избирателей было трудно разобраться с бюллетенями. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/10/25/7271182> (дата звернення 5.01.21).

Нікогосян О.О. Політичні партії як формальний інститут демократії в Україні. *Сучасне суспільство*. 2016. Випуск 1 (11). С. 109-117

Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського URL: <https://president.gov.ua/news/shodo-zavershennya-golosuvannya-na-miscevih-viborah-v-ukrayi-64845> (дата звернення 7.12.20).

Децентрализация в Украине: реформа или имитация? URL: <https://rubryka.com/ru/blog/detsentralizatsiya-v-ukrayini-reforma-chy-imitatsiya/> (дата звернення 8.01.21).

Хоменко С. Разочарование Зеленским и успех «императора Винницы». *Что показали местные выборы на Украине*. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-54795175> (дата звернення 10.01.21).

«Пропозиция» стала самым интересным прецедентом из топ-10 победителей местных выборов, – эксперты URL: https://zik.ua/ru/news/politics/partiya_propoziciya_stala_samym_interesnym_precedentom_iz_top_10_pobediteley_mestnyh_vyborov_eksperty_987716 (дата звернення 10.01.21).

Партия Гройсмана готовится к досрочным выборам в Раду. URL: <https://interfax.com.ua/news/political/703241.html> (дата звернення 15.02.21)

References

Oficijnij sajt Centralnoyi Viborchoyi komisiyi [Official site of the Central Election Commission]. Retrieved from: <https://www.cvk.gov.ua/> [in Ukrainian]. (accessed 2021, january, 05).

Miscevi vibori-2020: pidsumki, tendenciyi i sho bude dali [Miscevi vibori-2020: pidsumki, tendenciyi i sho bude dali]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ru/rubric-elections/3142276-mestnye-vybory2020-itogi-tendencii-i-cto-budet-dalse.html> [in Ukrainian]. (accessed 2021, january, 07).

Silenko, A.O. (2017) Ekonomichna politika Ukraini: politichni pidsumki reformuvannya [Economic policy of Ukraine: political results of reform]. *Scientific conclusion of Lesya Ukrainka East European National University*, no. 10, pp. 174–177. [in Ukrainian].

40% izbiratelej bylo trudno razobratsya s byulletenyami [40% of voters found it difficult to sort out the ballots.]. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/10/25/7271182/> [in Ukrainian]. (accessed 2021, january, 05).

Nikogosyan O.O. (2016) Politichni partiyi yak formalnij institut demokratiyi v Ukraini [Political parties as a formal institution of democracy in Ukraine]. *Modern society*, no. 1 (11), pp. 109–117. [in Ukrainian].

Oficijne internet-predstavnictvo Prezidenta Ukraini Volodimira Zelenskogo [Official web-site of President of Ukraine Volodymyr Zelensky] Retrieved from: <https://president.gov.ua/news/shodo-zavershennya-golosuvannya-na-miscevih-viborah-v-ukrayi-64845> [in Ukrainian]. (accessed 2020, december, 07).

Decentralizaciya v Ukraine: reforma ili imitaciya? [Decentralization in Ukraine: reform or imitation?]. Retrieved from: <https://rubryka.com/ru/blog/detsentralizatsiya-v-ukrayini-reforma-chy-imitatsiya/> [in Ukrainian]. (accessed 2021, january, 08).

Homenko S. Razocharovanie Zelenskim i uspeh "imperatora Vinnicy" [Zelensky's disappointment and the success of the "Emperor of Vinnytsia". What did the local elections in Ukraine show?]. *Chto pokazali mestnye vybory na Ukraine*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/russian/features-54795175> [in Ukrainian]. (accessed 2021, january, 10).

"Propoziciya" stala samym interesnym precedentom iz top-10 pobeditelej mestnyh vyborov, - eksperty [The "proposal" became the most interesting precedent from the top 10 winners of local elections, – experts]. Retrieved from: https://zik.ua/ru/news/politics/partiya_propoziciya_stala_samym_interesnym_precedentom_iz_top_10_pobediteley_mestnyh_vyborov_eksperty_987716 [in Ukrainian]. (accessed 2021, january, 10).

Partiya Grojsmana gotovitsya k dosrochnym vyboram v Radu [Groisman's party prepares for early parliamentary elections]. Retrieved from: <https://interfax.com.ua/news/political/703241.html> [in Ukrainian]. (accessed 2021, february, 15).

Анотація

Нікогосян О. О. Політологічний аналіз місцевих виборів 2020 р. в Україні: уроки для партій і виборців. – Стаття.

Мета статті – виявити особливості національного і регіонального партійного впливу, специфіку політико-ідеологічної фрагментації регіонів України. Цієї мети можна досягти завдяки вирішенню таких завдань: проаналізувати мотивацію виборців до участі у виборах; дослідити результати, отримані місцевими та загальнонаціональними партіями; оцінити зміни Виборчого кодексу. Гіпотезою статті є те, що в політико-партійному просторі України намічаються істотні зміни, а саме деякі партії, що мають статус національних, поступово йдуть із політичного життя країни. На їхні місця претендують поки ще регіональні партії, які показали переконливі результати на місцевих виборах 2020 р. і мають амбіції стати парламентськими партіями. Українці віднеслися до цієї виборчої кампанії байдуже, що виразилося в надзвичайно низькій явці. Причина у тому, що в Україні люди все менше беруть участь у виборах через високий рівень недовіри до політики і державних інститутів. На відміну від жителів демократичних країн, вони вважають, що їхнє життя не зміниться на краще.

У статті на основі аналізу результатів місцевих виборів 2020 року в Україні робиться висновок про зміцнення місцевих політичних еліт, підвищення ролі регіональних партій, що претендують на проходження в парламент на майбутніх (можливо, позачергових) парламентських виборах.

Показано, що місцеві політичні партії продемонстрували високий рівень електоральної підтримки, що пояснюється впливом реформи децентралізації влади в Україні на регіональний політичний процес.

Правляча партія «Слуга народу» втратила ту феноменальну перевагу перед парламентськими партіями, яку мала на парламентських виборах. Причина у тому, що після президентських і парламентських виборів з'явилася розчарування виборців у партії «Слуга народу». Всього трохи більше року минуло з того моменту, як виборці були готові голосувати за будь-якого кандидата від цієї партії. Тоді цю партію підтримали практично всі регіони України.

Виборчий кодекс України потребує подальшого вдосконалення, щоб виборчий процес став ще більш зрозумілим, прозорим і ефективним.

Ключові слова: місцеві вибори, регіональні партії, парламентські партії, виборчий кодекс, децентралізація влади.

Summary

Nikogosyan O. O. Political Science analysis of the 2020 local elections in Ukraine: lessons for parties and voters. – Article.

The purpose of the article is to identify the features of national and regional party influence, the specifics of political and ideological fragmentation of the regions of Ukraine. This goal can be achieved by solving the following tasks: to analyze the motivation of voters to participate in elections; to study the results obtained by local and national parties; assess changes to the Electoral Code. The hypothesis of the article is that significant changes are planned in the political and party space of Ukraine, namely, some parties that have the status of national, are gradually leaving the political life of the country. They are still claimed by regional parties, which have shown convincing results in the 2020 local elections and have ambitions to become parliamentary parties. Ukrainians were indifferent to this election campaign, which resulted in an extremely low turnout. The reason is that in Ukraine people are less and less involved in elections due to the high level of distrust in politics and state institutions. Unlike people in democracies, they believe that their lives will not change for the better. The article, based on the analysis of the results of the 2020 local elections in Ukraine, concludes that the local political elites have been strengthened, and the role of regional parties claiming to run for parliament in the upcoming (possibly early) parliamentary elections. It is shown that local political parties have shown a high level of electoral support, which is explained by the impact of the decentralization reform in Ukraine on the regional political process. The ruling Servant of the People party lost the phenomenal advantage it had over the parliamentary parties in the parliamentary elections. The reason is that after the presidential and parliamentary elections, there was a disappointment of voters in the "Servant of the People" party. Just over a year has passed since voters were ready to vote for any candidate from this party. At that time, this party was supported by almost all regions of Ukraine. Ukraine's Electoral Code needs to be further improved to make the electoral process even more understandable, transparent and effective.

Key words: local elections, regional parties, parliamentary parties, electoral code, decentralization of power.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1157>
УДК 328.185(477)

В. Є. Походєєва
orcid.org/0000-0002-8003-7465
аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ МЕДІА: ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ДИСКУРСУ ЯК ПРЕВЕНТИВНИЙ ЗАХІД

Корупція у країнах пострадянського простору є однією із головних перешкод для політичних реформ. Запобігання політичній корупції проголошується важливим завданням для влади в Україні. Під час революцій у 2004 та 2013–2014 роках акції масового протесту були спрямовані в тому числі проти політичної корупції, підміни загальнонаціонального інтересу груповими інтересами окремих бюрократичних та олігархічних структур.

«Політична корупція – це неформальний політичний інститут, який є протиправним за критерієм суспільної легітимності, руйнівним – за наслідками для становлення та функціонування демократичної політичної системи, деструктивним – для суспільної свідомості й системи національної безпеки» (Кушнар'ов, 2018. с. 11).

Під час дослідження сутності політичної корупції має враховуватися подвійний, перехідний стан сучасного українського суспільства. Йдеться про перехід від авторитаризму до демократії, характерний для усіх пострадянських суспільств, та про перехід до інформаційного суспільства як глобальний, загальносвітовий процес.

«Досліджуючи формування антикорупційного дискурсу як превентивного заходу щодо запобігання корупції, варто звернутися до самого терміна «дискурс» (*discursus*), що означає метушню, біганину, колообіг, рух. Дискурс формується рухом (або метушнею) сенсів: наратив – модель, текст – контекст, минуле – майбутнє. Лише дискурс у перехідних суспільствах здатний дати раціональні відповіді щодо засадничих питань політичного розвитку, фундаментальних норм соціальної взаємодії, мети та місії існування окремої спільноти та усього суспільства» (Яковлев, 2020, с. 84–85).

Слід відзначити позитивні сторони українського соціально-економічного та політичного переходу, такі як: утворення нових технологічних можливостей для відкритості політики (соціальні мережі, е-урядування, е-демократія, е-голосування, е-документообіг), розширення участі громадськості у контролі над прийняттям та реалізацією політичних та економічних рішень. Повною мірою це стосується формування антикорупційного дискурсу.

Складність упровадження превентивних заходів боротьби з корупцією в Україні полягає і в тому, що в економіці утворилися монополії, які використовують державні органи, мас-медіа, політичні партії для захисту влади та власності від інших індивідів та груп. Політична корупція у пострадянських державах не лише дозволяє монополіям збагачуватися за рахунок країни, а й виконує функцію запобіжника, який закриває доступ до влади «небажаним» фігурам. Саме тому завдяки політичній корупції виникає «обмежений» доступ до ресурсів, а загальнонаціональний інтерес підміняється індивідуальним.

«Йдеться про феномен, який на теренах нашої держави називається «системна корупція»: еліти, тобто члени панівної коаліції, погоджуються поважати привілеї одне одного, зокрема право власності та доступ до ресурсів і різних видів діяльності. Політична система природної держави використовує економічну систему, щоб створювати ренти, які забезпечують політичний порядок» (Норт, 2009, с. 38).

Радянська авторитарна політична система закритого доступу ґрунтувалася на монополії держави. Це стосується як економічної площини і політичної взаємодії вертикального типу, так і монополії в інформаційному просторі.

В Україні на зміну авторитарній моделі функціонування мас-медіа прийшла олігархічна. У науковому дискурсі олігархізація ідентифікується як одна із головних причин політичної корупції в Україні. Олігархічний політичний режим створює умови для організації політичної корупції та корупційної злочинності, що заважає розвитку демократичної політичної взаємодії. Запобігання корупції неможливе без формування антикорупційного дискурсу.

Саме тому варто погодитися, що «створення демократичної моделі діяльності медіа та впровадження професійних стандартів незалежної журналістики є важливою складовою частиною формування антикорупційного дискурсу в Україні. Специфіка функціонування мас-медіа в Україні зумовлена тим, що у структурі інформаційної взаємодії посткомуністичної доби мас-медіа відводиться роль або посередника, медіатора між політичними акторами, або власне дійової особи, актора політичного простору. Певною мірою це відображало посткомуністичні трансформаційні траєкторії українських мас-медіа: від функцій «спостерігача» та «інформатора громадськості» середини 90-х років минулого століття до суб'єкта маніпуляції громадською думкою на початку нинішнього. Роль мас-медіа в організації публічної сфери й у творенні політичної реальності свідчить про те, що медіа є не лише ретрансляторами влади, а й творцями та носіями її, позаяк виконують політичні функції у суспільстві, зокрема через ідеологічний дискурс новин, які транслюються передусім телебаченням. У посткомуністичну добу була сформована модель діяльності мас-медіа, що відповідала скоріше досвіду радянських часів, ніж демократичним нормам та стандартам свободи слова» (Яковлев, 2009, с. 30).

Безперечно, причини відсутності ринкових відносин в інформаційній сфері та несформованості ринкової моделі у діяльності мас-медіа знаходяться у площині незавершеного переходу від авторитаризму до демократії. Загалом до причин політичної корупції та інших системних проблем, пов'язаних із цим переходом, слід віднести такі, як спадщина тоталітарного режиму (закритість влади, злиття влади і бізнесу), слабкість судової системи, нерозвиненість правової свідомості населення, підпорядкування чиновників не праву, а неформальним інститутам.

Нині вітчизняні та міжнародні правові акти містять чітке визначення сутності корупції. Корупція в Україні визначається як поширене деструктивне соціальне явище, сутність якого полягає у задоволенні особами, що виконують публічні функції, власних приватних інтересів на підставі та завдяки цим функціям. З погляду етимології корупція (англ. corruption [kə'ɹʌrʃən]) – використання державної посади для отримання особистої вигоди. Таке визначення відображає різні незаконні вчинки і дії, в тому числі привласнення чужої власності (коли кошти або майно, що належать державі, використовуються особами для отримання особистої вигоди). Це визначення також включає хабарництво як зі «сторони, що вимагає хабар», коли посадова особа бере хабар (іноді називається «пасивним хабарництвом»), так і зі «сторони, що дає хабар», коли фізична або юридична особа пропонує хабар (іноді називається «активним хабарництвом») (Чубенко, 2018, с. 813).

За інформацією статистичного дослідження «Transparency international», у 2020 році за індексом сприйняття корупції у всесвітньому рейтингу CPI Україна посіла 117-е місце серед 180 країн. Поруч із нами за індексом знаходяться такі держави, як Єгипет, Непал, Замбія, Свaziленд (Corruption perceptions index, 2020). Як видно, ми знаходимося серед країн, які не можна назвати благополучними, а це означає, що причини корупції багато в чому мають соціально-економічне походження і лежать насамперед у сфері добробуту населення. Загалом індекс сприйняття корупції являє собою зведений індикатор, який розраховується на підставі даних, отриманих з експертних джерел, наданих міжнародними організаціями.

З початку 90-х років ХХ ст. влада декларує гарячу боротьбу з корупцією. Чому на виході ми отримуємо такий незначний результат? У політичному дискурсі це питання є дуже актуальним. Можливо, річ у тому, що й досі не сформовано антикорупційний дискурс.

Складність формування комунікативного вектору протидії політичній корупції полягає у тому, що корупція проникла у різноманітні сфери суспільного життя, у тому числі в інформаційний простір та діяльність мас-медіа, які монополізовані олігархією.

«Звернемося до статистики: більшість населення (84%) вважають боротьбу з корупцією в Україні неуспішною, лише 5% – висловлюють свою протилежну думку, 38% українців вва-

жають, що корупція – це частина української ментальності. Це результати жовтневого опитування, проведеного агенством США з міжнародного розвитку «USAID» (Халілов, 2020).

Можемо простежити тотальну недовіру суспільства до боротьби влади з корупцією. Здебільшого українці публічно виступають проти корупції. Проблема тільки в тому, що сама корупція стала головною системою стимулів у суспільстві, способом його існування. Адже корупційна винагорода – одна із основних складових частин доходу багатьох українців. Корупційні схеми, по суті, лягли в основу сьогоденних суспільних відносин. З метою формування антикорупційного дискурсу як превентивного заходу було вибрано одні з найбільш авторитетних медіаресурсів за версією експертів Українського кризового медіацентру: «Українська правда», «Interfax Ukraine», «Дзеркало тижня» (Рейтинг ефективності українських медіа, 2020). За результатами проведеного аналізу встановлено, що дискусія щодо корупційних схем, скандалів із початку 2021 року лише у цих медіаджерелах піднімалась більш ніж 140 разів. Це свідчить про велику актуальність формування антикорупційного дискурсу для створення нетерпимості сприйняття корупції серед населення з допомогою мас-медіа.

В українському суспільстві досі не подолано стереотипи толерантності щодо корупції. Це одна з головних проблем реалізації антикорупційної стратегії в нашій державі. У масовій свідомості основних соціальних груп за допомогою медіа формується думка, що корупційні злочини не наносять шкоди суспільству, тому окремі громадяни можуть вибирати корупційні шляхи вирішення повсякденних проблем. Масштабність корупції та несформованість антикорупційного дискурсу діє на окрему особистість як певна культурна або навіть «ментальна норма». Людині важко протистояти інформаційному впливу, психологічно перебороти у собі конформістську схильність і вчинити спротив дискурсу.

Це все значно ускладнює реалізацію законодавства України в антикорупційній сфері. Тому деякі вчені розглядають корупцію в Україні як особливу корупцію кризового типу, що вражає не лише державу, а й медіа, громадянське суспільство; звертають увагу на те, що економічні кризи не відбуваються без фактору корупції в їхніх механізмах, а сама корупція є живильним ґрунтом для кризових явищ у сфері права, політики і моралі. Таке уявлення щодо корупції «українського зразка» зумовлює те, що для ефективної протидії їй має бути сформований адекватний саме цьому типу корупції (а не корупції взагалі) антикорупційний дискурс.

Сьогоднішній розмах сфери корупції стає конкурентом держави у здійсненні управління суспільством, а сучасні організаційні норми і соціальний ефект корупції створюють загрозу національній безпеці країни. За умов відсутності ефективної системи контролю на різних рівнях, втрати результативного державного керівництва багатограними сферами матеріального і духовного виробництва саме за умов переходу до ринкових відносин корупція, особливо на регіональному рівні, загрожує національному суверенітету і територіальній цілісності нашої держави. Вона реально протистоїть конституційному ладу України. Організована злочинність намагається проникнути до органів державного управління завдяки лобізму, підкупу, шантажу та корупції, підриває серед громадян довіру до керівників держави та уряду, їхнього політичного курсу, повагу до Конституції України як Основного Закону життєдіяльності держави, суспільства, людини.

На думку громадян, «основна причина відсутності позитивних зрушень у боротьбі з корупцією полягає в тому, що ті, хто має з нею боротися, самі ж корумповані. Інші вагомні причини: корумпованість майже завжди лишається безкарною; недосконалість законів» (Оцінка проблематики корупції в громадській думці, 2018).

Досвід країн, яким вдалася декорумпізація, свідчить, що протидія корупції може бути успішною тоді, коли корупційній злочинності буде оголошена «моральна війна», сформовано антикорупційний дискурс у мас-медіа.

Отже, запобігання корупції на порядку денному посідає одну із ключових позицій у формуванні антикорупційного дискурсу. Цей процес включає перехід від олігархічної до демократичної моделі діяльності мас-медіа, забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів місцевого самоврядування та державної влади, впровадження системного підходу та превентивних заходів щодо запобігання і виявлення корупції та удосконалення механізму протидії корупції. У медіадискурсі питання запобігання корупції залишається актуальним,

входить навіть у перелік топових тем обговорення авторитетних медійних ресурсів України. Аби досягнути успіху в боротьбі з корупцією, пострадянську культуру корупційних зв'язків має замінити культура чесності та ефективної співпраці держави і громадян. Українська Революція Гідності підтвердила, що багато українців прагнуть змін, демонструючи ненасильницький активізм та бажання жертвувати (зокрема, і власним життям) заради змін. Для того, щоб перейти від держави, де корупція проникає в усі аспекти щоденного життя, до держави, де громадяни стикаються з корупцією лише в дуже рідкісних випадках, потрібна широка суспільна дискусія як складник антикорупційного дискурсу.

Література

- Кушнар'ов І. В. (2018) Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація. Київ: Юридична думка, с.11.
- Український кризовий медіа центр (2020). Рейтинг ефективності українських медіа. <https://infogram.com/07f3477e-f344-4cc7-8b57-7883ec7d7706>.
- Халілов А. (2020) Допоможи собі сам: українці розчаровані в реформах, але готові підтримувати одне одного та свої громади. USAID/ENGAGE дослідження. <https://engage.org.ua>.
- Чубенко А.Г. (2018) Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції. Київ: ВАІТЕ.
- Фонд «Демократичної ініціативи» спільно з Центром Разумкова, (2018). Оцінка проблематики корупції в громадській думці. <https://dif.org.ua/article/otsinka-problematiki-koruptsii-v-gromads>.
- Яковлев Д.В. (2020) Дискурс вітчизняних медіа щодо країн Балтії: минуле/майбутнє, *policy/politics*. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 26, с. 84-85.
- Яковлев Д.В. (2009) Політична інтеракція у сучасній Україні: особливості та складові, Одеса: Нац. унів. «Одеська юридична академія», с. 30.
- North D. (2009) *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Transparency international (2020) Corruption perceptions index. Retrieved from: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl>.

References

- Chubenko A. Gh. (2018) Terminologhichnyj slovnyk z pytanj zapobighannja ta protydiji leghalizaciji (vidmyvannju) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shljakhom, finansuvannju teroryzmu, finansuvannju rozpovsjudzhennja zbroji masovogho znyshhennja ta korupciji [Glossary on prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, terrorist financing, financing of proliferation of weapons of mass destruction and corruption]. Kyjiv: VAITE. (in Ukrainian).
- Fond «Demokratychnoji inicyatyvy» spiljno z Centrom Razumkova, (2018). Ocinka problematyky korupciji v ghromadsjkij dumci [Assessment of corruption in public opinion]. Retrieved from: <https://dif.org.ua/article/otsinka-problematiki-koruptsii-v-gromads>. (accessed 15 March 2021).
- Jakovlev D.V. (2020) Dyskurs vitchyznjanykh media shhodo krajini Baltiji: mynule/majbutnje, *policy/politics*. *Aktualjni problemy filosofiji ta sociologhiji*, № 26, st. 84–85.
- Jakovlev D.V. (2009) Politychna interakcija u suchasnij Ukraini: osoblyvosti ta skladovi. Odessa: NU «OUA», st. 30.
- Khalilov A. (2020) Dopomozhy sobi sam: ukrajinci rozcharovani v reformakh, ale ghotovi pidtrymuvaty odne odnogho ta svoji ghromady [Help yourself: Ukrainians are disappointed in reforms, but ready to support each other and their communities]. USAID/ENGAGE doslidzhennja. Retrieved from: <https://engage.org.ua>. (accessed 17 March 2021).
- Kushnarjov I.V. (2018) Politychna korupcija: porivnjajjno-politologhichna konceptualizacija. Kyjiv: Jurydychna dumka, st.11.
- North D. (2009) *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human*. Cambridge: Cambridge University Press. (in English)
- Transparency international (2020) Corruption perceptions index. Retrieved from: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl>. (accessed 13 March 2021)
- Ukrajinsjkij kryzovyj media centr (2020). Rejtyng efektyvnosti ukrajinsjkykh media. Retrieved from: <https://infogram.com/07f3477e-f344-4cc7-8b57-7883ec7d7706>. (accessed 15 March 2021)

Анотація

Походєєва В. Є. Запобігання корупції в Україні крізь призму медіа: формування антикорупційного дискурсу як превентивний захід. – Стаття.

У статті розглянуто сутність та поняття превентивних заходів щодо запобігання корупції, їх реалізацію в Україні; досліджено дискурс сучасних медіаресурсів щодо корупції в Україні. Корупція в Україні є перешкодою для ефективного функціонування політичних реформ. Безперечно, варто враховувати перехідний стан сучасного українського суспільства, який створює як можливості для відкритості політики, так і складнощі впровадження заходів запобігання корупції.

Статистичне дослідження щодо індексу сприйняття корупції показує не надто позитивний рейтинг України, що змушує задуматися про важливість упровадження превентивних заходів із запобігання корупції, а опитування міжнародних агенств свідчать про зневіру українців у боротьбі з корупцією. Всі ці факти, безсумнівно, створюють резонанс на шпальтах рейтингових медіаресурсів.

У свідомості громадськості за допомогою медіа формується думка, що корупція не наносить шкоди суспільству, тому окремі громадяни можуть вибирати корупційні шляхи вирішення повсякденних проблем. Потрібно подолати стереотип толерантності щодо корупції. Масштабність корупції та несформованість антикорупційного дискурсу діє на окрему особистість як певна норма. Деякі вчені стверджують, що в Україні представлена особлива корупція – кризового типу, яка вражає як державу, так і медіа та громадянське суспільство. Це одна з головних проблем реалізації антикорупційної стратегії в нашій державі. З одного боку, корупція – це принизливе, аморальне і протиправне явище, з іншого – у медіа так і не сформовано антикорупційний дискурс.

Щоб досягти ефективного результату в запобіганні корупції, культуру корупційних впливів має витіснити культура ефективної співпраці громадян та держави і велика суспільна відповідальність. Багато українців готові до змін та прагнуть змінюватися. Щоби здійснити перехід від корумпованої держави до такої, де громадськість не часто стикається з корупцією, потрібна широка дискусія як основа антикорупційного дискурсу.

Ключові слова: запобігання корупції, дискурс, корупція, інформаційне суспільство, превентивні заходи.

Summary

Pokhodieieva V. Ye. Prevention of corruption in Ukraine through the prism of the media: the formation of anti-corruption discourse as a preventive measure. – Article.

The article considers the essence and concept of preventive measures to prevent corruption, their implementation in Ukraine; the discourse of modern top media resources on corruption in Ukraine is studied. Corruption in Ukraine is an obstacle to the effective functioning of political reforms. Undoubtedly, it is necessary to take into account the transitional state of modern Ukrainian society, which on the one hand creates both opportunities for open policy and the complexity of implementing measures to prevent corruption.

The statistical study presented in the article with the Corruption Perceptions Index shows that Ukraine's rating is not very positive, which makes us think about the importance of implementing preventive measures to prevent corruption, and surveys of international agencies show Ukrainians' despair in the fight against corruption. All these facts, of course, resonate in the columns of rated media resources.

In the minds of the public, with the help of the media, the opinion is formed that corruption does not harm society, so some citizens can choose corrupt ways to solve everyday problems. The stereotype of tolerance towards corruption needs to be overcome. The scale of corruption and the lack of anti-corruption discourse act on the individual as a certain norm. Some scholars claim that there is a special corruption in Ukraine – a crisis type that affects both the state and the media and civil society. This is one of the main problems in implementing the anti-corruption strategy in our country. On the one hand, corruption is a humiliating, immoral and illegal phenomenon, on the other hand, the media has not formed an anti-corruption discourse.

To achieve an effective result in the prevention of corruption, the culture of corrupt influences must be supplanted by the culture of effective cooperation between citizens and the state, and great social responsibility. Many Ukrainians are ready for change and strive to change. The transition from a corrupt state to one where the public does not often encounter corruption requires a broad debate as the basis of anti-corruption discourse operation between citizens and the state, and great social responsibility.

Key words: prevention of corruption, discourse, corruption, information society, preventive measures.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1158>
УДК 323.1

О. О. Пучков

orcid.org/0000-0002-8585-1044

*кандидат філософських наук, професор,
начальник*

*Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

О. В. Уваркіна

orcid.org/0000-0001-9053-2016

*доктор філософських наук, професор,
професор спеціальної кафедри № 4*

*Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

АКТУАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОГО У РЕАЛІЯХ КАУЗАЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН

Постановка проблеми. Відсутність донині єдиного уявлення науковців про сутнісні ознаки особистості надає поштовх до нових амбітних спроб вивчення цього феномену з позиції актуалізації особистості під впливом сучасних суспільно-політичних процесів. Природно, що каузальність політичних змін переосмислює традиційні парадигмальні концепції особистості і потребує осучаснення системних досліджень цієї проблематики. В умовах величезної потреби суспільства у формуванні військового нового типу для вирішення сучасних політико-державних питань постає проблема експлікації феномену особистості військового та тлі актуалізації його трансформаційних змін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Творче переосмислення становлення особистості привернуло увагу сучасних дослідників у галузі політичних, філософських, педагогічних, психологічних, історичних та юридичних наук. Теоретико-методологічному обґрунтуванню та аналізу феномену особистості присвячені роботи відомих українських учених-філософів В. Андрущенко, Л. Губерського, В. Кременя, С. Кримського, В. Ларцева, М. Лукашевича, В. Лутая, М. Михальченка, З. Самчука, Н. Скотної, Л. Сохань та інших. В останні десятиліття проблеми саморозвитку та самореалізації особистості досліджували вітчизняні науковці М. Ватковська, Е. Коваленко, О. Колісник, Г. Нестеренко, Н. Оршко, І. Чхеайло та інші. Формування особистості в освітньому просторі наведено у працях В. Білогур, П. Назара, В. Первака, В. Рябченка, С. Сисоєвої, О. Уваркіної та інших. Психологічні механізми зародження особистості, її становлення і здійснення стали об'єктом досліджень М. Боришевського, І. Галян, М. Корольчук, С. Кузікової, С. Максименка, Е. Помиткіна, Г. Ржевського, Л. Сердюк, Н. Чепелевої, Т. Яблонської та інших. Вирішенню концептуальних проблем феномену особистості присвятили свої праці відомі зарубіжні дослідники Д. Белл, Х. Гадамер, М. Кастельс, А. Маслоу, А. Тойнбі, Е. Тоффлер, В. Франкл, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон та інші. Розробленням пріоритетних напрямів розвитку особистості військового фахівця займалися В. Ананьїн, В. Богайчук, О. Гончаренко, С. Залкін, П. Квіткін, А. Каменєв, С. Климов, М. Коваль, М. Козяр, В. Мандрагеля, Ч. Москос, М. Науменко, М. Нецадим, С. Полторака, Ю. Приходько, О. Пучков, В. Рибалка, В. Серебрянников, В. Смолянук, В. Телезим, Г. Темко, М. Требін, Р. Тимошенко, В. Чорний, В. Ягупов та інші. Незважаючи на величезний діапазон публікацій, ці наукові праці присвячені окремим проблемам формування особистості і потребують системного дослідження цього феномену в період експоненціальної інформатизації суспільства у реаліях каузальності політичних змін.

Мета статті – проаналізувати актуальні проблеми формування сучасної особистості військового фахівця з кібербезпеки та каузальності сутнісних змін її структури під впливом політичного сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Широке сучасне оперування науковими концепціями особистості, насамперед філософськими, психологічними та педагогічними, не залишає сумнівів щодо надзвичайного інтересу до трансформації проблем особистості під впливом змін у суспільно-політичному просторі.

Витоками наукового пізнання феномену особистості є стародавні філософські трактати про людське життя та людську душу. Духовна природа особистості цікавила перших античних філософів та мислителів середньовіччя, а з епохи Відродження бере початок філософська традиція розглядати особистість вже в сучасному розумінні «як самоцінну соціальну індивідуальність, соціальний суб'єкт, що діє самостійно» (Скотна, 2005, с. 130). У наш час відбувається всебічна філософська реконструкція проблеми особистості під впливом «свідомого та цілеспрямованого впливу суспільства та його інститутів на особистість» (Ларцев, 2003, с. 1) та цивілізаційних процесів у всесвіті.

Різноманітність концепцій феномену особистості та безмежжя інтерпретацій її сутності як, наприклад, природної, духовної, діяльної, предметної, соціальної (суспільної) (Андрущенко, 2002, с. 55) приваблює вчених різних галузей знань, а інформативність сприяє розвитку нових досліджень сучасних форм особистості, для якої «конкретно відносно легко перетворюється в абстрактне, емпіричне – в теоретичне, а матеріальне – вільно конвертується в ідеальне (і навпаки)» (Шелер, 1988, с. 68).

Аналіз теорій множинної модернізації ідентичності особистості сучасних західних дослідників (Castells, 2010; Eisenstadt, 2002; Giddens, 1991) показав, що самовизначення особистості як активний процес входження індивіда у соціальну позицію (раціонально або рефлексивно) відбувається нелінійно. Особистість може водночас бути і членом суспільства як цілого, і учасником різних типів комунікації в межах цього суспільства. Глобалізаційні процеси ідентифікації змінюють «інформаційні коди» особистості та орієнтують її на принципи самобутності. В інформаційну епоху формується суспільство мережових структур, яке пов'язане з переходом до нового типу цінностей, створенням локальних спільнот та постановкою технологій на службу індивідам.

На думку А. Ватермана, якщо особистість не хоче помічати змін, що відбуваються, не вважає за доцільне витратити зусилля на особистісні пошуки, то виникає небезпека поринути в дифузний стан, втратити свою життєвість та перестати відповідати вимогам життя, що змінилося (Waterman, 1982, с. 344).

Використання у дослідженнях феномену особистості принципів багатоаспектності, амбівалентності та контраверсійності зумовлено глобалізаційними процесами взаємодії особистості та суспільства, які все більше розширюють горизонти цього суспільного явища.

Актуалізація поняття переходу від можливого (потенційного) до реального (актуального) також успішно використовується у концепціях особистості. Відомий український вчений С. Гончаренко стверджував, що «у процесі актуалізації подразнення, стимул, мотив виступають як поштовх, привід для виявлення певної дії, вчинку, які вже потенційно дозрілі» (Гончаренко, 1997, с. 21). Вважається, що детермінантами актуалізації є вмотивованість особистості до змін, до відповідності власним критеріям життєдіяльності, до чинників зовнішнього впливу.

Природно, що актуалізація особистості військового в умовах політичного сьогодення викликана необхідністю формування вмотивованості військових фахівців до змін. У затвердженій Президентом України Стратегії національної безпеки України (2020) зазначається, що сьогодні військові фахівці «перебуватимуть у центрі уваги держави» та потребують «трансформації професійної культури на основі доктринальних підходів і принципів командування й контролю, підготовки, освіти НАТО» (Про стратегію національної безпеки України, 2020).

Серед пріоритетних напрямів державної політики у галузі національної безпеки є «посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі», розвиток системи стратегічних комунікацій та

«підготовлений і вмотивований військовий резерв», здатний «завдати таких неприйнятних для противника втрат на землі, у повітрі, на морі та у кіберпросторі, що унеможливить реалізацію його агресивних намірів» (Про стратегію національної безпеки України, 2020).

Каузальність сучасних вітчизняних політичних процесів потребує нового бачення проблем особистості, яка пов'язана з безпекою та обороною держави. Така особистість має бути «із високим рівнем професіоналізму, компетентності, інтелектуального розвитку, загальної та військово-професіональної культури» (Полторацький, 2017, с. 312)

У Стратегії національної безпеки України з-поміж основних напрямів зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки акцентується увага на головному завданні розвитку системи кібербезпеки – «гарантування кіберстійкості та кібербезпеки національної інформаційної інфраструктури, зокрема в умовах цифрової трансформації» (Про стратегію національної безпеки України, 2020).

Розширення горизонтів трансформації безпекової доктрини у напрямі європейської і євроатлантичної інтеграції спрямовує військових фахівців із кібербезпеки на посилення процесів актуалізації потенціалу власної особистості. Відомо, що в структурі феномена особистості виділяють статичну, динамічну, іманентну та трансцендентну складові частини. І якщо «статична структура особистості складається із сукупності взаємопов'язаних між собою біологічних, психічних і соціальних властивостей; динамічна – з вітальних і екзистенціальних факторів, що обумовлюють часову та просторову зміну природних і соціальних якостей особистості; <...> іманентна складова частина феномена особистості визначається утаємниченістю його витоків, складністю осягнення автентичних способів його буття, а також непротиставленими шляхами усвідомлення особистістю свого місця та ролі в процесі загальнолюдської соціокультурної еволюції», то «трансцендентна складова частина феномена особистості конституюється як об'єктивізацією його творчих здібностей у тій чи іншій сфері суспільного буття, так і загальнолюдською значущістю факту продовження життя особистості в її соціальних та культурних інноваціях» (Ларцев, 2003, с. 9).

Трансцендентна складова частина феномена особистості якраз і виконує мотивуючу функцію, яка під впливом динамічних темпів геополітичних трансформацій спонукає до підготовки на новому рівні майбутнього військового, який має бути вмотивований до розвитку власної творчої індивідуальності, наполегливого самостійного засвоєння нових знань протягом військової служби, прийняття оптимальних рішень в нестандартних умовах та здатний з високою ефективністю виконувати поставлені завдання щодо безпеки країни.

Актуалізація особистості військового фахівця у галузі кібербезпеки сьогодні має особливе значення для захисту національних інформаційних інтересів в умовах стрімких трансформацій та розвитку кіберпростору.

Звичайно, необхідність постійного осучаснення технічного забезпечення процесів інформатизації для досягнення сумісності з відповідними стандартами ЄС та НАТО, реєстрація їхнього досвіду модернізації у військової галузі мотивує кожного фахівця з кібербезпеки до змін у традиційній архітектурі сформованої особистості.

Одним з очевидних факторів змін особистості військового фахівця з кібербезпеки є новий рівень його інформаційної культури, яка забезпечує оптимальне здійснення його професійної діяльності і яка є креативно-професійною нормою розуміння сутності інформації, інформаційних процесів та сучасних інформаційних технологій.

Специфіка особистості військових фахівців кібербезпеки пов'язана насамперед зі специфікою їхнього фаху як «спеціально спрямованої інформаційно-технічної творчої діяльності, що визначає і особливості формування їхньої професійної (спеціальної) інформаційної культури» (Лукашів, 2011, с. 56).

Якщо виходити з того, що інформаційна культура особистості формується поступово і має підвалини національних звичаїв та традицій, то становлення професійно-інформаційної культури військового фахівця відбувається ще під час отримання освіти. Вплив глобальних зразків культури в кіберпросторі та специфічна інформаційна субкультура вищу формує основні культурні надбання фахівця з кібербезпеки та вимальовує його власний портрет особистості, людини культури зі спеціальними компетентностями у галузі інтернетизації.

Тому поряд із високим соціальним та професійним статусом особистість військового професіонала керується власною професійною субкультурою, в межах якої реалізуються завдання військової служби на практиці.

Варто відзначити, що за умов каузальності політичних змін становлення особистості військового фахівця, формування якостей, які важливі для його професійної діяльності, а також його оперативна адаптація до трансформацій державної політики у сфері кібербезпеки, спрямованої на розвиток кіберпростору, передбачає синергетичні процеси самоорганізації та самовдосконалення особистості.

Самоактуалізація особистості як граничне повне використання здібностей, особистого потенціалу, без сумніву, є еволюцією від проблем нереальних до реальних, як справедливо зазначає Абрахам Маслоу. Він визначав самоактуалізацію як «прагнення людини стати тим, ким вона стати може і повинна» (Маслоу, 1997, с. 21).

Самоактуалізована особистість стає на «шлях просвітлення» вільно і трансцендує своє «Я» у нових реаліях життя на основі самовдосконалення та саморозвитку, набуваючи все більш розвинених сучасних надбань і форм. Проте згодом за наявності справжніх дій і результатів особистості вдається актуалізуватися, «аби на вищих щаблях і в нових вимірах пізнати, досягнути себе» (Назар, 2018, с. 57).

Узагальнюючи сказане, варто зробити **висновок** про те, що військовий фахівець завжди перебуває в органічному зв'язку зі змінами, що відбуваються в політиці, збройних силах, економіці, соціальних відносинах і суспільній свідомості. Актуалізація особистості військового фахівця з кібербезпеки, безперечно, пов'язана з динамічними процесами геополітичних трансформацій, які спонукають до формування особистості військового нового типу, здатного на високому професійному рівні виконувати завдання безпеки та обороноздатності держави, готового до ефективної військово-професійної діяльності, вмотивованого до розвитку власної творчої індивідуальності, наполегливого самостійного засвоєння нових знань протягом військової служби, швидкого прийняття оптимальних рішень у нестандартних умовах. В умовах каузальності політичних змін особистість військового модернізується до вимог сучасності також через синергетичні процеси самоорганізації та під впливом експоненціальної глобалізації створює власну специфічну фахову інформаційну субкультуру для ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі, забезпечення виконання завдань кібербезпеки та підвищення статусу держави у світовому кіберпросторі.

Література

- Андрущенко В., Губерський Л., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світогляд. аналіз. Київ. Знання України. 2002. 578 с.
- Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
- Ларцев В.С. Формування особистості: детермінанти, проблеми, перспективи (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... докт. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2003. 32 с.
- Лукашів В. Особливості становлення і розвитку інформаційної культури майбутніх фахівців зв'язку *Рідна школа*. 2011. № 8-9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2011_8-9_13
- Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики. СПб, 1997. С. 8–21.
- Назар П.С. Філософія людини та особистості Київ. Сталь, 2018. 578 с.
- Полторац С.Т. Перспективні напрямки розвитку державного управління системою вищої військової освіти України. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління*. 2017. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2017_2_40 .
- Про Стратегію національної безпеки України (Указ Президента України) (2020). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
- Шелер М. Положение человека в Космосе. *Проблема человека в западной философии* : сб. переводов с англ., нем., франц., Москва. Прогресс. 1988. 548 с.
- Eisenstadt, S.N., *Comparative Civilizations and Multiple Modernities*. Boston:Brill, 2004. 572 p.
- Castells M. *The power of identity. The Informational Age: Economy, Society, and Culture. Volume II*. Lohm Willey & Sons, Ltd., 2010.
- Giddens A. *Modernity and Identity, Self and Society in the Lost Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991. 600 p.
- Waterman A .S. Identity development from adolescent to adulthood: an extension of theory and review of research. *Development psychology*. V. 18. №3. 1982. P. 341–358.

References

- Andrushchenko V., Huberskyi L., Mykhalchenko M. (2002) *Kultura. Ideolohiia. Osobystist: metodoloho-svitohliad. analiz*. Kyiv. Znannia Ukrainy. 2002. 578 s. [in Ukrainian].
- Honcharenko S.U. (1997) *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk*. Kyiv: Lybid, 1997. 376 s. [in Ukrainian].
- Lartsev V. S. (2003) *Formuvannia osobystosti: determinanty, problemy, perspektyvy (sotsialno-filosofskyi analiz) : avtoref. dys. ... dokt. filos. nauk : 09.00.03*. Kyiv, 2003. 32 s. [in Ukrainian].
- Lukashiv V. (2011) *Osoblyvosti stanovlennia i rozvytku informatsiinoi kultury maibutnikh fakhivtsiv zviazku Ridna shkola*. 2011. № 8-9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2011_8-9_13 [in Ukrainian].
- Maslou A. (1997) *Dal'nie predely` chelovecheskoj psikhiki*. SPb, 1997. S.8-21 [in Russian].
- Nazar P.S. (2018) *Filosofiia liudyny ta osobystosti* Kyiv. Stal, 2018. 578 s. [in Ukrainian].
- Poltorak S.T. (2017) *Perspektyvni napriamky rozvytku derzhavnoho upravlinnia systemoiu vyshchoi viiskovoi osvity Ukrainy. Visnyk Natsionalnoho universytetu tsvyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seriia : Derzhavne upravlinnia*. 2017. Vyp. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2017_2_40 [in Ukrainian].
- Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy (Ukaz Prezydenta Ukrainy) (2020). *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> [in Ukrainian].
- Sheler M. *Polozhenie cheloveka v Kosmose. Problema cheloveka v zapadnoj filosofii : sb. perevodov s angl., nem., francz., Moskva. Progress*. 1988. 548 s. [in Russian].
- Eisenstadt, S.N., (2004) *Comparative Civilizations and Multiple Modernities*. Boston:Brill, 2004. 572 p. [in English]
- Castells M. (2010) *The power of identity. The Informational Age: Economy, Society, and Culture. Volume II*. Loh Willey & Sons, Ltd., 2010. [in English]
- Giddens A. (1991) *Modernity and Identity, Self and Society in the Lost Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991. 600 p. [in English]
- Waterman A .S. (1982) *Identity development from adolescent to adulthood: an extension of theory and review of research*. *Development psychology*. V. 18. №3. 1982. P. 341–358. [in English]

Анотація

Пучков О. О., Уваркіна О. В. Актуалізація особистості військового у реаліях каузальності політичних змін. – Стаття.

У статті аналізуються сутнісні ознаки актуалізації особистості військового фахівця з кібербезпеки з позиції змін у сучасних суспільно-політичних процесах. Доведено, що детермінантами актуалізації є вмотивованість особистості до змін, до відповідності власним критеріям життєдіяльності, до чинників зовнішнього впливу. Визначено, що пріоритетними напрямками української стратегії національної безпеки є гарантування кіберстійкості та кібербезпеки національної інформаційної інфраструктури в умовах цифрової трансформації. У реаліях каузальності політичних змін особистість військового фахівця трансформується під впливом необхідності досягнення сумісності з відповідними стандартами ЄС та НАТО та рецепції їхнього досвіду модернізації у військовій галузі. Мотивація до змін є характерною ознакою особистості військового фахівця нового типу, яка не тільки осучаснює його технічні знання для забезпечення процесів інформатизації, але і створює необхідність формування специфічної професійної інформаційної субкультури, в межах якої реалізуються завдання військової служби на практиці. Традиційна архітектура сформованої особистості еволюціонує через синергетичні процеси самоорганізації та самовдосконалення під впливом експоненціальної глобалізації. Самоактуалізована особистість військового фахівця вмотивована до розвитку власної творчої індивідуальності, наполегливого самостійного засвоєння нових знань протягом військової служби та швидкого прийняття оптимальних рішень у нестандартних умовах. Самоактуалізація забезпечує високий рівень трансцендентності особистості військового фахівця до реалій каузальності політичних змін, набуваючи все більш розвинених сучасних надбань і форм забезпечення ефективного виконання завдань кібербезпеки щодо протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі.

Ключові слова: особистість військового фахівця з кібербезпеки, актуалізація, самоактуалізація, інформаційна субкультура, мотивація до змін.

Summary

Puchkov O. O., Uvarkina O. V. Actualization of the military personality in the realities of the causality of political change. – Article.

The article analyzes the essential features of the actualization of the personality of a military cybersecurity specialist from the standpoint of changes in modern socio-political processes. It was determined that the priority areas of the Ukrainian national security strategy are to ensure the cyber resilience and cyber security of the national information infrastructure in the context of digital transformation. In the realities of the causality of political changes, the personality of a military specialist is being transformed under the influence of the need to achieve compatibility with the relevant EU and NATO standards and to receive their experience of modernization in the military field. Motivation for change is a characteristic feature of the personality of a new type of military specialist, which not only modernizes his technical knowledge to ensure informatization processes, but also creates the need for the formation of a specific professional information subculture, within which the tasks of military service are implemented in practice. The traditional architecture of an established personality evolves through synergistic processes of self-organization and self-development under the influence of exponential globalization. The self-actualized personality of a military specialist is motivated to develop his own creative individuality, persistent independent assimilation of new knowledge during military service and rapid adoption of optimal decisions in non-standard conditions. Self-actualization provides a high level of transcendence of the personality of a military specialist to the realities of the causality of political changes, acquiring more and more advanced modern achievements and forms of ensuring the effective implementation of cybersecurity tasks, countering cyber threats in a modern security environment.

Key words: personality of a military cybersecurity specialist, actualization, self-actualization, information subculture, motivation for change.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1159>
УДК 323.2:007:004.738.5(477)

К. В. Савон
orcid.org/0000-0001-5624-7262
аспірантка кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ «ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ» В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВОГО УРЯДУ

Вступ. Розвиток технологій привів до цифрової революції, яка спричинила появу нових понять та процесів. Саме таким поняттям є «діджиталізація», або «дигіталізація». Поряд із ним слід аналізувати такі поняття, як: «цифрова трансформація», «автоматизація», «оцифровка даних», «електронне урядування» та «цифрове урядування». Всі ці поняття пов'язані із сучасними технологіями управління.

Новітні технології – це відповідь на запити нинішнього етапу цивілізаційного розвитку. Актуальність дослідження зумовлена потребою оцифровувати державні послуги в сучасних умовах та широким використанням цих понять в інформаційному просторі України й інших країн.

Науковий інтерес до цієї тематики проявляли такі вчені, як: М.С. Міхровська, яка запровадила авторське поняття «цифрове урядування»; О.М. Литвинов, що розглянув діджиталізацію в контексті зміни розвитку людства; Л.І. Кормич та А.І. Кормич, які досліджували співвідношення електронної демократії та електронного урядування і характеризували законодавчу базу України щодо регулювання електронної демократії; К.А. Куприна, яка досліджувала процес діджиталізації поряд з автоматизацією; Т.М. Краснопольська й І.М. Милосердна, що аналізували світовий досвід електронного урядування; питання електронного урядування розглядали А. Сіленко, М. Прохоров, Д. Малишко та багато інших науковців.

Виклад основного матеріалу. Слово «діджиталізація» походить з англійської мови та означає проникнення цифрових технологій у всі сфери суспільного життя. Точний переклад з англійської означає «оцифрування».

У широкому значенні діджиталізація, на думку К.А. Куприної, означає перетворення інформації у цифрову форму (Куприна, 2016, с. 259). Однак, використовуючи цей підхід, можна ототожнити «діджиталізацію» та «автоматизацію», проте ці поняття різні. Найсуттєвіша різниця між діджиталізацією та автоматизацією полягає в тому, що автоматизація може бути частковою або поступово змінювати існуючий устрій державних послуг, бізнес-послуг та інших сфер суспільної діяльності. А діджиталізація пов'язана зі зміною підходу до самого бізнесу, держави та суспільного життя загалом (Прохоров, 2019).

На думку О. Литвинова, «діджиталізація – це явище, що спричиняє послідовні трансформації соціокультурного коду, об'єднані загальним вектором розвитку». Дослідник пов'язує діджиталізацію із соціальною комунікацією та аналізує з огляду на це зміну соціальних інститутів та подальшу зміну розвитку людства (Литвинов, 2020, с. 170).

Оцифровка даних являє собою перший етап в автоматизації державних послуг. Таким чином, процес оцифровки даних є складником процесу автоматизації. Прикладом оцифровки даних є отримання довідки онлайн, яка має юридичну цінність та є аналогом паперової.

Цифрова трансформація – найбільш широке поняття, що означає цифрове проникнення в обставинах, коли зміни мають системний характер. А діджиталізація – більш вузьке поняття, що означає реорганізацію процесів за допомогою автоматизації та цифрової комунікації. Однак деякі словники трактують діджиталізацію як спрощену форму терміна «цифрова трансформація» (Прохоров, 2019).

На думку автора концепції національного брендингу Саймонда Анхольта, імідж України слабкий і потребує декількох років ефективного управління (Малишко, 2020).

На прикладі електронних держав можна констатувати, що ефективність управління також залежить і від цифрового уряду. Розвиток цифрового урядування у державі сприяє покращен-

ню ведення бізнесу та зниженню рівня безробіття. Діджиталізація також веде до скорочення державних витрат на утримання державних службовців та зниження рівня корупції у державі.

Прозорість, низький рівень корупції, вільний та рівний доступ до державних послуг та громадський контроль за бюджетом і тендерами приведуть до покращення життя громадян, позитивної репутації держави у світі та ще більшого впливу на іноземну аудиторію.

Сінгапур став першою країною у світі, де діє електронний уряд. Естонія та низка скандинавських держав також уже оцифрували державні послуги. Естонія є передовою державою у діджиталізації державних процесів, там є можливість голосувати на виборах онлайн з 2005 року. «Система електронного голосування активно використовується в США та запроваджується в країнах ЄС, на рівні самого союзу» (Краснопольська Т.М., Милосердна І.М., 2020, с. 62–63).

Таку мету також поставив перед собою Уряд Зеленського. Електронна країна, або е-країна, – це сьогоднішній виклик.

ООН надали певні рекомендації для переходу країн до цифрового урядування та цифрової трансформації. Рекомендації полягають у зміні мислення у цифровій площині на індивідуальному та системному рівнях, зміні інституційної та нормативної бази у публічній політиці, доступності інформації через відкриті урядові дані та рівному доступі до них (Міхровська, 2020, с. 115).

Щодо українського законодавства, то до нормативної бази, що регулює цифрову трансформацію, можна віднести такі нормативні акти, як: Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, Постанова Кабінету Міністрів України про «Деякі питання цифрового розвитку» 2019 року, Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності підрозділів з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації центральних органів виконавчої влади та заступників керівників центральних органів виконавчої влади, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації» 2020 року, в якому було запропоновано ввести посаду CDTO.

Цими законами передбачене «впровадження принципу Digital by Default – «цифрового за замовчуванням» (Урядовий портал, 2019).

На підставі такої законодавчої бази поступово впроваджується електронне урядування, яке в широкому значенні розглядається як попередній крок до електронної демократії (Kormyuch L.I., Kormyuch A.I., 2019, p. 54–55).

Реалізація такої мети потребує покрокових дій. Так, Президент України В. Зеленський анонсував проект «Держава у смартфоні», який повинен підняти рейтинг України як розвинутої, прозорої, легкої для ведення бізнесу та життя людей держави. Ця програма є компонентом електронного урядування та повинна спростити комунікацію між громадянином та державою. На нашу думку, для того, щоб ця програма ефективно функціонувала, потрібно створити посаду керівника з цифрової трансформації (CDTO) – це людина, яка буде у міністерствах та інших органах виконавчої влади займатися цифровізацією даних, наприклад, на рівні заступника голови обласної державної адміністрації.

Поняття електронного урядування визначено як «форму організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян» (Концепція розвитку електронного урядування в Україні, 2017).

Більш удосконаленим поняттям у міжнародному просторі є цифрове урядування замість електронного. Цифрове урядування є наступною та якісною стадією розвитку електронного урядування.

«Цифрове урядування – це такий спосіб організації публічного управління за допомогою цифрових технологій, основною метою якого є задоволення прав, свобод та інтересів людини й громадянина на всіх рівнях взаємодії з державою» (Міхровська, 2020, с. 275).

Здобутками України у реформуванні уряду є те, що у дослідженні ООН за 2020 рік у рамках електронного урядування Україна увійшла до країн із найвищим індексом електронної участі в 2020 році (United Nations E-government survey, 2020, p. 120). Прикладом цих змін мож-

на вважати розроблений Міністерством фінансів сайт Open Budget, у якому можна побачити державний та місцеві бюджети України починаючи з 2018 року.

Проблеми, які виникають перед Україною, викликані нерівномірним покриттям Інтернетом та великою кількістю осіб без ідентифікації (id-карти), а також численністю державних органів, послуги та діяльність яких повинні оцифруватися. Ще однією проблемою електронних держав, а також України, є низька грамотність населення у сфері цифрових навичок. Міністерство цифрової трансформації на порталі «Дія. Цифрова освіта» створило освітні серіали з представниками медіа, які можуть допомогти покращити цифрові навички серед громадян. Але все це – лише окремі кроки, які мають сформувати цілісну модель управління на засадах новітніх технологічних здобутків.

Висновки. Можна констатувати, що поняття цифрового урядування для України цілком нове та поки не визначене у національному законодавстві. Поняття діджиталізації, автоматизації та цифрової трансформації часто ототожнюються у наукових доробках, публічних виступах, новинах та у самому законодавстві. Ця проблема пов'язана з походженням цих слів з англійської мови та самою новизною цих понять і процесів для українських реалій.

В умовах пандемії Україна показує високі показники в оцифруванні державних послуг. Результатами є електронна трансформація публічної політики, проте є певні проблеми, які заважають робити це швидше.

Більшість держав із високими досягненнями в цій сфері є меншими за територією та кількістю населення, ніж Україна. Тому Україні потрібно більше часу для того, щоб ідентифікувати громадян та створити по всій території держави рівний доступ до Інтернету. Окремим завданням є покращення цифрових навичок серед населення. Варто зазначити, що стартувала Національна компанія з цифрової грамотності, однак поінформованість щодо цих процесів низька.

Імідж України як електронної держави потребує значних зусиль, тож висвітлення позитивних змін тільки у соціальних мережах не є досить ефективним, потрібна комплексна робота не тільки Міністерства цифрової трансформації України, але й інших органів влади, громадськості та ЗМІ.

Література

- Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 р. № 649-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text>
- Державне агентство з питань електронного урядування України. (2019) Е-урядування – ключ до реформ в Україні. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/e-uryaduvannya-klyuch-do-reform-v-ukrayini>
- Куприна К.А. (2016) Диджиталізація: поняття, передумови виникнення і сфери застосування. *Вестник научных конференций*. Качество информационных услуг: по материалам международной научно-практической конференции 31 мая 2016 г. Тамбов. No 5-5 (9). С. 259–262 URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=26383210>
- Краснопольська Т. М., Милосердна І. М. (2020) Компоненти електронної демократії в умовах переходу до електронного правління. *Актуальні проблеми політики*. Вип. 66 с. 62–63
- Литвинов О. М. (2020) Діджиталізація на порозі цифрового дахау. *Держава і злочинність. Нові виклики в епоху постмодерну*. Харків, с. 170–172 URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9635>
- Малишко Д. (2020) Зеленському потрібно займатися іміджем заради існування України – Саймон Анхольт. Чому національний брендинг дуже важливий для України. *Інтернет-видання «Апостроф»* URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2020-02-02/zelenskomu-nujno-zanyatsya-imidjem-radi-suschestvovaniya-ukrainyi---saymon-anholt/30692?amp>
- Міхровська, М. (2020) Цифрове урядування: поняття та особливості становлення в Україні. *Збірник наукових праць ЛОГОС*, 115–117. <https://doi.org/10.36074/30.10.2020.v2.32>
- Прохоров М. (2019) Що таке діджиталізація. Українське радіо – радіо платформа Суспільного мовника України Національної суспільної телерадіокомпанії URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=91042>
- Kormych L. I., Kormych A. I. (2019) E-democracy and enhancing public administration in Ukraine: the issues of transition. State and law in the context of globalization: realities and prospects : collective monograph. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. – 184 s. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-182-7/52-70>

United Nations E-government survey. (2020) Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development. URL: [https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20\(Full%20Report\).pdf](https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20(Full%20Report).pdf)

References

Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.09.2017 r. # 649-r. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian]

Derzhavne ahentstvo z pytan elektronnoho uriaduvannia Ukrainy. (2019) E-uriaduvannia – kliuch do reform v Ukraini. Uriadovyi portal. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/e-uryaduvannya-klyuch-do-reform-v-ukrayini> [in Ukrainian]

Kormych L. I., Kormych A. I. (2019) E-democracy and enhancing public administration in Ukraine: the issues of transition. State and law in the context of globalization: realities and prospects : collective monograph. Lviv-Toruń : *Liha-Pres*, 2019. – 184 s. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-182-7/52-70>

Kuprina K.A. (2016) Didzhitalizatsiya: ponyatie, predposylki vznokoveniya i sfery primeneniya. Vestnik nauchnykh konferentsiy. Kachestvo informatsionnykh uslug: po materialam mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii 31 maya 2016 g. Tambov. No 5-5 (9). S. 259-262 URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=26383210> [in Russian]

Krasnopolska T.M., Myloserdna I.M. (2020) Komponenty elektronnoi demokratii v umovakh perekhodu do elektronnoho pravlinnia *Aktualni problemy polityky*. 2020. Vyp. 66 s. 62-63 [in Ukrainian]

Lytvynov O.M. (2020) Didzhitalizatsiia na porozitsy frovoho dakhau. *Derzhava i zlochynnist. Novi vyklyky v epokhu postmodernu*. Kharkiv, 2020 s. 170-172 URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9635> [in Ukrainian]

Malysko D. (2020) Zelenskomu potribno zaimatysia imidzhem zarady isnuvannia Ukrainy – Saimon Ankholt. Chomu natsionalnyi brendynh duzhe vazhlyvyi dlia Ukrainy. Internet-vydannia «Apostrof» URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2020-02-02/zelenskomu-nujno-zanyatsya-imidjem-radi-suschestvovaniya-ukrainyi---saymon-anholt/30692?amp> [in Ukrainian]

Mikhrovska M. (2020) Tsyfrove uriaduvannia: poniattia ta osoblyvosti stanovlennia v Ukraini. [Digital governance as a new level of interaction between the state and society] Zbirnyk naukovykh prats ΛΟΓΟΣ, 115-117. URL: <https://doi.org/10.36074/30.10.2020.v2.32> [in Ukrainian]

Prokhorov M. (2019) Shcho take didzhitalizatsiia. Ukrainske radio – radio platforma Suspilnoho movnyka Ukrainy Natsionalnoi suspilnoi teleradiokompanii URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=91042> [in Ukrainian]

United Nations E-government survey (2020) Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development. URL: [https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20\(Full%20Report\).pdf](https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20(Full%20Report).pdf)

Анотація

Савон К. В. Поняття діджиталізація в контексті цифрового уряду. – Стаття.

У статті досліджено поняття «діджиталізація», «автоматизація», «оцифровка даних», «цифрова трансформація», «електронне урядування» та «цифрове урядування». «Діджиталізація» стосується всіх сфер суспільного життя та означає новий підхід до управління державою, бізнес-структурами та комунікацією. Процес автоматизації пов'язаний з певним переходом даних в електронну форму. Таким чином, можна вважати, що це частковий процес, який не змінює сутності явища. Встановлено, що оцифровка даних є частиною процесу автоматизації. Зроблено висновок про ототожнення понять «діджиталізація» та «цифрова трансформація». Проаналізовано проект президента України В. Зеленського «Держава у смартфоні». Крім того, окрема увага у статті приділяється СДГО – посаді керівника цифрової трансформації у виконавчих органах державної влади в Україні. Наведено дані про місце України в дослідженні ООН щодо Електронного урядування за 2020 рік. Проаналізовано, які країни досягли найкращих результатів у електронному урядуванні та в яких країнах можна брати участь у виборах онлайн. Досліджена законодавча база України у регулюванні електронного урядування та наведено саме визначення поняття «електронного урядування». Поняття електронного урядування та електронної демократії були зіставлені у цій статті та визначена ієрархія між ними. Проаналізовані певні проблеми та позитивні трансформації в електронному урядуванні в Україні та наведено інформацію щодо відсутності поняття цифрового уряду в українському правовому полі. Надано визначення терміна «цифрове урядування» та наведено ключові відмінності порівняно з електронним урядуванням. Наведено ключові, на думку автора, пропозиції ООН щодо пришвидшення темпів цифрового урядування та цифрової трансформації держав. Зроблено висновок про недостатню ефективність побудови іміджу України як електронної держави у соціальних мережах через низьку цифрову гра-

мотність серед населення та нерівномірне покриття Інтернетом по всій території України. Окремою проблемою залишається непоінформованість громадян щодо освітніх програм в Україні у сфері цифрових навичок.

Ключові слова: діджиталізація, електронне урядування, цифрове урядування, імідж України.

Summary

Savon K. V. Determination of digitalization in context digital government. – Article.

The article studies the concepts of «digitalization», «automatization», «data digitization», «digital transformation», «e-government» and «digital government». Digitalization covers all spheres of public life and presents a new approach in government, business structures and communication. The automatization process involves a certain transition of data into electronic form and this is a partial process which doesn't change the concept of this modification. It has been found that data digitization is part of automatization.

The study concluded the equation of concepts «digitalization» and «digital transformation». The project of the President of Ukraine Volodymyr Zelensky «A State in a Smartphone» is analyzed. In addition, special attention in the article is paid to the CDTO – the head of digital transformation in the executive branch of government in Ukraine. Place of Ukraine is presented in the UN survey on e-government in 2020. It was analyzed which countries have achieved the best results in e-government and in which countries you can participate in online elections. The legislative base of Ukraine in the regulation of e-government is studied and the definition of the concept of «e-government» is given. The concepts of e-government and e-democracy have been compared in this article and a hierarchy has been defined between them. Certain problems and positive transformations in e-government in Ukraine were analyzed and information was provided on the absence of the concept of «digital government» in the Ukrainian legal field. The definition of «digital governance» and a key feature compared to «e-government» were provided. According to the author, the UN proposals on accelerating the pace of digital governance and digital transformation of states are presented. It is concluded that the image of Ukraine as an e-state in social networks is insufficiently effective due to low digital literacy among the population and uneven coverage of the Internet throughout Ukraine. Another specific problem which still needs to be solved is lack of educational programs on digital skills.

Key words: digitalization, electronic government, digital government, image of Ukraine.

В. П. Таркін

orcid.org/0000-0002-1754-9046

аспірант кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19

Інформаційно-психологічна війна є складовою частиною політичної війни. Зміст політичної війни полягає у тому, що використовуються різні відкриті і приховані засоби держав (інформаційні війни, економічний тиск, входження до політичних союзів, таємна підтримка «дружніх» іноземних елементів, заохочення спротиву в підпіллі ворожих держав тощо) для досягнення своїх цілей, впливу на інші держави. У політичних війнах акцент часто робиться на примусі, прикладами якого можуть виступити запровадження санкцій, активна підтримка зміни режиму, критика іншої держави.

У літературі існують різні підходи до визначення поняття «інформаційно-психологічна війна». А.В. Манойло під інформаційно-психологічною війною розуміє «сукупність різноманітних форм, методів і засобів впливу на людей з метою зміни у бажаному напрямі їхніх психологічних характеристик (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, мотивів, установок, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв і громадської свідомості в цілому» (Манойло, 2003, с. 250). В.В. Ягупов надає іншу наукову експлікацію – «планомірне використання державою та її установами засобів та заходів ідеологічної дезорієнтації та розкладання свідомості людей і груп людей з метою зниження їх ідейної, політичної, духовної та морально-психічної стійкості, спонукання до негативних дій чи бездіяльності населення та особового складу армій інших держав як у воєнний, так і в мирний час» (Ягупов, 2002). На наш погляд, інформаційно-психологічна війна – це інструмент впливу політичної, військової, економічної, ідеологічної дії, логічне застосування якого дає змогу: 1) впливати на формування громадської думки (у тому числі викликати інакомислення, невдоволення чи, навпаки, підтримку у населення);

2) захистити національні інтереси шляхом зниження морального духу, бойової ефективності ворогів; 3) впливати на поведінку іноземних держав, неурядових організацій, окремих груп чи осіб. Сучасна інформаційно-психологічна війна має такі характеристики: 1) вона розширює, а не підміняє традиційні форми конфлікту, оскільки впливає на *здатність* керувати, боротися, коритися, підтримувати; 2) може бути поза межами традиційної боротьби, її мета – «перемога без боротьби» або ведеться паралельно із кінетичною війною («гібридна війна»); 3) зазвичай комбінована/інтегральна – використовується декілька методів (наприклад, пропаганда і психологічний тиск), однак 4) усі вони мають одну *мету* – виклик певних емоційних реакцій для досягнення конкретних поведінкових результатів.

Із самого початку Китайська Народна Республіка (далі – Китай, КНР) проводила складну кампанію інформаційно-психологічної війни. Як тільки для країни очевидним став той факт, що економіка сильно постраждає через коронавірус, рух дорогою стратегічної конкурентоздатності переважно залежав від того, наскільки занепаде економіка інших країн. Для досягнення цієї мети ще на ранніх етапах китайська інформаційно-психологічна війна проявлялася у *dezінформаційній* трилемі: 1) приховуванні інформації; 2) створенні плутанини; одночасно з цим КНР швидко розпочала 3) розповсюджувати неправдиву інформацію, підкреслюючи свою здатність боротися із пандемією і намагаючись зняти із себе відповідальність за її появу. Відзначимо, що у літературі під дезінформацією розуміється «спосіб психологічного впливу, що полягає в намірі подання об'єктові такої інформації, яка вводить його в оману стосовно справжнього стану справ та створює викривлену реальність» (Кіца, 2017), а також наголошується, що дезінформація – це «один із способів інформаційного маніпулювання – впливу, що

має на меті змінити напрям активності певної аудиторії» (Аналітична доповідь, 2020, с. 14). Дезінформація про серйозність вірусу підірвала підготовчі заходи до боротьби з пандемією.

У грудні 2019 року лікар Ай Фень, директор відділення невідкладної допомоги Центральної лікарні м. Ухань, повідомила колегам і керівництву про існування невідомого респіраторного вірусу. Згідно з ч. 2 ст. 9 Міжнародних медико-санітарних правил Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) «держави-члени протягом 24 годин інформують ВООЗ у тій мірі, наскільки це практично можливо, про отримання даних про ризик для здоров'я населення за межами їх території, яка може викликати міжнародне розповсюдження хвороби», іншими словами – країни зобов'язані інформувати про потенційні хвороби, які можуть розповсюджуватися у міжнародному масштабі протягом 24 годин після їх виявлення. Однак замість того, аби діяти згідно зі ст. 9 Правил, керівництво вилаяло лікарку Ай Фень. Тоді вона вирішила поділитися цією інформацією у статті, яку було опубліковано у China's People (Renwu). Згодом цю роботу було видалено із журналу і китайських соціальних мереж, проте китайські громадяни, що мали за мету попередити громадськість про загрозу, знайшли спосіб передачі інформації – статтю писали задом наперед, вигаданою мовою і за допомогою Азбуки Морзе. Ще одного лікаря – Лі Веньлян, китайського офтальмолога, який попереджав своїх колег про можливість спалаху захворювання, було затримано за розповсюдження пліток, порушення громадського порядку і соціальної стабільності. 10 січня 2020 року лікар повідомив, що у нього почали проявлятися симптоми нового захворювання, а 7 лютого 2020 року він помер від Covid-19.

Китай зробив заяву про захворювання 31 грудня 2019 року (хоча перші випадки за припущенням ВООЗ були ще у жовтні 2019 року (hromadske.ua, Луценко, 2021) і разом з тим повідомив про те, що вірус не може передаватися від людини до людини, незважаючи на його швидке розповсюдження в м. Ухань і випадки зараження лікарів пацієнтами.

«Нездатність» вірусу розповсюджуватися між людьми потрібна була для зберігання нормального функціонування м. Ухань із населенням понад 11 млн людей і 800 тис. туристів у рік. Влада Китаю до 22 січня 2020 року наполягала на його неможливості передаватися між людьми, а найбільша газета м. Ухань не згадувала про вірус до 20 січня 2020 року. Зрештою, КНР визнав, що вірус має значний ризик для життя і високу ймовірність передачі від людини до людини.

Наступним етапом дезінформаційної політики стало «зменшення» (а отже, і приховування масштабів епідемії) кількості смертей від Covid-19, як в м. Ухань, так і в Китаї. За офіційною інформацією станом на 16 квітня 2020 року представники влади Китаю, чисельність населення якого сягає 1,393 млрд осіб, передали до ВООЗ інформацію, що у 83 797 жителів виявлено Covid-19, а 3352 особи померли від вірусу. Для порівняння: у США, чисельність населення яких 328,3 млн, заявили, що у 604 070 людей виявили захворювання і 25 871 підтверджених летальних випадків (дані за матеріалами ВООЗ «Covid-19 Situation Report 16 April 2020»). Враховуючи розмір і густоту населення США і Китаю, під час зіставлення здається неймовірним той факт, що в Китаї лише 13% смертей порівняно зі США. Міжнародна спільнота відверто розкритикувала Китай. А повідомлення про вантажівки, що доставляють тисячі урн на день в м. Ухань, крематорії, які нездатні забезпечити потреби в утилізації тіл, і дописи громадян м. Ухань, що виступили проти стверджень КНР про низький рівень смертності, змусили КНР переглянути свою загальну кількість випадків смерті від Covid-19, збільшивши число загиблих на 50% (1290 нових випадків смертей за добу, і це при тому, що за попередню, згідно з «Covid-19 Situation Report 16 April 2020» ВООЗ було 0), і уже наступного дня до ВООЗ було передано інформацію про 84 149 випадків захворювання і 4642 смерті (дані за матеріалами ВООЗ «Covid-19 Situation Report 17 April 2020»). Офіційні особи Китаю наполягали, що таке різке збільшення чисельності пов'язане із оновленням звітності і смертністю за межами лікарень, наполягаючи, на відсутності приховування інформації (bbc.com, Gordon Korera, 2020).

Оскільки цю дезінформаційну кампанію спіткав провал, КНР змістила її із історій, які применшували роль вірусу, на *пропагандистські* розповіді про його походження за допомогою однієї із форм пропаганди – вказівки на «жертвоне ягня» – відповідальними зробили США.

Зазначимо, що пропаганда – найбільш розповсюджений метод інформаційно-психологічної війни, що характеризується комплексом дій – переконання, розповсюдження ідей, думок, доктрин, ідеології, що впливають на цільову аудиторію із метою її примушування до певного способу поведінки й мислення.

27 лютого 2020 року китайський лікар Чжун Наньшань заявив, що вірус «міг виникнути не з Китаю», після цього китайські політики почали скоординовану кампанію із розповсюдження цієї тези. Так, 12 березня 2020 року офіційний представник МЗС КНР Чжао Лицзянь написав, що коронавірус розпочався в США восени 2019 року, і у Китай його принесли американські військові, політик вимагав інформації про «нульового пацієнта». Лицзянь відверто звинуватив американців у створенні Covid-19, наполягав, що вірус уже існував до Китаю. Хоча ці вислови не підтверджувалися фактами і їх так офіційно і не підтвердило МЗС Китаю, така інформаційна атака допомогла КНР приглушити критику на власну адресу і висунути тезу про те, що і сам Китай став жертвою змови, яку організували США. Ситуація схожа на відому операцію «Інфекція» у 1980-х, коли КДБ СРСР звинуватив американських військових у створенні вірусу СНІДу та випусканні його як біологічної зброї. Уперше ця історія з'явилася на підконтрольних радянських точках. У 1985 році його підхопив радянський тижневик «Літературна газета», а потім багато інших видань.

Між тим, суперечки про походження вірусу не вщухали. Лі-Мен Янь, колишній науковий співробітник кафедри вірусології та імунології Гонконгського університету, стверджувала, що Covid-19 справді має лабораторне походження, однак китайське. Цю гіпотезу вона безуспішно спробувала вивести на рівень наукової доктрини. Лікарка опублікувала статтю «Незвичайні особливості геному SARS-CoV-2», у якій йдеться про те, як SARS-CoV-2 можна створити в лабораторії за 6 місяців. У науковій статті говорилося про еволюційну модифікацію *in vitro* («в пробірці»), а не природну еволюцію вірусу. На британському ток-шоу «Вільні жінки» автор наголосила, що вірус «прийшов із лабораторії м. Ухань, і лабораторія знаходиться під контролем уряду Китаю». Лабораторія Гонконгського інституту громадського здоров'я заперечувала будь-які дослідження, які проводила Янь, і наголошувала, що її твердження «не мають наукового підґрунтя», жоден науковий журнал роботу не рецензував; цей матеріал було розміщено на спеціалізованому веб-сайті з відкритим доступом Zenodo (<https://zenodo.org/record/4028830#.YCEq1o8zbIX>).

Наголосимо, що під час пандемії часто використовувалися різні форми пропаганди, зокрема, *маніпуляція свідомістю* – «такий вид управління поведінкою особистості, соціальної групи, суспільства чи планетарного соціуму, при якому використовуються приховані методи соціально-психологічного впливу на підсвідомість людей» (Левашов, Староверов, 2009), особливо яскраво цей вид пропаганди проявився у *поширенні чуток* – у розповсюдженні різного роду «теорій змов», наприклад таких, що пов'язували пандемію із технологіями 5G і Біллом Гейтсом, стверджували, що здавання тестів інфікує осіб Covid-19, переконували, що Covid-19 – вигадка. Їх швидкому поширенню сприяла 1) ситуація кризи і страху, що слугує підґрунтям збільшення вірогідності конспіративного мислення (van Prooijen JW, Douglas KM, 2017); 2) пов'язаний соціальними мережами світ створив надійне підґрунтя для їх швидкого розповсюдження. Посилення «теорії змов» відбулося і з початком розроблення вакцини проти Covid-19. Поява вакцини супроводжувалася тим фактом, що провідні організації охорони здоров'я, такі як Фонд Білла Гейтса чи ВООЗ, будуть причетні до її виробництва чи розповсюдження, тож конспірологічний матеріал твердо доповнився тезами, що окремі особи не лише створили вірус, але й планують на ньому добре заробити.

Лише на перший погляд конспірологічні теорії мають комічне забарвлення, їх реальні наслідки – трагічні. Так, духовний лідер Ірану аятолла Алі Хаменеї 22 березня 2020 року заявив у зверненні до нації, що Covid-19 є біологічною зброєю американців, і різко відкинув пропозицію США про допомогу зі словами: «Ніхто вам не вірить» (Islamic Republic News Agency, 2020). Неурядова організація «Лікарі без кордонів» змушені були покинути Іран, оскільки в очах тамтешнього керівництва вони ніхто інші, як «західні шпигуни». У січні 2021 року він також заборонив увіз вакцини із США і Великої Британії (suspihne.media, Прищепка, 2021). Деякі іранці, очевидно, заплатили життям за такі рішення. Зазначимо, що на Близькому Сході

Іран є найбільш епідеміологічно несприятливою країною – 1 709 559 випадків захворювання і 60 867 смертей на 81,8 млн населення станом на 10 березня 2021 року. Для порівняння у майже на мільйон більшому за населенням Єгипті виявлено 187 716 випадків захворювання і 11 082 смерті (статистика за даними www.worldometers.info/coronavirus/#countries).

Не менш небезпечними були чутки щодо методів лікування Covid-19, особливо популярним було «лікування» гідроксихлорохином – протималарійним препаратом. Прикрим, на наш погляд, є й те, що появи таких заголовків сприяла підтримка подібних методів першими особами передових держав. Наприклад, такі методи лікування неодноразово і публічно підтримував колишній Президент Америки Дональд Трамп. 21 березня 2020 року у своєму Twitter із аудиторією у 84 млн осіб, що гідроксихлорохин, якщо його приймати із антибіотиком азитромицином, може стати «одним із найважливіших факторів, здатних змінити правила гри в історії медицини», і що його варто «негайно використати». На наш погляд, під час ситуації високої тривожності і низької впевненості, якою є пандемія, авторитетним особам, віральність повідомлень яких у соціальних мережах є доволі високою, варто радити своїм підписникам використовувати ефективні і науково доведені методи лікування, забезпечувати їх інформацією спеціалістів у галузі охорони здоров'я.

На особливу увагу заслуговує і *використання м'якої сили* як методу інформаційно-психологічного впливу під час пандемії. М'яка сила у політиці – різнопланове поняття, яке показує державу із погляду високих політичних цінностей, культури привабливою для інших, а її зовнішню політику не лише законною, але і високоморальною. Джозеф Нью у роботі «Soft Power» визначив м'яку силу як «здатність отримати бажані результати у відносинах з іншими державами за рахунок привабливості власної культури, цінностей і зовнішньої політики, а не примусу чи фінансових ресурсів» (Josef Nye, 2004).

Прикладом м'якої сили може слугувати російська медична допомога Італії, Сербії. Завдання у неї було двояке: продемонструвати схильність Росії і підтримати ідею про нездатність європейських лідерів зупинити кризу у галузі охорони здоров'я, разом з тим зосередивши увагу на те, яке значення Росія має у цьому типі міжнародного кризового управління.

Найбільш помітним наданням гуманітарної допомоги Росії стала доставка медичного обладнання у північну Італію в березні 2020 року під лозунгом «Із Росії з любов'ю». Російські ЗМІ показали кадри проїзду військової техніки: в Італію відправлено відряди із військовими спеціалістами Міністерства оборони РФ. Російські ЗМІ широко трансливали дві символічні сцени: з одного боку, консультація італійських і російських офіцерів в одному штабі італійської армії під Римом, з іншого боку, колона російської військової техніки маршрутом Рим-Бергамо. Цей захід, безпрецедентний для країни НАТО, можна розцінювати по-різному: ніби простий вираз російської допомоги, яка підпадає під дію м'якої сили, і водночас демонстрація візуально жорсткої сили. Якоюсь мірою це і засіб впливу на італійський уряд, аби досягнути більшої схильності до російських інтересів, особливо щодо європейських санкцій проти Росії. Італійська щоденна газета «LaStampa» припустила, що справжньою метою була розвідка, у зв'язку з чим розгорнувся цілий спір із офіційним представником Міністерства оборони Росії, який зазначив, що видання у цій статті «маніпулює русофобними фейками» (LaStampa, 2020).

Отже, під час пандемії Covid-19 інформаційно-психологічні атаки проявилися, по-перше, у дезінформації; по-друге, у пропаганді: вона була емоційною (а отже – вражала більше); із завжди ефективним праведним гнівом, якому властивий рівень доморощеної «правдивості»; із вказівкою на ворога, що може свідчити про бажання перекласти відповідальність, замість раціонального усвідомлення й оперативних заходів боротьби; у маніпулятивному поширенні чуток, зазвичай пов'язаних із теоріями змов. По-третє, у використанні м'якої сили.

Література

Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 87 [Електронний ресурс] / WHO//. – Режим доступу: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200416-sitrep-87-covid-19.pdf?sfvrsn=9523115a_2. – Назва з екрана.

Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 88 [Електронний ресурс] / WHO//. – Режим доступу: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200417-sitrep-88-covid-191b6cccd94f8b4f219377bff55719a6ed.pdf?sfvrsn=ebe78315_6. – Назва з екрана.

- Gordon Corera Coronavirus: Europe 'wary of confronting China over deaths' [Електронний ресурс] / [bbc.com](https://www.bbc.com/news/world-asia-china-52404612). – Режим доступу: <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-52404612>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 23.04.2020. – Дата звернення: 10.03.2021.
- Leaccusedi Moscaela nostrarisposta [Електронний ресурс] / *La Stampa*. – Режим доступу: <https://www.lastampa.it/lettere/2020/04/03/news/le-accuse-di-mosca-e-la-nostra-risposta-1.38672825>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 03.04.2020. – Дата звернення: 02.02.2021.
- Nye Joseph S. Soft Power. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.jstor.org/stable/1148580. – Назва з екрана.
- Supreme Leader: US officials are charlatans and terrorists [Електронний ресурс] // *Islamic republic news agency*. – Режим доступу: <https://en.irna.ir/news/83723720/Supreme-Leader-US-officials-are-charlatans-and-terrorists>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 22.03.2020. – Дата звернення: 08.02.2021.
- van Prooijen J.W., Douglas K.M. Conspiracy theories as part of history: the role of societal crisis situations. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29081831/>. – Назва з екрана.
- Кіца М. Особливості та методи виявлення фейкової інформації в українських ЗМІ / [М.Кіца]. – *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Журналістські науки», № 1, 2017. – С. 30–35.
- Левашов В.И., Староверов В.И. Манипулирование общественным мнением: социологические аспекты анализа / В.И.Левашов, В.И.Староверов // *Социология власти*. – 2009. – №4. – С. 28–42.
- Луценко Є. ВООЗ припускає, що перші випадки COVID-19 могли бути в Китаї за два місяці до повідомлень влади – ще у жовтні 2019-го [Електронний ресурс] / Є.Луценко // *Громадське*. – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/vooz-pripuskae-sho-pershi-vipadki-covid-19-mogli-buti-v-kitayi-za-dva-misyaci-do-povidomlen-vladi-she-u-zhovtni-2019-go>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 11.02.2021. – Дата звернення: 11.02.2021.
- Манойло А. Государственная информационная политика в особых условиях: монография / А.В. Манойло. – М.: МИФИ, 2003. – 388 с.
- Прищета Я. Іран заборонив імпорт американської та британської вакцини [Електронний ресурс] / Я. Прищета // *Суспільне* | Новини. – Режим доступу: <https://suspilne.media/94450-iran-zaboroniv-import-amerikanskoi-ta-britanskoi-vakcini/>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 08.01.2021. – Дата звернення: 08.02.2021.
- Фейки як інструмент впливу на вибори: аналітична доповідь / Дубов Д.В., Корецька І.О., Боровська А.В. та ін. – Київ, 2020, 209 с.
- Ягупов В.В. Морально-психологічне забезпечення: курс лекцій. К.: 2002.

References

- Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 87. Retrieved from https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200416-sitrep-87-covid-19.pdf?sfvrsn=9523115a_2 (2021, March, 10).
- Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 88. Retrieved from https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200417-sitrep-88-covid-191b6cccd94f8b4f219377bf-f55719a6ed.pdf?sfvrsn=ebe78315_6. (2021, March, 10).
- Gordon Corera Coronavirus: Europe wary of confronting China over deaths. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-52404612> [in English]. (2021, March, 10).
- Leaccusedi Moscaela nostra risposta. Retrieved from <https://www.lastampa.it/lettere/2020/04/03/news/le-accuse-di-mosca-e-la-nostra-risposta-1> [in Italy] (2021, February, 02).
- Nye J. S. (1990) Soft Power. *Foreign Policy*, no. 80, 153–171. Retrieved from www.jstor.org/stable/1148580. [in English].
- Supreme Leader: US officials are charlatans and terrorists. Retrieved from <https://en.irna.ir/news/83723720/Supreme-Leader-US-officials-are-charlatans-and-terrorists>. [in English] (2021, February, 08).
- van Prooijen J.W., Douglas K.M (2017). Conspiracy theories as part of history: the role of societal crisis situations. Retrieved from: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29081831/>. [in English] (2021, March, 10).
- Kitsa M. (2017) Osoblyvosti ta metody vyjavlennia feikovoi informatsii v ukrainskykh ZMI [Features and methods of detecting fake information in the Ukrainian media]. – *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriya: «Zhurnalistski nauky» [Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Series: Journalistic Sciences], no.1, 30-35. [in Ukrainian].
- Levashov V.Y., Staroverov V.Y. (2009) Manipulyrovanye obshchestvennim mnenyem: sotsyolohycheskye aspekty analiza [Manipulation of public opinion: sociological aspects of analysis]. – *Sotsyolohyia vlady* [Sociology of power]. no.4, 28-42 [in Russian].
- Lutsenko Ye. (2021) VOOZ prypuskaie, shcho pershi vypadky COVID-19 mohly buty v Kytai za dva misiatsi do povidomlen vlady – shche u zhovtni 2019-ho [WHO suggests that the first cases of COVID-19 could have been in China two months before the authorities in October 2019] Retrieved from: <https://hromadske.ua/>

posts/vooz-pripruskaye-sho-pershi-vipadki-covid-19-mogli-buti-v-kitayi-za-dva-misyaci-do-povidomlen-vladi-she-u-zhovtni-2019-go. [in Ukrainian] (2021, February, 11).

Manoilo A. (2003) Hosudarstvennaia ynformatsyonnaia polytyka v osobikh uslovyakh [State information policy in special conditions]. Moscow. MYFY. [in Russian].

Pryshchepa Ya. (2021) Iran zaboronyv import amerykanskoï ta brytanskoï vaktsyny [Iran has banned the import of American and British vaccines] Retrieved from: <https://suspilne.media/94450-iran-zaboroniv-import-amerikanskoï-ta-britanskoï-vakcini/>. [in Ukrainian]. (2021, February, 08)

Dubov D.V., Koretska I.O., Borovska A.V. etc (2020). Feiky yak instrument vplyvu na vybory [Fakes as a tool to influence elections]. Kyiv. [in Ukrainian].

Iahupov V.V. (2002) Moralno-psykholohichne zabezpechennia [Moral and psychological support]. Kyiv. [in Ukrainian].

Анотація

Таркін В. П. Окремі аспекти використання методів інформаційно-психологічної війни під час пандемії Covid-19. – Стаття.

Статтю присвячено методам інформаційно-психологічної війни, які використовуються під час пандемії коронавірусної інфекції. У роботі інформаційно-психологічна війна розглядається як різновид політичної війни. Викладено дефініцію інформаційно-психологічної війни у доктрині, надано авторське визначення інформаційно-психологічної війни, під якою у загальному вигляді розуміється «інструмент впливу політичної, військової, економічної, ідеологічної дії».

У сучасну епоху кожна криза – регіональна, національна чи світова – неминуче супроводжується веденням інформаційно-психологічної війни; цифрова епоха перетворилася в «епоху дезінформаційну», а пандемія коронавірусної інфекції стала частиною інформаційно-психологічної війни багатьох країн світу.

Ще у лютому 2020 року ВООЗ сказав про так звану «інфодемію». «Ми не просто боремося з епідемією; ми боремося з інфодемією», – сказав Генеральний директор ВООЗ Тедрос Адханом Гебрейесус. Велика кількість інформації, правдивої і брехливої, утруднювала пошук правдивих джерел.

Поки коронавірус перевернув економічне і суспільне життя населення, яке зіткнулося із безпрецедентним обмеженням свободи і пересування (типовими стали новини: «Італія розповсюджує обмеження Ломбардії через коронавірус на всю країну. Ніколи ще карантин не блокував всю країну через епідемію»; «ООН визначає пандемію коронавірусу як найбільшу кризу із часів Другої світової війни»), пандемія до того ж посилила затяжну інформаційно-психологічну війну, яка розгорнулася із більшою силою, адже багатьом людям довелося бути вдома і проводити багато часу за переглядом телебачення і у соціальних мережах.

У роботі було зосереджено увагу на таких методах інформаційно-психологічної війни, як дезінформація, пропаганда, використання м'якої сили.

Ключові слова: інформаційно-психологічна війна, коронавірус, дезінформація, пропаганда, поширення чуток, пандемія.

Summary

Tarkin V. P. Some aspects of the use of information and psychological warfare during the Covid-19 pandemic. – Article.

This article focuses on methods of informational-psychological warfare, which were being use during coronavirus pandemic.

In the modern era, every crisis is inevitably accompanied by informational and psychological warfare; the digital age has become a "disinformation age", and the coronavirus pandemic has become part of the informational and psychological warfare of many countries around the world.

Back in February 2020, Director of WHO, Tedros Adhan Gebrejesus said, "We are not just fighting an epidemic; we are struggling with infodemia". Large amount of false information made it difficult to find out a true sources.

So far, the coronavirus has turned the economic and social lives of people facing unprecedented restrictions on freedom of movement (the news were full of headlines such as "Italy is spreading restrictions on Lombardy through the coronavirus to the whole country. Quarantine has never blocked the whole country because of the epidemic"; the biggest crisis since World War II"), the pandemic also intensified the protracted information and psychological warfare, which unfolded with greater force, as many people had to be at home and spend a lot of time watching television and social networks.

During the Covid-19 pandemic, informational and psychological attacks manifested themselves, at first, by misinformation. At second, by propaganda, which emotional, with always effective righteous anger, which is characterized by a level of home-grown truthfulness with an indication of the enemy, which was a desire way to shift responsibility, instead of rational awareness and prompt action; in the manipulative spread of rumors, usually related to conspiracy theories. The third method was use of soft power.

Key words: information-psychological war, coronavirus, misinformation, propaganda, spreading rumors, pandemic.

S. S. Teslenko

orcid.org/0000-0002-2190-6173

Postgraduate Student at the Department of Politology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

POLITICAL PRACTICES OF TRANSFORMATION OF EAST AND SOUTHEAST ASIA COUNTRIES

Introduction. Current studies of political transitology describe different options for the transition to authoritarianism. Researchers of democratization, for example, warn us about the “third wave of authoritarianism”, which is characterized by the authoritarianism of practices that at the time of deployment have become more “objective and dynamic”, gradual and rather unconventional (Glasius, 2018, p. 518). In both authoritarian regimes and democracies, actors pursuing authoritarian intentions creatively use a variety of tools to weaken democracy while maintaining or creating nominally democratic institutions. On the surface, these events may give the impression of an expansion of democracy, but careful empirical research reveals that they serve “typically authoritarian purposes” (Svolik, 2012, p. 13). Meanwhile, some democratically elected leaders are also constantly innovating to reduce the scope for freedom of expression and accountability, but these practices are often subtle and out of sight, making it difficult to identify them with standard democracy rollback rates.

The phenomenon of modernization has long been studied in detail by various socio-humanitarian disciplines. The focus of attention of researchers is different models of modernization, including those that differ significantly from the model that can be conditionally considered classical, describing the way of development that societies and states of Western Europe and North America followed since the New Age and which, in general, continue to adhere to present time. In particular, a separate area of research has become the consideration of modernization models based not on a democratic political tradition, but on authoritarian principles – the so-called authoritarian modernization (Sztompka, 1992, p. 21–23).

The well-known American political scientist D. Bell and a number of other scholars who develop a model of “illiberal” democracy consider the Chinese model of democracy to be quite viable, when power, in accordance with the traditional principles of social structure, is delegated to those who have passed an authoritative national competition (Bell, 2006, p. 153–179).

The **main purpose** is to analyze the political practices of political transformation of East and Southeast Asia; to describe the factors that influenced the implementation of modernization projects in the countries of the region; to identify specific features of the political transformations of the states of the region associated with the formation of non-Western democracies on the basis of “authoritarianism of development”.

Research methods. The study used descriptive, systematic and comparative methods, which allowed to analyze the political practices of political transformation of East and Southeast Asia.

The descriptive method helped to carry out the general research of model of modernization in the specified region, having allocated characteristic features of the given practices.

The systematic method made it possible to analyze political modernization in the context of the non-Western political process.

Using a comparative method, the case studies of the implementation of modernization policy practices in the Asia-Pacific region were studied.

Results. The specificity of the non-Western political process is due to the uniqueness and identity of the Eastern (Asian), Latin American, African societies as parts of the non-Western world.

Non-Western states, which have not recently been seen as competitors of global leaders, seek to take a real part in international competition, indicating the ambitions of regional or global leadership.

Let us turn to the experience of political modernization of the East Asian states. East Asia is a large region located in the east of Eurasia. It includes countries such as China, Japan, Taiwan, North

and South Korea, Mongolia, as well as the countries of Southeast Asia (Thailand, Indonesia, Malaysia, Vietnam, Cambodia, Burma, Singapore, Philippines and Brunei).

The most important characteristic of a modernizing society is the constant search for forms and mechanisms to ensure its own security. And within the framework of the modern modernization paradigm, reflecting the processes of modern social change, security cannot be understood as the protection of currently existing structures and relations. Ensuring the safety of society, on the contrary, involves active stimulation and modernization of ineffective social institutional formations and interactions (Organski, 1965, p. 40-42).

Colonization had a great influence on the modernization processes in the countries of the East. Colonial synthesis appears as a close intertwining and interaction of the foreign policy activity of the capitalist West, which is the subject of synthesis, and the traditional feudal-tribal East, which has become the object of synthesis. The transformation of the states of the East was reduced, first of all, to the strengthening of the positions of the national state, which in the colonies was revived after decolonization, in dependent countries began to strengthen in the process of reforms and revolutionary transformations. The character of such a state remained authoritarian, but at the same time it was legitimate and looked democratic in the eyes of the population. Modernization has become an integral part of political practice, since it was aimed at ensuring independence and national security.

Carrying out the transformation of political and economic institutions, some countries of the East embarked on this path later than the West, but managed to offer their own path, not equivalent to Westernization, and preserve their cultural and civilizational identity.

The specificity of the socio-cultural matrix of the East was the type of society harmoniously built into nature. The development of Eastern civilizations until the middle of the 19th century took place in a closed ethno-cultural environment, and the processes of modernization were greatly influenced by factors of social development that had developed over millennia, which were different from European civilizations. Among them: collectivism as a functional and production value; the contemplative, passive nature of society; the predominance of collectivism and tribal power in political relations; the absence of the institution of private property as an independent factor of being; the relative stability of cultural archetypes that determine the inertia of culture; the dominance of reconstruction and recovery tactics; rejection of democratic forms of organizing the political process as a central element of the state system; a special type of management culture through a strictly hierarchical bureaucracy; extraordinary controls based on personal, emotionally coloured relationships.

Social capital has become a social support for the formation of the eastern model of modernization, since traditional societies are focused on diverse forms of collective activity, social cohesion within clan and clan structures. Such components of social capital as trust, civic identity, and tolerance perform important functions for the political system of legitimizing power structures, integrating and mobilizing Eastern society in the face of modernization challenges.

Oriental societies are characterized by socio-economic diversity, which is reflected in ethnic and confessional differentiation. All strata of society, despite the way of life and occupation, maintain close contacts and ties with the tribe, clan, community, confession, which cannot but give rise to ideological diversity and the associated polymorphism of the political process.

The main elements of political culture in the East are stereotypes, ideas of mass consciousness about the legitimacy of power, based on centuries-old traditions. Among them are the attitudes of the mass consciousness of the traditional society towards righteous rule; stereotypical image of an ideal leader based on political myths; the stereotype of perception of borrowings based on the principle of "stranger - ours", "we" and "they"; functionality of tribal, clan ties in modern conditions; the stereotypical reaction of individual and mass consciousness to the power of the state and the foundations of such legitimacy. The following postulate remains a political formula: the domination of the state is latent, providing a measure of solidarity.

Another specific feature of political modernization in the states of the East is its authoritarian character. However, political authoritarianism not only builds on traditional political culture, but also transforms it. As a rule, the strengthening of the role of the state in the process of modernization was accompanied by the establishment of authoritarian regimes - "development authoritarianisms" or "modernizing authoritarianisms". Such regimes ensured (both by economic and administrative

methods) a significant increase in the share of investment in GDP, including at the expense of the wealthy strata of society. They pursued a policy aimed at the technological modernization of the existing industry, and at the creation of fundamentally new economic sectors for the country, provided conditions for the preparation of an appropriate workforce, and created national systems of education and scientific research. At the same time, "development authoritarianisms" used and are using not only repression, implementing "coercion to progress", they also relied on public consensus and solidarity in addressing issues of increasing material well-being and expanding opportunities for vertical social mobility (Glasius, 2018, p. 520–525).

Modernizing authoritarianism contributed to the formation of a power pyramid with a national leader at the head, who personifies the political regime and is the guarantor of the ongoing transformations. This political regime does not erect insurmountable obstacles on the way to democracy, it promotes the growth of the middle class, creates the preconditions for political liberalization and gradually erodes the foundations of its own existence (Lührmann, Lindberg, 2019). The tough nature of government, combined with certain traditions of an uncritical perception of power, gave a stunning economic effect, led to the revitalization of the population and an increase in the legitimacy of the regime in many states of the region.

The democratic model, in which the primary formations of society will be independent in decision-making, develop local self-government and delegate powers, has not become widespread in the East. However, the general trend in the political development of the region is the formation of models of non-Western democracy. The researcher believes that in non-Western democracies there is a different relationship between democracy and constitutional liberalism than in liberal ones, at the same time, they are more democratic (and more competitive) than illiberal or participatory democracies. An analysis of the socio-cultural characteristics of the countries of the non-Western political process and different ways of their transformation in the presence of general patterns allows us to reveal the presence of different types, models of democracies (not only European and American types), including the Eastern type (Japanese, Singaporean, Indian, South Korean, Malaysian, Taiwanese, Israeli, Turkish, etc.) (Morgenbesser, 2020, p. 32).

Comparative studies allow us to talk about the specifics of political modernization in the states of East, Central Asia and the Middle East, which is based on common civilizational principles for these regions of the East (the so-called civilization model) and on national or country models characteristic of one or more states characterized by specific signs.

Some of the eastern countries have managed to prove their worth in carrying out modernization as a national project to meet the challenges of the time and the outside world. First of all, this applies to the countries of East Asia, which have a vivid cultural identity, their own traditions of statehood and a long history.

At present, researchers identify four "echelons of development" or four waves of development in the region. It was headed by Japan with its successful modernization. This was followed by the rapid rise of newly industrialized countries (Hong Kong, Singapore, the Republic of Korea and Taiwan) on the basis of an effective industrial strategy, namely, the creation of an export-oriented model of economic development with the help of foreign capital and technology. Further, a group of Southeast Asian countries (Indonesia, Malaysia, Thailand, Philippines) joined the development process. China, as well as the countries of Indochina, are considered as the fourth wave, which is already accumulating capital investments from all of the above countries.

No matter how great the contrast between "traditional" and "modern" in East Asian societies, successful modernization here was based on elements of traditional regulation that correspond to its direction. The sustainable functioning of the elements of modernity to a large extent depends on the availability of appropriate traditional prerequisites, on their use and inclusion in the modern system of societies in the region. In the process of modernization of the states of the region, a synthesis of the traditional national and modern Western was carried out. This is not only Confucian work ethic and management, but also the highest rates of saving and accumulation in the world, and the closely related growth rates (both "Confucian capitalism" in Japan, Korea and Taiwan, and "Confucian socialism" in China, where traditional values are gradually restoring lost positions, and Confucianism itself is turning from an "insignificant" addition to formational affiliation more and more distinctly into an integral characteristic of the civilizational core).

It was these non-Western polities that managed to catch up with the West. The success of modernization projects in the South-East states is due to the fact that the innovation component has become a priority for the state and is carried out in a highly competitive environment (for example, this applies to South Korea and Singapore). According to a number of experts, in the XXI century Southeast Asia will gradually become the main trendsetter of political and socio-economic fashion. And now, fierce competitive wars are being waged in this region. And in these conditions, only an innovative leap will allow one to assert itself, and even more so to gain the upper hand over opponents. This was fully demonstrated by Singapore, where the forced modernization made it possible to dramatically raise the country's status and provide it with significant positions in the economic and political spheres. In South Korea, the factor of regional competition is complemented by the problem of political competition. Since 1953, the ROK has been in a state of "cold war" with the DPRK, and in order to mobilize support from the population, its leadership needs to regularly demonstrate achievements and ensure a permanent increase in the living standards of its citizens (Yang, 1994).

The common civilizational "credo" determining the internal political course of socio-economic and political transformations in the states of East Asia was the creation of competitive socio-economic advantages and an increase in the level of well-being for the population, ensuring the survival and progress of the nation. For example, the Malaysian political leader Mahathir saw not the transit of democratic institutions as the primary task of modernization, but a change in the socio-cultural values and attitudes of the Malays through the radical re-education of the Malay community in order to preserve national values and behavioural stereotypes that contribute to the ongoing transformations.

The modernization process in East Asia was faster than, for example, in Europe. It can be characterized as "compressed" or "condensed" because it took place in a relatively short period of time and mainly in urbanized centres. The results of such modernization are "compressed" or "complex", which Ernest Blok called "simultaneity (synchronicity) of non-simultaneity". When external challenges and exogenous factors were included in the development process in the East Asian region, it began to occur rather quickly while maintaining self-identification. The fast time frame for the implementation of modernization projects leads to the transformation of institutions and social relations in a new social configuration, squeezes modernity, therefore, "non-system" actors appear both within the state and in the international arena (Martinelli, 2005, p. 44–46). At the same time, the development of all these countries does not aim at a radical change in socio-cultural foundations, as Japan did in its time.

In this regard, it is worth taking into account the importance of the cultural traditions of the peoples of the region for accelerated modernization. In particular, a great role was played by the tradition of seeking harmony in diversity, the desire to reconcile opposites, maintaining continuity in the course of changes – a tradition associated with the teachings of Confucianism, Buddhism and Taoism. There is no doubt that the habit of hard work, a kind of social paternalism, respect for the authority of elders and the state, as well as adherence to community principles, contributed to a successful development policy.

The political features of the East Asian model are in the following trends:

1. The special role of governments in planning modernization strategies based on the theory of economic growth, which provides for a high level of savings and savings and investment.
2. The leading position in the implementation of transformations was assigned to the state bodies conducting the "miracle" – ministries and departments (Japan), agencies (China), planning and development councils (Korea), engaged in careful planning, strategies for growing individual enterprises, strategic areas and national leaders.
3. Competent bureaucracy with minimal corruption.
4. Authoritarian transformation methods. If in the 1990's it was believed that advanced states can be with a liberal political regime, then in the early 2000's such a dogma was called into question. A number of authoritarian and even semi-totalitarian regimes have made technological and scientific breakthroughs, creating real competition for Western democracies. This applies to the People's Republic of China, South Korea, and Singapore (Waldner, Lust, 2018, p. 95).

The specificity of the political practices of the region lies in the fact that there is the least polarization of government models, which contributes to the formation of a compromise between various political forces regarding the general vector of political and economic modernization of the region. Modernization is not perceived as Westernization, i.e. the inevitability of the movement of state formations towards the Western model of development, but as a special way of development, during which the synthesis of Western political experience (democracy), the norms of constitutional liberalism and autochthonous political culture in all its specific confessional, country, regional originality is carried out. Examples include the Westminster model of government and the caste system in India; Buddhist statehood and democracy in Sri Lanka; the dominant role of the Liberal Democratic Party in Japan (until recently); confessional pluralism with the soft domination of Islam in Indonesia; the presence of a dominant charismatic political leader (minister-mentor) in Singapore; Chineseized Marxism, internal party democracy, direct elections at the grassroots administrative level, emphasis on the rule of law and Confucian ethics in China.

Conclusions. In accordance with the purpose, the study performed the following tasks:

1. The analysis of political practices of political transformation of the countries of East and South-East Asia is carried out. The region is specific in terms of a special, non-Western approach to modernization, which has resulted in intensive and effective reforms of a political and economic nature.

2. Describes the factors that influenced the successful implementation of modernization projects in the region. So, in particular, among them: the accelerated nature of transformations, social consensus and solidarity.

3. The special features of the East Asian model of modernization are revealed:

- the special role of governments in planning modernization strategies;
- competent bureaucracy with a minimum degree of corruption;
- authoritarian methods of transformation.

The political practices of the East Asian states indicate the prevalence of a greater number of non-Western democracies in the region, those countries that have managed to synthesize democratic principles and constitutional liberalism with the peculiarities of their political culture, including the specifics of the confessional organization of society and, in some countries, the state. They set the general vector of regional development. Regimes with a different vector of political development – rigidly authoritarian or military rule – are in the minority.

It is among the East Asian countries that there are those that show the most impressive regional (and world) economic growth (Japan, South Korea, Taiwan, Singapore), and this growth is carried out not on the basis of a mobilization model of violent development, but on the basis of modernization as a special, synthetic paths, not Western and not mobilization type. These countries were able to overcome the external challenges of the West and caught up with the Western polities in virtually all parameters, regardless of their geographic or demographic size, resource availability, etc., while changing the economic and political map of the world.

References

- Bell D.A. (2006) *Beyond Liberal Democracy. Political Thinking for an East Asian Context*. Princeton: Princeton University Press. P. 153–179.
- Bunce, Valerie J., and Sharon L. Wolchik. (2010) Defeating Dictators: Electoral Change and Stability in Competitive Authoritarian Regimes. *World Politics*. 62: 43–86.
- Glasius, Marlies. (2018) What Authoritarianism is ... and is not: A Practice Perspective. *International Affairs*. 94: 515–533.
- He, Baogang, and Hendrik Wagenaar. (2018) Authoritarian Deliberation Revisited. *Japanese Journal of Political Science*. 19: 622–629.
- Lührmann, Anna, and Staffan I. Lindberg. (2019) A Third Wave of Autocratization is Here: What is New About It? *Democratization*. 26: 1095–1113.
- Martinelli A. (2005) *Global Modernization*. London: Sage Publications. P. 44–46.
- Morgenbesser, Lee. (2020) *The Rise of Sophisticated Authoritarianism in Southeast Asia*. New York: Cambridge University Press.
- Organski A.F.K. (1956) *The Stages of Political Development*. New York: Free Press. P. 35–67.
- Svolik, Milan W. (2012) *The Politics of Authoritarian Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sztompka P. (1992) Dilemmas of the Great Transition / Harvard Centre for European Studies Working Paper. No 19. Cambridge, Mass. P. 21–23.
- Waldner, David, and Ellen Lust. (2018) Unwelcome Change: Coming to Terms with Democratic Backsliding. *Annual Review of Political Science*. 21: 93–113.
- Waldner, David, and Ellen Lust. (2018) Unwelcome Change: Coming to Terms with Democratic Backsliding. *Annual Review of Political Science*. 21: 93–113.
- Yang L. (1994) Cross-Talk and Culture in Sino-American Communication. Cambridge: Cambridge University Press.

Summary

Teslenko S. S. Political practices of transformation of East and Southeast Asia countries. – Article.

The article considers models of political transformation in East Asian countries.

The analysis of political practices of transformation of the countries of East and South-East Asia is carried out in the study. The research contains the factors that influenced the successful implementation of modernization projects in the states of the region. The specific features of the political transformations of the states of the region associated with the formation of non-Western democracies on the basis of “development authoritarianisms” are revealed.

Carrying out large-scale transformations is connected with the need to establish sovereignty in the postcolonial period and ensure national security in the current geopolitical conditions. The success of the East Asian model of transformation is also associated with the preservation of elements of traditional regulation, a unique synthesis of traditions and innovations based on a special, synthetic way, non-Western and non-mobilization type.

Governments and national leaders play a special role in the political practices of non-Western modernization, ensuring the planning of modernization strategies. A separate role in the transformation belongs to the competent bureaucracy with a minimum degree of corruption. And the transformations were carried out by authoritarian methods.

Non-Western modernization is of interest both from a theoretical and empirical point of view, especially given the effect of the non-Western approach to transformation, embodied in the so-called Asian economic miracle and contributing to national consolidation in Southeast and East Asia.

For developing countries, it is important to choose the ways of their socio-political and economic development, especially in the context of globalization. The study of the experience of the countries of Southeast and East Asia allows us to identify the main directions of their development that have transformed societies, and to determine an acceptable development strategy for the state.

Back in the 1990s, concepts were put forward according to which the 21st century would be the era of domination of the Asia-Pacific civilization, which replaces the Euro-Atlantic one. The modernization of the countries of Southeast Asia is becoming a factor in reformatting the established world order, creating a new balance of power in the international arena and new centres of influence in political and economic relations.

Key words: political transformation, Southeast Asia, political process, non-Western democracies, authoritarianism, political culture.

Анотація

Тесленко С. С. Політичні практики трансформації країн Східної та Південно-Східної Азії. – Стаття.

У статті розглядаються моделі політичної трансформації в східноазійських державах.

Здійснено аналіз політичних практик трансформації країн Східної та Південно-Східної Азії; досліджено чинники, що вплинули на успішну реалізацію модернізаційних проєктів у державах регіону; виявлено специфічні риси політичних трансформацій держав регіону, пов'язані з формуванням незахідних демократій на основі «авторитаризмів розвитку».

Проведення широкомасштабних перетворень пов'язане з необхідністю утвердження суверенітету в постколоніальний період і забезпечення національної безпеки у сучасних геополітичних умовах. Успіх східноазійської моделі трансформації зв'язується також зі збереженням елементів традиційної регуляції, унікальним синтезом традицій і новацій на основі особливого, синтетичного шляху, незахідного і немобілізаційного типу.

В політичних практиках незахідної модернізації особливу роль відіграють уряди і національні лідери, що забезпечують планування стратегії модернізації. Окрема роль у перетвореннях належить компетентній бюрократії з мінімальним ступенем корупції. А перетворення здійснені авторитарними методами.

Незахідна модернізація становить інтерес як з теоретичної, так і з емпіричної точок зору, особливо з огляду на ефект від незахідного підходу до трансформації, що втілюється у так званому азійському економічному диві та сприяв національній консолідації у країнах Південно-Східної та Східної Азії.

Для країн, що розвиваються, важливим є вибір шляхів їх соціально-політичного і економічного розвитку, особливо в умовах світової глобалізації. Вивчення досвіду країн Південно-Східної та Східної Азії дозволяє виявити основні напрями їх розвитку, що трансформували суспільства, і визначити прийнятну для держави стратегію розвитку.

Ще у 1990-х роках були висунуті концепції, згідно з якими XXI століття стане епохою домінування Азійсько-тихоокеанської цивілізації, яка йде на зміну Євроатлантичній. Модернізація країн Південно-Східної Азії стає фактором переформатування усталеного світоустрою, створюючи новий баланс сил на міжнародній арені і нові центри впливу в політичному та економічному відношеннях.

Ключові слова: політична трансформація, Південно-Східна Азія, політичний процес, незахідні демократії, авторитаризм, політична культура.

N. N. Yagublu

orcid.org/0000-0002-0382-6495

Doctoral Student at the Department of International Relations

Baku State University

IS LIBERTARIANISM THE NEW FUTURE? ANALYZING IDEOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL ROOTS OF THE LIBERTARIAN THOUGHT IN THE UNITED STATES

Introduction. In modern history the U.S. has been one of the prominent places where new ideologies and approaches emerged or already established thoughts evolved to different deviations of themselves.

American uniqueness manifests itself in many diverse forms; surely one of them is being imitated and desired even though pursuing a widely criticized foreign policy and having a track record of controversial military interventions. Many elements of the U.S. actions are condemned and even globally despised, but attraction for the country never ceases. Given the undeniable fact of American influence, it is self-evident that what happens in the U.S. impacts the other regions of the globe. Newly occurring and practiced trends in lifestyle, technology, music, fashion and many more in the country significantly affects the world, if not determine them. The new movements and tendencies in politics are no exception.

Recently, with the rise of populism and anti-establishment rhetoric in the U.S., many of the historically accepted and observed notions in the country's politics were heavily questioned and challenged by the masses of people. As the resentment grew, various alternative ideas were offered and promoted as solutions. Progressivism, economic nationalism, patriotism, different kinds of leftist and socialist approaches, new versions of identity politics and many others became prevalent in different sections of the society. And one of them surely was libertarianism.

Libertarianism as a political ideology glorifies the notions of freedom, liberty and individualism. For them, the most important value is being absolutely free to do what you want and how you want. With freedom they mean getting rid of any kind of coercion, especially the one imposed externally. In broader political-institutional perspective the main source of this external coercion is government, therefore libertarians loathe the concept of government (Brennan, 2012, pp.1-2). For them, government is the big evil, so all the aspirations to limit its role is beneficial and auspicious.

But generally, libertarians vary in their level of tolerance to the size of government they would like to see; for example, there are ones who see anarcho-capitalism as the only best option, and there are ones who deem it necessary to have at least some form of higher legal institutions that oversee the activities going on in the country.

Actually, this kind of negative and distrustful attitude toward government is quite widespread among the population in the United States. From the times of colonization and the American War of Independence till many different developments and injustices, the laws and overall mindset of the people formed in a way that made them always question the government's decisions. The American mentality of being skeptical of the government actually was the basis of many different controversial laws. For instance, the Second Amendment of the Constitution – the right to bear arms was authorized to prevent any possible tyranny of the government (Kopel, 2016). Libertarians do not think that democracy is a magic tool that precludes any type of possible bad outcomes. Indeed the pages of history are full of moments where democracies have turned into monstrous regimes; Nazi Germany being the most prominent example of that.

Democracy doesn't guarantee that the best option for each single individual will be provided, although it may create such illusion in people's minds. Many horrific periods in the country's past happened under such system; racial segregation was implemented under democracy, slavery was permitted during the time where there was free elections and freedom of speech. So, democracy is not the sole pathway to absolute happiness and prosperity; abolishing or limiting the role of big ruling authority such as government who makes decisions for the masses of people is.

Libertarianism and classical liberalism can be used interchangeably as the main tenets of both ideologies almost look identical. If to look at historical perspective, after the advent of new trends and waves in liberalism such as social liberalism (which puts great emphasis on equality and needs of the dispossessed), the people whose only concern was about individual liberties and freedoms wanted to distinguish themselves and stick to the very old cores of the ideology (Smith, 2013, pp. 7–8). So, in 19th century classical liberalism diverged itself and started to advocate for specific policy positions such as minimal state, laissez-faire economic system and strong private property rights. The role of the Industrial Revolution in the formation and enhancement of this movement was also important (Encyclopedia, 2020).

Why minimal state?

Surely, the main tendency that unites all libertarians is their vehement distrust in the government. Government is bad because it is totally unreasonable to think that some small group of elected officials will make decisions that suit to the needs of every single individual in the country. One centralized authority cannot and should not take action on their own and decide for the masses of people. If they do, they will act out of inadequate knowledge. Libertarians think that human beings are just too ignorant to know what each individual wants and lacks. Indeed, persons alone will make their own choices out of their own self-interests and everything will play out well this way (Van Dyke, 1995, p. 105). It is the most useful way for society to develop and flourish.

There is always corruption to some degree and if all the power is accumulated on one hand, this authority will be problematic. But if the authority is dispersed and diversified then it will be overall more positive. As there is free market and independent choice, people will naturally avoid or boycott the one who breaches the law, and reward the ones who comply with the code of conduct. This approach alone will ignite the initiative in people to act more responsibly. Related to that, libertarians are also supportive of definite term limits for people holding office (Van Dyke, 1995, p. 111).

Negative freedom vs. positive freedom

It must be noted that adherents of libertarianism mainly care about *negative freedom* rather than *positive freedom*. Negative freedom simply means freedom from any kind of external constraint. For example, if government restricts people's freedom of movement and forbids them from travelling from one city to another within the same country, then it is a clear violation of negative liberty. Nevertheless, if some people lack financial resources to travel but official laws do not bar them from doing that, then it is related to positive liberty. Roughly, positive liberty can be characterized as having capacity to act upon one's free will (Ashford and Davies, 2011, pp.97–100). But libertarians do not really care about it that much; for them absence of external obstacles and barriers are the most important thing. Libertarians really embrace John Locke's concept of everyone having right to "Life, Liberty and Property" and they consider it inalienable. If someone is poor, it is their own problem. They must take personal responsibility and work hard to fulfill their potential. No one owes anybody anything.

Other main characteristics of the libertarian thought

Libertarians favor laissez-faire economic system. They are against any kind of government interference to free markets assuming all artificial action from outside will eventually yield negative consequences, contrary to how it was intended. So, decreasing regulations, taxes and subsidies are welcomed. Classical liberals emphasize the importance of personal responsibility and dislike collectivism and social justice. Artificially trying to provide social justice is unjust. It is totally fair to suffer losses if you make bad choices, and it is totally appropriate to achieve big gains if you make good, smart life choices. They see the rules of economic system as in a sports game. For example in basketball, one is victorious if he wins. Anyone who intends to bring social justice through interfering the game in favor of the losing side will violate the rules. Rewarding those who lose and punishing those who really put in effort to win will be discouraging, frustrating and counter-productive in long run. Loser should lose in order to learn from his mistakes, train and develop himself to succeed in next games. Trying to change the situation in favor of the defeated will deteriorate the whole natural process. People won't be motivated to achieve and accomplish if they are not awarded or if their victory is forcibly taken away from them. It is disheartening.

If there is wealth disparity, it means there is successful entrepreneurship. And entrepreneurship occupies very important place in libertarian ideology. They are the ones who stand up against the tyranny of the government. If private businesses and corporations get strengthened then the centralized authority will not be able to draft constraining and coercive policies, but it will need to make concessions. Entrepreneurs create jobs and open work places. Without them the economy wouldn't flourish and the overall well-being of the country would be greatly diminished.

Libertarians ignore the questions about equality of opportunity. They even think that there should be no punitive measures by the government against the racial discrimination when it comes to hiring, renting, signing deals etc. Racial, ethnic, gender or religious discrimination are choices independently made by individuals (Van Dyke, 1995, p.116). If the justice is concerned, markets will eventually make bad people good. In a free economy, the success of profit-oriented actors is determined by demand-supply relationship. If a person continuously exhibits wrong and unacceptable behavior, then the public will punish him through refusing to purchase his goods or protesting.

Libertarianism in its very core centered on individualism. It decries the idea of social responsibility. In economy free agents make decisions based on their own self-interests. Therefore, freedom of contract is essential; employers should be able to easily hire and sack if it will enhance their profits. And minimum wage laws shouldn't be imposed, as forcing businesses to comply with it is pure violation of their freedom. They can pay whomever, how much they consider necessary. Enforcing high and costly minimum wage requirements can be very detrimental; if the company is obliged to pay its employees more than the supposed amount, then it may no longer be able to sustain paying for the existing workforce. And as the company may no longer be able to afford, then it must fire some number of its workers. So, unemployment will rise, workload of the employed will increase. Besides, minimum wage demands are untenable and unfair, as there is myriad of jobs and positions where the authentic labor cost is much less. Under this condition, for multitude of posts that do not require sophisticated skillset, the company will have to pay more than it should. Moreover, there are many young people whose only concern is getting some experience for their own careers. They will also be negatively affected, as it will be much harder to be recruited due to such provisions.

Libertarians are critical of the inclusion and diversity programs, emphasizing the importance of merit-based system. The only path forward is employing those who are the best equipped. It will encourage others to work hard, better themselves and expand their skillset. Thus, if any racial, ethnic group or gender is underrepresented in some workplace it ought not to be interpreted as there is bias against them; it means currently the existing workforce are comprised of the ones who truly deserve to be there, regardless of their identities.

Self-reliance, egoism and personal responsibility are the several main fundamentals of the libertarian thought. And some libertarians are more anarchist than others. For example, there are some who oppose licensing of persons for various professions. For them licensing individuals to be doctors, or to sell food products and open restaurants is redundant. Even during the 2016 presidential debates in the Libertarian Party, several candidates belittled the idea of granting authorizing documents for people who want to drive. Candidate Darryl Perry compared it to using toast machine when he was asked if someone should have government-issued license to drive a car. "What is next? Requiring a license to make toast in your own toaster?!" he responded (User Clip, 2018).

Although there are libertarians who truly hate the notion of government, many of them agree on the point that there should be some type of higher institutions who oversee the interactions and operations going on within the state. Because of that many of them support the idea of at least having the judiciary, police and military. Besides, even though there are ones who utterly claim that the very essence of the concept of taxation is theft, they concede the inevitability of collecting taxes at certain – preferably lower – rate in order to fund such supervisory entities.

Moreover, classical liberals prefer flat tax over progressive income tax considering latter discouraging. Progressive income tax punishes winners, deprives them of their will and motivation to engage in business activities. If entrepreneurs have more freedom and wealth, they will open new workplaces and hire more people in even bigger numbers.

The support for the role of moral norms in a society varies among libertarians. Many of them accept the importance of social units such as family, church and charity but only if they are voluntary.

For example, American author and political analyst Lew Rockwell says that freedom from government doesn't mean freedom from ethical and social norms. "Authority will always be necessary in society," he argues (Rockwell, 1990, p.36).

Libertarians dislike the very idea of welfare state. It is an effort to promote "artificial justice" through redistributive taxing policies. In order to continuously provide social services (such as socialized healthcare, free education, daycare, unemployment benefits, free housing and accommodation etc.) government has to increase taxes to certain significant level. It is burdensome for all people and unfair. It will negatively impact entrepreneurship overall. If there are poor people in need, then private charities and organizations should take care of them.

Milton Friedman says that "nobody spends somebody else's money as carefully as he spends his own" (Boaz, 2002, p. 55). If something is free, people tend to lavishly use it. But if they pay from their own pockets, then they are more careful and controlled in their decisions. According to classical liberals, although the notion of welfare system may seem alluring, it damages the state and society in long run. For example, unemployment benefits kill the initiative to work and contribute. Free healthcare eventually lowers the quality of provided services; patients are put in long, endless queues, and drive for innovation and new scientific breakthroughs are crippled. Overall, in welfare states most people take advantage of the system, abuse it and cheat for their own interests.

Instead of welfare system, some classical liberals such as M. Friedman suggests implementation of a negative income tax. In such structure, certain income level is set and people in the lower margin of it would receive supplementary payments. Therefore, taxes would be levied on only those who earn more than the set amount (Rogers, 1988, p. 90).

There are many libertarians who want to abolish the Department of Education. They think the government shouldn't administer education; private, profit-oriented entities should be able to act freely (Libertarian Party on Education, 2018). As in medical services, lack of profit-oriented actors, and therefore competition in education system will entail lower quality of supply. At the very minimum, government may inspect to some degree the activities of these private actors, but execution shouldn't be on its own hands. However, support for even this level of supervision is still controversial among libertarians.

Criticism

When expressing their disdain for the existence of the government, libertarians tend to downplay or neglect many different variables and factors influencing the general well-being of a society. Surely, desire to limit the role of government to allow the individual liberties to flourish is understandable and in principle justifiable. However, it is not as simple as it sounds. In societies, where the human capital index and literacy rates are low, absolute freedom may lead to unintended consequences, similar to what Thomas Hobbes described in his "state of nature" notion. In this concept, one postulates from a hypothetical scenario how the life conditions would be in the absence of a civil society and one common ruling authority. In this anarchic situation everyone could do whatever they want without the fear of getting punished. Without any punitive measures in place, there would be "continual fear and danger of violent death" and life of a man would be "solitary, poor, nasty, brutish, and short" he says. Thereby, he alluded the idea that "no one has liberty, because everyone has it". Thomas Hobbes then proposes a solution which became known as "social contract theory". According to this notion, people should cede some of their rights and freedoms to common authority in exchange for their safety, justice, protection of their rights, and for the general stability of the society (Lloyd and Sreedhar, 2019). So, if this side of the issue is taken into account and analyzed, having a ruling authority like government is not inherently a bad thing, but the solution to avoid further harm and catastrophe.

As it is seen from the above-mentioned analogy, one can conclude that libertarianism lacks the trait of universality. Applying this model can result in a disaster in various regions of the world. Especially, in undeveloped countries where societies lack "democracy habits". For example, in Iraq aspirations to build a democracy created massive turmoil where the opportunistic, radical religious groups got strengthened and committed heinous, vicious acts. In Libya, after the fall of Dictator Gaddafi bloody, civil war ensued. Desires to build a secular country ignited violent groups to fight each other endlessly, and tens of thousands of people suffered. After the fall of central government,

these countries couldn't recover, and violence and bloodshed haven't ceased. These facts again illustrate the applicability of the main libertarian value is not globally plausible yet.

Libertarians' outright aversion to the idea of welfare state, together with their negligence and hesitation to the notions of equal opportunity and social justice are also contentious. Surely, hard work, self-reliance and discipline are great virtues and can significantly facilitate one's life for the better. But life is so complex and nuanced that offering just these values to myriad of different issues would be just over-simplification and superficial. Overall poverty, systemic societal discrimination, persons with bad upbringing, genetic disorders, illnesses and many other challenges in this nature cannot be solved merely by "working hard". It could be a very effective life philosophy to live by, but solely relying on this assumption when it comes to drafting government policies for millions of people from diverse backgrounds would be ostensible and inadequate. Besides, the life is full of unexpected situations and developments where one's well-being can be substantially imperiled by the sudden outbreak of multitude of hardships. Hardships that may lead to financial bankruptcy and severe impairment of one's daily functioning, such as costly treatment of a serious disease. So, having some type of social safety net indeed seems sensible.

To really get the grasp of the significance of the issue of social justice, the great thought experiment by John Rawls called 'original position' can be utilized. Original position is a hypothetical scenario where the individuals behind the 'veil of ignorance' decide what kind of society they would like to establish before they were born. In this imagined scenario, an individual lacks prior knowledge on which race, gender and ethnicity they will belong to, and which social and economic status they will have. As this theory suggests, because the person will decide from the position of insufficient knowledge about himself, he will not take into account his currently held personal interests. It will force him to be fairer and have empathy, since potentially he could also suffer at the end (Rawls, 1999, pp. 10-12).

As libertarians oppose social safety programs, how the fate of the people with unfavorable conditions would be still remains uncertain. Libertarians contend private charities can cope with the issue, but it is highly unrealistic. And their claim that in welfare states many people exploit the system cannot be a rationalization to reject it, as in the current system many individuals also take advantage of the order. For example, the people who were born in rich families did nothing to acquire massive amounts of wealth; they just got lucky. They didn't work hard or took personal responsibility to succeed in life, yet they are far ahead of many others.

Classical liberals favor free market economy with less or no government intervention. They mostly ground their argument on Adam Smith's famous concept 'invisible hand'. According to this notion, society is better off when everybody works for their own self-interest. As counter-intuitive as it sounds, the theory argues that aspirations of individual actors to maximize their own profits create unintended social benefits (Heath, 2017). One of the great thought leaders of the libertarian economy, Milton Friedman later denoted the same argument by saying it is the "greed" that drives competition, innovation and prosperity (Safvio, 2007).

Surely, there is some truth to certain extent in this idea, and starting from the second half of XX century world economy greatly benefitted from it. However, the economic crises in recent decades made people re-consider some Keynesian principles, such as encouraging government interference during the times of recession.

There were many instances where the greed led to unwanted negative outcomes, and markets couldn't balance themselves. The Great Recession of late 2000s which began by the Financial Crisis in 2007 is the most prominent example of this. Continuous tax cuts and deregulation (including the repeal of the Glass-Steagall Act) together with natural economic factors such as changes in oil prices produced the biggest economic shock after the 1930s' economic collapse.

Some part of the problem with the libertarian thinking of the economy is that they ignore *behavioral economics*. In traditional economics, it is assumed that people are rational, and they make rational decisions. But in reality, people do not always make choices that continuously maximize their own well-being and happiness. Humans tend to have biases, blind spots and they can be misguided or enticed by various factors. As an example, according to several theories of classical economics, when entrepreneurs and high-income earners get tax breaks and make more money, they open new work

places, invest more in economy and spend more. Therefore, rate of unemployment decreases and money circulation accelerates. However, for behavioral economics it is not always the case – because often when people acquire more, they want to save more. They may keep their capital in banks, transfer their wealth to offshore accounts or move their businesses to other countries where the cost of production is lower. So, it illustrates that the traditional approach is not always the most sensible way; what is thought to be hypothetically true in theory often is contradicted by the reality.

Libertarians are opposed to public ownership of parks, public housing, and trade laws including tariffs and import quotas. They are critical of government subsidies and support for agriculture as well, regarding market forces should determine the dynamics there. However, such approach could be particularly very harmful because when it comes to public safety and preservation of nature, personal interests and greed can get in the way of improving the welfare of the community. Private entities in order to increase their profit may undermine the basic environmental principles, pollute and damage the landscape. All living organisms might be negatively affected because of the reckless or purposefully harmful ways of conduct. Issues with clean air and water might occur, plant and animal lives could be jeopardized, and overall hygiene can be deteriorated. So, there is wisdom for calling a higher authoritative body to regulate the affairs in this sphere.

When it comes to agriculture and farming, there are several important points to consider. Nearly all countries in the world pay special importance to this area. And it is not in vain, but well-founded. Agriculture is the backbone of an economy; without a properly planned agricultural policy, country may struggle in future. It plays a pivotal role because in the simplest terms – people would be starving without food. If new trade barriers, sanctions and other restrictions related to food products are put on a country from outside, it may get hurt. So every state tries to self-sustain itself and diminish the level of its possible vulnerability. It is the main reason why countries vigorously pay attention to this sector. Therefore, here letting market forces and private interest to dictate would be precarious and risky. Furthermore, eliminating government control in terms of regulations and inspections would be detrimental and even suicidal, as profit-oriented actors might easily opt to use unhealthy chemicals and substances in their food products for lower input cost and bigger revenue.

While libertarians say “markets will stabilize themselves through interactions between demand and supply”, they don’t talk about the cost and ramifications that will occur during these self-regulating processes. For example, according to the libertarian approach if the university tuition fees are so high that many people can’t study there, then naturally universities will have to adjust and charge less to not lose profit. Therefore, after some time as the amount of payments will get lower, more people will be able to get enrolled. So, market forces will balance themselves and the issue will be solved. This approach on superficial layer seems quite logical and convincing. But there are some nuances; such as the duration of this back and forth not being instantaneous. It takes time to make such considerations, sometimes even long years. And as a result, mass numbers of people in this time lapse will suffer and be negatively impacted. Moreover, if the amount of the tuition fees is reduced, still there will be people who won’t afford.

Libertarians claim because capitalism is comprised of voluntary transactions, any type of exploitation is unlikely. It is one of their biggest talking points when it comes to defending their opposition to minimum wage laws and freedom of contract for employers. But they overlook the plausibility of a situation where one may enter into a contract out of desperation. There are always people who severely lack financial resources for various reasons. Reasons such as being heavily in debt, striving to provide food for family and to pay for an expensive treatment or surgery, etc. There is a big quantity of people who live paycheck to paycheck, who might starve and become homeless without stable monthly salaries. In this case, the fact that transactions are voluntary doesn’t mean exploitation is impossible. There could be an indirect coercion, willfully accepted exploitation.

Libertarians are quick to point to several developed countries such as Sweden or booming economies like Singapore which do not have any minimum wage requirements to prove such wage demands are unnecessary and even harmful. It is true that the mentioned countries, especially Sweden which is a social democracy with generous welfare programs, do not have such laws. However, libertarians do not depict a clearer and broader picture by failing to bring up further details on this issue. For example, although Sweden has no binding minimum wage laws, they have strong

labor unions and workers' rights organizations with large influence on decision-making (The EU and the Swedish collective agreement model, 2015). But libertarians abhor trade unions; consider them threats because they sponsor strikes, and force companies to pay higher amounts of money. According to the libertarian thought, higher payments must be justified by market forces; any kind of artificial enforcement is unacceptable.

Libertarian idea of boycotting those who breach the law also has its limitations. There are just infinite number of private businesses and companies in the world that it would be surreal to think ordinary people can hinder all their harmful activities through merely expressing their discontent. The proponents of this idea must be perfectly honest to accept the improbability of such approach. Firstly, people naturally lack time, energy and resources to protest and boycott all the private entities continuously. And even though some public protests may halt some companies from committing unlawful and damaging activities, many of them will get away with what they do. Thus, incrementally the society and ecosystem may get harmed. From this perspective, the importance of regulations and existence of a higher committee which oversees the activities of private businesses seem significant.

Secondly, customers' disapproval of the code of conduct, safety principles and environmental policies of a company does not automatically warrant they will be refusing to purchase its products and services. As an example, there were well-founded reports that certain popular international corporations – Nike (Bain, 2017) and H&M (Butler, 2016) were abusing laws, engaging in multiple wrongdoings such as employing under-age persons and not following safety principles in several undeveloped countries. However, their financial profit didn't get reduced as a result of public criticism of the issue. Because the truth is, if people like certain product or brand, and if this thing has a reputation for having high quality and being mainstream, consumers are likely to be consciously or unconsciously ignoring the disturbing information about it.

There are globally many logically faulty, irrational behaviors which can only be explained with being likable and having soft power. For example, overwhelming majority of Muslims and people living in the regions of Middle East and Africa highly disapprove of the Western foreign policy on their regions. They all criticize the West for its military interventions, "bad morals", "promiscuity" and "profanity". Yet according to statistics and many official data Muslims flee in great numbers to these regions they regard as abominable (Muslim Population Growth in Europe, 2017). It is because the West has soft power as Joseph Nye called it – the ability to propel others to your side without the use of direct force. This analogy once again proves that when something is in good quality and attractive, the morals often become of secondary importance.

Another reason why solely relying on boycotting would be ineffective is the possibility of being dependent of the products of firms who violate the laws. For example, many oil companies pollute the environment, yet people need fuel for their automatic vehicles to go to their daily lives. Many businesses require oil for manufacturing their own goods. It is used in the production process of variety of items and products; from clothes to cell phones, from cars to computers and other technological equipment. Considering all these factors, rejecting the oil use would impair the daily life and pose a great threat to economy. Hence logically not many people would be keen to do that. Besides, the idea of boycotting a company may entail the possibility of shutting it down, and as a result, workers may lose their jobs. Moreover, because closing and opening new businesses require time, the ones who live paycheck to paycheck would suffer and unemployment would rise.

Besides, in the absence of institutions with higher authority that check profit-oriented organizations, corrupt data regarding their work activities may be presented to the public. Wealthy companies may pay certain individuals to conduct forged research on the impact of their activities or pay mass media outlets to be silence on the issue.

The other case why this libertarian idea of boycotting may fall short is – there exist many things that once the damage is done, there is no return. For example, inhaling some toxic air because some corporation carelessly emitted into the atmosphere already harms the health. It is impossible to undo this. Different toxic chemicals when released into the air can cause serious health troubles, illnesses and even death. As the logic and rationality of this counter-argument overwhelm, many libertarians find themselves compelled to accept the seriousness of the unintended effects which occur as the by-product of certain actions to third parties – the notion which is also known as externalities.

It is wise to have more regulations in some industries and activities. Such as in making airplanes, helicopters and in the construction of buildings where people's lives would be at stake even if some minor error has been made. Even the slightest possibility of compromising safety standards in such areas for the sake of individual liberties sounds preposterous and frightening.

Conclusions. Reducing the role of government to let individual liberties flourish is a cogent idea and contains irrefutable political wisdom. The rationale behind this argument, combined with the empirical evidence from various different periods of the history makes it appear even more valid. Even in the 21st century, where statistically and empirically the amount of global conflicts is the fewest ever and the number of states and other actors who adhere to the values like democracy and liberalism are the most ever, it is not rare to see oppression and crime committed by governments. There are many authoritarian states who unfairly silence, jail and in some cases murder the opposition members, embezzle public money, strangle freedom of speech and religion, create artificial monopolies and oligarchy, and engage in other hideous and horrendous activities. And surely decreasing their role and authority would result in more freedom, less crimes and repression – overall increase in happiness.

However, getting rid of the external constraints or achieving negative freedom as mentioned earlier doesn't mean all the inequality and injustice are over, and the perfectly desirable outcome is achieved. Dismantling the big common authority, dispersing the power and giving it on the hands of individuals do not guarantee these individuals will always act fairly. Nor does it mean some innate injustices such as having physical disabilities, being born as orphan or homeless will be over. Since no one is able to choose which family they will be born into, which influences they will have, their early environment, their race, ethnicity, gender, sexual orientation and physical health, it is wise to address the challenges that may happen as a result of pure luck. And the main problem with the libertarian thinking occurs at this stage.

Although working hard, spending effort and taking action may make one's life better, it doesn't entirely translate to reality. According to many studies and research that were conducted in the U.S., people mostly stay in the same rung of income ladder as their parents. It means the economic circumstances of a family, roughly speaking, predetermine the economic prospects of their child in future. For example, according to one study by The Pew Charitable Trusts and the Russell Sage Foundation, the intergenerational income elasticity (IGE) is very high in a country like the U.S. where private market economy and capitalism dominate the economic discourse (Mitnik and Grusky, 2015). On the contrary, the countries like Denmark and Finland which have strong social safety programs, have low IGE – therefore they are more mobile (Intergenerational Income Mobility, n.d.).

The future doesn't promise any improvement in IGE for the U.S. either. With the advent of artificial intelligence and increased automation many jobs already declined, and this trend will continue in upcoming decades. There are many analysts who forecast shortage of employment opportunities despite big demand by labor, as a result of these technological developments. In such circumstance, the inevitability of universal basic income sounds more convincing, as too many people will be competing for limited number of jobs.

The libertarian negligence to the importance of the positive freedom and innate unfair starting points, together with the other mentioned controversial points, make the ideology and the whole movement appear opaque. Libertarians themselves firstly must figure out the insufficiencies and plausible dire consequences which may happen as the direct outcome of their approach.

To conclude, surely reducing the role of common big authority like government is sensible. There is a wit in not allowing the power to be accumulated on one hand, as human nature to dominate and gain profit, when is not controlled, may get in the way of individual liberties. Hence may make the system more oppressive and unjust. Although this approach can be held as true in principle, it must be simultaneously acknowledged that not all government interference is bad. Indeed it must be determined in which domains of public and social life the government intervention can be encouraged.

References

- Ashford, N. and Davies, S. (2011). *A Dictionary of Conservative And Libertarian Thought*. London: Routledge. 306 p.
- Bain, M. (2017). *Nike Is Facing A new wave Of Anti-Sweatshop Protests*. [online] Business-humanrights.org. URL: <<https://www.business-humanrights.org/en/nike-is-facing-a-new-wave-of-anti-sweatshop-protests>> [Accessed 5 March 2020].
- Boaz, D. (2002). *Toward Liberty: The Idea That Is Changing The World*. Washington, D.C.: Cato Institute. 473 p.
- Brennan, J. (2012). *Libertarianism: What Everyone Needs To know*. New York: Oxford University Press. 232 p.
- Butler, S. (2016). *H&M Factories in Myanmar Employed 14-Year-Old Workers*. [online] The Guardian. URL: <<https://www.theguardian.com/business/2016/aug/21/hm-factories-myanmar-employed-14-year-old-workers>> [Accessed 19 February 2020].
- Encyclopedia Britannica. (2020). *Liberalism*. [online] URL: <<https://www.britannica.com/topic/liberalism>> [Accessed 28 February 2020].
- Fackliga brysselkontoret. (2015). *The EU And The Swedish Collective Agreement Model*. [e-book] The Brussels Office of the Swedish Trade Unions, pp.4-8. URL: <https://www.fackligt.eu/wp-content/uploads/2015/02/The-EU-and-the-Swedish-collective-agreement-model_webb.pdf>.
- Heath, F. (2017). *Invisible Hand*. [online] Encyclopedia Britannica. URL: <<https://www.britannica.com/topic/invisible-hand>> [Accessed 11 March 2020].
- Kopel, D. (2016). *Why the Anti-Tyranny Case For The 2Nd Amendment Shouldn't Be Dismissed So Quickly*. [online] Vox. URL: <<https://www.vox.com/2016/8/22/12559364/second-amendment-tyranny-militia-constitution-founders>> [Accessed 20 February 2020].
- Lloyd, S. and Sreedhar, S. (2019). *Hobbes's Moral and Political Philosophy*. [online] The Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <<https://plato.stanford.edu/entries/hobbes-moral>> [Accessed 3 March 2020].
- Mitnik, P. and Grusky, D. (2015). *Economic Mobility in The United States*. [e-book] The Pew Charitable Trusts and the Russell Sage Foundation, pp.1-2. URL: <<https://web.stanford.edu/~pmitnik/EconomicMobilityinthUnitedStates.pdf>> [Accessed 25 February 2020].
- Ontheissues.org. (2018). *Libertarian Party on Education*. [online] URL: <https://www.ontheissues.org/Celeb/Libertarian_Party_Education.htm> [Accessed 3 March 2020].
- Pew Research Center's Religion & Public Life Project. (2017). *Muslim Population Growth In Europe*. [online] URL: <<https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population>>.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. Cambridge (MA): Harvard University Press. 560 p.
- Rockwell, L. (1990). The Case for Pale libertarianism. *Liberty*, 3 (3). 80 s.
- Rogers, J. (1988). *The Impact of Policy Analysis*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press. 213 p.
- Safvio. (2007). *Milton Friedman – Your Greed or Their Greed?* [video] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RWsx1X8PV_A> [Accessed 4 February 2020].
- Smith, G. (2013). *The System of Liberty: Themes in the History Of Classical Liberalism*. New York: Cambridge University Press. 237 p.
- The Conference Board of Canada. n.d. *Intergenerational Income Mobility*. [online] URL: <<https://www.conferenceboard.ca/hcp/Details/society/intergenerational-income-mobility.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1>> [Accessed 21 February 2020].
- User Clip, (2018). *A Licence to Make Toast in Your Own Damn Toaster*. [video] URL: <<https://www.c-span.org/video/?c4713898/user-clip-licence-make-toast-damn-toaster>> [Accessed 7 January 2020].
- Van Dyke, V. (1995). *Ideology and Political Choice: The Search For Freedom, Justice, And Virtue*. New Jersey: Chatham House Publishers. 312 p.

Summary

Yagublu N. N. Is libertarianism the new future? Analyzing ideological and philosophical roots of the libertarian thought in the United States. – Article.

Libertarianism as a political ideology and movement has garnered big curiosity in American political discourse in recent years. This support was further solidified with the achievement of getting the most votes ever in the history of the Libertarian Party, in 2016 U.S. presidential election. This research paper thoroughly examines the characteristics, main concepts and criticism of the ideology by continuously providing detailed outlook on the important libertarian notions and elaborating the discussed ideas through carefully-thought, case by case examples.

The scientific work is multidimensional and multifaceted in its scope, and contains arguments with their counter-arguments to depict a broad, rational picture. Thus, the reader can see, fathom and compare the shortcomings and advantages of the talked ideas more effectively.

Libertarian philosophy gives huge importance to the notions of liberty, freedom and individualism. Apart from this, another common thing that brings all libertarians together is their lack of trust to the government. Hence they always aspire to limit the role of it. Libertarians always emphasize the importance of free markets and vigorously express their discontent with any outside intervention to it, especially the one by the government. There are many different forms of libertarianism, some of them are more radical and support no-state structure. Libertarians, in principle, are not really concerned with inequality; they actually consider it positive to some extent.

Although on the surface level the rationale behind many libertarian ideas seems reasonable and convincing, the empirical evidence and analyzing the results of actions which occur as the direct implementation of these principles show the necessity of a more comprehensive and accommodating approach. As society, economy and governing are so interconnected and intertwined with each other, certain actions have unintended consequences and in long term may yield destructive effect. The empirical reality should be taken into account in order to formulate effective policies for the benefit of the people.

Key words: libertarianism, ideology, free market, individualism, behavioral economics

Анотація

Ягублу Н. Н. Лібертаріанство – нове майбутнє? Аналіз ідеологічних і філософських коренів лібертаріанської думки в США. – Стаття.

Лібертаріанство як політична ідеологія і рух в останні роки викликає великий інтерес в американському політичному співтоваристві. Цей інтерес ще більше зміцнився з отриманням лібертаріанською партією на президентських виборах в США в 2016 році найбільшої кількості голосів у своїй історії. У цій статті докладно розглядаються характеристики, основні концепції лібертаріанства, дається критика ідеології, огляд основних лібертаріанському понять, аналіз обговорюваних ідей за допомогою ретельно продуманих конкретних прикладів.

Це дослідження багатогранне і багатоаспектне за своєю структурою і містить докази і контрдокази, щоб зобразити широку реальну картину розвитку лібертаріанства. В результаті читач може більш ефективно побачити, зрозуміти і порівняти недоліки і переваги обговорюваних ідей.

Філософія лібертаріанства надає виняткового значення поняттям свободи, волі й індивідуалізму. Крім цього, є ще одна спільна риса, яка об'єднує всіх лібертаріанців, – це відсутність довіри до уряду. Саме тому вони завжди прагнуть обмежити його роль. Лібертаріанці підкреслюють важливість вільного ринку і рішуче висловлюють своє невдоволення будь-яким втручанням у нього ззовні, особливо з боку уряду. Є безліч різних форм лібертаріанства, деякі з них більш радикальні і підтримують недержавні структури. Лібертаріанців насправді практично не хвилює нерівність, вони дійсно вважають це до певної міри позитивним.

На поверхневому рівні логічне обґрунтування багатьох лібертаріанських ідей здається розумним і переконливим, проте емпіричні дані й аналіз результатів дій, які відбуваються при безпосередньому застосуванні цих принципів, показують необхідність всеосяжного і гнучкого підходу. Оскільки суспільство, економіка й управління тісно взаємопов'язані і переплетені між собою, певні дії тут можуть мати непередбачені наслідки і в довгостроковій перспективі виробляти руйнівний ефект. Щоби сформулювати ефективну політику в інтересах людей, слід брати до уваги соціальну реальність.

Ключові слова: лібертаріанство, ідеологія, вільний ринок, індивідуалізм, поведінкова економіка.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА БЕЗПЕКИ

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1164>
УДК 355.01

О. В. Данилюк
orcid.org/0000-0003-4412-0410
директор
Громадської організації «Центр оборонних реформ»

МЕТОДИКА РАНЬОГО ВИЯВЛЕННЯ ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ В УМОВАХ АГЕНТУРНИХ ЗАХОДІВ ВПЛИВУ РФ

Постановка проблеми. Гібридна війна і гібридні загрози істотною мірою визначають більшість сучасних тенденцій ворожих операцій, зокрема тих, що сьогодні проводяться в Україні та впливають на формування системи національної стійкості. У контексті необхідності забезпечення національної безпеки України доцільним є комплексне дослідження особливостей гібридного впливу з боку РФ з урахуванням радянського досвіду агентурної діяльності, а також вироблення методичних рекомендацій щодо раннього виявлення гібридних загроз. Відповідна тематика особливо актуалізується для України як у контексті тривалого гібридного протистояння з РФ, так і в межах розвитку співробітництва з міжнародними партнерами, зокрема з НАТО, щодо напрацювання механізмів протидії відповідним гібридним викликам і загрозам.

Аналіз літератури. Дослідженням радянської (російської) школи підривної діяльності та активних заходів, а також гібридними засобами впливу у свій час займалися Б. Крозьє, К. Дж. Лемб і Ф. Чоен, Т. Ніссен та інші. Крім того, безпосередня, комплексна та всебічна інформація щодо особливостей агентурних заходів радянського впливу міститься в опублікованих архівних документах Першого головного управління Комітету державної безпеки СРСР (Посібник «Основні напрями та об'єкти розвідувальної роботи за кордоном» 1970 р.; аналітична записка «Придбання та підготовка агентів-вербувальників у цілях розвідувального проникнення в установи США (на прикладі ряду північноафриканських країн)» 1988 р.).

Метою статті є аналіз агентурно-оперативних заходів щодо здійснення гібридного впливу РФ, визначення методики раннього виявлення гібридних загроз.

Виклад основного матеріалу. Під час визначення гібридних загроз, що пов'язані з агресивними діями РФ проти України, доречно використовувати метод історичної аналогії, який дозволяє проаналізувати форми та методи ведення підривної діяльності (в тому числі активні заходи), притаманні радянським спецслужбам. Відповідні методи, за визначенням одного з керівників Першого Головного Управління (зовнішньої розвідки) КДБ СРСР генерал-майора Олега Калугіна, були пріоритетом діяльності таких спецслужб – «не збір розвідувальної інформації, а підривна діяльність: активні заходи для ослаблення Заходу є серцем та душею радянської розвідки» (Inside the KGB: An Interview with Retired KGB Maj. Gen. Oleg Kalugin).

Такі форми і методи значною мірою збережені та лежать в основі сучасної підривної діяльності російських спецслужб. Джерелом первинної інформації про такі форми та методи є таємні та цілком таємні навчальні, наукові та методичні матеріали органів розвідки та контррозвідки СРСР (РФ), інших країн Варшавського блоку, а також власний системний аналіз відомих операцій, що здійснювалися цими країнами.

З таким твердженням погоджуються і західні експерти. У своїй доповіді щодо російських активних заходів після завершення Холодної війни Інформаційна агенція США (USIA) зазначала, що російське керівництво продовжує здійснювати підривну діяльність, брати участь в активних заходах та операціях із дезінформації, що така діяльність буде продовжуватися, ймовірно, аж поки в РФ не буде встановлено демократичний режим, що буде поділяти західні цінності. Автори надали низку прогнозів і попереджень про використання активних заходів новою Росією, констатуючи, що «великі частини радянського апарату активних заходів продовжують існувати і працювати, здебільшого під російським, ніж під радянським заступництвом» (Soviet Active Measures in the "Post-Cold War" Era 1988-1991). У 2008 році в щорічній доповіді Служби інформаційної безпеки Чехії зазначалося, що «Росія сприйняла радянську практику використання активних заходів», а «форми та методи, які використовують російські розвідувальні служби в своїй роботі, значною мірою інспіровані формами та методами, що успішно застосовувалися радянським шпіонажем у 1980-х роках» (Annual Report of the Security Information Service, 2008).

Відповідно до такого підходу, під гібридними операціями розуміються агентурно-оперативні заходи впливу противника на різні сторони суспільного життя (зовнішня та внутрішня політика, безпека та оборона, економіка, ідеологія, наука і техніка тощо), що спрямовані на всебічне послаблення іншої держави. Гібридні операції є наступальними діями ворожих спеціальних служб та здійснюються здебільшого завдяки агентурі впливу – особам, що завдяки своєму становищу здатні здійснювати вплив на вирішення важливих питань.

Водночас діяльність щодо здійснення такого впливу, як слушно зауважують західні дослідники (Schoen, Lamb, 2012, Р. 66–67), не обмежується створенням та фінансуванням підставних груп, маніпулюванням ЗМІ, дезінформацією, підлогами та підкупом агентів впливу. Радянська (російська) школа підривної діяльності та активних заходів виходить далеко за рамки явних і таємних операцій з маніпулювання сприйняттям та включає у перелік своїх інструментів підбурювання (розпалювання), викрадення, вбивства, наркоторгівлю і навіть тероризм. По суті, термін «активні заходи» є універсальним та охоплює набір підривних діяльностей, що обмежуються лише уявою та творчими здібностями офіцерів російських спецслужб (Crozier, 1996, Р. 48–49).

Підривна діяльність та активні заходи, відповідно до *modus operandi* радянських та російських спецслужб, є пріоритетом діяльності не лише політичної, але й воєнної, економічної та науково-технічної розвідки, а також контррозвідувальної роботи за кордоном та розвідки із власної території. Розвідувальні заходи, значною мірою підпорядковані цій проактивній меті, і здійснюються в інтересах тих підрозділів, що відповідають за підривну діяльність. До прикладу, одним із головних завдань політичної розвідки є здобуття інформації про наявність таких протиріч у зовнішній та внутрішній політиці держави, які в подальшому дають змогу противнику загострювати ці протиріччя з метою послаблення такої держави та посилення власних позицій. До важливих завдань політичної розвідки також належить здобуття розвідувальної інформації щодо політичних та громадських діячів, підприємців, журналістів, інших лідерів суспільної думки з метою подальшого здійснення впливу на урядову політику, політичні кола, суспільну думку, вербування (в тому числі на чужий прапор), дезінформування або компрометації таких осіб.

Економічна розвідка здійснює збір інформації щодо економічних вразливостей держави та економічних протиріч із метою подальшого використання їх для послаблення такої держави, протидії її економічному розвитку та економічній (у тому числі воєнно-економічній) самостійності, здійснення негативного впливу на економічну політику, виявляє представників економічних еліт, що готові до співробітництва.

Під час здійснення гібридних операцій РФ критично важливу роль відводить агентурі, яка відповідно до російської парадигми є основним засобом зовнішньої розвідки. Такий підхід дає змогу не лише зосереджувати роботу на здобутті секретної інформації, але й здійснювати спеціальні заходи впливу, що здійснюються так званою агентурою впливу. Вербування та інфільтрація (введення) такої агентури впливу до державних органів, міжнародних організацій, великих компаній, політичних, громадських та релігійних організацій, наукових та освіт-

ніх установ, ЗМІ є важливим заданням спеціальних служб РФ. До агентури впливу відносять як осіб, що мають безпосередню суспільну вагу: членів уряду, керівних органів політичних партій, громадських та релігійних лідерів, журналістів та експертів, так і тих, хто може мати на них вплив: друзів, родичів, коханців, священників тощо. Серед головних завдань агентури впливу поруч із формуванням потрібної для РФ суспільної думки шляхом здійснення публічних заяв (до прикладу, з критикою політики власного уряду або уряду іншої держави) також стоїть досягнення потрібних для РФ рішень на рівні міжнародних організацій, урядів, парламентів, окремих політичних сил, компаній, етнічних та релігійних груп тощо.

Для завдань діяльності з раннього виявлення гібридних операцій важливо усвідомлювати, що агентура впливу є інструментом таємного впливу і не має викликати підозр щодо свого можливого співробітництва із противником. Фінансова та інша підтримка таких осіб, а також партій, організацій, компаній та ЗМІ, що використовуються для активних заходів, здійснюється конспіративно, щоб уникнути розкриття та дискредитації таких інструментів. Агентура впливу має віднаходити можливість здійснювати свої дії, формально прикриваючись національними інтересами своєї держави.

Попри те, що такий вплив може здійснюватися щодо будь-яких питань суспільного життя, кінцевим завданням гібридної агресії є встановлення таємного контролю за урядом або частиною уряду іншої держави з метою зміни її геополітичного курсу, зовнішньої та внутрішньої політики. Це збігається з розумінням завдань сучасної війни, що підтримуються й академічними дослідниками. Так, Томас Ніссен із Королівського коледжу оборони Данії прямо зазначає, що сучасні війни стосуються більшою мірою не контролю над територією, а контролю над населенням та процесом прийняття політичних рішень (Nissen, 2015). Для здобуття такого контролю можуть активно використовуватися місцеві політичні партії та ЗМІ, що керуються агентами впливу РФ, через яких або через інших агентів з числа місцевих підприємців РФ здійснює таємне фінансування такої діяльності.

Під час здійснення операцій впливу, спрямованих на зміну електоральної поведінки громадян іншої держави, російські спецслужби поруч із критикою співробітництва із Заходом та популяризацією співробітництва з РФ можуть активно використовувати критику небажаних для РФ державних діячів та урядів, що не пов'язана з їхніми зовнішньо- та внутрішньополітичними поглядами, а стосується як реальної, так і фіктивної причетності таких осіб до різноманітних зловживань та корупції. Кінцевою метою таких заходів є генерація політичної кризи, яка дозволяє ввести до складу урядової коаліції підконтрольну РФ політичну силу.

Для збереження вже наявного контролю за урядом іншої держави російськими спецслужбами можуть проводитися заходи, спрямовані на нейтралізацію небажаних РФ політичних опонентів. З цією метою в таких небажаних політичних силах російськими спецслужбами можуть провокуватися внутрішні конфлікти та розколи, що мають призводити до втрати такими силами суспільної підтримки та подальшої маргіналізації таких політичних сил.

Співробітники, агенти та довірені особи російських спецслужб, що відповідають за розроблення та проведення таких гібридних операцій, можуть використовувати як прикриття своєї діяльності позиції офіційних політичних або медійних радників, політтехнологів, електоральних психологів, соціологів, керівників виборчих штабів тощо.

Для таких операцій також характерне активне використання компрометації, сутність якої полягає в донесенні до осіб, від яких залежить особа, що компрометується, достовірних або сфабрикованих даних (компромату – компрометуючих матеріалів), що свідчать про її неналежну діяльність (аморальну поведінку, політичні, фінансові та інші махінації, корупцію тощо). Аудиторіями для донесення компрометуючої інформації можуть бути як великі групи – виборці, однопартійці, так і окремі важливі особи – керівники держави, представники іноземних місій та міжнародних організацій тощо. Відповідно, компрометація може здійснюватися як через публічне, так і через індивідуальне (адресне) донесення такої інформації до аудиторії. Метою компрометації є підрив впливу небажаних осіб (партій, організацій, груп, окремих діячів), усунення їх із політичної арени, позбавлення державних посад. Для компрометації притаманне часте використання підробних документів, фальшивих заяв, а також анонімне направлення ЗМІ компрометуючої інформації.

Радянські фахівці особливо наголошували на необхідності агентурного проникнення в західні ЗМІ. З цією метою зовнішня розвідка мала здійснювати постійний збір інформації про редакторів, видавців та журналістів, а також досліджувати джерела фінансування ЗМІ, шукаючи можливість для вербування таких осіб, а також інфільтрації (введення) в такі ЗМІ власних агентів та співробітників. Пріоритетом для такого проникнення були об'єктивні, а також відверто «антирадянські ЗМІ», де особливе місце займало Радіо Свобода (Former KGB General Kalugin Calls U.S.-Russia Spy Saga 'A Farce'). У роки Холодної війни спецслужби країн Варшавського блоку мали значну кількість власних агентів серед працівників Радіо Свобода (Юрій Марін, Анджей, Цехович, Павел Менаржик, Хрістан Хрістов та інші), а агент впливу КДБ СРСР Олег Туманов навіть очолював тривалий час всю Російську службу Радіо Свобода (Russian Agents in Western Media).

Важливим елементом російських гібридних операцій є дезінформація, яку багато дослідників хибно ототожнюють із пропагандою. На відміну від пропаганди, кінцевим завданням якої є вплив на суспільну думку, дезінформація має на меті введення в оману насамперед вищого військового та політичного керівництва противника, інших важливих осіб. З цього погляду дезінформація за своєю природою є суттєво ближчою до західної концепції стратегічного обману (strategic deception), проте не обмежується винятково військовими завданнями і є універсальним інструментом багатомірного гібридного війни. Попри те, що кінцевою метою дезінформації є спонукання суб'єктів прийняття рішень (уряд, командування збройними силами, керівництво спецслужбами тощо) діяти у бажаний для РФ спосіб, таке спонукання може здійснюватися і через формування громадської думки або створення враження про наявність суспільного запиту на такі дії. Особливо в демократичних країнах, де політики залежать від суспільної підтримки на чергових виборах, суспільна думка є вагомим важелем впливу на дії вищого політичного керівництва держави. Важливим інструментом такого впливу є маніпулятивні та фіктивні соціологічні опитування.

Дезінформація поруч з іншими методами активних заходів застосовується і для загострення різноманітних протиріч із метою погіршення стосунків між різними сторонами та провокації необхідних для РФ конфліктів. Для дезінформаційних ігор використовуються ЗМІ (особливо ті, що спеціалізуються на журналістських розслідуваннях), агентура впливу, «зливи» інформації, що здійснюються так званими whistleblowers («активними громадянами»), що оприлюднюють інформацію про ймовірну протиправну діяльність урядових, політичних, громадських, комерційних та інших організацій, до яких вони мають стосунок), свідомо «втрата» або «викрадення» таємних документів, підстави під співробітників ворожих РФ спецслужб (подвійні агенти).

Науково-технічна розвідка РФ у межах своєї розвідувально-підривної діяльності не обмежується суто військовими розробками, а також здійснює заходи проти цивільних винаходів. З цією метою здійснюється агентурне проникнення (вербування та інфільтрація (введення) агентів впливу) до: державних органів, що планують, організують та фінансують такі дослідження; науково-дослідницьких центрів та лабораторій; університетів; промислових підприємств; патентних бюро тощо. Прикметно, що підривна діяльність є пріоритетом діяльності навіть контррозвідувальних підрозділів РФ, у тому числі й зовнішньої контррозвідки. Серед головних завдань зовнішньої контррозвідки, поруч із власною безпекою російських представництв за кордоном, є дезорганізація та паралізація діяльності розвідувальних та контррозвідувальних органів країни перебування, організацій та груп, ворожих офіційній Москві (в тому числі опозиційні організації та представництва народів РФ, що борються за власну незалежність). З цією метою зовнішньою контррозвідкою проводиться агентурне проникнення (вербування, інфільтрація) в такі організації, застосовується дезінформація (в тому числі для відволікання на другорядні завдання та негодні об'єкти), здійснюється компрометація таких організацій, їхніх керівників, співробітників та активістів.

Під час дослідження форм, методів та засобів, що застосовуються РФ для організації агентури впливу, важливим є проведення аналізу наявних практик інших категорій, що можуть застосовуватися під час здійснення спеціальних заходів впливу. Особливо корисним джерелом такої інформації є методичні посібники з організації діяльності агентів-вербувальників,

оскільки вербування за своєю природою також є різновидом впливу та вимагає здобуття довіри від об'єкта, на який цей вплив спрямований.

Під час виявлення російських активних заходів важливо пам'ятати, що такі операції здійснюються здебільшого таємно та характеризуються частим застосуванням при своєму проведенні чужого прапора (здійснюються від імені інших країн або організацій). Правильний підбір чужого прапора дає змогу в тому числі проводити заходи, втягувати в співробітництво та здійснювати вплив щодо осіб та спільнот, вороже налаштованих до РФ. Під час застосування чужого прапора можуть використовуватися як існуючі організації, так і створені з цією метою організації прикриття (ЗМІ, міжнародні організації, ініціативні групи, комерційні компанії тощо).

Операції під чужим прапором вимагають наявності великої кількості агентів, що є громадянами інших країн (не росіян). Підготовка таких агентів займає досить багато часу і вимагає тривалого проживання в РФ (СРСР) або іншій дружній Росії країні. Наявність у біографії фактів такого тривалого проживання, а особливо спроби приховування таких фактів мають обов'язково братися до уваги при дослідженні ймовірної агентури впливу РФ в інших країнах.

Особливу цінність для здійснення російського впливу під чужим прапором має агентура з числа громадян країн Західної Європи, НАТО та ЄС (представники дипломатичних установ, міжнародних організацій, іноземні радники уряду, журналісти іноземних ЗМІ, відставні військовослужбовці), а також місцевих працівників таких установ та організацій. Така агентура здатна здійснювати вплив як на представників місцевої спільноти, так і на інших іноземців, включно з представниками дипломатичних місій та міжнародних організацій. При цьому такі особи можуть здійснювати такі дії на прапор своєї держави або організації. Це стосується як заходів індивідуального впливу, так і впливу на громадську думку шляхом здійснення публічних заяв, звернень, коментарів тощо. Використання прапора дружньої держави або організації дає змогу долучати до проведення активних заходів та навіть вербувати на чужий прапор осіб (як місцевих громадян, так і іноземців), що за інших умов ніколи б не погодилися на співробітництво з РФ.

Раннє виявлення гібридних загроз, що пов'язані з агресивними діями РФ, вимагає проактивного циклічного пошуку проявів, що мають ознаки підривної діяльності (активних заходів, спеціальних заходів впливу тощо) РФ. Такий пошук (Hybrid Threat Hunting (НТН)) має здійснюватися спеціально підготовленими фахівцями (Hybrid Threat Hunters) центральних органів державної влади в кожній сфері державного управління та суспільного життя. Такі НТН-фахівці мають бути глибоко обізнані про об'єкти національних інтересів в своїй сфері, а також бути знайомі з традиційними та сучасними формами та методами здійснення підривної діяльності (активних заходів, спеціальних заходів впливу тощо), техніками, тактиками та процедурами проведення гібридних атак, що здійснюються РФ та іншими країнами, що застосовують такі форми міжнародного протистояння.

НТН-фахівець має цілеспрямовано шукати прояви ворожих гібридних інтервенцій. Для цього НТН-фахівець має висувати та перевіряти припущення про те, як саме можуть бути здійснені такі інтервенції. Такі напади (особливо на найбільш стратегічні об'єкти національних інтересів) здебільшого розтягнені в часі, що ускладнює кореляцію різних фаз операції, противник намагається уникнути демаскування, видаючи свою активність за легітимну, постійно удосконалює методи, розробляє та використовує нові інструменти. Це ускладнює їхнє виявлення і вимагає від НТН-фахівця практичних навичок побудови гіпотез та розвиненої професійної інтуїції.

Для ефективного раннього виявлення гібридних загроз НТН-фахівцю вкрай важливо володіти детальною інформацією про попередні гібридні операції, що здійснювалися противником в його секторі відповідальності: їхній характер, учасників, використані інструменти, на досягнення яких результатів вони були спрямовані, тощо. Це дає змогу заздалегідь виявити патерни (шаблони), за якими здійснюються такі операції, а також інструменти, якими користується противник при їхньому проведенні. У подальшому це суттєво скорочує час, необхідний для виявлення ворожих активностей.

Наявність інформації про інструменти, якими послуговується противник при проведенні своєї підривної діяльності (активних заходів, спеціального впливу тощо), є відправною точкою організації НТН-моніторингу. Збір, міжвідомчий та міжнародний обмін інформацією про такі інструменти є фундаментальною частиною побудови стійкості до таких нападів. Такі інструменти включають ЗМІ, лідерів громадської думки, місцевих та іноземних політиків, громадських та релігійних діячів, представників НВФ, терористичних та екстремістських організацій тощо.

Щоденний моніторинг активностей таких суб'єктів дає змогу оперативно виявляти ознаки підривної діяльності (активних заходів, спеціальних заходів впливу, стратегічного обману тощо) та висувати гіпотези про можливу кінцеву мету таких заходів. Обмін інформацією з НТН-фахівцями, що працюють в інших сферах, вкрай важливий для правильної оцінки оперативної обстановки на всьому багатомірному театрі гібридних дій та для ефективного розкриття планів та замислів противника. Окремі акції в різних сферах завдяки цьому можуть бути згруповані в операції та кампанії, що підпорядковані спільній меті і координуються з єдиного центру.

Розуміння замислів противника, мети, на яку спрямовані ті чи інші його гібридні активності, може у тому числі застосовуватися для виявлення до того невідомих НТН-фахівцям інструментів ворожих спецслужб. Для такого виявлення має бути організований моніторинг діяльності всіх суб'єктів, що прямо або опосередковано підтримують цілі противника в рамках конкретних операцій або кампаній. Аналізуючи таких суб'єктів та їхні активності, НТН-фахівці мають виявляти ознаки, що вказують на агентурний зв'язок таких суб'єктів із російськими спецслужбами або інший можливий вплив РФ на таких суб'єктів. При виявленні таких ознак на такого суб'єкта має заводитися досьє, що долучається до загального каталогу гібридних інструментів РФ, що доступні всім НТН-фахівцям (принаймні в тій частині, яка здобута через OSINT).

Такий підхід дозволяє не лише своєчасно виявляти дії противника, але й розкривати та упереджувати його плани. Інформування вищого керівництва держави, представників іноземних урядів, міжнародних організацій, громадськості та інших зацікавлених осіб про поточні підривні операції, а також осіб, що беруть у них участь, суттєво знижують ймовірність успішності таких операцій. Для організації такого публічного викриття доречно послуговуватися досвідом, напрацьованим в останні роки Холодної Війни Робочою Групою з протидії Активним Заходам (Active Measures Working Group) уряду США, місією якої була протидія радянським агентам впливу, які могли бути переконливо розкриті з використанням несекретної або розсекреченої інформації.

Частина інформації про підривну діяльність, що здійснюється РФ, здобувається через власні особливі можливості розвідувальних та контррозвідувальних органів, носить у зв'язку з цим таємний характер і часто не може бути розкрита широкому загалу. У зв'язку з цим організацію роботи з міжвідомчої взаємодії з раннього виявлення (а в подальшому також аналізу, прогнозуванню та протидії) доречно організувати у спосіб, що враховуватиме такі особливості. Доцільним у структурі, що буде відповідати за загальну комунікацію та координацію між НТН-фахівцями будь-яких урядових структур, є створення окремої групи, що об'єднуватиме винятково представників органів національної безпеки, оборони та зовнішніх відносин, де буде здійснюватися обмін найбільш чутливою інформацією.

Висновки. Використання вищезазначеної методики має значні переваги над альтернативними. По-перше, вона дозволяє чітко визначити об'єкт виявлення, спираючись на ті форми та методи підривної діяльності, які традиційно використовувалися та використовуються російськими спецслужбами. Це вкрай важливо ще й тому, що діяльність із такого виявлення є одним із пріоритетних об'єктів російських гібридних атак, спрямованих на дезорієнтацію або дискредитацію відповідного процесу. Наявність чіткої методологічної бази спрощує також процес уніфікованої підготовки фахівців із протидії таким операціям. Співпраця між Україною та країнами НАТО, особливо тими, що були частиною Варшавського блоку та володіють експертизою в сфері радянських активних заходів, дозволяє суттєво розширити розуміння російської гібридної агресії та ефективніше їй протидіяти.

По-друге, ця методика дозволяє виявляти раніше невідомі приховані інструменти російських спецслужб, агентів впливу РФ у різних сферах політичного та суспільного життя. Таке виявлення дозволяє не лише в подальшому швидше виявляти гібридні операції РФ, але й здійснювати наступальні асиметричні дії. Публічне викриття таких осіб, позбавлення можливості продовжувати свою діяльність, притягнення до відповідальності є вагомим ударом для спроможностей РФ здійснювати такі операції, завдає фінансових, репутаційних та організаційних збитків, зменшує мотивацію для потенційних агентів приєднуватися до російських мереж.

По-третє, ця методика дозволяє посилити не лише міжвідомчу, але й міжнародну співпрацю у сфері протидії гібридним загрозам. Обмін інформацією про поточні гібридні операції та інструменти може здійснюватися на рівні як спеціальних служб, так і цивільних відомств. Така кооперація є запорукою розбудови як національної, так і міжнародної стійкості до гібридних викликів та може стати першим кроком до формування спільної системи гібридної оборони та стримування.

Література

- Основні напрямки та об'єкти розвідувальної роботи за кордоном. ПГУ КДБ СРСР. 1970. 105 с.
- Придбання та підготовка агентів-вербувальників в цілях розвідувального проникнення в установи США (на прикладі ряду північноафриканських країн). ПГУ КДБ СРСР. 1988. 54 с.
- Annual Report of the Security Information Service (BIS) for 2008. *Security Information Service of the Czech Republic*. 31.8.2009. URL: <https://www.bis.cz/annual-reports/annual-report-of-the-security-information-service-for-2008-4bdea95b.html> (дата звернення: 05.03.2021).
- Crozier B. The Other Side of Perestroika: The Hidden Dimension of the Gorbachev Era. *Demokratizatsiya*. 1996. Vol. 4(1). P. 48–49.
- Danylyuk O. Russian Agents in Western Media. *International Policy Digest*. January 5, 2019. URL: <https://intpolicydigest.org/russian-agents-in-western-media/> (дата звернення: 05.03.2021).
- Former KGB General Kalugin Calls U.S.-Russia Spy Saga 'A Farce'. *Radio Free Europe / Radio Liberty*. URL: https://www.rferl.org/a/Former_KGB_General_Kalugin_Calls_US_Russia_Spy_Saga_A_Farce/2102400.html (дата звернення: 05.03.2021).
- Inside the KGB: An Interview with Retired KGB Maj. Gen. Oleg Kalugin. URL: <https://isij.eu/article/inside-kgb-interview-retired-kgb-maj-gen-oleg-kalugin-0> (дата звернення: 05.03.2021).
- Nissen Thomas E. The Weaponization of Social Media. Royal Danish Defense College, 2015.
- Schoen, F.; Lamb, C.J. Deception, Disinformation, and Strategic Communications: How One Interagency Group Made a Major Difference. *Strategic Perspectives*. 2012. No. 11. P. 66–67.
- Soviet Active Measures in the "Post-Cold War" Era 1988-1991. *A Report Prepared at the Request of the United States House of Representatives Committee on Appropriations by the United States Information Agency*. June 1992. URL: http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/index.htm (дата звернення: 05.03.2021).
- The Making of a Neo-KGB State. *The Economist*. August 23, 2007. URL: <http://www.economist.com/node/9682621> (дата звернення: 05.03.2021).

References

- Osnovni napriamky ta obiekty rozviduvalnoi roboty za kordonom [The Main Directions and Objects of Intelligence Work Abroad]. *PHU KDB SRSR*. 1970. 105 p. [in Ukrainian].
- Prydbannia ta pidhotovka ahentiv-verbuvvalnykiv v tsiliakh rozviduvalnoho pronyknennia v ustanovy SShA (na prykladi riadu pivnichnoafrykanskykh krain) [Acquisition and Training of Recruiting Agents for the Purpose of Intelligence Infiltration of US Institutions (On the Example of a Number of North African Countries)]. *PHU KDB SRSR*. 1988. 54 p. [in Ukrainian].
- Annual Report of the Security Information Service (BIS) for 2008. *Security Information Service of the Czech Republic*. 31.8.2009. Retrieved from: <https://www.bis.cz/annual-reports/annual-report-of-the-security-information-service-for-2008-4bdea95b.html> (accessed March 3, 2021).
- Crozier B. (1996). The Other Side of Perestroika: The Hidden Dimension of the Gorbachev Era. *Demokratizatsiya*. Vol. 4(1). P. 48–49.
- Danylyuk O. Russian Agents in Western Media. *International Policy Digest*. January 5, 2019. Retrieved from: <https://intpolicydigest.org/russian-agents-in-western-media/> (accessed March 3, 2021).
- Former KGB General Kalugin Calls U.S.-Russia Spy Saga 'A Farce'. *Radio Free Europe / Radio Liberty*. Retrieved from: https://www.rferl.org/a/Former_KGB_General_Kalugin_Calls_US_Russia_Spy_Saga_A_Farce/2102400.html (accessed March 3, 2021).
- Inside the KGB: An Interview with Retired KGB Maj. Gen. Oleg Kalugin. Retrieved from: <https://isij.eu/article/inside-kgb-interview-retired-kgb-maj-gen-oleg-kalugin-0> (accessed March 3, 2021).

- Nissen Thomas E. (2015). *The Weaponization of Social Media*. Royal Danish Defense College.
- Schoen, F.; Lamb, C. J. (2012). Deception, Disinformation, and Strategic Communications: How One Interagency Group Made a Major Difference. *Strategic Perspectives*, No. 11. P. 66-67.
- Soviet Active Measures in the "Post-Cold War" Era 1988-1991. *A Report Prepared at the Request of the United States House of Representatives Committee on Appropriations by the United States Information Agency*. June 1992. Retrieved from: http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/index.htm (accessed March 3, 2021).
- The Making of a Neo-KGB State. *The Economist*. August 23, 2007. Retrieved from: <http://www.economist.com/node/9682621> (accessed March 3, 2021).

Анотація

Данилюк О. В. Методика раннього виявлення гібридних загроз в умовах агентурних заходів впливу РФ. – Стаття.

У статті досліджено форми і методи ведення підривної діяльності (в тому числі активні заходи), притаманні радянським (російським) спецслужбам у контексті ведення гібридної війни проти країн Заходу та України. Доведено, що гібридні операції як наступальні дії радянських (російських) спецслужб були реалізовані здебільшого завдяки реалізації мережі спеціальної агентури впливу. Проаналізовано особливості підривної діяльності та активних заходів радянських і російських спецслужб у вимірі політичної, воєнної, економічної та інших видів зовнішньої розвідки.

Досліджено сутність, мету та основні види діяльності відповідної агентури впливу (включно з формуванням потрібної для РФ суспільної думки; встановленням та збереженням таємного контролю за урядом або частини уряду іншої держави; генерацією політичної кризи і нейтралізацією небажаних РФ політичних опонентів тощо). Виявлено, що задля досягнення своїх цілей агенти впливу радянських (російських) спецслужб використовують такі інструменти, як компрометація, дезінформація, науково-технічна розвідка та розвідка у ЗМІ противника, агентурне проникнення (інфільтрація) і вербування, застосування чужого прапора тощо.

Визначено особливості раннього виявлення гібридних загроз, що пов'язані з агресивними діями РФ у контексті проактивного підходу з пошуку проявів, що мають ознаки підривної діяльності (Hybrid Threat Hunting – НТН). Запропоновано методику відповідного виявлення на основі розвитку мережі спеціалістів (Hybrid Threat Hunters) центральних органів державної влади в кожній сфері державного управління та суспільного життя. Окреслено основні види діяльності в рамках попередження та протидії агентурним заходам впливу російських спецслужб, які включають у себе регулярний НТН-моніторинг, а також ефективну міжвідомчу взаємодію з раннього виявлення (в подальшому – аналіз, прогнозування та протидію відповідному впливу).

Ключові слова: гібридні операції, активні заходи, підривна діяльність, агент впливу, зовнішня розвідка.

Summary

Danylyuk O. V. Methodology for early detection of hybrid threats in the context of active measures of the Russian Federation. – Article.

The article considers the forms and methods of subversive activities (including active measures) inherent in the Soviet (Russian) special services in the context of a hybrid war against the Western countries and Ukraine. The article proves that hybrid operations as offensive actions of the Soviet (Russian) special services were implemented mainly due to the implementation of a network of special agents of influence. The features of subversive activities and active measures of the Soviet and Russian special services in terms of political, military, economic and other types of foreign intelligence are analyzed.

The article examines the nature, goals and main activities of the abovementioned agents of influence (including the formation of necessary public opinion for the Russian Federation; the establishment and maintenance of secret control over the government or part of the government of another state; the generation of a political crisis and the neutralization of political opponents of the Russian Federation, etc.). It reveals that with the aim of achieving their goals, the agents of influence of the Soviet (Russian) special services use such tools as compromising, disinformation, scientific and technical intelligence and intelligence in the enemy's media, agent infiltration and recruitment, the use of a foreign flag etc.

The features of early detection of hybrid threats connected with aggressive actions of the Russian Federation in the context of a proactive approach to search for manifestations with signs of subversive activity (Hybrid Threat Hunting – НТН) are determined. The article proposes the methods for the appropriate identification based on the development of a network of specialists (Hybrid Threat Hunters) of central government bodies in each area of government and public life. The main types of activities in the framework of the prevention and counteraction to active measures of influence of the Russian special services have been determined, which include regular НТН-monitoring, as well as effective interagency interaction with early detection (hereinafter – analysis, forecasting and counteraction of the abovementioned influence).

Key words: hybrid operations, active measures, subversive activities, influence agent, foreign intelligence.

N. O. Konopka

orcid.org/0000-0002-1245-3459

*Ph.D. in History, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of International Relations
National University of Ostroh Academy*

T. L. Strykhot'skyi

orcid.org/0000-0001-6978-8076

*Master of International Relations
National University of Ostroh Academy*

CULTURAL DIPLOMACY OF THE KINGDOM OF SAUDI ARABIA IN THE CONTEXT OF THE VISION 2030 STRATEGY IMPLEMENTATION

Emphasis on the problem. Given the new challenges the Kingdom of Saudi Arabia is facing now, positioning in the international arena becomes a matter of great importance for this state. During the security, energy, migration as well as diplomatic crises, and the information and communication revolutions, on their background, Riyadh is trying to apply new approaches in its foreign policy and form a new paradigm of cultural policy and diplomacy within the obscure and transforming international environment. Hence, at both regional and global levels, the Kingdom of Saudi Arabia is implementing soft power tools in general and cultural diplomacy in particular, trying to take full advantage of the modern achievements of the information age.

Analysis of the latest research and publications. Predominately, the works of non-Ukrainian researchers are devoted to the analysis of the peculiarities of the formation and application of new approaches to Saudi Arabia's cultural diplomacy. Abdullah Khuliyf A. Alanazi focuses his research on the policy of using the Kingdom's soft power instruments in the context of the Saudi-Iranian confrontation (Alanazi, 2015). Abdulilah R. Alkatheeri and Muhammad Khan from the International Islamic University (Islamabad, Pakistan) outline the peculiarities of the formation and prospects of the soft power of the Saudi monarchy, emphasising the crucial role in the reform processes in the economy, health, education, social, transport, agricultural, water supply and industrial sectors of King Abdullah and his successor King Salman (Alkatheeri, Khan, 2019). Hasan Ismaik's publication in Al Arabiya news agency is devoted to the foundations and uniqueness of the Kingdom's soft power (Ismaik, 2020). Saudi political analyst Eklil Badr Sallam summaries the Kingdom's public diplomacy and its components in her scientific paper (Sallam, 2018). Russian researcher O. Chikrizova in the article *Saudovskaya model razvoitiya dlya Mira islama: osobennosti i ogranicheniya (The Saudi Model of Development for Islamic World: The Peculiarities and Limits)* analyses the main aspects of religious diplomacy of the KSA as one of the main components of Riyadh's foreign policy (Chikrizova, 2019). Analytical and news materials are published by both regional (Arab News, Saudi Press Agency (SPA), Saudi Gazette, The National News, Al Arabiya), and foreign media (Al-Monitor, BBC News, Reuters, The Art Newspaper, etc.).

The Vision 2030 and Cultural Vision strategies, outline the features and prospects for the development of Saudi Arabia's soft power for the next decade, are essential for the analysis of soft power and cultural diplomacy. Official websites of the Saudi government, institutions, and organizations of the Kingdom are important information sources.

The current article aims to analyze the peculiarities of cultural diplomacy of the Kingdom of Saudi Arabia in the context of its implementation of the Vision 2030 strategy.

Presentation of the general material. In recent decades, the role of soft power, as well as public and cultural diplomacies, has drastically increased. Interdependence has reached its historical significance, and the development of the world's communications only accelerates the transition from R. Aron's "soldier-diplomat" to J. Rosenau's "tourist-terrorist" world. The promotion of culture gives states a credit of trust to their actions in the eyes of other societies, which is vital to maintain the foreign policy course in the era of high-speed Internet and messengers.

The international non-profit organization Institute for Cultural Diplomacy (ICD) defines cultural diplomacy as “actions based on the exchange of ideas, values, traditions and other aspects of culture and identity to strengthen relations, expand socio-cultural cooperation and promote national interests in the country and beyond, which can be carried out by the state, private sector or civil society” (Institute of Cultural Diplomacy). The Institute identifies five key principles of cultural diplomacy:

- recognition of and respect for cultural diversity and heritage;
- global intercultural dialogue;
- protection of international human rights;
- justice, equality, and interdependence;
- global peace and stability (Institute of Cultural Diplomacy).

Polish researcher Anna Umińska-Woronecka, exploring the place of cultural diplomacy in the context of the analysis of three main schools of international relations and the theory of diplomacy, determines political neorealism as the least “favourable” to cultural diplomacy. Political realists believe that cultural diplomacy has no direct impact on the state’s strength nor defines a country’s place in the international system and can be ignored as a result. On the other hand, the school of political neoliberalism and American researcher Joseph Nye, who coined the term “soft power” in opposition to the realistic “sharp power”, proves to be most “committed” to cultural diplomacy. Examining the place of cultural diplomacy in the theory of diplomacy, the author concludes that cultural diplomacy has been marginalised for a long period of world history, but today it is one of the key tools for influencing the international arena (Umińska-Woronecka, 2016). Slovak scholar Erik Pajtinka in his work *Cultural Diplomacy in the Theory and Practice of Modern International Relations* analyses the history and definition of the term “cultural diplomacy” and identifies the main functions of cultural diplomacy carried out by governmental agencies, including:

- promotion of national culture and language;
- dissemination of cultural values;
- agreement conclusions on cultural cooperation;
- work with ex-pats (Pajtinka, 2014).

According to H. Ismaik, the soft power of Saudi Arabia has four unique characteristics that are combined only in the Kingdom. In particular, it is the centre of Islam and the Arabs, as well as the balance in international relations. The fourth characteristic is Crown Prince Mohammed bin Salman and his views of the state’s future progress (Ismaik, 2020). The main task of KSA public diplomacy is to build international bridges. Today, Riyadh uses several public diplomacy components, such as cultural diplomacy, educational exchange programs, and international broadcasting. The Kingdom promotes its foreign policy interests using a unique approach that involves the use of both hard and soft power. This approach is directly related to the fact that Saudi Arabia is the birthplace of Islam and is one of the world’s richest countries with enormous oil reserves (Sallam, 2018).

The importance of cultural diplomacy for improving the international image and development of strategic communications is recognised by the current leadership of Saudi Arabia, which has launched a strategy of cultural “discovery” of the state at various levels (Saudi Cultural office in Vienna, 2019). The assassination of J. Hashoggi, the humanitarian crisis in Yemen, human rights abuses, and the persecution of activists have severely damaged the Kingdom’s reputation. According to Rehan Ismail, an analyst at the Centre for Arab and Islamic Studies at the National University of Australia, Riyadh has spent millions of dollars to ameliorate its image in the West, especially after the murder of the journalist (Free tourist trips..., 2019). For example, in Australia, KSA enlisted the informational support of famous people who actively disseminated photo and video content on social networks about Saudi Arabia as a unique tourist country.

The fundamental documents of the KSA, adopted in the new conditions and vital for the analysis of the components of the monarchy’s soft power are the Vision 2030 (2017) and Cultural Vision (2019) strategies, which outline the directions of future transformations in the soft power of Saudi Arabia. Thus, the process of reform and transformation, which takes place under the auspices of the state, launched a modern renaissance of Saudi culture, which will play a major role in the process of economic diversification and is a central element of Saudi identity and history.

Undoubtedly, religion is an integral part of Saudi culture and self-identity. On the Kingdom's territory, there are two sacred to the entire Muslim community cities, which are the centres of world Islam. Saudi Arabia receives more than two million pilgrims each year and, importantly, political leaders from around the Muslim world. Thus, the country not only represents its culture to millions of pilgrims but also has the opportunity to maintain contacts at the level of senior management. At the same time, it imposes certain restrictions on Saudi foreign policy that require manoeuvring between the positions of all states with a predominantly Muslim population.

The importance of the religious factor led to the establishment of the Ministry of Islamic Affairs, Dawah and Guidance. The purpose of the Ministry is to promote the Holy Quran and Islam among the people of KSA and abroad. Under the Ministry's direct authority, the King Fahd Glorious Quran Printing Complex was established to carry out part of these duties. The Ministry also facilitates competitions to study the Holy Quran and the Sunnah, takes care of Islamic centres and mosques, supports and assists Islamic communities, coordinates Islamic organization's activities, and bolsters Islamic universities and institutes abroad (Ministry of Islamic Affairs). The heads of the Ministry of Islamic Affairs, Dawah and Guidance and the Supreme Mufti have traditionally been members of the Al-Sheikh family, who are long-time allies of the Al-Saud family. The head of the Ministry is Abdul Latif bin Abdulaziz bin Abdulrahman Al-Sheikh.

One of the fundamental pillars of Saudi cultural diplomacy is book printing, coordinated by the Complex for the publication of the Holy Quran named after King Fahd in Medina (Alanazi, 2015). This institution reaffirms the Kingdom's leadership position in world Islam and Saudi monarchs' reputation as Custodians of the Two Holy Mosques. Each year, the Complex publishes millions of copies of the Quran in various languages, which are edited by Saudi theologians. Texts, printed under Complex auspices, are used in many countries with numerous Muslim sects and their branches. In addition to book publishing, the Complex staff digitises the texts of the Quran and creates audio copies for further distribution. More than 323,5 million copies of various editions of the Muslim holy book have been published by the Complex, since its founding in 1985, according to the Saudi News Agency (King Fahd Complex for Printing, 2020). In 2018 alone, the Complex printed more than 18 million copies of the Holy Quran (King Fahd Glorious Quran).

Saudi Arabia participates in book fairs, which take place in Asian and African countries. These events are actively covered by the state media, as the KSA is traditionally one of the countries with the highest percentage of readers and educated people. In 2019, Saudi Arabia took part in the 50th Cairo International Book Fair, one of the world's biggest book fairs in the Arab world and beyond. According to the Cultural Attaché of Saudi Arabia, the purpose of the KSA's participation in this event was to present scientific and cultural progress, economic and urban development in the context of Vision 2030. The Kingdom had the largest book pavilion, which featured both public and private publishers, public and university libraries, and others (Saudi Pavilion, 2019). A wide cultural program was also organised, including an exhibition of works of art. In addition to media coverage, regional and international book fairs are supported at the state level. Ambassadors and representatives of Saudi diplomatic missions are frequent guests at foreign book fairs, while heads of provinces and state officials are usually guests at domestic ones.

The King Abdullah bin Abdulaziz International Centre for Interreligious and Intercultural Dialogue, KAICIID, is a key Saudi initiative that fosters intercultural dialogue since 2012. Then UN Secretary-General Ban Ki-moon welcomed the Centre's creation by saying, "I fully support your vision of religion as a means of mutual respect and reconciliation" (Heneghan, 2012). The purpose of the organization, funded by the governments of Spain, the Vatican, and Saudi Arabia, is to establish interfaith dialogue in various countries of the world. With the support of KAICIID, there was established Muslim-Jewish Leadership Council, which brings together Jewish and Muslim religious leaders from European states. KAICIID also took part in creating initiatives for religious reconciliation in Myanmar, Nigeria, and the Central African Republic (Annual report, 2019, p. 3). Besides, the Centre deals with the issues of social adaptation of Muslim refugees who left their states due to hostilities. KAICIID cooperates with the Organization of Islamic Cooperation and the Islamic Organization for Education and Culture (Chikrizova, 2019, p. 554). In 2019, KAICIID was admitted to the Group of Friends of the Alliance of Civilizations and supported the development of an Action Plan for the

Protection of UN Religious Sites, developed under the leadership of the UN Secretary-General (Annual report, 2019, p. 7). According to the Supervisor General of the Centre, Faisal bin Abdulrahman bin Muaammar, “the potential of religious organizations as partners for policymakers remains largely underestimated” (Snell, 2020). Hence, the Kingdom will use the religious factor in the future to promote its interests in the Arab, Muslim, and global world.

As mentioned above, the most important document designed to make Saudi Arabia attractive to the world through soft power is the Vision 2030 strategy, which the Crown Prince introduced in 2017. Along with economic and governance reforms, Vision 2030 focuses on the cultural power of Saudi Arabia as the heart of the Arab as well as Islamic worlds. The leaders of the Kingdom plan to carry out a large-scale reform in culture and make full use of the tourist power of the state (Konopka, Strykhotyskyi, 2020, p. 105).

In order to implement a systemic state policy in the field of culture in the context of the Vision 2030 strategy, the Ministry of Culture was established and began its work in March 2019. The Ministry’s website states that it plays a central role in each of the three pillars of Vision 2030: the formation of a dynamic society, a prosperous economy, and an ambitious nation (The Ministry of Culture). To this end, 11 special commissions have been set up within the Ministry, each of which is responsible for one of the areas of the cultural sphere, in particular: fashion, cinema, museums, culinary arts, etc. (Althari, 2021).

On the first day of work, the Ministry published a document entitled Cultural Vision. The document defines the goals of the Ministry that include “creating opportunities for culture to contribute to the country’s economy” and “creating opportunities for global cultural exchange” (Our Cultural Vision, 2019). It is essential because Saudi reforms provide for significant liberalisation of human rights and freedoms in order to increase the contribution of civil society to the country’s economy and, at the same time, maintain its current insignificant influence on the political leadership of the KSA. Also, the authors of Cultural Vision see culture as the central component of all international visits. The Ministry planned to showcase its first achievements at the G-20 summit in Riyadh in 2020; however, due to the coronavirus pandemic, the meeting of world leaders took place on a virtual basis and was entirely focused on the fight against Covid-19 and its consequences. Another event that was planned to effectively demonstrate the achievements of implementing the Cultural Vision strategy was Expo 2020 in the UAE (Our Cultural Vision, 2019, p. 20), but it was also postponed to 2021. The Ministry is led by Prince Badr bin Abdullah bin Mohammed bin Farhan al-Saud, a close political ally of Crown Prince Mohammed bin Salman.

In the summer of 2018, Saudi Arabia participated for the first time in the Venice Architecture Biennale (Konopka, Strykhotyskyi, 2020, p. 105) and the Cannes International Film Festival, which were used as platforms to increase international interest in the prospects of the Saudi film and television industry (Mogielnicki, 2018). According to the Ministry of Culture, a crucial role in the country’s cultural development should be played by cinema. In April 2018, for the first time in 35 years, the Marvel film *Black Panther* was shown in the Kingdom. Moreover, in March of the same year, the Council for Cinematography was established within the Ministry of Culture. Concurrently, the development of this sphere is connected with state censorship and state intervention in the media sphere. Since its inception, the Ministry has joined two programs to develop Saudi cinema: Daw Film Directors Competition, which aims to support local filmmakers (Daw film, 2019), and the internship program for young directors at the world’s best universities (Filmmakers, 2020). In early 2021, the Saudi State Cinematographic Commission signed cooperation agreements with 28 directors who won the Daw competition and signed contracts worth more than \$10 million (Saudi Film, 2021). The commission will collaborate with directors in screenwriting films and producing feature films. Furthermore, the Saudi film *Scales* won the Verona Film Festival Award in the Innovative Category (Saudi-directed film, 2019).

In early 2021, the Ministry of Culture established the Cultural Development Fund (CDF), which is linked to the National Development Fund (NDF) and is designed to promote the development and transformation of various cultural sectors within the Vision 2030 (Saudi Culture Minister, 2021). According to CDF leader Badr bin Hussein Al-Zahrani, every effort is being made to promote Saudi art and culture, which will increase GDP by about \$1.2 billion (Steps, 2021).

At the same time, the Ministry of Culture has implemented some initiatives that stimulate Saudi art development, support artists and promote global cultural exchange. One of the first initiatives represented in 2019 was “cultural residence”: Saudi Arabia offered to grant the right to permanent residence in the Kingdom for foreign artists (Radwan, Tashkandi, 2019). In January 2020, an Al-Balad Art Residence Project was announced in Jeddah; it is open to both Saudi and foreign artists, writers, and cultural managers. For six weeks, the artists were able to work on their own project under the auspices of Athr Gallery, one of the Kingdom’s leading contemporary art galleries. Back in 2019, under the auspices of the gallery, Saudi artists had the opportunity to meet with their colleagues in New York, Paris, Barcelona, and Beirut (Chaves, 2020). In addition, it provides for the provision of scholarships, awards, and the creation of a cultural fund (created in early 2021 – NK, TS) to support artists, the fashion sector, and other areas of culture. At the end of 2020, there was announced governmental readiness for implementing the second part of the project Art Residence of Al-Balad for 2021–2022, which will involve both Saudi and foreign artists, critics, researchers, and writers (Saudi Culture Ministry, 2020). In early 2021, the Ministry of Culture of the KSA announced a competition named Marathon of Cultural Initiatives with a prize fund of \$80 thousand, which is part of the Quality of Life Program, aimed at achieving the goals of the Vision 2030 strategy. During this marathon, the Centre for Cultural Initiatives was launched, aiming to stimulate the development of various culture sectors and the generation of creative ideas (Saudi Arabia opens, 2020).

Since 2019, Saudi Arabia has opened to tourists and plans to invest \$64 billion in the entertainment industry’s development over the next decade (Saudi Arabia to invest, 2018), but the pandemic has made its adjustments in this sector as well. In an interview with the Arab News, the Minister of Tourism of the Kingdom Ahmed al-Khateeb said that Saudi Arabia is on track to achieve its ambitious goal – to reach 100 million tourists per year by 2030 (Frankly Speaking, 2020), of which 36 million should be religious tourists (6 million during the Hajj and 30 million during the small pilgrimage – Umrah) (Umrah, 2020). Unfortunately, due to the coronavirus crisis in 2020, a number of restrictions were imposed on a religious pilgrimage and the tourism industry as a whole. Most restrictions still apply today. Moreover, the KSA tourism sector expects \$ 200 billion in investment income by 2030. The government hopes that the tourism industry’s revenues will reach 10% of annual GDP by 2030, compared to 3% today, and will create more than 1 million jobs. To achieve these ambitious goals, the government has adopted the National Tourism Strategy, which should unleash the powerful tourism potential of the Kingdom. The first phase of the strategy is creating the Tourism Development Fund (Fahy, 2020), which provides an increase in foreign investment, the search for international partners, effective strategic communication.

Furthermore, the Ministry of Culture plans to expand the country’s network of museums, as this will attract tourist flows. In December 2020, Laila Alfaddagh, a well-known museum specialist, was appointed to the position of director-general of the National Museum of the Kingdom. She played a key role in creating a children’s museum in the monarchy, founded the Ithra Art Prize and contributed to the launch of the Art Cafe program (a project of the Saudi Aramco energy company) (Laila Alfaddagh, 2020).

By 2023, a unique museum of modern digital art, called TeamLab Borderless Jeddah, will be built in Jeddah by the Japanese company TeamLab. This museum will be the fourth worldwide after similar interactive museums in Tokyo, Shanghai, and Macau. The museum’s opening is part of a campaign to promote Saudi Arabia’s cultural values, which allows it to diversify its economy and create a more “open image” of the country in the context of Vision 2030 (Harris, 2020). The idea of creating a museum is in tune with other special cultural events, including the Desert X Sculpture Exhibition, which opened in the Al-Ula region of north-western Saudi Arabia in early 2020.

In April 2020, the Dar Al-Qalam calligraphy centre in Medina was renamed after the Crown Prince Mohammed bin Salman. Now, The Prince Mohammad bin Salman Global Centre for Arabic Calligraphy contains a museum, an exhibition hall, and an institute dedicated to the art of Arabic calligraphy. Under the royal decree, the Ministry of Culture will oversee the Centre’s work with the Royal Foundation for Research and Archives to transform the Centre into a global calligraphy platform for scholars from around the world (Tashkandi, 2020a).

The Ministry of Culture actively uses the latest means of communication in the implementation of cultural diplomacy. In April 2020, the Ministry announced an online platform for the study of Arabic calligraphy by renowned artists (Tashkandi, 2020b). This activity is aimed primarily at the Arabic-speaking audience because the platform works only in this language. Moreover, the Ministry of Culture has initiated the creation of the Cultural Database, which will include professional and personal data of Saudi artists. A single database can facilitate the creation of strategic cultural projects and increase the level of communication between the Ministry and artists (Ministry of Culture Launches, 2020).

The MiSK Art Institute (MAI) was founded in 2017. The head of the Institute is the famous Saudi artist Ahmed Mater, and the chairman of the board is Crown Prince Mohammed bin Salman. The MAI was created to support Saudi artists and promote cultural diplomacy and exchange. It is headquartered in Riyadh, with offices in London, Venice and Abkha (MiSK Art). The MAI has already begun implementing an international program at the Museum of Contemporary Art in New York; held discussion panels and virtual reality screenings at Art Dubai, the Kennedy Centre in Washington, DC, and the Monde Arabe Institute in Paris. On December 3–7, 2020, the Institute held its fourth MiSK Art Week and launched the first annual grant to support and promote Saudi artists (Works, 2020).

In June 2020, the Saudi government announced plans to launch a new biennale of contemporary art in 2021 and Islamic art in 2022 in the historic site of Ad Diriyah on the outskirts of Riyadh. According to the National Newspaper, the 15th-century city of At-Turaif, known as the “pearl of Saudi Arabia” and a UNESCO World Heritage Site, is located in the Ad Diriyah area. The city of At-Turaif is a central element of the Kingdom’s tourism strategy and rebranding initiative (Harris, 2020), but falling oil prices and a pandemic have delayed cultural events there. Furthermore, by 2022, an oil museum in Riyadh and a Saudi music museum named after Tariq Abdul Hakim in Jeddah will be established.

The leading global structure directly related to soft power is UNESCO. The organization promotes not only educational and scientific cooperation but also supports cultural diversity around the world. Vision 2030 aims to deepen Saudi Arabia’s cooperation with UNESCO and double the number of cultural heritage sites in the country, thus increasing the number of jobs. With the establishment of the Ministry of Culture, Saudi Arabia has deepened its cooperation with UNESCO: in 2019, the country was first elected to the organization’s World Heritage Committee. In addition, in 2020, KSA allocated \$ 25 million for projects of the organization that aim for preservation of cultural heritage sites and support of the creative economy (Saudi Arabia commits). Active cooperation with UNESCO can stimulate the development of Saudi science and promote the Kingdom’s culture worldwide.

Despite the absolute dominance of the state in Saudi Arabia’s cultural diplomacy, there is also a private sector represented by the Al Saud family members. Princes Sultan bin Abdulaziz Al Saud and Alwaleed bin Talal bin Abdulaziz Al Saud play the most prominent roles in promoting Saudi culture. The Prince Sultan Foundation cooperates with several world universities and international organizations to spread knowledge about Islam, the Arabic language, and the state and fights against negative stereotypes about the KSA and Islam (Cultural Communication). Moreover, the Prince Sultan Foundation supports a joint program with UNESCO to promote the Arabic language in which numerous activities are carried out. With the active support of the Foundation, December 18 was recognised as World Arabic Day (Prince Sultan).

While the Prince Sultan Foundation works mainly with organizations and universities, the Prince Alwaleed Foundation promotes Islamic art among Western countries. In 2005, the Foundation allocated \$23 million to establish the Centre for Islamic Art in the Louvre, and in 2019 it financially supported the opening of the Education Centre in its structure. Former President of the French Republic Francois Hollande and Saudi Princess Lamia Bint Majid Al Saud (New spaces, 2019) were present at the opening of the renovated Centre. Furthermore, the Prince Alvalid Foundation is funding the expansion of The Museum of Islamic Art in Berlin.

However, according to experts, due to the coronavirus crisis, falling oil prices, and reduced foreign investment, ambitious Vision 2030 projects will dwindle. Some high-ranking officials in the Middle East claim that the Gulf’s economy may never return to pre-crisis conditions; hence political elites are

taking steps to optimise its current state. This pause will also be a time to reflect on various aspects of Vision 2030 and its timing. According to Scott Livermore, the chief economist at Oxford Economics Middle East, Saudi strategy “was already under review” even before the 2020 crisis (Castelier, 2020).

At the same time, the G20 summit held on November 4, 2020, outlined the results of two years of Saudi cultural reforms. The inclusion to the agenda of the development of culture, among other means of economic regeneration after the pandemic, indicates that the reforms will continue and will have not only a regional but also a global impact. As a result, KSA cultural diplomacy will become a key component of Riyadh’s soft power, which will be actively broadcast by regional and global media. At a summit of culture ministers, Saudi Arabia offered a tripartite vision of culture as a way of life, a factor in economic growth, and an opportunity for international exchange. The pace of cultural transformation is evidenced by the fact that in 2019 alone, more than 5,000 books translated into Arabic were published, as well as 161 novels by Saudi writers. Also, 11 universities in the Kingdom opened clothing design programs, 101 films were made, and Saudi theatre figures collaborations with foreign partners received more than 300 international awards, 255 art exhibitions were held, 8 Saudi projects received the international award Aga Khan in the field of architecture, 7 cultural sites of KSA were included in the UNESCO’s lists of the intangible cultural heritage. The culmination of these achievements, according to S. Altari, is the launch of the first Saudi Fashion Incubation Program, the granting of the first licenses to two music institutes of the Kingdom, and the election of Saudi Arabia as a member of the UNESCO Committee for Intangible Cultural Heritage (Althari, 2021).

Conclusions. The need for cultural diplomacy has become a modern norm, to which Saudi Arabia is trying to adapt. The kingdom has a powerful tool of soft power, which consists of religious weight, economic power, and a stable political regime, but lacks a cultural factor to attract the societies of developed countries. In recent years, the country has been trying to change the image of a conservative state, but without significant changes in domestic policy.

The status of the KSA as the centre of world Islam allows the country to actively use religion as an integral tool of cultural diplomacy and creates prospects for the development of religious tourism. The policy in this direction is implemented by the Ministry of Islamic Affairs, Dawah and Guidance, which deals with the spread of Islam by supporting Islamic communities, organizations, and educational institutions abroad. The Ministry oversees the printing industry, which allows the Saudi vision of Islam to be represented in most Muslim countries and countries with a significant Muslim population.

Since 2017, the monarchy has been carrying out systemic reforms to implement which the newly created Ministry of Culture plays an important role. Therefore, the Kingdom seeks to make the most of cultural diplomacy tools for positioning in the international arena. Despite the pandemic, Saudi Arabia managed to implement a number of projects in various fields of culture, in particular: the creation of the Cultural Development Fund, the launch of the project Art Residence Al-Balad, online courses in Arabic calligraphy, and others. Cinema and museum work are effective tools for transmitting Saudi values, lifestyles, fine arts, language, and historical heritage to the global level; hence they have become top priority areas of culture.

At the same time, Saudi Arabia has begun to put the cultural sector more actively on its own political agenda. Evidence of this is the creation and operation of KAICIID and the establishment of closer cooperation with UNESCO.

Undoubtedly, an obstacle to the implementation of cultural development programs was the global pandemic COVID-19, which made adjustment to the process of international events and tourism development. It is the pandemic that will determine the scope of the country’s cultural diplomacy in the short term, as cultural sector reform could boost the Kingdom’s revenue from the non-oil sector and become one of the foundations of Saudi prosperity due to economic diversification. Thus, it is safe to say that the KSA will not only not abandon the chosen path in the field of cultural policy in the context of the implementation of Vision 2030 but also intensify efforts in this direction. This makes the topic promising for further research into cultural diplomacy and the soft power of the Kingdom of Saudi Arabia in general.

Bibliography

- Конопка Н., Стрихоцький Т. «М'яка сила» в зовнішній політиці Королівства Саудівська Аравія. *Політик*. 2020. Вип. 4. С. 100–109. URL: http://politicus.od.ua/4_2020/17.pdf.
- Чикризова О. Саудовская модель развития для «мира ислама»: особенности и ограничения. *Вестник РУДН. Серия: Международные отношения*. 2019. Вып. 19. № 4. С. 545–565.
- Alanazi A. Saudi Arabias implementation of soft power policy to confront Irans obvious threats. Monterey, California : Naval Postgraduate School. 2015. 63 p.
- Alkathheeri A. & Khan M. A Perspective on Saudi Soft Power and Cultural Diplomacy. *Global Social Sciences Review (GSSR)*, Vol. IV, No. II, 2019. P. 20–26.
- Althari S. Saudi Arabia's cultural renaissance will unleash the Kingdom's creative potential. *Al Arabiya*. 13 January 2021. URL: <https://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2021/01/13/Saudi-Arabia-s-cultural-renaissance-will-unleash-the-Kingdom-s-creative-potential>.
- Annual report 2018. *The King Abdullah bin Abdulaziz International Centre for Interreligious and Intercultural Dialogue*. 2019. URL: <https://www.kaiciid.org/publications-resources/2018-2019-annual-report>.
- Castelier S. Gulf's megaprojects face delays, reassessment. Saudi Arabia has cut capital expenditure for a number of Vision 2030 projects amid a drop in oil prices and Chinese investment. Will other Gulf states follow suit? *Al-Monitor*. 15 May 2020. URL: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/05/gulf-megaprojects-delays-saudi-arabia-neom-china-kuwait-oman.html#ixzz6jMZcU8vN>.
- Chaves A. Saudi Ministry of Culture launches first artist residency in Jeddah. *Arts & Culture*. 8 January 2020. URL: <https://www.thenational.ae/arts-culture/art/saudi-ministry-of-culture-launches-first-artist-residency-in-jeddah-1.961513>.
- Cultural Communication. Sultan bin Abdul-Aziz Al Saud Foundation. URL: <https://sbaaf.org.sa/en/activities/cultural-communication/>.
- Daw film competition. *Ministry of Culture*. 2019. URL: <https://engage.moc.gov.sa/film>.
- Fahy M. Saudi Arabia sets up \$4bn fund to develop tourism industry. Debt and equity investment vehicles will support “flagship mixed-use and hospitality development by leading international operators”. *The National News*. 21 June 2020. URL: <https://www.thenationalnews.com/business/travel-and-tourism/saudi-arabia-sets-up-4bn-fund-to-develop-tourism-industry-1.1036734>.
- Filmmakers Program. *Ministry of Culture*. 2020. URL: https://engage.moc.gov.sa/film_talents.
- Frankly Speaking: Kingdom needs to inject \$200 billion into industry, says Saudi Tourism Minister. *Arab News*. 22 December 2020. URL: <https://arab.news/gzvcn>.
- Free tourist trips... Saudi Arabia is using beauty and influencers in Instagram to beautify its image. *Al Jazeera*. 13 October 2019. URL: <https://www.aljazeera.net/news/politics/2019/10/13/%D8%A7%D9%84%D8%B3%D8%B9%D9%88%D8%AF%D9%8A%D8%A9-%D9%85%D8%A4%D8%AB%D8%B1%D9%88%D9%86-%D8%A5%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%BA%D8%B1%D8%A7%D9%85-%D8%B1%D8%AD%D9%84%D8%A7%D8%AA>.
- Harris G. Saudi Arabia moves ahead with plans for 2021 biennale at historic Ad Diriyah site. *The Art Newspaper*. 5 June 2020. URL: <https://www.theartnewspaper.com/news/saudi-arabia-moves-ahead-with-plans-for-2021-biennale-at-historic-ad-diriyah-site>.
- Heneghan T. U.N. chief says crises show need for interfaith amity. *Reuters*. 26 November 2012. URL: <https://www.reuters.com/article/us-religion-interfaith-centre-idUSBRE8AP0TN20121126>.
- Institute of Cultural Diplomacy. URL: http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy.
- Ismaik H. Four reasons why Saudi Arabia's soft power eclipses all others. *Al Arabiya*. 4 December 2020. URL: <https://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2020/12/04/Four-reasons-why-Saudi-Arabia-s-soft-power-eclipses-all-others>.
- King Fahd Complex for Printing the Holy Quran Distributes 1,230,949 Copies of Religious Publications during the Month of Rabi' Al-Thani. *Saudi Press Agency (SPA)*. 1 September 2020. URL: <https://www.spa.gov.sa/viewstory.php?lang=en&newsid=2020719>.
- King Fahd Glorious Quran Printing Complex. URL: <https://qurancomplex.gov.sa/kfgqpc/statist/>.
- King Fahd Glorious Quran Printing Complex. URL: https://www.my.gov.sa/wps/portal/snp/pages/agencies/agencyDetails/AC130!/ut/p/z0/04_Sj9CPYkssy0xPLMnMz0vMAfIjo8zivQIsTAwdDQz9LQwNzQwCnS0tXPwMvYwNDAz0g1Pz9L30o_ArAppiVOTr7JuuH1WQWJkHm5mXlq8f4ehsaGygX5DtHg4AzvD1g!!/.
- Laifa Alfaddgh, director general of Saudi Arabia's National Museum. *Arab News*. 29 December 2020. URL: <https://arab.news/766uv>.
- Ministry of Culture Launches “Cultural Database” Platform SPA. 2 September 2020. URL: <https://www.spa.gov.sa/viewfullstory.php?lang=en&newsid=2128256>.
- Ministry of Islamic Affairs, Dawah and Guidance. URL: <https://www.moia.gov.sa/AboutMinistry/Pages/AboutMinistry.aspx>.
- Misk Art Institute. URL: <https://miskartinstitute.org/about>.

- Mogielnicki R. "Yes We Cannes": Cinematic Diversification in Saudi Arabia. *The Arab Gulf State Institute Washington*. 5 June 2018. URL: <https://agsiw.org/yes-we-cannes-cinematic-diversification-in-saudi-arabia/>.
- New spaces for Islamic art opened at the Louvre Museum in Paris. *Art & Culture*. 15 September 2019. URL: <https://www.thenational.ae/arts-culture/art/new-spaces-for-islamic-art-opened-at-the-louvre-museum-in-paris-1.909817>.
- Our Cultural Vision for the Kingdom of Saudi Arabia. March 2019. URL: https://www.moc.gov.sa/themes/custom/moc/assets/pdf/MOC_Cultural_Vision_EN_NEW.pdf.
- Pajtinka E. Cultural diplomacy in theory and practice of contemporary international relations. *Politické vedy*. 2014. Roč. 17, č. 4, S. 95–108. URL: https://www.researchgate.net/publication/269763112_Cultural_Diplomacy_in_Theory_and_Practice_of_Contemporary_International_Relations.
- Prince Sultan Program for Arabic Language (UNESCO). Sultan bin Abdul-Aziz Al Saud Foundation. URL: <https://sbaaf.org.sa/en/sultan-program-to-support-education/>.
- Radwan R., Tashkandi H. Saudi Culture Ministry to offer residency for international artists. *Arab News*. 27 March 2019. URL: https://www.arabnews.jp/en/arts-culture/article_1334/.
- Sallam E. (2018). Saudi Arabia's public diplomacy builds international bridges. *Saudi Gazette*. URL: <https://saudigazette.com.sa/article/545297/Opinion/OP-ED/Saudi-Arabias-public-diplomacy-builds-international-bridges>.
- Sallam E. Saudi Arabia's public diplomacy builds international bridges. *Saudi Gazette*. 11 October 2018. URL: <https://saudigazette.com.sa/article/545297/Opinion/OP-ED/Saudi-Arabias-public-diplomacy-builds-international-bridges>.
- Saudi Arabia commits US\$25 million to UNESCO for the protection of heritage. URL: <https://en.unesco.org/news/saudi-arabia-commits-us25-million-unesco-protection-heritage>.
- Saudi Arabia opens entry for cultural ideas contest. *Arab News*. 30 December 2020. URL: <https://arab.news/paeym>.
- Saudi Arabia to invest \$64bn in entertainment. *BBC News*. 22 February 2018. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-43152289>.
- Saudi Cultural office in Vienna hosts student workshop on moderation. *SPA*. 28 April 2019. URL: <https://www.spa.gov.sa/viewstory.php?lang=en&newsid=1917966>.
- Saudi Culture Minister lauds Cabinet approval of Cultural Development Fund. *Arab News*. 7 January 2021. URL: <https://arab.news/9fwdd>.
- Saudi Culture Ministry to launch second Art Residency program. *Arab News*. 28 December 2020. URL: <https://arab.news/mtmgc>.
- Saudi Film Commission launches 28 projects with Daw competition winners. *Arab News*. 21 January 2021. URL: <https://www.arabnews.com/node/1796001/saudi-arabia>.
- Saudi Pavilion at Cairo International Book Fair Receives Visitors. *SPA*. 22 January 2019. URL: <https://www.spa.gov.sa/viewstory.php?lang=en&newsid=1877253>.
- Saudi-directed film "Scales" wins Verona award at Venice Film Festival. *Arab News*. 8 September 2019. URL: <https://www.arabnews.com/node/1551446/lifestyle>.
- Snell J. Religion and policy collide in Saudi-hosted interfaith forum. *Al-Monitor*. 15 October 2020. URL: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/10/saudi-arabia-faith-policy-riyadh-religion-g20-united-nations.html#ixzz6jMS3cNKL>.
- Steps underway to boost Saudi art, cultural contribution to GDP. *Arab News*. 10 January 2020. URL: <https://arab.news/rmzxx>.
- Tashkandi H. Madinah-based calligraphy centre named after Saudi crown prince. *Arab News*. 28 April 2020. URL: <https://arab.news/jbgt7>.
- The Ministry of Culture. URL: <https://www.moc.gov.sa/en/About>.
- The Museum of Islamic Art Berlin. *Alwaleed Philanthropies*. URL: <https://alwaleedphilanthropies.org/en/projects/museum-islamic-art-berlin>.
- Umińska-Woroniecka, A. Cultural diplomacy in international relations theory and studies on diplomacy. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 127. Ч. 2, С. 4–19. 2016. URL: <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/3008/2698>.
- Umrah pilgrimage resumes in Saudi Arabia after 7-month pause. *Al-Monitor*. 5 October 2020. URL: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/10/saudi-arabia-umrah-pilgrims-return-grand-mosque-mecca-covid.html#ixzz6jMIXOSqz>.
- Works by first recipients of Saudi Misk Art Grant go on show. *Arab News*. 15 December 2020. URL: <https://arab.news/yd52f>.

References

- Alanazi, A. (2015). Saudi Arabias implementation of soft power policy to confront Irans obvious threats. Monterey, California: Naval Postgraduate School. 63 p.

- Alkathheeri, A. & Khan, M. (2019). A Perspective on Saudi Soft Power and Cultural Diplomacy, *Global Social Sciences Review (GSSR)*, Vol. IV, No. II, pp. 20–26.
- Althari, S. (2021). Saudi Arabia's cultural renaissance will unleash the Kingdom's creative potential. *Al Arabiya*. Retrieved from: <https://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2021/01/13/Saudi-Arabia-s-cultural-renaissance-will-unleash-the-Kingdom-s-creative-potential> (Last accessed: 12 December 2020).
- Annual report 2018. (2019). *The King Abdullah bin Abdulaziz International Center for Interreligious and Intercultural Dialogue*. Retrieved from: <https://www.kaiciid.org/publications-resources/2018-2019-annual-report> (Last accessed: 22 January 2021).
- Castelier, S. (2020). Gulf's megaprojects face delays, reassessment. Saudi Arabia has cut capital expenditure for a number of Vision 2030 projects amid a drop in oil prices and Chinese investment. Will other Gulf states follow suit? *Al-Monitor*. Retrieved from: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/05/gulf-megaprojects-delays-saudi-arabia-neom-china-kuwait-oman.html#ixzz6jMZcU8vN> (Last accessed: 12 March 2021).
- Chaves, A. (2020). Saudi Ministry of Culture launches first artist residency in Jeddah. *Arts & Culture*. Retrieved from: <https://www.thenational.ae/arts-culture/art/saudi-ministry-of-culture-launches-first-artist-residency-in-jeddah-1.961513> (Last accessed: 7 December 2020).
- Chikrizova, O. (2019). Saudovskaya model razvitiya dlya "mira islama": osobennosti i ogranicheniya (The Saudi Model of Development for "Islamic World": The Peculiarities and Limits), *Vestnik RUDN. Seriya: Mezhdunarodnyie otnosheniya. Vyip. 19. No. 4. S. 545–565* [in Russian].
- Cultural Communication. Sultan bin Abdul-Aziz Al Saud Foundation. Retrieved from <https://sbaaf.org.sa/en/activities/cultural-communication/> (Last accessed: 13 December 2020).
- Daw film competition (2019). *Ministry of Culture*. Retrieved from: <https://engage.moc.gov.sa/film> (Last accessed: 12 December 2020).
- Fahy, M. (2020). Saudi Arabia sets up \$4bn fund to develop tourism industry. Debt and equity investment vehicles will support "flagship mixed-use and hospitality development by leading international operators", *The National News*. Retrieved from: <https://www.thenationalnews.com/business/travel-and-tourism/saudi-arabia-sets-up-4bn-fund-to-develop-tourism-industry-1.1036734> (Last accessed: 13 December 2020).
- Filmmakers Program (2020). *Ministry of Culture*. Retrieved from: https://engage.moc.gov.sa/film_talents (Last accessed: 14 December 2020).
- Frankly Speaking: Kingdom needs to inject \$200 billion into industry, says Saudi Tourism Minister (2020). *Arab News*. Retrieved from: <https://arab.news/gzvcn> (Last accessed: 12 January 2020).
- Free tourist trips... Saudi Arabia is using beauty and influencers in Instagram to beautify its image (2019). *Al Jazeera*. Retrieved from: <https://www.aljazeera.net/news/politics/2019/10/13/%D8%A7%D9%84%D8%B3%D8%B9%D9%88%D8%AF%D9%8A%D8%A9-%D9%85%D8%A4%D8%AB%D8%B1%D9%88%D9%86-%D8%A5%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%BA%D8%B1%D8%A7%D9%85-%D8%B1%D8%AD%D9%84%D8%A7%D8%AA> (Last accessed: 6 December 2020).
- Harris, G. (2020). Saudi Arabia moves ahead with plans for 2021 biennale at historic Ad Diriyah site. *The Art Newspaper*. Retrieved from: <https://www.theartnewspaper.com/news/saudi-arabia-moves-ahead-with-plans-for-2021-biennale-at-historic-ad-diriyah-site> (Last accessed: 3 December 2020).
- Heneghan, T. (2012). U.N. chief says crises show need for interfaith amity. *Reuters*. Retrieved from: <https://www.reuters.com/article/us-religion-interfaith-center-idUSBRE8AP0TN20121126> (Last accessed: 3 March 2020).
- Institute of Cultural Diplomacy. Retrieved from: http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy (Last accessed: 15 December 2020).
- Ismaik, H. (2020). Four reasons why Saudi Arabia's soft power eclipses all others. *Al Arabiya*. Retrieved from: <https://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2020/12/04/Four-reasons-why-Saudi-Arabia-s-soft-power-eclipses-all-others> (Last accessed: 15 January 2021).
- King Fahd Complex for Printing the Holy Quran Distributes 1,230,949 Copies of Religious Publications during the Month of Rabi' Al-Thani. (2020). *Saudi Press Agency (SPA)*. Retrieved from: <https://www.spa.gov.sa/viewstory.php?lang=en&newsid=2020719> (Last accessed: 15 December 2020).
- King Fahd Glorious Quran Printing Complex. Retrieved from: <https://qurancomplex.gov.sa/kfgqpc/statist/> (Last accessed: 3 March 2020).
- King Fahd Glorious Quran Printing Complex. Retrieved from: [https://www.my.gov.sa/wps/portal/snp/pages/agencies/agencyDetails/AC130!/ut/p/z0/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfJjo8zivQIsTAwdDQ-z9LQwNzQwCnS0tXPwMvYwNDAz0g1Pz9L30o_ArAppiVOTr7JuuH1WQWJkHm5mXlq8f4ehsaGygX-5DtHg4Az-vD1g!/">https://www.my.gov.sa/wps/portal/snp/pages/agencies/agencyDetails/AC130!/ut/p/z0/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfJjo8zivQIsTAwdDQ-z9LQwNzQwCnS0tXPwMvYwNDAz0g1Pz9L30o_ArAppiVOTr7JuuH1WQWJkHm5mXlq8f4ehsaGygX-5DtHg4Az-vD1g!/](https://www.my.gov.sa/wps/portal/snp/pages/agencies/agencyDetails/AC130!/ut/p/z0/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfJjo8zivQIsTAwdDQ-z9LQwNzQwCnS0tXPwMvYwNDAz0g1Pz9L30o_ArAppiVOTr7JuuH1WQWJkHm5mXlq8f4ehsaGygX-5DtHg4Az-vD1g!/) (Last accessed: 3 March 2020).
- Konopka, N. & Strykhotyskiy, T. (2020). "Miaka syla" v zovnishnii politytsi Korolivstva Saudivska Araviia. ("Soft Power" in the Foreign Policy of the Kingdom of Saudi Arabia). *Politykus*. Vyp. 4, pp. 100–109. Retrieved from: http://politicus.od.ua/4_2020/17.pdf [in Ukrainian] (Last accessed: 3 November 2020).
- Laifa Alfaddgh, director general of Saudi Arabia's National Museum. (2020). *Arab News*. Retrieved from: <https://arab.news/766uv> (Last accessed: 3 March 2021).

- Ministry of Culture Launches “Cultural Database” Platform (2020). *SPA*. Retrieved from: <https://www.spa.gov.sa/viewfullstory.php?lang=en&newsid=2128256> (Last accessed: 3 March 2021).
- Ministry of Islamic Affairs, Dawah and Guidance. Retrieved from: <https://www.moia.gov.sa/AboutMinistry/Pages/AboutMinistry.aspx> (Last accessed: 10 March 2021).
- Misk Art Institute. Retrieved from: <https://miskartinstitute.org/about> (Last accessed: 3 December 2020).
- Mogielnicki, R. (2018). “Yes We Cannes”: Cinematic Diversification in Saudi Arabia. *The Arab Gulf State Institute Washington*. Retrieved from: <https://agsiw.org/yes-we-cannes-cinematic-diversification-in-saudi-arabia/> (Last accessed: 9 March 2021).
- New spaces for Islamic art opened at the Louvre Museum in Paris (2019). *Art & Culture*. Retrieved from: <https://www.thenational.ae/arts-culture/art/new-spaces-for-islamic-art-opened-at-the-louvre-museum-in-paris-1.909817> (Last accessed: 3 December 2020).
- Our Cultural Vision for the Kingdom of Saudi Arabia. (2019). Retrieved from: https://www.moc.gov.sa/themes/custom/moc/assets/pdf/MOC_Cultural_Vision_EN_NEW.pdf (Last accessed: 17 December 2020).
- Pajtinka, E. (2014). Cultural diplomacy in theory and practice of contemporary international relations. *Politické vedy. Roč. 17, č. 4*, 95–108. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/269763112_Cultural_Diplomacy_in_Theory_and_Practice_of_Contemporary_International_Relations (Last accessed: 21 January 2021).
- Prince Sultan Program for Arabic Language (UNESCO). Sultan bin Abdul-Aziz Al Saud Foundation. Retrieved from: <https://sbaaf.org.sa/en/sultan-program-to-support-education/> (Last accessed: 11 February 2021).
- Radwan, R. & Tashkandi H. (2019). Saudi Culture Ministry to offer residency for international artists. *Arab News*. Retrieved from: https://www.arabnews.jp/en/arts-culture/article_1334/ (Last accessed: 2 February 2021).
- Sallam, E. (2018). Saudi Arabia’s public diplomacy builds international bridges. *Saudi Gazette*. Retrieved from: <https://saudigazette.com.sa/article/545297/Opinion/OP-ED/Saudi-Arabias-public-diplomacy-builds-international-bridges> (Last accessed: 5 March 2021).
- Saudi Arabia commits US\$25 million to UNESCO for the protection of heritage. Retrieved from: <https://en.unesco.org/news/saudi-arabia-commits-us25-million-unesco-protection-heritage> (Last accessed: 3 December 2020).
- Saudi Arabia opens entry for cultural ideas contest (2020). *Arab News*. Retrieved from: <https://arab.news/paeym> (Last accessed: 16 January 2021).
- Saudi Arabia to invest \$64bn in entertainment (2018). *BBC News*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-43152289> (Last accessed: 30 January 2021).
- Saudi Cultural office in Vienna hosts student workshop on moderation (2019). *SPA*. Retrieved from: <https://www.spa.gov.sa/viewstory.php?lang=en&newsid=1917966> (Last accessed: 16 December 2020).
- Saudi Culture Minister lauds Cabinet approval of Cultural Development Fund. (2021). *Arab News*. Retrieved from: <https://arab.news/9fwdd> (Last accessed: 6 March 2021).
- Saudi Culture Ministry to launch second Art Residency program (2020). *Arab News*. Retrieved from: <https://arab.news/mtmgc> (Last accessed: 12 January 2021).
- Saudi Film Commission launches 28 projects with Daw competition winners (2021). *Arab News*. Retrieved from: <https://www.arabnews.com/node/1796001/saudi-arabia> (Last accessed: 8 January 2021).
- Saudi Pavilion at Cairo International Book Fair Receives Visitors. (2019). *SPA*. Retrieved from: <https://www.spa.gov.sa/viewstory.php?lang=en&newsid=1877253> (Last accessed: 6 December 2020).
- Saudi-directed film “Scales” wins Verona award at Venice Film Festival. (2019). *Arab News*. Retrieved from: <https://www.arabnews.com/node/1551446/lifestyle> (Last accessed: 16 November 2020).
- Snell, J. (2020). Religion and policy collide in Saudi-hosted interfaith forum. *Al-Monitor*. Retrieved from: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/10/saudi-arabia-faith-policy-riyadh-religion-g20-unit-ed-nations.html#ixzz6jMS3cNKl> (Last accessed: 17 December 2020).
- Steps underway to boost Saudi art, cultural contribution to GDP (2020). *Arab News*. Retrieved from: <https://arab.news/rmzzx> (Last accessed: 16 January 2021).
- Tashkandi, H. (2020a). Madinah-based calligraphy centre named after Saudi crown prince. *Arab News*. Retrieved from: <https://arab.news/jbgt7> (Last accessed: 16 January 2021).
- Tashkandi, H. (2020b) World-class calligraphers supervise new online course. *Arab News*. Retrieved from: <https://www.arabnews.com/node/1665956/saudi-arabia> (Last accessed: 9 December 2020).
- The Ministry of Culture. Retrieved from: <https://www.moc.gov.sa/en/About>. (Last accessed: 16 January 2021).
- The Museum of Islamic Art Berlin. *Alwaleed Philanthropies*. Retrieved from: <https://alwaleedphilanthropies.org/en/projects/museum-islamic-art-berlin> (Last accessed: 16 January 2021).
- Umińska-Woroniecka, A. (2016). Cultural diplomacy in international relations theory and studies on diplomacy. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. Vyp. 127. Ch. 2*, pp. 4–19. Retrieved from: <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/3008/2698> (Last accessed: 1 December 2020).

Umrah pilgrimage resumes in Saudi Arabia after 7-month pause (2020). *Al-Monitor*. Retrieved from: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/10/saudi-arabia-umrah-pilgrims-return-grand-mosque-meca-covid.html#ixzz6jMIXOSqz> (Last accessed: 10 January 2021).

Works by first recipients of Saudi Misk Art Grant go on show (2020). *Arab News*. Retrieved from: <https://arab.news/yd52f> (Last accessed: 25 January 2021).

Summary

Конюшка Н. О., Сtrykhot'skyi Т. Л. Cultural diplomacy of the Kingdom of Saudi Arabia in the context of the Vision 2030 strategy implementation. – Article.

In recent years, increased attention has been paid to the growing role of soft power as well as public and cultural diplomacies in international relations. This article is devoted to the analysis of the peculiarities of Saudi Arabia's cultural diplomacy in the context of the Vision 2030 strategy implementation.

Riyadh sees cultural diplomacy as an important tool to improve its international image and develop strategic communication. The strategies Vision 2030 (2017) and Cultural Vision (2019) are the framework documents of the Kingdom on the basis of which it is possible to analyze its soft power policy.

The authors trace different levels of cultural development in Saudi Arabia. The status of the KSA, as the centre of Islam, allows the active use of religion as one of the most important components of cultural diplomacy. The same reason permits the development of religious tourism. The Ministry of Islamic Affairs, Dawah and Guidelines promotes the teachings of the Quran, develops Islamic centres and mosques, coordinates Islamic organizations, supports Islamic universities and institutes abroad, and strengthens the reputation of the state and Saudi rulers as Custodians of the Two Mosques.

In recent years, the Kingdom has undergone major reforms, including the cultural ones. The authors outline how Saudi Arabia has intensified cultural policy in implementing its Vision 2030 strategy through the establishment of the Ministry of Culture, the MiSK Art Institute and other organizations.

The authors conclude that cultural diplomacy is attractive to the country's leadership as a tool for disseminating Saudi values and that pandemic will determine the further framework for the development of Saudi cultural diplomacy in the nearest future.

Key words: Kingdom of Saudi Arabia (KSA), cultural diplomacy, Vision 2030, Cultural Vision, Ministry of Culture, Islam, book printing, tourism, MiSK Art Institute.

Анотація

Конюшка Н. О., Сtryхоцький Т. Л. Культурна дипломатія Королівства Саудівська Аравія в реалізації стратегії "Vision 2030". – Стаття.

Упродовж останніх років усе більша увага прикута до питання вивчення збільшення ролі «м'якої сили» у міжнародних відносинах, публічної дипломатії та культурної дипломатії зокрема. Стаття присвячена аналізу особливостей культурної дипломатії Королівства Саудівська Аравія (КСА) в контексті реалізації стратегії "Vision 2030".

Офіційний Ер-Ріяд вбачає у культурній дипломатії важливий чинник покращення міжнародного іміджу та розвитку стратегічних комунікацій. Основоположними документами Королівства, на основі яких можна проаналізувати складники його політики «м'якої сили», є стратегії "Vision 2030" (2017 р.) і "Cultural Vision" (2019 р.).

Простежено різні рівні розвитку культурної сфери у Саудівській Аравії. Статус КСА як центру світового ісламу дозволяє активно використовувати релігію як одну з найголовніших складових частин культурної дипломатії. Ця ж причина уможливіє розвиток релігійного туризму. Міністерство у справах ісламу, закликів і настанов популяризує вчення Корану, розвиває ісламські центри та мечеті, координує діяльність ісламських організацій, підтримує ісламські університети та інститути за кордоном, що укріплює репутацію держави та саудівських правителів як хранителів двох святинь.

Протягом останніх років Королівство переживає серйозні реформи, в тому числі й у сфері культури. Автори звертають увагу на те, як Саудівська Аравія активізувала культурну політику в ході реалізації стратегії "Vision 2030" шляхом створення Міністерства культури, Інституту культури MiSK та інших установ та організацій.

Автори дійшли висновку, що культурна дипломатія приваблива для керівництва країни як інструмент поширення саудівських цінностей і саме пандемія визначатиме подальші рамки розвитку культурної дипломатії Саудівської Аравії у найближчому майбутньому.

Ключові слова: Королівство Саудівська Аравія (КСА), культурна дипломатія, "Vision 2030", "Cultural Vision", Міністерство культури, іслам, книгодрукування, туризм, Інститут Мистецтва MiSK.

В. Т. Хакімова

orcid.org/0000-0001-6281-2715

аспірант кафедри міжнародних відносин

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ В ЕПОХУ ПОСТПРАВДИ: ДІЯЛЬНІСТЬ EAST STRATCOM TASK FORCE

Зовнішньополітичні вектори країн-членів Європейського Союзу зазнали значних змін під впливом політики постправди, яка, у свою чергу, призвела до перегляду національних інтересів, поширення націоналістичних тенденцій, голосування Великобританії за вихід із ЄС, втручання Російської Федерації у внутрішні справи країн Східного партнерства. Тому нагальними стали питання дослідження феномену постправди та пошуки методів боротьби з дезінформацією. Нині серед інструментів ЄС для боротьби з російськими нарративами Робоча група East StratCom є однією з найбільш ефективних та перспективних. Таким чином, порядок денний XXI століття спонукав до великої кількості питань щодо майбутнього ЄС, його перспектив, викликів і шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми зумовила велику увагу фахівців по всьому світі, наприклад, книга Джеймса Болла «Post-Truth» присвячена впливу концепту постправди на політичні процеси в Європі та США. Загальнотеоретичне обґрунтування теми відображено в роботах британського політолога Марка Галеотті, який спеціалізується на проблемах безпеки, пов'язаних із Росією. Колективна монографія «Міжнародні відносини та зовнішня політика в еру постправди» присвячена дослідженню особливостей міжнародних відносин та зовнішньої політики в еру постправди. В центрі уваги колективу одеських міжнародників – політична культура, в якій суспільна думка та зміст новин майже повністю відірвалися від суті реалій суспільно-політичного життя. Значну увагу дослідженню концепцій і теоретичних підходів до вивчення ролі дезінформації та її впливу на політичні процеси приділяють такі вчені та дослідники, як Г. Почепцов, Д. Дубов, М. Ожеван, С. Даниленко, В. Петрик, М. Присяжнюк, Л. Компанцева й інші.

Мета дослідження – виявити особливості функціонування ЄС в епоху постправди та проаналізувати діяльність East Strat Task Force.

Виклад основного матеріалу. Новий термін «постправда» фіксується ще в кінці XX ст., однак особливо популярним стає у другому десятилітті XXI ст. після низки несподіваних для більшості політологів подій (військової агресії Росії проти України, Брекзиту, перемоги Д. Трампа на президентських виборах у США, поширення націоналістичних тенденцій у Франції та інших країнах Європи тощо). Громадськість, і насамперед аналітики, стали кваліфікувати нову епоху як «еру постправди». Поняття постправди в політичному контексті, як і подібне до нього поняття «політика постправди», має досить розмите значення. Оксфордський словник англійської мови, укладачі якого оголосили слово «постправда» словом 2016 року, дає таке визначення: «Постправда – обставини, за яких об'єктивні факти є менш значущими під час формування громадської думки, ніж звернення до емоцій і особистих переконань» (Oxford English Dictionary, 2016). Сила влади «емоцій і переконань» відкрита не сьогодні. Вже античні автори, зокрема Арістотель, давали глибоку і точну характеристику демагогії, надзвичайно важливу для розуміння природи сучасного популізму. І постправда тут ні при чому. Йдеться про ідеологію. Постправда – це нова назва для ідеологізованої правди. Тобто правди, яка дає змогу вибудувувати єдину для всіх оптику і розуміти світ. І в цьому сенсі справедливе зауваження С. Фуллера про те, що те, що ми називаємо сьогодні постправдою, можна побачити вже в діалозі Платона «Держава», який лежить біля витоків політичної філософії Заходу. (Fuller, 2018). У 1967 р. в «The New Yorker» було опубліковано есе під назвою «Істина і політика», написане філософом Ханною Арендт, де вона сформулювала проблему

так: «Ніхто ніколи не сумнівався в тому, що істина і політика перебувають у досить поганих відносинах одна з одною, і ніхто ніколи не вважав правдивість одною з чеснот політичних лідерів. Брехня завжди розглядалася як необхідний та обґрунтований інструмент не тільки політиків або диктаторів, але і державних діячів, щоб переконати виборців, схилити на свою сторону і таким чином заручитися підтримкою серед народних мас... можливо, зміст істини в політиці – бути лише інструментом, а сам зміст політики полягає у можливості ввести народні маси в оману?» Х. Арендт підозрює, що «можливо, в природі політичної сфери існує завдання воювати з істиною у всіх її формах», особливо це стосується фашистського, нацистського режимів, який вона мала безпосередньо на увазі та досліджувала, але також і політики загалом (The Economist, 2016).

Одні звинувачують постмодерністську філософію в тому, що вона є причиною настання епохи постправди, інші реабілітують сучасну філософію і розмежовують її з феноменом постправди. У XX ст. особливу увагу звертали на моральну цінність правди, її джерела (від інтуїції до знань та культури діалогу). Сфера політики вважалася не кращим полем для змагань за правду.

Насправді в політичних технологіях давно існує тактика, яка тісно пов'язана з постправдою, – популізм. Популізм як певний стиль риторики передає інформацію у спрощеному вигляді та пропонує прості рішення найскладніших політичних, соціальних і економічних проблем, має давню історію, висхідну до кінця XIX століття. З кінця XIX століття популістські гасла і риторичні прийоми значно вдосконалилися, а сам термін «популізм» із часом придбав якесь негативне забарвлення, втративши поетичний флер прагнення до рівності, справедливості і народного благополуччя, настільки властиві йому на початковому етапі. Сьогодні під популізмом традиційно розуміють якесь «загравання» з масами, маніпулювання популярними в народі цінностями та переконаннями, а також гру слів, покликану пояснити складні речі простою і зрозумілою мовою (Баранов, 2015, с. 25–30). Популізм виступає як сукупність технологій, спрямованих на мобілізацію електорату шляхом використання спекуляцій і різних спрощень. До цих технологій відносяться: спроби підлаштуватися під вимоги народу; використання готовності великих соціальних груп емоційно реагувати на примітивні гучні гасла; задоволення тяги народу до сильної особистості; гра на очікуваннях народу; апеляція до простоти і зрозумілості пропонованих заходів, пошук простих рішень складних проблем; прямий контакт між лідерами і масами без посередництва політичних інститутів; маніпулювання громадською думкою (Баранов, 2015, с. 29). Хоча популістські прийоми використовувалися не одне десятиліття, особливого поширення вони досягли у зв'язку з появою технологій Web 2.0, завдяки яким стало можливим віддалене спілкування з виборцями. У партій і політиків з'явилися доступні Інтернет-майданчики для розміщення контенту і мобілізації електорату. У сучасному світі все більше уваги привертають політики-популісти, які в різних країнах дотримуються правого або лівого напряму ідеологій. Головною зброєю в їхніх руках стали електронні ЗМІ, через які політика постправди стрімко поширюється серед виборців. Багато політиків спекулюють на різних проблемах, вводячи людей в оману. Як зазначав З. Бауман, «популізм пропонує нереальні методи вирішення реальних проблем. Небезпека популізму – в зневазі правилами демократичної гри, зведенні політики до боротьби добра і зла» (Бауман, 2008, с. 211).

Наступ російської дезінформації на Захід йде рука об руку з підтримкою популістських і екстремістських політичних рухів. У свою чергу ці рухи все частіше черпають натхнення в Кремлі і підтримують його політичний порядок денний, виступаючи як посередники під-рівного впливу Кремля.

Постправда стала наслідком того, що називають інформаційною війною і маніпуляцією свідомості. Методи випуску і поширення «фейкових новин», створення так званих «тролів» і «ботів», які займаються поширенням певної інформації, впливають на аудиторію. У сучасних суспільствах постправда набуватиме дедалі більшого поширення як інструмент впливу на масову аудиторію через зростання популярності соціальних мереж і Інтернету. Натепер інтернет і соціальні мережі займають лідируючі позиції серед каналів формування громадської думки. Механізм роботи постправди має певну схожість із механізмами роботи пропаганди і маніпуляції. До основних характеристик постправди можна віднести: а) апелювання

до емоцій і особистих переконань аудиторії (не акцентуючи уваги на подробицях). На думку А. Юрчака, це – новини, які «вбудовуються в картину світу глядача»; б) умисне замовчування об'єктивних або вступаючих у протиріччя із заданою концепцією фактів, тобто акцентується увага тільки на необхідній частині інформації, тоді як інша просто ховається; в) інформаційне переваження, трансляція безперервного потоку новин, основна частина якого складається з абстрактних міркувань; г) комбінування правди і брехні; д) поява інформації у «вдалиї» момент, тобто коли вона найбільш очікувана; е) провокація бурхливої реакції аудиторії за допомогою вистави «сенсаційного» смислового навантаження вмісту постправди (Медведев, 2016). Інтернет дозволяє кожному користувачеві стати журналістом, але у нього відсутня «відповідальність редактора». Саме це і веде до породження безлічі неправдивої інформації.

На думку європейських експертів, російська пропаганда виявилася надзвичайно гнучкою, і саме тому вона може орієнтуватися на всіх. Росія дуже добре визначає, як атакувати держави-члени ЄС через дезінформацію: для Німеччини вони зосереджувалися на міграції, для Литви – на меншинах, для Великобританії – на Brexit, для Іспанії – на сепаратистських питаннях. ЄС має конкретно визначити, де загроза для кожної держави-члена (Galeotti, 2017).

Постправа – інструмент маніпулювання громадською думкою і свідомістю. Саме через маніпулювання необхідно розглядати сучасну «епоху постправди». Відомий фахівець з PR Е. Бернейс, вивчаючи соціальні наслідки, до яких призвела Перша світова війна, сформулював у книзі «Пропаганда» такий постулат: «Свідоме і вмале маніпулювання впорядкованими звичками і смаками мас є важливою складовою частиною демократичного суспільства. Ті, хто контролює ці невидимі механізми суспільства, являють собою таємний уряд, який і керує нашою країною» (Бернейс, 2010, с. 13).

Операції Кремля щодо поширення дезінформації є лише частиною більш широкого наступу з використанням так званої «м'якої сили», спрямованого на ведення підривної діяльності щодо інших країн заради власної політичної вигоди і відновлення статусу Росії як великої держави. Російська Федерація є однією із країн, в якій політика постправди досягла найбільших проявів. У Росії політика постправди стала вже звичним явищем, коли пересічні росіяни, занурені у «океан брехні», не мають можливості розібратись у ситуації та виявити істину. Аналітики пишуть, що В. Путін буде світ постправди, у якому всі його вигадки матимуть сенс (ZN.UA, 2016).

Росія активно використовує цифрові медіа (такі як соціальні медіа, Youtube) та сучасні технології для розповсюдження неправдивих фейків, що є дешевими інструментами для охоплення великої аудиторії незалежно від географічних кордонів. Сьогодні російське політичне керівництво добре усвідомлює силу інформації як інструменту у сфері безпеки та гібридної війни (Hellman & Wagnsson, 2017, р. 155). Міністр оборони Росії Сергій Шойгу визнав у 2017 році, що у 2013 році в Міністерстві оборони були створені спеціальні сили інформаційної війни (Bentzen, 2017). Дезінформація є частиною офіційної воєнної доктрини Росії і є загальноновизнаним інструментом її зовнішньої політики. Країна інвестує більше мільярда євро на рік у свої можливості ведення інформаційної війни.

І хоча російська політика дезінформації триває вже кілька десятиліть, ЄС почав вживати заходів лише у 2015 році, створивши робочу групу East StratCom (ESTF). Але навіть на той час дезінформація не стояла на першому місці в політичному порядку денному. Не було великого ентузіазму вирішувати це питання в рамках інституцій ЄС. (Romerstein, 2001, р. 54) Ще на той час сприйняття ЄС цієї загрози не відповідало масштабу проблеми. Тим не менше насправді можна побачити зміну риторики в інституціях ЄС з кінця 2016 року, на початку 2017 року. Більшість експертів вважає, що вибори 2016 року в США змусили ЄС пробудитися і стали тригером у процесі боротьби з дезінформацією. Більше того, перспектива мати той самий сценарій (тобто зовнішнє втручання та взлом) під час європейських виборів була настільки лякаючою, що інституції ЄС поспішали вжити заходів (Bernstein, 2017, р. 11).

Загальний підхід ЄС до протидії дезінформації є скоріше захисним, ніж наступальним, тобто ЄС в основному реагує на дезінформаційні кампанії, а не запобігає їх появі. Значна частина роботи ЄС полягає у розвінчанні дезінформації та випуску позитивних стратегічних повідомлень.

Серед інструментів ЄС для боротьби з російськими наративами Робоча група East StratCom є однією з найбільш ефективних та перспективних. Служба покликана надавати підтримку делегаціям Європейського союзу в Азербайджані, Вірменії, Білорусі, Грузії, Молдові, Україні та Росії. Доповнюючи зусилля робочої групи, ЄС намагається сприяти соціальній стійкості та медіаграмотності. Діяльність East StratCom координується Європейською службою зовнішніх справ (ЄСЗС), і зараз функціонування робочої групи базується на мандаті Ради з березня 2015 року й обмежується роботою, пов'язаною з дезінформацією, поширеною Кремлем. Мета протидії російському впливу полягає у стримуванні загрози шляхом розвитку стійкого діалогу за допомогою м'якої сили цінностей та ідеалів (Bjola & Pamment, 2016, p. 133).

Основними інституціями, діяльність яких пов'язана з протидією дезінформації (передусім в онлайн-просторі), є Єврокомісія (нею створені, зокрема, Експертна група високого рівня, HLEG; Експертна група з медіаграмотності, EU Expert Group on Media Literacy); Європарламент (зокрема, політико-адміністративний орган The Panel for the Future of Science and Technology (STOA), European Ideas Network); Оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій (East StratCom Task Force) як частина Європейської служби зовнішніх зв'язків (European External Action Service); Рада Європейського Союзу; Агентство Європейського Союзу з питань мережевої та інформаційної безпеки (European Union Agency for Network and Information Security, ENISA), Розвідувальний та ситуаційний центр Європейського Союзу (EU Intelligence and Situation Centre, INTCEN) (Дубов, 2020, с. 53).

Згідно із сайтом оперативної робочої групи, в її завдання входить активне роз'яснення ключових аспектів політики Європейського союзу, створення його позитивного образу та протидія дезінформації. Група East StratCom Task Force відповідальна за збір та поширення всіх виявлених прикладів дезінформаційних атак Росії на вебсайті EUvsDisinfo.eu – головному сайті ESTF. А також до її компетенцій входить редагування офіційного російськомовного сайту Європейської служби зовнішньополітичної діяльності ЄС. (Questions and Answers about the East StratCom Task Force, 2018). Група розробляє комунікаційні продукти та кампанії, орієнтовані на краще пояснення політики ЄС у країнах Східного партнерства. Ця організація тісно співпрацює з інституціями ЄС та делегаціями ЄС у країнах Східного партнерства. Представники групи аналізують та звітують про тенденції дезінформації, пояснюють та викривають її наративи, а також намагаються підвищити обізнаність щодо дезінформації, що надходить із федеральних російських ЗМІ, російських джерел та медіапростору країн Східного Партнерства ЄС. Команда складається з шістнадцяти штатних співробітників, набраних з установ ЄС або відряджених державами-членами ЄС. Члени команди мають різноманітний професійний досвід спілкування та розмовляють декількома мовами, включаючи російську. StratCom використовує наявні ресурси в установах ЄС та державах-членах, включаючи персонал установ та відряджених національних експертів з держав-членів. Оперативна робоча група працює в межах існуючого бюджету у сфері стратегічних комунікацій ЄС. Крім того, оперативна робоча група отримала грант у розмірі 1,1 млн євро в 2018 році для реалізації діяльності, спрямованої на протидію російської дезінформації. У 2019 році бюджет збільшився до 3 мільйонів євро. З січня 2019 року кошти з бюджету спрямовуються на забезпечення професійного моніторингу ЗМІ, аналіз даних з метою отримання більш повної, актуальної та достовірної картини російських дезінформаційних кампаній.

Робоча група співпрацює з підрядниками з ЄС для закупівлі послуг моніторингу ЗМІ, аналізу дезінформації та аналізу даних. У результаті Робоча група щодня отримує професійний аналіз фейків російських ЗМІ, що працюють як на національному, так і на міжнародному рівні. Аналіз даних фокусується на відстеженні тенденцій та вимірюванні охоплення дезінформаційних повідомлень у соціальних мережах. Систематичний та регулярний аналіз включає щотижневий огляд дезінформації та підвищення рівня обізнаності громадськості про роботу Оперативної групи зі стратегічних комунікацій (Questions and Answers about the East StratCom Task Force, 2018).

Паралельно командам професіоналів, які перевіряють випадки дезінформації, не менш важливим є надання громадянам можливості, щоб вони самі спростовували неправдиву інформацію. Бьола та Паммент називають це «цифровим стримуванням» (Bjola & Pamment, 2016,

р. 133). І нині на платформі робочої групи є така можливість, кожен бажаючий може доповісти про неправдиву інформацію, з якою він стикнувся. Це спонукає користувачів критично відноситися до прочитаного та сприяє покращенню медіаграмотності.

ЄС прийняв оборонну стратегію боротьби з дезінформацією. Він підготував кілька стратегічних документів, включаючи План дій у грудні 2018 року (European Commission Action Plan, 2018, р. 4), який забезпечує перспективну основу для дій. Робота, яку проводила Оперативна група East StratCom, що виявляє та розвінчує російські фейки, є вагомим активом для ЄС. Нині основні онлайн-платформи намагаються впровадити Кодекс практики, який Європейська Комісія створила з метою припинення поширення дезінформації в соціальних мережах. Маючи на увазі довгострокову перспективу, ЄС вживає заходів щодо підвищення стійкості суспільства та поліпшення медіаграмотності громадян. Однак фінансові ресурси, спрямовані на протидію дезінформації, не співмірні загрозі, яку вона становить. Крім того, підхід ЄС недостатньо фокусується на інструментах штучного інтелекту, які можуть суттєво впливати на спосіб проведення та розповсюдження дезінформації, але також може допомогти діяльності з перевірки фактів. Отже, ЄС ще не повністю готовий протистояти зовнішнім кампаніям дезінформації в кіберпросторі. На дезінформацію слід дивитись у межах гібридної війни і розглядати як питання кібербезпеки.

Аналізуючи різноманітні підходи до розуміння феномену постправди, слід зробити **висновки**, що політика постправди – це тип політичної культури, в якій дискусія ведеться за допомогою звернення до емоцій і особистих переконань, а не об'єктивних фактів. У боротьбі з дезінформацією усі зусилля інституцій ЄС спрямовані на вироблення загальноєвропейського підходу щодо боротьби з дезінформацією. Більшість дій сфокусовано на запобіганні поширенню онлайн-дезінформації – для платформ сформульовано широкі рекомендації та вироблено Кодекс із протидії дезінформації, приєднання до якого, проте, є добровільним. Основну увагу в протидії дезінформації зосереджено на швидкому обміні інформацією в режимі реального часу, обміні досвідом щодо боротьби з поширенням дезінформації, дії системи перевірки фактів. Основними суб'єктами боротьби з дезінформацією у європейських країнах є державні органи, медіа, громадські об'єднання, Інтернет-ресурси. Основними кроками щодо зменшення впливу дезінформації є: запровадження законодавчих змін; створення груп (Task Force) щодо виявлення та боротьби (розроблення рекомендацій); розроблення планів дій; формулювання та поширення урядових рекомендацій, звітів про дезінформацію тощо. Підвищення медіаграмотності серед населення як один із ключових інструментів вирішення проблеми є необхідним, проте розрахованим на довгострокову перспективу проектом. На нашу думку, західні уряди повинні співпрацювати із власниками платформ соціальних медіа, щоб розробити скоординовані стратегії сприяння медіаграмотності серед користувачів, щоб розпізнавати дезінформацію. Дезінформація є багатогранною проблемою, не має однієї першопричини, а отже, не має єдиного рішення. Опублікований у 2018 році План дій ЄС проти дезінформації забезпечує міцну основу для дій. Безумовно, StratCom Task Force є ключовим активом для виявлення та розвінчання неправдивих російських фейків. Такі заходи, як Кодекс практики, якщо вони будуть добре впроваджені платформами, а також Закон про кібербезпеку та перспективи кіберсанкцій є перспективними кроками у правильному напрямі. Однак, щоб бути повністю готовими протидіяти зовнішнім дезінформаційним кампаніям у кіберпросторі, необхідно залучити значні додаткові ресурси. ЄС потрібно більше зосередитися на останніх розробках у галузі штучного інтелекту, які надзвичайно впливають на створення та розповсюдження дезінформації. Технологічний розвиток та соціальні медіа прискорили швидкість розповсюдження продуктів пост-правди та охоплення ними. Тому надзвичайно важливою є робота щодо їх спростування та запобігання. Консолідована робота в цьому напрямі може дати новий імпульс європейській єдності.

Література

- Баранов Н. Возрождение популизма: Европейский опыт и российские практики. *Вестник СПбГУ. Сер. 6. Политология. Международные отношения*. 2015. Вып. 3. С. 25–35.
- Бауман З. *Текущая современность*. СПб.: Питер, 2008. 240 с.
- Бернейс Э. *Пропаганда* / под ред. И. Ющенко. М.: Hippo Publishing, 2010. 176 с.

- Ера «пост-правди»: брехня популістів може позбавити сенсу всю політичну систему The Economist [Електронний ресурс] // ZN.UA. Режим доступу: https://zn.ua/ukr/WORLD/era-post-pravdi-brehnya-populistikiv-mozhe-pozbaviti-sensu-vsyu-politchinu-sistemu-the-economist-218363_.html.
- Медведев С., Мартынов К., Юрчак А. и др. Эпоха постправды. Откуда берется троллинг?. *Свобода*. URL: <https://www.svoboda.org/a/28150925.html>
- Міжнародні відносини та зовнішня політика в еру «пост-правди» / О. І. Брусиловська та ін. Монографія К. : Вадекс, 2018. 320 с.
- Почепцов Г. Г. Дезинформация [Електронний ресурс]. Киев: Издатель ПАЛИВОДА А. В., 2019. URL: <http://csef.ru/media/articles/9072/11714.pdf>.
- Фейки як інструмент впливу на вибори [Електронний ресурс] / Д. В. Дубов та ін. // Національний інститут стратегічних досліджень. 2020. Режим доступу до ресурсу: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/fake_news_fin_full_clean.pdf
- Чугров С. В. Post-truth: Трансформация политической реальности или саморазрушение либеральной демократии? *Политические исследования*. 2017. No 2. С. 42-59.
- Ball J. Post-Truth. London: Biteback Publishing Ltd, 2017. 320.
- Bentzen N. Disinformation, 'fake news' and the EU's response, European Parliamentary Research Service, PE 614.584, Brussels, November 2017.
- Bernstein A. Not Russian to do anything? The EU response to strategic narratives and disinformation in the wake of the Russia-Ukraine crisis, Master's thesis, Bruges, College of Europe, 2017, p. 25.
- Bjola C., Pamment J., "Digital containment: Revisiting containment strategy in the digital age", *Global Affairs*, vol. 2, no. 2. 2016. p. 133.
- European Commission & High Representative, *Action Plan against disinformation*, JOIN(2018) 36 final, Brussels, 5 December 2018.
- Fuller S. [« Post truth was the Oxford English Dictionary word of the 2016 and that's why it is prominent now...»] // YouTube [Electronic resource] Mode of access: https://www.youtube.com/watch?v=M4Rwca7k_Fs
- Galeotti M. Controlling Chaos: How Russia manages its political war in Europe [Електронний ресурс] // European Council on Foreign Relations, ECFR. Режим доступу: http://www.ecfr.eu/publications/summary/controlling_chaos_how_russia_manages_its_political_war_in_europe
- Hellman M., Wagnsson C. "How can European states respond to Russian information warfare? An analytical framework", *European Security*, vol. 26, no. 2, 2017, p. 155.
- Oxford English Dictionary // Meaning of post-truth in English [Electronic resource] Mode of access: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth>.
- Questions and Answers about the East StratCom Task Force. (2018). Retrieved 25 February 2021, from https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2116/node/2116_en.
- Romerstein H. "Disinformation as a KGB weapon in the Cold War", *Journal of Intelligence History*, vol. 1, no. 1, 2001, p. 54.
- The post-truth world: Yes, I'd lie to you. (2016). Retrieved 27 February 2021, from <https://www.economist.com/briefing/2016/09/10/yes-id-lie-to-you>

References

- Ball, J. (2017), *Post-Truth: How Bullshit Conquered the World*. London: Biteback Publishing Ltd. [in English]
- Baranov, N. (2015), *Vozrozhdenie populizma: Evropejskij opyt i rossijskie praktiki* [Revival of Populism: European Experience and Russian Practices]. *Vestnik SPbGU. Ser. 6. Politologiya. Mezhdunarodnye otnosheniya*. Vyp. 3. S. 25-35. [in Russian]
- Bauman, Z. (2008), *Tekuchaya sovremennost'*. [Fluid modernity]. SPb.: Piter. [in Russian]
- Bentzen, N. (2017), *Disinformation, 'fake news' and the EU's response*, European Parliamentary Research Service, PE 614.584, Brussels. [in English]
- Bernejs, E. (2010) *Propaganda* [Propaganda]. M.: Hippo Publishing. [in Russian]
- Bernstein, A. (2017), *Not Russian to do anything? The EU response to strategic narratives and disinformation in the wake of the Russia-Ukraine crisis*, Master's thesis, Bruges, College of Europe, p. 25. [in English]
- Bjola, C. & Pamment, J.(2016), "Digital containment: Revisiting containment strategy in the digital age" *Global Affairs*, 2, 133. [in English]
- Chugrov, S.V. (2017), *Post-truth: Transformaciya politicheskoy real'nosti ili samorazrushenie liberal'noj demokratii?*[Post - truth: Transformation of Political Reality or Self-Destruction of Liberal Democracy?] *Politicheskie issledovaniya*, 2, 42-59. [in Russian]
- Dubov, D.V. ta in. (2020), *Feiky yak instrument vplyvu na vybory* [Fakes as a tool to influence the election]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. Retrieved 15 February 2021, from: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/fake_news_fin_full_clean.pdf [in Ukrainian]

- Era «post-pravdy»: brekhnia populistiv mozhe pozbavyty sensu vsiu politychnu systemu (2016), [The era of "post-truth": the lies of the populists can make sense of the whole political system] The Economist. Retrieved 1 March 2021, from https://zn.ua/ukr/WORLD/era-post-pravdi-brekhnya-populistikiv-mozhe-pozbaviti-sensu-vsyu-politchinu-sistemu-the-economist-218363_.html [in Ukrainian]
- European Commission & High Representative. (2018), *Action Plan against disinformation*, JOIN 36 final, Brussels, Retrieved 19 February 2021, from: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/eu-communication-disinformation-euco-05122018_en.pdf [in English]
- Fuller, S. (2016), [«Post truth was the Oxford English Dictionary word of the 2016 and that's why it is prominent now...»] // YouTube. Retrieved 23 February 2021, from: https://www.youtube.com/watch?v=M4Rwca7k_Fs [in English]
- Galeotti, M. (2017), Controlling Chaos: How Russia manages its political war in Europe. Retrieved 20 February 2021, from http://www.ecfr.eu/publications/summary/controlling_chaos_how_russia_manages_its_political_war_in_europe [in English]
- Hellman, M. & Wagnsson, C. (2017) "How can European states respond to Russian information warfare? An analytical framework", *European Security*, vol. 26, no. 2, p. 155. [in English]
- Medvedev, S., Martynov, K., Yurchak, A. i dr. (2016), Epoha postpravdy. Otkuda beretsya trolling? [The era of post-truth. Where does trolling come from?] // Svoboda Retrieved 2 March 2021, from <https://www.svoboda.org/a/28150925.html> [in Russian]
- Mizhnarodni vidnosyny ta zovnishnia polityka v eru «post-pravdy» (2018), [International relations and foreign policy in the era of "post-truth"]. Monohrafiia – K. : Vadeks. [in Ukrainian]
- Pochepcov, G. G. (2019), *Dezinformaciya [Desinformation]* Kiev: Izdatel' PALIVODA A. V. Retrieved 15 February 2021, from <http://csef.ru/media/articles/9072/11714.pdf>. [in Ukrainian]
- POST-TRUTH | Definition of POST-TRUTH by Oxford Dictionary on Lexico.com also meaning of POST-TRUTH (2016). Retrieved 22 February 2021, from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth> [in English]
- Questions and Answers about the East StratCom Task Force. (2018). Retrieved 25 February 2021, from https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2116/node/2116_en. [in English]
- Romerstein, H. (2001), "Disinformation as a KGB weapon in the Cold War", *Journal of Intelligence History*, vol. 1, no. 1, p. 54.
- The post-truth world: Yes, I'd lie to you. (2016). Retrieved 27 February 2021, from <https://www.economist.com/briefing/2016/09/10/yes-id-lie-to-you> [in English]

Анотація

Хакімова В. Т. Європейський Союз в епоху постправди: діяльність East StratCom Task Force. –

Стаття.

Стаття актуалізує питання впливу постправди на політичні процеси в Європейському Союзі та важливості боротьби з цим явищем. Поява таких явищ, як фейкові новини, альтернативні факти та популізм нової хвилі, призвела до нової актуальної проблеми для більшості сучасних демократій західного світу. Вони наголосили на концептуальному зрушенні всередині соціальних тенденцій та процесів, що призвело до створення світу постправди. Основні характеристики таких явищ можна описати як перехід від доказового, нормативного та фактичного дискурсу до емоційного, постфактичного та популістичного.

У статті зроблений огляд особливостей функціонування ЄС в епоху постправди та аналіз діяльності East Strat Task Force. Розглянуто поняття «постправда», схарактеризовано специфіку розповсюдження фейкових новин. У цьому контексті зміни в європейській політиці на наднаціональному рівні стали особливо важливими. Загроза інформаційної атаки з боку Російської Федерації змусила ЄС детально розглянути низку механізмів подолання негативних наслідків фейкових новин та дезінформації. Тим часом основна ідея того, як боротися з феноменом постправди, ґрунтується на принципі соціальної стійкості та удосконалення медіаграмотності. Автором розглядаються ініціативи європейських структур, зокрема створення East StratCom Task Force для протидії зовнішньому деструктивному інформаційному впливу Російської Федерації на соціально-політичні процеси. Особливу увагу приділено інституційному розвитку, здобуткам, проблемам і перспективам East StratCom Task Force (ESTF). Представлені практичні рекомендації для протидії та запобігання розповсюдженню дезінформації.

Ключові слова: Європейський Союз, постправда, East Strat Task Force, зовнішня політика, популізм, російська агресія.

Summary

Khakimova V. T. The European Union in the era of post-truth: the strength of the East StratCom Task Force. – Article.

The article highlights the issue of the impact of post-truth on political processes in the European Union and the importance of combating this phenomenon. The emergence of such phenomena as fake news, alternative facts and the populism of the new wave, have led to a new pressing problem for most modern democracies in the Western world. They emphasized the conceptual shift within social trends and processes that led to the creation of a post-truth world. The main characteristics of such phenomena can be described as the transition from evidential, normative and factual discourse to emotional, post factual and populist.

The purpose of the article is to review the features of the EU in the post-truth era and to analyze the activities of the East Strat Task Force. The article considers the concept of post-truth, characterizes the specifics of the spread of fake news. In this context, changes in European policy at the supranational level have become particularly important. The threat of an information attack by the Russian Federation has forced the EU to consider in detail a number of mechanisms to overcome the negative effects of fake news and disinformation. Meanwhile, the basic idea of how to deal with the phenomenon of post-truth is based on the principle of social sustainability and improvement of media literacy. The author considers the initiatives of European structures, in particular the creation of the East StratCom Task Force to counteract the external destructive information influence of the Russian Federation on socio-political processes. Particular attention is paid to the institutional development, achievements, challenges and prospects of the East StratCom Task Force (ESTF). As a result of the study, practical recommendations were presented to counteract and prevent the spread of disinformation.

Key words: European Union, post-truth, East Strat Task Force, foreign policy, populism, Russian aggression.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1167>
УДК 341.1/8

М. Л. Логвиненко

orcid.org/0000-0001-8547-0922

*викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки
факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ПРИРОДА МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА ТА ЙОГО МІСЦЕ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

В умовах розбудови правової держави важливим залишається питання налагодження міжнародних зв'язків та міжнародного співробітництва, інструментом для чого і є міжнародне право. Питання природи міжнародного права, а також його ролі в системі права стали предметом досліджень таких учених, як М.І. Брун, О.Л. Маковський, М.Ф. Примуш, А.М. Стоянов, В.І. Бобер, П.Е. Казанський та інші. Раніше було започатковані та продовжують існувати різні підходи щодо того, як пояснюється та сприймається природа міжнародного права. Коли брати до уваги перший із підходів, можливо помітити чітке розділення міжнародного права на міжнародне приватне право та приватне міжнародне право. Так, прибічники цього підходу переконані, що до міжнародного права необхідно відносити відносини приватного міжнародного права. Що ж до другого підходу, то є твердження, що міжнародне право відноситься до цивільного права, таким чином, міжнародне право є однією із цивільно-правових наук. У зв'язку з цим такий підхід отримав відповідну назву «цивілістичний». Що ж до останнього підходу, то він розглядається як комплекс міжнародного права в публічній сфері в поєднанні із внутрішньодержавним правом.

Якщо відстежувати генезу міжнародного права, то можна виділити три основні теорії виникнення самого міжнародного права. Походження міжнародного права допоможе наблизитися до його розуміння та місця у загальній правовій системі. Перша теорія має назву «державницька» і виходить із виникнення самої держави. Право виконує структурну функцію, регулює державні відносини, адже право не може існувати без держави на національному рівні. Відповідно до другої теорії, додержавницької, міжнародне право ніяк не пов'язане з виникненням держави. Прибічники цієї теорії вважають, що всі правила та відносини, якими воно регулюється, можуть існувати в суспільстві незалежно від форми суспільства. Як приклад наводиться сім'я, де існують свої правила, котрі можуть повністю не сходитися з правилами держави. Нині у суспільстві немає перепон, щоб одній групі людей контактувати з іншою, при цьому на основі своїх порядків та правил. Міжнародне право як інструмент взаємодії має право на існування поза межами держави, на всенародному рівні. Третя, постдержавницька теорія формується на принципі універсальності правових відносин між державами. В основі цього принципу лежить ідея створення міжнародних відносин лише після того, як були сформовані основні правила, котрі підходили всім державам без винятку. Це пов'язано з тим, що у кожній країні після епохи Середньовіччя почали формуватися індивідуальний порядок, правила та норми існування. Міжнародне право є наймолодшим правом відносин між країнами світу. Існування кожної з теорій має місце та може наблизити нас до розуміння самого права, його ідейності та місця в системі права.

Важливо згадати, що є вчені, котрі вважають міжнародне право вигадкою та заперечують його існування. На захист своєї теорії мають такі доводи:

1) право є універсальним і виконується у разі наявності сили. Суб'єкти змушені дотримуватися правил поведінки, бо в іншому разі до них буде застосована така сила. Нині у світі не існує такого механізму, який би можна було застосувати до держави-порушниці;

2) якщо немає тієї сили, яку можна застосувати до порушників, то держави можуть робити все, що забажається;

3) у світі відсутній міжнародний суд, тобто універсальний орган, який би розглядав усі спори, які виникають. Міжнародні суди, які є нині, можуть розглядати справи тільки за згодою держави;

4) сьогодні у світі відсутній єдиний законодавчий орган, який створює норми міжнародного права. Тобто відсутній єдиний парламент у світі (Національна академія внутрішніх справ, 2016 р.).

Для кращого розуміння природи міжнародного права необхідно також розібрати основні ознаки цієї системи, що дасть змогу відмежувати міжнародне право від інших. Отже, до основних ознак можна віднести такі:

– міжнародне право складається з юридичних принципів, а також із юридичних норм;

– такі відносини мають місце у разі створення їх шляхом договору або звичаю;

– міжнародне право не входить до складу внутрішньодержавного, що означає його самостійність та індивідуальну відокремленість у системі права із власними інститутами та галузями;

– реалізуються норми міжнародного права за допомогою примусу, характер і форма якого вказується у міжнародних угодах.

Отже, виходячи з основних ознак, можна зробити висновок, що основний зміст міжнародного права становить міжнародне договірне право. Саме спираючись на це, дослідник С.Б. Крилов вважає, що міжнародне право має міжнародний характер, і це беззаперечно. Таким самим чином міжнародно-правовий характер мають і колізійні норми, оскільки домовленість між державами побудована та тій чи іншій нормі, це пов'язано з тим, що колізійна норма визначає міжнародний звичай, котрий формувався століттями (Крилов, 1930, с. 20–21). Існує думка, що природа міжнародного права простежується у виокремленні цієї галузі права разом із міжнародним адміністративним правом та міжнародним кримінальним правом. Дослідник розділяє міжнародне право на міжнародне цивільне право та міжнародне приватне право. Різниця між ними у тому, що відбувається розділення норм права під час віднесення їх чи до національного права, чи до міжнародного, а саме в питанні зіткнення цивільних законів між державами [І.І. Килимник, А.М. Бровдій 2018, 111 с.]. С.О. Малінін наголошує на тому, що система міжнародного права складається із міжнародного публічного права та міжнародного приватного права (Малінін, 1971, с. 7). Так, міжнародне приватне право як особлива галузь міжнародного права розглядається також і у вивченні та аналізі теорії права. Наприклад, в окремих загальнотеоретичних дослідженнях стверджується, що міжнародне право поділяється на міжнародне публічне право, яким регулюються відносини між державами, і міжнародне приватне право, яке регулює цивільно-правові відносини за участю іноземних фізичних або юридичних осіб або з приводу майна, що знаходиться за кордоном.

Інша ж позиція щодо природи міжнародного права ґрунтується на цивільних правовідносинах. Оскільки предметом міжнародного приватного права є відносини цивільно-правового характеру, то логічним буде зробити висновок, що міжнародне приватне право становить цивільне, а тому наука міжнародного права належить до цивільно-правових наук. Однак дослідники й досі не дійшли єдиного висновку щодо характеру міжнародного права у цивільно-правових відносинах. Так, І.С. Перетерський надає самостійності міжнародному приватному праву, зазначаючи, що специфіка цивільно-правових відносин, котрі включені до міжнародного приватного права, становить саме окрему групу цивільно-правових відносин, тих, що отримали міжнародний характер (Перетерській, Крилов, 1940, с. 5). Протилежну думку мають науковці О.М. Садіков та О.Л. Маковський, котрі вважають, що міжнародне

приватне право повністю є частиною цивільного права. Аргументують вони це таким чином: незважаючи на свої особливості, відносини, що створюються міжнародним правом, можливо, є спорідненими з іншими відносинами цивільно-правової сфери; вирішуючи майнові питання із залученням іноземного суб'єкта, використовуються спеціальні методи, котрі притаманні саме міжнародному праву, при цьому важливо поєднувати такий метод із методом, що передбачає рівність сторін цивільних правовідносин; у міжнародній практиці наявна так звана «взаємозамінюваність» між загальним цивільним правом та міжнародним приватним правом, причому чіткого розмежування немає. Колізійні проблеми часто виникають у разі появи іноземного елемента, під час чого необхідне застосування уніфікованих норм. Однак є випадки, коли вони застосовуються також щодо відносин, де немає іноземного елемента; основні колізійні норми, правила про автономію волі, публічний порядок містяться в галузевих актах цивільного законодавства (Маковський, 1984, с. 224).

В іншій концепції «полісистемного комплексу» визначають і національно-правові, і міжнародні норми, які відносяться як до міжнародного права, так і до внутрішньодержавного права. Найкраще визначення цього підходу надав Р.А. Мюллерсон. На його думку, цей комплекс потрібно розглядати як сукупність норм:

1) колізійних і відсильних, які містяться в національному праві і в міжнародних договорах;

2) норм матеріального права, які мають своє джерело в міжнародних договорах і в національному праві держав та застосовуються в результаті вказівок колізійної або відсильної норми. Такі норми у разі вирішення колізій невідладного характеру взаємодіють між собою, не створюючи при цьому якоїсь системи, а зберігши при цьому місце в національній або ж міжнародній системі права (Мюллерсон, 1986, с. 30).

Таким чином, у зв'язку із специфікою джерел права колізійним нормам, котрі складають структуру міжнародного права, особливостями її правового регулювання міжнародне приватне право як структурний елемент міжнародного права можна вважати самостійною галуззю права. З вище викладеного можна зробити висновок, що природа міжнародного приватного права дуже тісно пов'язана з цивільно-правовими відносинами. Якщо розглядати системну приналежність, а також беручи до уваги розглянуті підходи, можна простежити спорідненість в тому, що в двох підходах (окрім полісистемності) міжнародне право визначене як внутрішньодержавне. Це потрібно розуміти як можливість правовим структурам опосередковано взаємодіяти на основі міжнародних правових відносин, тобто міжнародного приватного права. Що ж до цивілістичної природи міжнародного приватного права, то найкращим доказом такого є те, що національне право є його головним джерелом, оскільки більшість суб'єктів міжнародного права становлять саме основні суб'єкти цивільного права – фізичні та юридичні особи. Також наявний комплексний характер міжнародного приватного права, що проявляється в особливості джерел права. Ними можуть бути договори, міжнародні нормативно-правові акти, нормотворчі документи, акти цивільного, кримінального, сімейного та інших самостійних галузей права, в яких містяться колізійні та матеріально-правові норми.

Література

Національна академія внутрішніх справ Міжнародне право. *Мультимедійний посібник з навчальної дисципліни*. Київ, 2016р. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/mg/lectures/lecture_1.html (дата звернення 10.03.2021)

Крилов С.Б. Міжнародне приватне право. Посібник до лекцій. Л. : Прибій, 1930. С. 20-21.

Міжнародне приватне право : навч. посібник / І.І. Килимник, А.М. Бровдій ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова; Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. – 111 с.

Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. – с. 111 Малінін С.О. *Мирне використання атомної енергії: Міжнародно-правові питання*. М.: Міжнародні відновини, 1971. С. 7.

Перетерській І.С., Крилов С.Б. Міжнародне приватне право М., 1940. С. 5.

Маковський А.Л. Проблема природи міжнародного приватного права в радянській науці Проблеми вдосконалення радянського законодавства: Праці ВНИИСЗ. М., 1984. Вип. 28. С. 224.

Мюллерсон Р.А. Міжнародне публічне і міжнародне приватне право; співвідношення і взаємодія. *Радянський щорічник міжнародного права*. 1985. М.: Наука, 1986. С. 30.

References

- Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav (2016) *Mul'tymediynyy posibnyk z navchal'noyi dystsypliny "MIZhNARODNE PRAVO"* [Multimedia textbook on the subject "INTERNATIONAL LAW"], Kyiv: Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav.
- Krylov S.B. (1930) *Mizhnarodne pryvatne pravo* [International private law]. *Posibnyk do lektsiy*. Prybiy: (in Russian) pp. 20-21.
- I. I. Kylymnyk, A. M. Brovdiy (2018) *Mizhnarodne pryvatne pravo* [International private law]. Kharkiv: nats. un-t mis'k. hosp-va im. O. M. Beketova. Kharkiv : KhNUMH im. O. M. Beketova , pp.111.
- Malinin S.O. (1971) *Myrne vykorystannya atomnoyi enerhiyi* [Peaceful use of nuclear energy]. *Mizhnarodno-pravovi pytannya*. Mizhnarodni vidnovyny: pp. 7.
- Pereterskiy I.S., Krylov S.B. (1940) *Mizhnarodne pryvatne pravo*[International private law]. pp. 5.
- Makovs'kyu A.L. (1984) *Problema pryrody mizhnarodnoho pryvatnoho prava v radyans'kiy nautsi* [The problem of the nature of private international law in Soviet science]. *Problemy vdoskonalennya radyans'koho zakonodavstva: Pratsi VNYYSZ*. Vol. 28, pp. 224.
- Myullerson R.A. (1986) *Mizhnarodne publichne i mizhnarodne pryvatne pravo; spivvidnoshennya i vzayemodiya* [International public and private international law; ratio and interaction]. *Radyans'kyu shchorichnyk mizhnarodnoho prava*. pp. 30.

Анотація

Логвиненко М. Л. Природа міжнародного приватного права та його місце в системі права. – Стаття.

Стаття присвячена розгляду основних підходів у науці щодо сприйняття та пояснення природи міжнародного права та його значення. У теперішньому розумінні міжнародне право являє собою комплекс прав, до якого відносяться цивільне право, частково публічне право. Також важливою складовою частиною статті є аналітична діяльність щодо принципів міжнародного права, що відіграють велику роль у міжнародній та внутрішньодержавній політиці. Принципи є тими логічними, юридичними, філософськими, психологічними та лінгвістичними правилами, що використовуються у діяльності міжнародного товариства. Нині все більшої ваги набувають взаємозв'язки між державами, що знаходять своє підтвердження у постійному розвитку відносин у різних сферах: трудовій, цивільній, торговельно-економічній, військовій, політичній.

Такі відносини з кожним роком набувають все більшого масштабу та різноманітності підходів для їх розуміння та інтерпретації. Правильний розвиток таких відносин забезпечується насамперед завдяки правовому регулюванню, на якісному рівні регламентації як у зовнішньому, так і у внутрішньому аспекті. У разі неналежного рівня регламентації дія буде протилежна, у такому разі можливе виникнення правових колізій, гальмування та перепони розвитку.

Міжнародне право займає важливе місце у правовому та політичному регулюванні відносин між державами. Адже завдяки йому відбувається визначення рівня сприятливості правового режиму, що формується для суб'єктів міжнародних зв'язків, у тому числі і їхніх майнових відносин. Нині Україна вибрала стратегію розвитку, де саме такі відносини відіграють важливу роль для створення сприятливих умов та правового клімату. Зважаючи на вищевказане, можна стверджувати, що міжнародне право зайняло унікальну нішу у правовій системі, і саме тому питання походження та статусу в системі права є поширеним та потребує детального аналізу.

Ключові слова: держава, приватне право, колізії, цивільно-правові відносини, національне право, міжнародний договір.

Summary

Logvinenko M. L. The nature of private international law and its place in the legal system. – Article.

The article is devoted to the consideration of the main approaches in science regarding the perception and explanation of the nature of international law and its significance. In the current sense, international law is a set of rights, which include civil law, in part public law. Another important component of the article is analytical work on the principles of international law, which certainly play an important role in international and domestic policy. The principles are the logical, legal, philosophical, psychological and linguistic rules used in the activities of international society. Today, the relations between the states are becoming more and more important, which is confirmed by the constant development of relations in various spheres: labor, civil, trade and economic, military, political.

Such relationships are becoming more and more widespread and diverse in their approaches to understanding and interpreting them. The proper development of such relations is ensured primarily through legal regulation, so, with a qualitative level of regulation, both externally and internally. In turn, in the case

of an improper level of regulation, the action will be the opposite, in which case there may be legal conflicts, inhibitions and obstacles to development.

International law plays an important role in the legal and political regulation of relations between states. After all, it determines the level of favorable legal regime that is formed for the subjects of international relations, including their property relations with each other. Currently, Ukraine has chosen a development strategy, where such relations play an important role in creating favorable conditions and a legal climate. In view of the above, it can be argued that international law has occupied a unique niche in the legal system, and that is why the question of origin and status in the legal system is widespread and needs detailed analysis.

Key words: state, private law, collisions, civil relations, national law, international treaty.

Ю. Е. Мамедов
orcid.org/0000-0002-2364-8438
аспірант кафедри міжнародного права
Київського інституту міжнародних відносин

КОНЦЕПЦІЯ ПРАВ ДИТИНИ В ІСЛАМСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Сьогодні є стереотипне мислення, що ісламське право та релігія ісламу загалом є проти-лежністю захисту прав дітей, тому що ісламська концепція справедливості не співвідносна із правами дітей. Проте до розгляду цього питання потрібно підходити критично. Основним джерелом, з якого слід виходити з ісламської правової бази, є Священний Коран, Сунна, Іджма та Кияс, що в сукупності становлять шаріат. Величезна кількість наукових праць з ісламського права сьогодні дає нам змогу дослідити справжні виміри ісламської правової теорії, що стосуються прав дітей, для зміцнення теоретичного розуміння прав дітей у межах міжнародного корпусу з прав людини.

Хоча захист прав та добробуту дітей виник як одне із перших зобов'язань ісламського права, для їх реалізації були прийняті різні підходи. Деякі з цих підходів викладені нижче.

Заходом, якому сприяє іслам, який також був прийнятий деякими ключовими міжнародними документами з прав людини щодо дітей, є формулювання прав та прав дітей у чітких, однозначних, обов'язкових правових нормах та гарантіях. Згідно з цим підходом, недостатньо лише визнати в принципі, що діти є вразливими і мають право на певні особливі права. Закон повинен позитивно заявити про такі права та надати детальні гарантії. Таку позицію зайняв шаріат із самого початку, тобто просто релігійних та соціальних зобов'язань недостатньо, але це має бути виражено в детальних правових положеннях (Ota, 2007). Це також, схоже, є підходом міжнародних документів із прав людини, оскільки вони встановлюють не лише права дитини, а й захисні заходи, які має ввести держава, щоб забезпечити виконання цих прав.

Варто відзначити, що древній документ, відомий як Хартія Медіни, укладений між Пророком Мухаммедом і жителями міста Медіни в 622 році н.е., який згадується як «перша письмова конституція в ісламі і, можливо, перший конституційний закон у суспільстві», включив у себе поняття прав людини, які можна вивести зі Священного Корану.

Правові норми можуть бути позбавлені сенсу, якщо їх не дотримуватись і не застосовувати. Однак у разі положень такого величезного соціального та культурного значення, як ті, що стосуються добробуту дітей, це вимагає не лише примусових повноважень держави та загрози правових санкцій для здійснення необхідного впливу. Артикуляція прав дітей у правових документах вважається шаріатом лише одним із багатьох заходів, що застосовуються. Звернення до правових санкцій розглядається як останній і необхідний захід. В ісламі закон поєднується з релігією, освітою та етичною спрямованістю. Отже, вважається, що норми права знайдуть своє вираження в суспільстві шляхом узгоджених дій усіх цих впливів на особисту поведінку.

Таким чином, зміст і програма базової освіти в мусульманському суспільстві включають принципи соціальних прав і обов'язків, у тому числі що стосуються дітей, які є частиною повсякденного життя кожного мусульманина. Сури (глави) Священного Корану, деякі основні традиції Пророка Мухаммеда і деякі елементарні релігійні тексти, з якими кожен мусульманин зазвичай знайомиться з раннього віку, надають мусульманам більшу частину того, що необхідно. Він або вона вивчає і засвоює ці зобов'язання, які також є частиною звичаїв мусульманського суспільства. Таким чином, правові положення, наприклад, що стосуються прав і благополуччя дітей, підвищуються до статусу релігійних і соціальних зобов'язань, просте знання яких, не кажучи вже про виконання, дає нагороду від Аллаха.

Цікаво, що неюридичний імператив є помітним підтекстом у деяких основних міжнародних документах із прав людини, що стосуються дітей. Зокрема, Конвенція ООН про права дитини і Хартія африканських дітей не зупиняються на юридичних деклараціях. Вони ви-

магають, щоб держави-учасники заохочували дітей до навчання і в деталях обговорювали вид освіти, на який має право кожна дитина (African charter on the rights and welfare of the child). Конвенція ООН про права дитини також конкретно передбачає, що його зміст має бути поширеним і широко відомим. Два документи могли б також виграти від положень, які вимагають, щоб знання і значення принципів, які вони втілюють, були включені в шкільну програму в державах-учасниках. На жаль, ці документи не містять таких положень. Однак відповідальність за вжиття заходів із просування цілей цих інструментів лежить на державах-учасниках, кожна з яких має діяти відповідно до її власної юрисдикції (African charter on the rights and welfare of the child).

Сьогодні і ісламському праві багато суперечок про те, чи заслуговують майбутні ненароджені діти на будь-який правовий захист. Аргументи і контраргументи оберталися навколо того, що було описано як ключове питання, а саме: «В який момент часу виникає людське життя і в який момент суспільство вважає, що таке життя заслуговує правового захисту?» (Fortin, 1988). Спроби відповісти на це питання привели до поширення тривалих філософських суперечок.

Оскільки вони зазнали серйозних наукових досліджень, ми не будемо детально зупинятися на таких дебатах. Проте не можна очікувати, що вже згадані документи такої транснаціональної важливості можуть надати бажаний вплив, якщо вони уникають спірних питань і обмежуються тільки врегульованими проблемами.

Результат полягає в тому, що в ісламському законодавстві ненароджені діти не тільки мають право на правовий захист свого здоров'я та життя, але й вважаються отримувачами певних додаткових прав. З метою надання ненародженим дітям законних прав ісламське законодавство вкладає їх у якість, відому як зімма (dhimma).

В ісламському праві зімма визначається як «якість, завдяки якій людина стає придатною для того, що йому [або їй] дано, а також того, чому він [або вона] підпорядковується» (Abdallah, 1978).

Для захисту життя і здоров'я майбутньої дитини ісламське право надає йому або їй певні права згідно з ісламським кримінальним законодавством і законами про делікти. Особи, які вбивають своїх дітей до або після їх народження, прописуються як загублені (Koran, 1990, 6:140). Вбивство дітей є великим гріхом (Koran, 1990, 17:31). Якщо будь-яка особа чинить агресію проти вагітної жінки, в результаті чого вагітність переривається, така особа притягається до відповідальності за вбивство дитини на додаток до будь-якої іншої відповідальності, яку ця особа могла б нести матері. Гурра (ghurra), на думку більшості вчених, є не просто додатковою виплатою матері, а ще й незалежним правом дитини бути успадкованим спадкоємцем. Якщо дитина, мати якої стала жертвою такої агресії, народжується живою, а потім помирає від травми, отриманої в утробі матері, компенсація становитиме повну дія («криваві гроші»).

Тоді як деякі ісламські правознавці потурають аборт, якщо він відбувається в перші 120 днів вагітності, навіть без будь-якої причини, що становить небезпеку для життя матері, аборт, зроблений в будь-який момент після цього, зазвичай визнається мусульманами незаконним.

Однак ще одне право ненародженої дитини, яке вона отримує тільки побічно, – це обов'язок, який покладений на батька, забезпечувати додаткове харчування вагітної дружини у зв'язку з вагітністю. Більше того, батько повинен робити все, що в його силах, щоби зберегти життя майбутньої дитини (Koran, 1990, 65:6).

Права власності. Правоздатність ненародженої дитини, хоч і часткова, тим не менше дозволяє їй або йому набути майнові права за допомогою заповітів та подарунків, зроблених на його/її користь та у порядку спадкування.

Складання заповітів і пожертвувань є критичними питаннями в ісламському праві, настільки, що існують томи творів на цю тему. Хоча за ісламським правом хіба (подарунок) і васія (спадщина) повинні прийматися обдаровуваним або у спадок, є винятки в разі ненароджених дітей. Взагалі кажучи, для того, щоб васія і хіба вступили в силу, ненароджена дитина повинна існувати на момент оголошення заповіту або дарунка. Це означає, що якщо мати – заміжня жінка, дитина повинна народитися протягом шести місяців після складання заповіту або дарування подарунка, оскільки це мінімальний період вагітності.

Хоча майно, яке ненароджена дитина набуває даруванням чи заповітом, надходить до неї через добровільний вчинок іншої особи, її право на спадщину є обов'язковим законним правом. Ненароджена дитина має право, як і будь-яка інша особа, на встановлену частку в спадщині її померлого батька. Дитина отримує повну частку, ніби вона була присутня на момент смерті. Як і у разі з подарунками та заповітом, право на спадкування майбутньої дитини регулюється тими самими двома умовами:

- 1) дитина повинна бути зачатою на момент смерті родича померлого;
- 2) вона повинна народитися та фактично бути живою.

Після народження дитина набуває основних соціальних прав. Серед них виділяють такі.

Право на походження. Це право дитини на законне народження (від батьків, які перебувають в законному шлюбі). Позашлюбне народження позбавляє дитину цього права. Якщо батько дитини невідомий, інші батьки не можуть претендувати на його батьківські права навіть шляхом прямого або непрямого усиновлення. В Корані говориться, що усиновлена дитина не є справжнім нащадком усиновителя, він всього лише є братом по вірі.

Право на походження породжує також право знати біологічних батьків. Іслам робить акцент на утриманні сімейної установи і бажає, щоб кожна дитина, наскільки це можливо, виховувалася її природними батьками. Він також вимагає, щоб кожна дитина зберігала свою справжню особистість та підтримувала юридичний зв'язок із природженими батьком та матір'ю. Сироті також ніколи не може бути відмовлено в його початковій особистості. Це право включає необхідність простежити свій генетичний родовід для медичних цілей, що також є підставою для занепокоєння, пов'язаного з кровозмісними шлюбами чи відносинами.

Така позиція ісламського права виявляється в тому, що нечітка ланка, яка створюється шляхом усиновлення, повністю відкидається. У Священному Корані сказано, що усиновлені діти не є справжнім потомством усиновителів. Якщо природні батьки усиновлених дітей відомі, їх потрібно зв'язати з ними (Koran, 1990, 33:4–6). В іншому разі не потрібно створювати жодної юридичної фікції, а дітей без батьків виховуватимуть інші члени мусульманської громади. У листах Священного Корану написано: «І не зробив твоїми синами тих, кого ти вважаєш [своїми синами]. Це лише висловлювання ваших вуст. Але Аллах говорить правду, і він показує шлях. Проголосіть їх справжнє походження. Це буде більш справедливо в очах Аллаха. А якщо ви не знаєте їхніх батьків, то [вони] є вашими братами по вірі» (Koran, 1990, 34:4).

Усиновлення, як правило, заборонено, нібито тому, що це порушує структуру сімейних відносин, яку ісламське законодавство визнає та вкладає в неї законні права та обов'язки (al-'Āṭī, 2007, с. 194–195). У деяких суспільствах, таких як доісламська Аравія, усиновлення відбувалося паралельно з певними наслідками практики, такими як право сім'ї на відмову від одного з її членів або право особи на відмову від своєї біологічної сім'ї, обидва з яких отримували підвищення можливістю усиновлення в іншу сім'ю. Ісламське законодавство забороняє всі ці звичаї та вимагає, щоб кожна людина зберігала свою природну особистість (Koran, 1990, 33:4–6).

Однак заборона усиновлення не заважає одній особі взяти на себе відповідальність за виховання дитини іншої, що є заслугою в ісламі, що називається «кафала» та широко практикується і може навіть стати обов'язком. Наприклад, той, хто знайшов підкидька, зобов'язаний піклуватися про нього та виховувати так, як він би виховував своїх дітей. Подібним чином, якщо природні батьки не здатні виховувати свою дитину, ісламське рішення – це не усиновлення. Мусульманське суспільство має допомогти їм, якщо вони потребують лише матеріальної допомоги, або ж щоб дитина була влаштована до інших батьків, які є якомога тіснішими родичами дитини. За ісламським законодавством, нові батьки не будуть повністю витіснити природних батьків, а виконуватимуть їхню функцію (al-'Āṭī, 2007, с. 195–196).

Право на визнання мусульманським суспільством. В ісламі народження дитини чоловічої або жіночої статі є приводом для великого свята. Батькам рекомендується провести тахнік – покласти що-небудь солодке, наприклад фініки або мед, у рот і помолитися за новонародженого. За законами шаріату, дитина має право на добре ім'я, яке не повинне мати поганого або неприємного конотації.

Щоб завершити святкування, вітаючи новонароджену дитину, батькам рекомендується зробити хадана (дати дитині його/її кімнату), особливо після того, як він/вона виросте.

Право на життя. Для реалізації головних прав дитини є кілька вимог, таких як її право на життя та загальний догляд. Іслам гарантував право на життя всім людям, за винятком чітко визначених злочинів у шаріаті, через які людина втрачає своє право на життя (Koran, 1990, 5:32).

Право на загальний догляд. Маленька дитина має свої фізичні потреби, а також емоційні та духовні потреби. Батьки, опікуни та піклувальники повинні навчати свою дитину добрим манерам у всьому. Аллах сказав: «Батько дитини несе витрати на їжу та одяг матері на розумній основі» (Koran, 1990, 2:233).

Право на базову освіту. В ісламському суспільстві, однак, освіта – це не просто право для окремих людей, ісламське право дійсно вимагає, щоб уряд підготував і надав всі кошти, які допоможуть людям в ісламському суспільстві отримати кращу освіту (The Book of Sunnah). Краща освіта вважається видом джихаду (ісламської боротьби), яку винагороджує Аллах.

Більше того, іслам вважає незаконним приховування будь-яких корисних знань, якими володіють, не ділячись з іншими (Arfat, 2013). Таким чином, очевидно, що це основне право кожної дитини на отримання більш якісної і корисної освіти.

Право на справедливе та рівне ставлення. Діти також мають право на справедливе і рівне ставлення до них. Жодна дитина не повинна отримувати пріоритет чи будь-який тип переваг над іншими з погляду гарної поведінки та доброго поводження, а також щодо подарунків, грантів, права власності чи спадщини (Arfat, 2013). Недобросовісне ставлення до дітей може призвести до поганої поведінки одне щодо одного або щодо обох батьків у майбутньому або в похилому віці.

Право на фізичне виховання. В ісламській перспективі, як сказав Ібн Сіна – дуже видатний мусульманський філософ, освіта не нехтує фізичним розвитком і всім, що з нього впливає: фізичними вправами, їжею і питвом, сном і чистотою. За його словами, цілями освіти є загальний ріст особистості: фізичний, розумовий та моральний, з подальшою підготовкою цієї людини до життя в суспільстві шляхом обраної професії відповідно до її схильностей. Тоді іслам надає можливості як фізичні, так і духовні.

Згідно з положенням ісламського права, дитина має також фінансові права. Серед них виділяють такі.

Право на існування (нафака). Для виконання вищезазначених прав дитина потребує фінансового забезпечення. Шаріат (ісламське право) прописав, що батько несе відповідальність за такі фінансові вимоги (нафака) (Koran, 1990, 2:223). Обов'язок батьків – помірковано витрачати на добробут своєї дитини (Koran, 1990, 25:67).

Право на процвітання та спадщину. Загальновідомо, що шаріат (ісламський закон) підтверджує право новонародженої дитини на володіння майном та спадщиною (Koran, 1990, 4:11). Більше того, шаріат зберіг таке право задовго до народження, ще будучи плодом. Якщо батько помирає, коли мати вагітна, від заповіту (або спадщини) не можна відмовлятися, поки дитина не народиться.

Наостанок варто підкреслити, що в ісламському праві поняття прав та обов'язків – особливо в сім'ї – є взаємними. Такі права та обов'язки включали би права на утримання та спадкування. Однак така взаємність не обмежується матеріальними правами. Зобов'язання батьків виховувати своїх дітей, наприклад, відповідає обов'язку дитини перед ними іхсан, який включає «доброту, довіру, благоговіння» щодо нього/неї (al-'Āti, 2007, с. 205). Іхсан також включає в себе повагу та послух, але вони повинні здійснюватися в межах закону. Взагалі іхсан – це відповідальність мусульманина за досягнення досконалості або переваги в поклонінні, так що мусульмани намагаються поклонятися Аллаху, як якщо б вони бачили Його, і хоча вони не можуть бачити Його, вони, безсумнівно, вірять. Він постійно спостерігає за ними. Наприклад, дитина не повинна бути настільки покірною своїм батькам, щоб вона нехтувала своїм основним обов'язком, а саме послухом Аллаху (al-'Āti, 2007, с. 134).

В ісламському праві обов'язок захисту прав та добробуту дітей також піднімається на моральну площину як частина багатовимірного підходу, який ісламський закон застосував у цій галузі. Піклуватися про дітей, проявляти до них співчуття, виховувати та навчати їх добрим манерам – це в ісламі одна з релігійних справ, що заслуговують на велику похвалу.

Виховання дисциплінованої і праведної дитини, яка виросте доброю і співчутливою до своїх батьків, пророк Мухаммед вважає одним із трьох добрих вчинків, за які людина продовжує заробляти винагороду ще довго після смерті. Щодо цієї традиції пророк Мухаммед каже: «Коли людина помирає, її вчинки закінчуються, крім трьох: повторюване милосердя, знання, якими користуються люди, або благочестива дитина, яка молиться за нього/неї» (The Book of the Sunnah). І справді, правильне виховання дітей перетворює їх на цінні активи для суспільства. Усі їхні добрі вчинки, молитви, які вони роблять за своїх померлих батьків, моральні норми, яких вони дотримуються, і страх Божий, який вони виявляють у всіх своїх діях, стають постійним джерелом винагороди для померлих батьків. Згідно з іншою традицією, Пророк Мухаммед розглядав відданість добробуту дітей як таку діяльність, якою мусульмани повинні займатися в змагальному дусі, і пророкував, що мусульманська громада може отримати своє ім'я серед інших громад своєю добротою до дітей (al-‘Āṭī, 2007, С.198).

У гуманітарному ісламському праві також прописані головні права дитини. Серед них першочерговими вважаються такі.

Право дитини не використовуватися на війні до досягнення відповідного віку. Про це згадується в Сунні (традиція), де Посланник Аллаха встановлює вік до п'ятнадцяти років. Ібн Омар сказав: «Посланник Аллаха (мир йому і молитвам) оглянув мене для бою в день Охуда, але не погодився дозволити мені битися, і мені тоді було чотирнадцять років. Він знову оглянув мене в день Хандака і дозволив мені воювати. На той момент мені було п'ятнадцять років» (Nabulsi). Пророк, таким чином, заважав Ібн Омару, перш ніж йому було п'ятнадцять років, вступати в бій, бо бойові дії становлять небезпеку для неповнолітніх, які не здатні битися.

Право дітей на захист під час війни та катастрофи. Іслам зосереджується на захисті дітей-іммігрантів у надзвичайних ситуаціях та в умовах катастроф, надаючи їм притулок та утримання (History of Islam, 2011). Забороняється завдавати шкоди жінкам та дітям під час війни, за винятком одного випадку. Якщо жінки та діти воюють під час війни, вчені фукаха погоджуються щодо допустимості їх убивства. За словами Ібн Хазма, «вбивство жінок і дітей є харамом, якщо тільки вони не беруть участь у війні» (Arlandson, 2016).

Нарешті, в шаріаті введено положення про дітей та тих, кого не можна вбивати серед ворогів (Islamic Supreme Council of America, 2016). Це права дитини, визначені ісламським шаріатом у текстах Корану та Сунні, які захищають дитину від нехтування, жорстокості та експлуатації та гарантують безпеку та соціальну стабільність.

Отже, права дітей та гарантії їхнього благополуччя в ісламському праві становлять величезну тему, охоплюючи всі аспекти життя дитини. Той факт, що шаріат включає не тільки закон, але також релігію та етику, дає змогу запропонувати створену ним систему, багатовимірний підхід, що охоплює всю особистість дитини. Ісламське право детально розглядає законні права дітей, але не зупиняється на простих юридичних деклараціях. Ісламським правом передбачаються примусові санкції, а також релігійні та соціальні заходи для сприяння добробуту дитини. Згідно з ісламським законодавством, як було продемонстровано, не лише після народження дитини вона починає набувати законних прав. Закон йде далі, створюючи захисний щит навколо ненародженої дитини з моменту зачаття і навіть інвестуючи в неї здатність отримувати додаткові вигоди.

Іслам як цілісна релігія надає дитині багато прав і стосується фізичного, емоційного, соціального та духовного благополуччя. Дитина має право на релігійне навчання, освіту та духовне керівництво. Батьки відіграють роль не лише через свої зобов'язання, держава та громадянське суспільство також відіграють роль завдяки своїй соціальній відповідальності. Освіта, сприятлива для дітей, може бути проявом соціальної відповідальності організації громадянського суспільства за реалізацію прав дитини.

Література

- Abdallah, A.A. (1978). *Al-Ahliyyah: or legal capacity in Islamic law*. Centre for Islamic Legal Studies, Ahmadu Bello University.
- al-‘Āṭī Hammūdah ‘Abd. (2007). *Islam in focus = Ta‘rif bi-al-Islām*. Dar al-Manarah.
- Arfat, S. (2013). ISLAMIC PERSPECTIVE OF THE CHILDREN'S RIGHTS : AN OVERVIEW. *Asian journal of social sciences and humanities*, 2, 297–305.

- Arlandson, J. (2016). Jihad: The truth about the rules of Islamic warfare. <https://www.answering-islam.org/Authors/Arlandson/jihad.htm>.
- Fortin, J. E. (1988). LEGAL PROTECTION FOR THE UNBORN CHILD. *The Modern Law Review*, 51(1), 54-55. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2230.1988.tb01743.x>
- Islamic Supreme Council of America. (2016). <http://www.islamicsupremecouncil.org/understanding-islam/legal-rulings/52-understanding-islamic-law.htm>.
- Koran. (1990). *The Koran*. Penguin.
- Nabulsi. *Interpretation of the Quran: Surah Al-Imran (3)- Lesson (31)- Verse [121]: 'Uhud' battle*. Nabulsi Encyclopedia of Islamic Science. <https://alhudagroup-tr.com/web/en/articles/8864>.
- Oba, A. (2002). Islamic Law as Customary Law: The Changing Perspective in Nigeria. *International and Comparative Law Quarterly*, 51(4), 817-850. doi:10.1093/iclq/51.4.817
- The Book of the Sunnah – *تمديد مل باتك* – Sunnah.com – Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (ﷺ و هيل ع لال ا لى ص). <https://sunnah.com/urn/1252230>.
- The Significance of the Hijrah (622 CE)*. History of Islam. (2011, December 15). <https://historyofislam.com/contents/the-age-of-faith/the-significance-of-the-hijrah-622-ce/>.

Анотація

Мамедов Ю. Е. Концепція прав дитини в ісламській правовій системі. – Стаття.

Встановлено, що захист прав та добробуту дітей виник як одне із перших зобов'язань ісламського права, для реалізації чого були прийняті як правові, так і неправові підходи. Дитина має набір прав, що віднесені до соціальних, освітніх та фінансових прав. Деякі соціальні права дитини виникають навіть до її фактичного народження. Освітні права охоплюють права на життя, загальний догляд та соціалізацію, а також право на базову освіту, справедливе та рівне ставлення та фізичне виховання. Фінансові права охоплюють права на майно та спадщину. Для того, щоб дозволити дітям користуватися своїми правами, гарантованими ісламом, батьківська опіка відіграє важливу роль. Але держава та організації громадянського суспільства також мають зіграти ключову роль у цьому питанні. Освіта, сприятлива для дітей, може бути проявом соціальної відповідальності організації громадянського суспільства за реалізацію прав дитини. Права бути усиновленим в ісламському праві немає, проте є практика кафала, яка делегує відповідальність за виховання дитини іншим батькам. Встановлено, що шариатом дитині надається право знати своїх біологічних батьків. Доведено, що права дітей в ісламі корелюють з тими, які забезпечуються з боку міжнародного гуманітарного права. Насамперед такими є право дітей на захист під час війни та катастрофи та право дитини не використовуватися на війні до досягнення відповідного віку.

В ісламському праві поняття прав та обов'язків – особливо в сім'ї – є взаємними. Така взаємність не обмежується тільки матеріальними правами. Зобов'язання батьків виховувати своїх дітей, наприклад, відповідає обов'язку дитини перед ними «іхсан», який включає «доброту, довіру, благоговіння» щодо нього/неї. Іхсан також включає в себе повагу та послух, але вони повинні здійснюватися в межах закону.

Ключові слова: ісламське право, права дітей в ісламі, зімма, освітні, соціальні, фінансові права, іхсан.

Summary

Mammadov Yu. E. The concept of children's rights in the Islamic legal system. – Article.

It was established that the protection of the rights and well-being of children emerged as one of the first obligations of Islamic law, for the implementation of which both legal and non-legal approaches were adopted. The child has a set of rights related to social, educational and financial rights. Some of the child's social rights arise even before her/his actual birth. Educational rights cover the rights to life, general care and socialization, as well as the right to basic education, fair and equal treatment and physical education. Financial rights cover property and inheritance rights. In order to enable children to enjoy their rights provided by Islam, parental care plays an important role. But the state and civil society organizations also have to play a key role in this matter. Education conducive to children can be a manifestation of the social responsibility of a civil society organization for realizing the rights of the child. There is no right to be adopted in Islamic law, but the practice of kafalah delegates responsibility for raising a child to other parents. It has been established that Sharia law gives a child the right to know his/her biological parents. It has been proven that the rights of children in Islam are correlated with those provided by international humanitarian law. First of all, these are the right of children to protection in times of war and catastrophe and the right of a child not to be used in war until they reach the appropriate age.

In Islamic law, the concept of rights and responsibilities – especially in the family – are reciprocal. This reciprocity is not limited to substantive rights only. The obligation of parents to educate their children, for example, corresponds to the obligation of the child to them *ihsan*, which includes "kindness, trust, reverence" towards him / her. *Ihsan* also includes respect and obedience, but these must be carried out within the framework of the law.

Key words: Islamic law, children's rights in Islam, *dhimma*, educational, social, financial rights, *ihsan*.

О. Б. Соколовський

orcid.org/0000-0002-0515-2367

аспірант кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

Розпад Радянського Союзу та Організації Варшавського договору ознаменувався новим етапом в історії держав Центрально-Східної та Східної Європи. До того ж карта Європи кардинально змінилася після Другої світової війни, державні кордони встановлювалися з огляду на стратегічне значення та певними домовленостями, що доволі часто означало вимушене проживання частини однієї нації на території іншої. Республіка Польща – одна з найпрогресивніших держав ЄС, має не тільки чималу кількість національних меншин на своїх території, але і досвід щодо їх захисту та надання прав.

У польській юридичній науці одним з основних визначень меншин є визначення Агнешки Маліцької, яка вказала, що, беручи до уваги дефініції, розроблені у міжнародному праві, можна припустити, що поняття меншини описує групу людей, громадян іншої держави, які залишаються у меншості щодо решти громадян і відрізняються від більшості іншою національністю, культурою, традицією, мовою, часто також релігією чи расовим походженням. Ця група також відрізняється підкресленням своєї іншості, вона не прагне до асиміляції, а навпаки, плекає свою культуру, мову чи релігію, намагається зберегти та культивувати власну національну ідентичність та інше (Malicka A., 2015)

Першим важливим кроком, який було зроблено у Республіці Польща щодо захисту прав національних меншин, стала двостороння угода зі Чехословаччиною, підписана ще 10 березня 1947р. Договір про спільну і взаємну допомогу між Республікою Польща та Чехословаччиною, де в окремому протоколі були зазначені права національних меншин, був доволі незвичним для держав того часу, які перебували під впливом Радянського Союзу.

Нетиповий характер цього протоколу був наслідком того, що до змін, що відбулися 1989 р., питання національних меншин ігнорувалися, оскільки вважалися внутрішньою справою кожної держави. При цьому слід відзначити, що тогочасні двосторонні угоди, укладені на європейському континенті, визначали лише регулювання громадянства та переміщення людей, а не права національних меншин. Хоча термін «національні меншини» був вжитий вкрай стисло у цьому протоколі, але він став умовою дружніх та товариських стосунків між сторонами аж до 1991р. Угода передбачала цілеспрямоване надання полякам у Чехословаччині та чехам і словакам у Польщі рівних можливостей національного, політичного, культурного та економічного розвитку. (Ganowicz, E. 2015)

Республіка Польща взяла за основу принципи, які були вказані у договорі, а саме принцип взаємності та «принцип верховенства права», що потрібно розуміти як вказівку на реалізацію прав за чинним правовим порядком кожної із сторін договору. Наступні договори зі своїми сусідами Польща почала укладати аж після 1990 р.

Зобов'язання щодо захисту прав національних меншин були включені в угоди про дружбу та співпрацю між Республікою Польщею та 15 державами Європи. Зобов'язання держав-учасниць договорів містять більш ширший обсяг захисту прав національних меншин, зокрема вказуючи на право на:

- вивчення рідної мови, вільно користуватися нею в приватному громадському житті;
- використання свого імені та прізвища у звучанні рідної мови;
- визнання та можливість сповідувати свою релігію;
- створення власних громадських організацій та асоціацій;
- підтримку контактів між представниками національних меншин та країною їх етнічного походження.

Конституція Республіки Польща у ст. 35 гарантує національним та етнічним меншинам право підтримувати власну культуру, мову та звичаї. Таким чином, польська влада вирішила спеціально врегулювати становище групи осіб, які відрізняються своїм етнічним чи національним походженням. Як і в більшості демократичних країн світу, значна частина гарантій у Польщі пов'язана з мовою окремих громад. Саме на основі цих нормативних актів розвинулася концепція мовних прав. (*Prawa mniejszości narodowych i mniejszości etnicznych w prawie międzynarodowym i polskim*, 2011)

Концепція мовних прав складається з низки гарантій, що дозволяють представникам національних та етнічних меншин дбати про збереження власної мови.

Тут варто згадати, наприклад, право на освіту мовою меншини або право користуватися нею з адміністрацією місцевого самоврядування. Однак ця стаття присвячена двомовній географічній номенклатурі. Через те, що це стосується як представників меншин, так і інших громадян держав, воно часто стає предметом широких публічних дискусій.

Рамкова конвенція про захист національних меншин передбачає, зокрема, відповідно до положень статті 15 забезпечення умов для фактичної участі осіб, що належать до національних меншин, у державних справах, особливо тих, що їх стосуються. Заради втілення цієї політики Польща ініціювала створення специфічного органу – Спільної комісії. Спільна комісія – це орган, в якому національні та етнічні меншини отримали своє представництво та фактичний вплив на формування політики державної адміністрації щодо меншин та її реалізацію (*Banach-Gutierrez, Jablonski*, 2017).

Основним завданням Спільної комісії як дорадчого органу є надання висновків щодо заходів із реалізації прав меншин та програм розвитку культурної ідентичності меншин. Спільна комісія видає висновки щодо правових актів, які стосуються меншин, а також має певні важелі впливу, які дозволяють впливати на зміст відповідних правових норм. Спільна комісія видає висновки щодо принципів розподілу коштів із державного бюджету, які спрямовуються на діяльність, що підтримує захист прав меншин та розвиток їхньої культурної самобутності. Комісія має повноваження проводити моніторинг та протидіяти дискримінації осіб, що належать до національних та етнічних меншин. Для виконання своїх статутних завдань Комісія може співпрацювати з компетентними органами державного управління та місцевого самоврядування, а також з організаціями меншин.

На підставі ст. 24 до складу Спільної комісії входять: представники органів державного управління, а також представники всіх національних та етнічних меншин та меншин, що використовують регіональну мову. Кандидатів пропонують організації національних та етнічних меншин, яких ті повинні затвердити (*Prawa mniejszości narodowych i mniejszości etnicznych w prawie międzynarodowym i polskim*, 2011).

З боку органів державного управління до складу Спільної комісії входять міністр державного управління, міністр культури та охорони національної спадщини, міністр освіти та виховання, міністр державних фінансів, міністр праці, міністр юстиції, міністр внутрішніх справ, міністр соціального забезпечення, міністр закордонних справ та міністр президента Центрального статистичного управління і керівник канцелярії прем'єр-міністра.

Кількість представників національних меншин визначається на основі критерію їх кількості. Численні меншини отримали два місця у складі Спільної комісії, а менш численні меншини – одне місце. Крім того, до складу Комісії також входять два представники громади, які використовують регіональну мову.

Засідання Спільної комісії проводяться не рідше одного разу на півроку. Позиція Комісії розробляється на основі домовленості сторін, а не голосування. Також передбачається можливість засідань лише частини Комітету, тобто окремих засідань представників національних та етнічних меншин та окремих засідань представників органів державного управління. Також у рамках Спільної комісії існує три специфічних групи: з питань освіти, культури та ЗМІ та з питань ромів (*Савицький*, 2012).

Діяльність Спільної комісії є одним із елементів реалізації конституційного обов'язку органів державної влади гарантувати відповідні інструменти захисту статусу національних та етнічних меншин у Польщі. Незважаючи на те, що Комісія не має власних інструментів,

що слугують вищезазначеним цілям, і є органом, що формує думки, та дорадчим органом, вона дійсно впливає на рішення та ініціативи, що здійснюються польським законодавством. Склад Комісії на урядовій стороні, тобто група з 10 міністрів, схоже, підтверджує, що захист національних та етнічних меншин є важливим завданням для органів державної влади.

Хоча слід відзначити, що у 2016 році було проведено загалом п'ять засідань Комісії. Таким чином, з цього випливає, що мінімальні стандарти, встановлені законодавством, можуть бути дещо змінені, беручи до уваги кількість зобов'язань, що здійснюються окремими групами, що діють у складі Комісії, а також пріоритети державної політики щодо меншин.

Чимало польських науковців вважають, що каталог компетенцій повинен бути розширений таким чином, щоб Комісія, крім своїх дорадчих повноважень, могла самостійно реалізувати проекти, які вона вважає необхідними для забезпечення всебічного захисту національних та етнічних меншин у Польщі.

Більш осучаснений закон у Республіці Польща щодо захисту прав національних меншин було прийнято 6 січня 2005 року. Закон містить 40 статей, де було виокремлено поняття «національні меншини», а також регулювання їх прав та свобод та статус регіональних мов. Так, у статті 2 цього закону було визначено, що національною меншиною слід вважати:

- 1) чисельно меншу групу, яка проживає на території Польщі;
- 2) групу осіб, яка відрізняється культурою, мовою та релігією від решти населення Польщі;
- 3) групу осіб, які прагнуть зберегти свою культурну та етнічну особливість та ідентичність;
- 4) групу осіб, які ототожнюють себе з народом власної держави, які усвідомлюють історію національного походження.

Виходячи із цього визначення, можна зробити висновок, що явище національних меншин у Польщі розглядається доволі широко. Окрім цього, у законі було визначено, які етнічні групи слід відносити до національних меншин, які проживають у Польщі. Сюди відносять:

- білорусів;
- чехів;
- литовців;
- німців;
- вірмен;
- росіян;
- словаків;
- українців;
- євреїв.

Також закон визнавав національними меншинами караїмів, лемків, ромів, татар та кашубів (*Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*, 2005).

Прийняття подібного закону не було чимось неочікуваним, оскільки Польща давно розвивала цю політику та намагалася її підтримувати. Влада Польщі продовжує розглядати національні меншини як спосіб посиленої та ефективної транскордонної співпраці. Попри це, слід відзначити, що прийняття згаданого вище закону було хоч і очікуваним, але затребуваним кроком, якого очікувала ЄС від держав Вишеградської групи.

Незважаючи на це, закон мав доволі неочікуваний критерій, який не кожного відносив до національної меншини, а саме проживання предків на сучасній території Республіки Польща щонайменше 100 років. Виходячи із цього положення, громадянин іншої держави, який приїхав та зміг отримати паспорт громадянина Республіки Польща, не підпадав під критерій віднесення до національних меншин.

Ще одним важливим моментом внутрішнього статусу національних меншин є питання кашубів та сілезців, а також регіональної мови. Питання регіональної мови розглядається в Розділі IV закону і включає в себе два основних критерії:

- 1) мова, що традиційно використовується на території держави громадянами, які відносяться до чисельно меншої групи від населення Польщі;
- 2) відрізняється від державної мови Польщі.

Виходячи із цього, влада Польщі довгий період часу не йшла на поступки щодо визнання мови кашубів та сілезців до регіональної мови. Кашуби – західнослов'янський народ, чисель-

ність його становить 200 тис., сконцентрований він в основному на півночі Польщі (Картузи та Гдина). Сілезці – ще один слов'янський народ, що проживає на півдні Польщі, а також у Чехії та Словаччині, також має власну культуру і мову. Так, під час перепису 2011 року в Польщі 850 тис. осіб назвали себе сілезцями (Стрийський, 2016).

Уряд Польщі довгий період часу відмовлявся визнавати представників цих груп національними меншинами та надавати статус їхній мові як регіональній. Така тверда позиція була пов'язана з ідеологічно запровадженим підходом до національних меншин, зокрема до кашубів та сілезців, закладеного ще Юзефом Пілсудським. Основним аргументом виступало те, що кашубська та сілезька мова – це лише діалекти або говірки польської.

Ситуація дещо змінилася для кашубів на краще в 2005 році із прийняттям закону «Про національні та етнічні меншини та про регіональну мову». Сілезія, попри значно більшу чисельність населення, залишається аутсайдером цього процесу, хоча і були чималі сподівання, що ситуація зміниться за прем'єрства Дональда Туска, який є одним із кашубів та мав би розуміти прагнення іншої меншини на здобуття своїх прав.

Також слід згадати іншу етнічну групу, яка тісно пов'язана з Україною та є доволі численною у Польщі, а саме лемків. Лемки традиційно населяли райони Низьких Бескидів та Сандецьких Бескидів. Виділення лемків як етнічної меншини досі залишається суперечливим у Польщі. Незважаючи на свою етнічну, культурну та релігійну близькість, лемки суттєво відрізняються від української нації, розвиваючи деякі окремі риси, такі як, наприклад, видозмінені імена та використання лемківського діалекту, культурна та деяка історична відмінність.

Інша національна меншина, яка теж має певні особливості, – це євреї. Євреї – це національна меншина, чисельність якої за переписом 2011 року становила близько 7,5 тис. осіб. Колись Польща була другою домівкою для єврейського народу, внаслідок Другої світової війни кількість євреїв різко зменшилася. Після 1989 р. у Польщі відбулося відродження єврейського життя, багато післявоєнних емігрантів повернулися до своїх коренів, були створені організації, що працюють на розвиток цієї громади в Польщі (Гладієвський, 2013).

Як лемки, так і єврейські меншини активно використовують права, надані їм законодавством. Зокрема, ці етнічні групи мають право створювати власні освітні, культурні інституції, а також організації, спрямовані на захист релігійної ідентичності. Єврейська меншина користується цими правами, створюючи навчальні заклади. У 2014/2015 навчальному році 418 учнів, які належать до цієї меншини, вивчали іврит у 8 навчальних закладах (у Варшаві та Вроцлаві).

Важливо відзначити активну діяльність лемків Польщі щодо організації різноманітних транскордонних заходів. Прикладами таких заходів є «Лемківська ватра» у Здині, Міжнародний фольклорний фестиваль національних та етнічних меншин «Свят під Кичера», «Міжнародна бісенале лемківської культури» у Криницьці або «Зустрічі з лемківською культурою» у Гожуві-Великопольському у справі лемківської меншини та фестивалю (*Współpraca transgraniczna w Europie*, 2003, с. 167–170)

Отже, Республіка Польща є вкрай мультикультуральною, до її населення входять такі національні меншини, як українці, білоруси, росіяни, німці, чехи, словаки, роми, євреї, литовці, а також лемки, сілезці та кашуби. Польща активно співпрацює з державами-сусідами щодо захисту прав національних меншин та активно долучає їх до транскордонної співпраці. Так, Польща є активним учасником регіонального інструменту ЄС-єврорегіонів, зокрема єврорегіонів «Балтика», «Бескиди», «Буг», «Карпати», «Татри» та багатьох інших. Рівень захисту прав національних меншин в Польщі є доволі високим, а ініціатива щодо захисту прав національних меншин через створення Спільної комісії, до якої входять міністри та високопосадовці з однієї сторони та представники національних меншин – з іншої, дає високі шанси на порозуміння та ефективний і правомірний розвиток національних меншин Республіки Польща.

Література

- Гладієвський, П. (2013). Регіональна мова: польський досвід. Відновлено з: <https://zbruc.eu/node/7562>.
- Савицький, Ю. (2012). Мовні пристрасті у Польщі: сілезці хочуть регіональної мови. Відновлено з: <https://www.radiosvoboda.org/a/24694575.html>.
- Стрийський, І. (2016). Національні меншини в Польщі: хто крім українців?. Відновлено з: <https://naszwybir.pl/28921-2>.
- Banach-Gutierrez, J., Jablonski M. (2017). Aktualne problemy ochrony wolności i praw mniejszości w Polsce i na świecie. Pobranez: http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/79764/Aktualne_problemy_ochrony_wolnosc_i_praw.pdf.
- Ganowicz, E. (2015). Mniejszosci narowe I etniczne w Polscea bezpieczenstwo panstwa. Pobranez: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/149602.pdf>.
- Malicka A. (2015). Niemecko-polska szkola prawa Pobranez: <https://wuwr.pl/ppa/article/view/7484/7130>.
- Prawa mniejszości narodowych i mniejszości etnicznych w prawie międzynarodowym i polskim. (2011). Pobranez: <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatpracowania/17/plik/ot599.pdf>.
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. Dz.U. 2005 Nr 17 poz. 141. (2005). Pobranez: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20050170141>.
- Współpraca transgraniczna w Europie. (2003). Pobranez: https://wroclaw.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/wroc/ASSETS_14-19.pdf.

References

- Hladiievskiy, P. (2013). Regionalna mova: polsky i dosvid. [Regional language: polish experience] Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/7562>.
- Savytskyi, Yu. (2012). Movni prystrasti u Polshchi: sileztsi khochut rehionalnoi movy. [Language preferences in Poland: silezian want regional language] Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/24694575.html> [in Ukrainian].
- Stryiskiy, I. (2016). Natsionalni menshyny v Polshchi: khto krim ukraintsiv?. [National minorities in Poland: who else beside Ukrainians?] Retrieved from: <https://naszwybir.pl/28921-2/> [in Ukrainian].
- Banach-Gutierrez, J., Jablonski M. (2017). Aktualne problemy ochrony wolności i praw mniejszości w Polsce i na świecie. [Actual problems of freedoms and laws of national minorities in Poland and world] Retrieved from: http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/79764/Aktualne_problemy_ochrony_wolnosc_i_praw.pdf [in Polish].
- Ganowicz, E. (2015). Mniejszosci narodowe I etnicznew Polscea bezpieczenstwo panstwa. [National and ethnical minorities in Poland state security] Retrieved from: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/149602.pdf> [in Polish].
- Malicka A. (2015). Niemecko-polska szkola prawa [German-polish school of law] Retrieved from: <https://wuwr.pl/ppa/article/view/7484/7130>.
- Prawa mniejszości narodowych i mniejszości etnicznych w prawie międzynarodowym i polskim. (2011). [Rights of national and ethnical minorities in law of Poland and world] Retrieved from: <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatpracowania/17/plik/ot599.pdf> [in Polish].
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. Dz.U. 2005 Nr 17 poz. 141. (2005). [Act of national and ethnical minorities and regional language from 6 january 2005] Retrieved from: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20050170141> [in Polish].
- Współpraca transgraniczna w Europie. (2003). [Crossborder cooperation in Europe] Retrieved from: https://wroclaw.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/wroc/ASSETS_14-19.pdf [in Polish].

Анотація

Соколовський О. Б. Особливості захисту прав національних меншин у Республіці Польща. – Стаття.

У сучасних умовах національні меншини стали невід'ємною частиною міжнародних відносин. Після розпаду СРСР та Варшавського договору західні держави вкрай сильно переживали, щоб на території колишньої російської імперії не відбувалося етнічних конфліктів, які б могли перерости у повномасштабні війни. Попри побоювання Заходу, держави Центрально-Східної Європи вміло змогли вийти із ситуації, а національні меншини стали ключем для поглибленої транскордонної співпраці та ключем для налагодження дружніх відносин із державами-сусідами. Республіка Польща є однією з найуспішніших держав Центрально-Східної Європи, в тому числі і в забезпеченні прав національних меншин. Польща є активним учасником транскордонної співпраці в рамках європейського інструменту євро регіонів, до якої активно залучаються і національні меншини. У статті приділено увагу правовому визначенню та регулюванню прав національних меншин Республіки Польща, визначено

особливості та проблеми, з якими зіштовхувалася Польща у стосунках із національними меншинами. У статті визначено особливості правового поля регулювання прав національних меншин у Польщі, висвітлено діяльність специфічного дорадчого органу – Спільної комісії – як одного з інструментів ефективної співпраці між сторонами, а також висвітлено проблеми врегулювання надання регіональної мови Сілезії. У Республіці Польща живе чимало національних меншин: білоруси, росіяни, німці, чехи, словаки, роми, євреї та українці. Досвід Польщі є вкрай важливим для України не тільки через те, що ця держава є сусідом, але і у зв'язку з тим, що ця держава є стратегічним партнером. Попри це, Польща не робить чіткого розмежування між національними та етнічними меншинами, зокрема це стосується питання сілезців та лемків. Сілезці не визнаються етнічною меншиною, тоді як лемки, яких в Україні визнають як етнічну меншину, визначаються як національна меншина. Правове регулювання прав національних меншин у Польщі має доволі довгу історію та чимало позитивних моментів, які Україна могла би перейняти для себе. Метою статті є визначення позитивних та негативних сторін правового регулювання прав національних меншин у Республіці Польща.

Ключові слова: національні меншини, Республіка Польща, співробітництво, Спільна комісія, міжетнічні відносини, Україна, ЄС, правове регулювання.

Summary

Sokolovskyi O. B. Features of protection of the rights of national minorities in the Republic of Poland. – Article.

In modern conditions, national minorities have become an integral part of international relations. After the collapse of the USSR and the Warsaw Pact, the Western powers were extremely worried that ethnic conflicts would take place on the territory of the former Russian Empire, which could escalate into full-scale wars. Despite the fears of the West, the countries of Central and Eastern Europe were able to get out of the situation very skillfully, and national minorities became the key to deeper cross-border cooperation and to establishing friendly relations with neighboring countries. The Republic of Poland is one of the most successful states in Central and Eastern Europe, including in ensuring the rights of national minorities. Poland is an active participant in cross-border cooperation in the framework of the European tools of Euroregions, to which national minorities are also actively involved. The article pays attention to the legal definition and regulation of the rights of national minorities of the Republic of Poland, identifies the features and problems faced by Poland in relations with national minorities. The article identified the features of the legal field of regulation of the rights of national minorities in Poland, and highlighted the activities of a special advisory body – the Joint Commission, as one of the tools for effective cooperation between the parties. There are many national minorities living in the Republic of Poland: Belarusians, Russians, Germans, Czechs, Slovaks, Roma, Jews and Ukrainians. Poland's experience is extremely important for Ukraine, not only because it is a neighbor, but also because it is a strategic partner. Nevertheless, Poland does not make a clear distinction between national and ethnic minorities, in particular the Silesians and Lemkos. Silesians are not recognized as an ethnic minority, while the Lemkos, who are recognized as an ethnic minority in Ukraine, are defined as a national minority. Legal regulation of the rights of national minorities in Poland has a long history and many positive aspects that Ukraine could adopt. The aim of the article is to determine the positive and negative aspects of the legal regulation of the rights of national minorities in the Republic of Poland.

Key words: national minorities, Republic of Poland, cooperation, Joint Commission, interethnic relations, Ukraine, EU, legal regulation.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1170>
УДК 343.24 (477)

Н. А. Мирошниченко
orcid.org/0000-0003-3693-6815
кандидат юридичних наук,
професор кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Н. В. Басалюк
orcid.org/0000-0002-2429-6964
аспірант кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ: НОВИЙ КОНЦЕПТ

Покарання є одним із центральних інститутів кримінального права, який існує як динамічне явище. Раціоналізація кримінального права, його пенологічний арсенал неможливі без реформування кримінального законодавства і пошуків наукової визначеності: 1) у понятті покарання не лише як справедливої компенсації за шкоду суспільству, державі, особі, але й з урахуванням орієнтації на майбутнє виправлення засудженого; і 2) системи покарань (переліку видів покарань) у руслі людиноорієнтованості, а не як формально-теоретичної проблеми або шляхом механічного переносу іноземних кримінально-правових інститутів у вітчизняне законодавство.

Проектом нового Кримінального кодексу України, підготовленого Робочою групою з розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи, створеної згідно з Указом Президента України від 7 серпня 2019 року № 584/2019, у ч. 1 ст. 3.1.1 поняття покарання визначене як «примусове обмеження у реалізації прав чи свобод людини, що застосовується на підставі КК до особи, засудженої обвинувальним вироком суду за вчинення злочину». Існуюче нині визначення «покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого» (ч. 1 ст. 50 КК) змістовно не відрізняється, адже обидва кодекси – і чинний, і потенційний – зосереджують увагу на «обмеженні прав». Згідно з переліком видів покарань у ч. 1 ст. 3.2.1 Проекту КК за вчинення злочину передбачаються такі види основних покарань: 1) штраф; 2) ув'язнення на певний строк; 3) довічне ув'язнення. Штраф є змішаним видом покарання – може бути основним або додатковим покаранням; як додаткове «може призначатися разом з ув'язненням на певний строк» (ч. 2 ст. 3.2.1. Проекту КК). Система покарань у Проекті КК дає зрозуміти, що «обмеження у реалізації прав чи свобод» стосуються, по-перше, *обмеження майнових прав*. Майнове (фінансове, фіскальне покарання) у вигляді штрафу є гнучким, простим і швидким у застосуванні, у Проекті КК штраф як найменш суворий вид покарання «полягає у грошовому стягненні з особи на користь Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим» (ст. 3.1.3 Проекту КК). Із визначення випливає, що метою штрафу у розумінні авторів Проекту КК є не покриття витрат держави на судочинство шляхом надходжень

до Державного бюджету, а виконання функції компенсації збитків, завданих потерпілому, що неодмінно повинно бути відображено й у інших законодавчих актах. Так, Кабінетом Міністрів України подано Проект Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо механізму фінансового забезпечення відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень», який пропонує доповнити Бюджетний Кодекс України (далі – БКУ) ст. 24-5, яка матиме назву «Державний фонд відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» і створюється у складі спеціального фонду державного бюджету. Джерелом формування Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень якраз будуть кошти, що надходять від виконання покарань у вигляді штрафів. Однак «Державний фонд відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких злочинів», створення якого уже підтримано Урядом, має більш вузьке спрямування, ніж «Державний фонд відшкодування шкоди потерпілим», тому що робить наголос на «насильницьких злочинах», між тим штраф, згідно зі ст. 3.1.7 Проекту КК, призначається за злочини 1–3 ступеня, тому не викликає сумніву, що особа, яка потерпіла від насильницького зникнення (3 ступінь, ст. 4.4.5 Проекту КК) і домашнього насильства (1 ступінь, ст. 4.6.3 Проекту КК), отримає відшкодування із Фонду, однак зловживання опікунськими правами (1 ступінь, ст. 4.6.5 Проекту КК) і розголошення таємниці усиновлення (1 ступінь, ст. 4.6.7 Проекту КК) не є насильницькими, але теж є злочинами, які потенційно каратимуться штрафами. У такому випадку постає проблема, вирішення якої можливе у трьох напрямках: 1) визначення штрафу необхідно уточнити: «полягає у грошовому стягненні з особи на користь Державного фонду або Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких злочинів»; 2) зміни до БКУ повинні передбачати створення саме Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим. Нині названий вище законопроект, яким передбачаються зміни до БКУ, знаходиться на стадії розгляду, однак Головним науково-експертним управлінням уже надано висновок, у якому не лише вказано на окреслену проблему: «потребує в цілому належного обґрунтування пропозиція щодо створення Державного фонду лише для відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень», але й поставлено під сумнів необхідність створення такого Фонду взагалі, оскільки «відповідно до ст. 1177 Цивільного кодексу України передбачено покладення обов'язку відшкодування шкоди, завданої фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, на державу. У цьому аспекті виглядає сумнівним у концептуальному відношенні виокремлення частини фінансового ресурсу державного бюджету у державному цільовому фонді» (Висновок, 2020). Принагідно зазначимо, що у національному законодавстві передбачена можливість відшкодування матеріальної та моральної шкоди шляхом подання цивільного позову в кримінальному судочинстві. Економія часу і можливість вирішення питання про відшкодування в одному кримінальному провадженні є найбільшими перевагами цього інституту, який дозволяє отримати компенсацію потерпілому (див., наприклад, Вирок Придніпровського районного суду м. Черкас у справі № 711/215/19 від 06.02.2019). Однак, маючи виключно цивільно-правову природу, він абсолютно не регламентується матеріальним кримінальним правом, а кримінальне процесуальне законодавство лише частково здійснює його юридичне оформлення на законодавчому рівні (ст. 61, 62 КПК, Глава 9 КПК). Третій варіант вирішення проблеми відшкодування шкоди потерпілому уже відображено у самому Проекті КК, яким уведено поняття «реституції та компенсації», що існують поруч із традиційним штрафом (ч.1 ст.3.7.1. Проекту КК): «особа, яка вчинила злочин, внаслідок якого порушене особисте право потерпілої особи та/або завдана шкода потерпілій особі, територіальній громаді, державі, зобов'язана здійснити реституцію та/або компенсацію». На наш погляд, найбільш вдалим видається залишення розуміння штрафу у традиційному його сенсі – як відшкодування у Державний фонд. Такий підхід був би корисним для вітчизняного законодавства, позбавив необхідності створення спеціальних Фондів, а побудова його цілісного опису не лише би спростила практичне використання, але і відобразила б матеріальну двоїстість, де сплата штрафу особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, була б корисною для держави, а реституція та компенсація – для потерпілого.

Проблемним виглядає і той факт, що у зв'язку із суттєвим скороченням переліку видів покарань, які можуть призначатися за злочини, єдиною альтернативою для штрафу у випадку його несплати є ув'язнення: «у разі призначення штрафу як основного покарання суд у вирокі одночасно визначає строк ув'язнення, на який буде замінено штраф у випадку його несплати, пропорційно несплаченому розміру штрафу, який визначається за правилами заміни покарань» (ч. 3 ст. 3.1.4 Проекту КК). Згідно з чинним КК, штраф можливо замінити громадськими роботами, виправними роботами чи позбавленням волі (ч. 3, ч. 5 ст. 53 КК). Для наочного розуміння проблеми візьмемо ст. 5.8.4. Проекту КК і ч. 1 ст. 309 КК «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту». Згідно з Проектом КК це злочин першого ступеня – за нього передбачено покарання у виді штрафу в розмірі від 250 до 1000 розрахункових одиниць (1 р.од. = 100 грн.) або ув'язнення на строк від трьох місяців до двох років. Згідно з чинним КК кримінальне правопорушення за ч. 1 ст. 309 КК належить до проступків, за нього штраф передбачено серед інших альтернатив, його сума варіюється у межах від 1000 до 3000 н.м.д.г. Таким чином, мінімальний розмір штрафу за цей проступок становить 17 000 гривень, однак суди призначають штраф у такому мінімальному розмірі (див. наприклад Вирок Васильківського міськрайонного суду Київської області у справі № 362/6596/20 від 04.01.2021; Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області у справі № 361/36/21 від 06.01.2021; Вирок Дніпровського районного суду м. Києва у справі № 755/36/21 від 06.01.2021) у меншій кількості випадків, ніж обмеження волі, при цьому звільняючи особу від відбування покарання на підставі ст. 75 КК (див., наприклад, Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова у справі № 750/11336/20 від 25.01.2021; Вирок Святошинського районного суду міста Києва у справі № 759/19519/20 від 25.01.2021; Вирок Рубіжанського міського суду Луганської області у справі № 425/48/21 від 25.01.2021). Згідно з Проектом КК, альтернатива штрафу – лише ув'язнення. Тому у разі, якщо засуджений буде не в змозі оплатити штраф у мінімальному розмірі 250 р.од. (25 000 гривень), «несплачений штраф суд замінює ув'язненням на певний строк із розрахунку один день ув'язнення за три розрахункові одиниці несплаченого штрафу, але не більше ніж максимальний строк ув'язнення за злочин відповідного ступеня» (ч. 3 ст.3.2.8 Проекту КК) – він буде ув'язнений строком на три місяці. У разі встановлення пом'якшуючих обставин із застосуванням ст. 3.2.2. Проекту КК (у чинному КК ст.66) і зменшення розміру штрафу, наприклад, у чотирі рази (див., наприклад, Вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області у справі № 674/1162/20 від 04.01.2021), сума штрафу становитиме 6250 грн., якщо засуджений не зможе її сплатити, його згідно з положенням Проекту КК очікує покарання у вигляді 20 днів ув'язнення, однак, на відміну від чинного КК, у якому ст. 73 КК визначає, що «при заміні або складанні покарань, а також у разі зарахування попереднього ув'язнення допускається обчислення строків покарання у днях», у Проекті КК такі положення відсутні, а ч. 3 ст. 3.1.5 визначено, що «ув'язнення на певний строк призначається у місяцях, роках або роках і місяцях». Які висновки ми можемо зробити на підставі розбору однієї лише статті про «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту»? По-перше, доповнення «у днях» потребує ч.3 ст.3.1.5. Проекту КК. Так, можна апелювати до того, що ч. 2 ст. 3.1.4. Проекту «з урахуванням майнового стану засудженого суд у вирокі може прийняти рішення про: а) сплату штрафу частинами на строк до п'яти років, з визначенням розмірів платежів та періодичності (не рідше ніж один раз на 60 днів), або б) відстрочення його сплати на строк до одного року», однак і чинним КК передбачено можливість розстрочки виплати штрафу (ч. 4 ст. 53 КК), попри це, існує багато ухвал, якими суд саме *замінював* штраф переважно на громадські роботи (причому сума несплаченого штрафу могла становити 850 гривень – це посилення до того, що навіть розділена учетверо мінімальна сума штрафу може виявитися непосильною для сплати (див., наприклад, Ухвалу Сокальського районного суду Львівської області у справі № 454/1925/19 від 14.01.2020; Ухвалу Ірпінського міського суду Київської області у справі № 367/5997/19 від 21.02.2020). По-друге, актуальним у Проекті КК видається доповнення запропонованої системи покарань більш м'яким видом покарання,

який суди могли би призначати у випадках нетяжких злочинів, як «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту», у разі, якщо особа не в змозі сплатити штраф, аби була альтернатива для заміни цього штрафу, і, що не менш важливо – можливість заміни невідбутої частини покарання у вигляді ув'язнення більш м'яким покаранням. Таким покаранням доцільно залишити обмеження волі.

Звісно, такий вид покарання, як громадські роботи, мають обмежений потенціал для відшкодування шкоди й виправлення деліквента. Його призначення є доречним, наприклад, за ст. 178 КК «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків», ст. 179 КК «Незаконне утримання, осквернення або знищення релігійних святинь», ст. 247 КК «Порушення законодавства про захист рослин», більше того, на нашу думку, найбільш дієвими громадські роботи будуть, якщо їх призначення буде пов'язане із конкретним кримінальним правопорушенням (наприклад, громадські роботи у вигляді прибирання/реставрації церковних споруд, у разі якщо особа їх пошкодила), однак є неприйнятними у випадку насильницьких злочинів, наприклад за ст. 126 КК «Побої та мордування».

І громадські роботи, і обмеження волі є невід'ємними складовими частинами майбутньої системи покарань і у теоретичних моделях членів Робочої групи – авторів Проекту КК. Так, Ю.А. Пономаренко пропонує втілити у законодавстві такі види покарань, як: 1) громадські роботи; 2) штраф; 3) обмеження свободи; 4) ув'язнення на певний строк; 5) довічне ув'язнення. Особливо цікавим є новий підхід науковця до обмеження волі як «встановлення особі знаходитися у певні години та дні за місцем свого проживання; встановлення їй заборон знаходження за межами України та в місцях, визначених судом, із превентивною та каральною метою; а також застосування щодо неї засобів періодичного та постійного контролю за дотриманням згаданих правообмежень» (Пономаренко, 2020).

«Ув'язнення, (позбавлення волі)» і «обмеження волі» – схожі за сутністю поняття: відповідно «тримати, забирати» і «встановлювати межі, умови», але відрізняються за ступенем, інтенсивністю і за вживанням у пенологічному арсеналі. Ув'язнення виявляється контрпродуктивним у реінтеграції осіб, які вчинили нетяжкі злочини, а також для окремих категорій осіб (наприклад, вагітних жінок). Ріст кількості ув'язнених призводить до переповнення місць позбавлення волі, що, у свою чергу, унеможливорює належне утримання таких осіб – разом із свободою вони у багатьох випадках втрачають людську гідність, а інколи, через хвороби і погане лікування, і власне життя. Суди і трибунали із прав людини часто визнають такі умови нелюдськими і такими, що принижують честь і гідність людини. Так, за справою «Логвиненко проти України» заявник скаржився на ненадання йому належної медичної допомоги під час тримання під вартою (він хворів на туберкульоз однієї легені). Логвиненко посилався на статтю 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (заборона катування). ЄСПЛ визнав порушення і ст. 3, і ст. 113 (право на ефективний засіб юридичного захисту) (Справа «Логвиненко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 16.05.2019). Реалізація ефективних альтернатив ув'язненню зменшує перенаселеність і спрощує процес адміністрування місць позбавлення волі. Окрім виплат штрафів (за справою «Логвиненко проти України» вона становила 13 500 євро), місця позбавлення волі щороку фінансуються задля будівництва, ремонту, а також харчування і догляду за ув'язненими, тоді як покарання, не пов'язані з ізоляцією засудженого, не лише ефективні, але й порівняно недорогі. Усе це ще більше наголошує на необхідності встановлення такого виду покарань за нетяжкі злочини, як обмеження волі.

На тлі реформування детального розроблення потребуватиме і ювенальна система покарань, доречним буде внесення в перелік видів покарань громадських робіт неповнолітнім особам у віці від 14 до 18 років за нетяжкі злочини та обмеження волі, яке може бути застосоване до неповнолітніх осіб у віці від 16 до 18 років (Мирошніченко, 2019).

У Проекті КК «ув'язнення полягає у строковому триманні та ресоціалізації засудженого в установі виконання покарання» (ч. 1 ст. 3.1.5 Проекту КК) на противагу існуючому сьогодні у ч. 1 ст. 63 КК «позбавленню волі, яке полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу». Строки теж пропонуєть-

ся змінити, так, злочини пов'язані з умисним позбавленням життя людини, можуть каратися до 30 років ув'язнення (що удвічі більше встановленої сьогодні санкції). Доречним є й те, що ця категорія злочинів за проектом КК належить до злочинів найвищого, 10 ступеня. Згідно зі ст. 3.1.7. Проекту КК за них передбачається покарання у вигляді ув'язнення на строк від 20 до 30 років або довічне ув'язнення.

Довічному ув'язненню присвячено ст. 3.1.6 Проекту КК: «полягає у безстроковому триманні та ресоціалізації засудженого в пенітенціарній установі».

Автори Проекту КК через поняття визначають і мету цих покарань, що, крім тримання, передбачають і ресоціалізацію, через що простежується думка, що ув'язнення – покарання, яке найглибшим чином зачіпає внутрішній світ людини. Це покарання покликане не лише захистити суспільство, соціальний баланс, воно повинно ще й трансформувати особистість: відродити, реабілітувати, реінтегрувати. Правила колективного життя засновані на повазі, свободі, порядку, у разі їх порушення караються ізоляцією, дистанцією порушника від суспільства, яка ще й спрямована на примирення його із собою та з іншими. Ув'язнення покликане висловити державний осуд протиправної поведінки, виразити негативну моральну і правову оцінку як самого порушення, так і суб'єкта, що його вчинив, а у деяких випадках – захистити злочинця від негативної суспільної думки, нездорової реакції у вигляді самосуду.

Ув'язнення насамперед спрямоване на обмеження особистого права на свободу.

Загалом реакція держави на вчинене особою кримінальне правопорушення здійснюється у легітимних формах, викликана насамперед публічними інтересами підтримки та зміцнення правопорядку, встановленого в суспільстві для забезпечення соціальної безпеки в усіх її видах і проявах (Стрельцов, Мирошніченко, 2020, с. 152–153). Нейтралізація свободи можлива лише за наявності законної загальносоціальної, репресивно-превентивної мети, яка досягається легальними способами, враховуючи цінність людської гідності, визнаючи право усіх ув'язнених осіб на гуманне ставлення – фізичну, психологічну і моральну недоторканність – і маючи самоціллю захист потерпілого і суспільства із подальшою можливістю соціальної і особистої реабілітації засудженого, його ресоціалізації й реінтеграції. Усі названі аспекти простежуються у Проекті КК шляхом встановлення принципів, які безпосередньо стосуються і системи покарань. Наприклад, ст.1.2.4. Проекту КК (принцип пропорційності) встановлено, що «кримінально-правові засоби є крайніми засобами реагування держави на протиправні діяння», а ст.1.2.6 Проекту, яка закріплює принцип гуманізму, передбачає «гуманне обмеження прав і свобод» і те, що «кримінально-правові засоби не мають на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність».

Викладені у роботі зауваження та пропозиції спрямовані на удосконалення кримінального законодавства, адже кримінально-правова реформа вимагає юридичної логіки і системності з послідовністю основних її складових частин, а не суб'єктивної волі законодавця чи ученого. Її придатність повинна бути перевірена на трьох рівнях: історичному, що виражає спадкоємність, хронологічну еволюцію, оскільки дозволяє побачити як позитивні, так і негативні моменти розвитку системи покарань; теоретичному – як пошук наукової справедливості у вирішенні проблеми адекватного підходу до покарання і його видів, яких сьогодні спіткала законодавча криза; емпіричному – наскільки теорія задовольнить потреби практики.

Література

- Вирок Святошинського районного суду міста Києва у справі № 759/19519/20 від 25.01.2021. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94365889>. – Назва з екрана.
- Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області у справі № 361/36/21 від 06.01.2021. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94024363>. – Назва з екрана.
- Вирок Васильківського міськрайонного суду Київської області у справі № 362/6596/20 від 04.01.2021. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94024432>. – Назва з екрана.
- Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова у справі № 750/11336/20 від 25.01.2021. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94376512>. – Назва з екрана.
- Вирок Дніпровського районного суду м. Києва у справі № 755/36/21 від 06.01.2021. – електронний ресурс. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94048182>. – Назва з екрана.

- Вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області у справі № 674/1162/20 від 04.01.2021. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94087339>. – Назва з екрана.
- Вирок Придніпровського районного суду м. Черкас у справі № 711/215/19 від 06.02.2019. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79651694>. – Назва з екрана.
- Вирок Рубіжанського міського суду Луганської області у справі № 425/48/21 від 25.01.2021. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94360107>. – Назва з екрана.
- Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо механізму фінансового забезпечення відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69543. – Назва з екрана.
- Справа «Логвиненко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 16.05.2019/ *Офіційний вісник України* від 13.12.2019; 2019 р., № 96, стор. 168, стаття 3198.
- Ухвала Ірпінського міського суду Київської області у справі № 367/5997/19 від 21.02.2020. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87802135>. – Назва з екрана.
- Ухвала Сокальського районного суду Львівської області у справі № № 454/1925/19 від 14.01.2020. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86952953>. – Назва з екрана.
- Мирошніченко Н.А. Види покарань, що можуть бути призначені неповнолітнім правопорушникам [тези конференції], Одеса, 2019. – Т. 2. – С. 148–151.
- Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень, Харків: «Право», 2020. – 720 с.
- Стрельцов Є.Л, Мирошніченко Н.А. Підстава кримінальної відповідальності потребує законодавчого закріплення. *Право України*, 2020, № 2, С. 151–163.

References

- Vyrok Sviatoshymskoho raionnoho sudu mista Kyieva u spravi № 759/19519/20 vid 25.01.2021. – Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94365889>. – Nazva z ekrana.
- Vyrok Brovarkoho miskraionnoho sudu Kyivskoi oblasti u spravi № 361/36/21 vid 06.01.2021. – Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94024363>. – Nazva z ekrana.
- Vyrok Vasylykivskoho miskraionnoho sudu Kyivskoi oblasti u spravi № 362/6596/20 vid 04.01.2021. – Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94024432>. – Nazva z ekrana.
- Vyrok Desnianskoho raionnoho sudu m. Chernihova u spravi № 750/11336/20 vid 25.01.2021. – Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94376512>. – Nazva z ekrana.
- Vyrok Dniprovskoho raionnoho sudu m. Kyieva u spravi № 755/36/21 vid 06.01.2021. – elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94048182>. – Nazva z ekrana.
- Vyrok Kam'ianets-Podilskoho miskraionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti u spravi № 674/1162/20 vid 04.01.2021. – Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94087339>. – Nazva z ekrana.
- Vyrok Prydniprovskoho raionnoho sudu m. Cherkas u spravi № 711/215/19 vid 06.02.2019. Rezhym dostupu: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79651694>. – Nazva z ekrana.
- Vyrok Rubizhanskoho miskoho sudu Luhanskoi oblasti u spravi № 425/48/21 vid 25.01.2021. – Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94360107>. – Nazva z ekrana.
- Vysnovok na proiekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy shchodo mekhanizmu finansovoho zabezpechennia vidshkoduvannia shkody poterpilym vid nasylnytskykh kryminalnykh pravoporushen». – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69543. – Nazva z ekrana.
- Sprava «Lohvynenko proty Ukrainy»: rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 16.05.2019/ *Ofitsiyni visnyk Ukrainy* vid 13.12.2019; 2019 r., № 96, stor. 168, stattia 3198.
- Ukhvala Irpinskoho miskoho sudu Kyivskoi oblasti u spravi № 367/5997/19 vid 21.02.2020. – Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87802135>. – Nazva z ekrana.
- Ukhvala Sokalskoho raionnoho sudu Lvivskoi oblasti u spravi № № 454/1925/19 vid 14.01.2020. – Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86952953>. – Nazva z ekrana.
- Myroshnychenko N.A. Vydy pokaran, shcho mozhut buty pryznacheni nepovnolitnim pravoporushnykam [tezy konferentsii], Odessa, 2019. – T.2. – S.148–151 [in Ukrainian].
- Ponomarenko Yu.A. Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen, Kharkiv: «Pravo», 2020. – 720 s [in Ukrainian].
- Streltsov Ye.L, Myroshnychenko N.A. Pidstava kryminalnoi vidpovidalnosti potrebuie zakonodavchoho zakriplennia. *Pravo Ukrainy*, 2020, № 2, S. 151–163 [in Ukrainian].

Анотація

Мирошниченко Н. А., Басалюк Н. В. Покарання за злочини: новий концепт. – Стаття.

Статтю присвячено розгляду нового концепту системи кримінальних покарань, який підготовлений Робочою групою з розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи, створеної згідно з Указом Президента України від 7 серпня 2019 року № 584/2019, і відображений у Проекті Кримінального кодексу України.

Перехід від монополії «злочину» до дихотомії «злочин – проступок», яка з'явилася в КК у липні 2020 року, повинен супроводжуватися цілим процесом створення теоретичної бази, а не формальним (інколи хаотичним) «підгоном» окремих санкцій статей КК під класифікацію того чи іншого кримінального правопорушення; незавершеність кримінально-правової реформи, формально-юридичні неточності і суперечності, недостатня обґрунтованість окремих норм КК вимагають раціоналізації інститутів кримінального права на рівні законодавства.

Реальна можливість, яка може стати дійсністю, – Проект КК міг би вирішити більшість із цих проблем, стати квінтесенцією належного осмислення і розумного впровадження, адже він готується шляхом наукового пристосування новел до вітчизняних реалій, аналізу існуючих проблем теорії і практики кримінального права і законодавства, і, що найважливіше, усе це відбувається шляхом наукових дискусій, які зумовлюють відкидання доктрини апіоризму, залишаючи можливість формування критичної думки.

Сформований у Проекті КК доктринальний пласт із втіленням у ньому юридично значущих конструкцій-принципів, які базуються на якісно нових ціннісних орієнтирах та ідейних установках ненавільницького правосуддя, вбачають у покаранні траєкторію майбутньої реінтеграції для деліквента.

Розкриття сутності покарання, його правової природи, що провадиться на аналітично-термінологічному рівні, у Проекті КК є близьким до існуючого у чинному законодавстві. Натомість система покарань за злочини суттєво відрізняється – згідно з Проектом КК залишаються усього три види покарань за злочини: 1) штраф; 2) ув'язнення; 3) довічне ув'язнення. Ця теорія містить не лише позитивні наукові результати, але й ірраціональні елементи, і при детальному аналізі стає очевидним, що оновлена система покарань потребує хоча б ще однієї складової частини, яка могла би стати альтернативою під час призначення покарання за нетяжкі злочини і заміною штрафу у разі неможливості його сплати. У роботі відстоюється теза про те, що таким видом покарання могло би стати обмеження волі.

Ключові слова: покарання, система покарань, Проект КК, громадські роботи, штраф, обмеження волі, ув'язнення, довічне ув'язнення.

Summary

Miroshnichenko N. A., Basalyuk N. V. Punishment for crimes: a new concept. – Article.

The article is devoted to the new conceptual solution of criminal penalties, which was prepared by the Working Group of the Development of Criminal Law of the Commission on Legal Reform, the Decree of the President of Ukraine of August 7, 2019.

Transfer from the monopoly of «crime» to the dichotomy of «crime – misdemeanor» which happened in the Criminal Code in July 2020, should have been supported by the process of creating of theoretical basis, but not only formal setting up of existing Criminal Code sanctions under criminal offence classification. Formal and legal inaccuracies and contradictions, lack of validity of certain provisions of the Criminal Code require the rationalization of criminal law institutions at the legislative level.

A real opportunity that could be turned into reality is Project of CC which may solve these issues and become the quintessence of appropriate conceptualization and reasonable implementation, since it is being drafted through the way of scientific adoption, analysis of existing issues of theory and practice of criminal practice of said novels to the domestic reality. And most importantly, it is happening during scientific discussions that void the apriorism doctrine and leave a possibility for critical point of view.

A doctrine formed in Project of CC is based on qualitatively new frames of reference and ideological facilities of non-violent justice, acknowledge a new path of future reintegration for an offender.

Revealing of punishment identity and its legal nature, which is being made on analytical and terminological levels, is close to the one existing in current legislation. By its turn, system of punishments and offense by themselves are substantially different. According to the Project of CC only 3 kind of offense would remain, as: 1) fine; 2) imprisonment; 3) life imprisonment. This theory contains not only a positive scientific results, but irrational elements also. Based on detailed analysis it becomes obvious, that updated punishments system, which reveals logical at first glance, needs at least one more component component, that may become an alternative for fine as punishment for petty offense, in case of inability to cover this fine. In this paper, there is strong advocacy for the view that reasonable punishment for such cases would become a limitation of freedom.

Key words: punishment, system of punishments, Draft Criminal Code, public works, fine, restriction of liberty, imprisonment, life imprisonment.

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

Л. І. Кормич, А. І. Кормич Концептуальні засади реформи публічної влади і управління та впровадження моделі «сервісної держави» в Україні.....	5
Г. І. Луцишин, М. П. Гетьманчук Дослідження питання національної консолідації теоретиками українського націоналізму.....	13
О. О. Онищенко Політичні технології та моральний вибір: етичні точки зіткнення.....	21
А. В. Пехник, Ю. В. Завгородня, А. В. Кройтор Трансформаційні процеси освітньої діяльності в умовах COVID-19.....	27
В. А. Явір Політико-правова система крізь призму системного підходу.....	34

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Нигяр Агаєва Влияние социально-экономических реформ на формирование современной семьи (на примере Азербайджанской Республики).....	40
М. М. Богаченко Сучасні наукові концепції політичного менеджменту.....	47
Н. Ю. Горбенко Медіатизація та вплив ЗМІ на політичний порядок денний.....	53
О. В. Єгорова Проблеми формування неурядового сектору в Україні в умовах європейської інтеграції.....	61
Т. М. Краснопольська, І. М. Милосердна Цифрові технології в механізмі взаємодії громадянського суспільства та держави.....	68
Ю. В. Левченко Гендерні квоти та представленість жінок в органах місцевого самоврядування в умовах реформи децентралізації.....	75
С. М. Наумкіна, К. П. Яворська Траєкторія інституційного розвитку сучасної Росії: протистояння модернізації та традиціоналізму.....	82
О. О. Нікогосян Політологічний аналіз місцевих виборів 2020 р. в Україні: уроки для партій і виборців.....	89
В. Є. Походєєва Запобігання корупції в Україні крізь призму медіа: формування антикорупційного дискурсу як превентивний захід.....	96
О. О. Пучков, О. В. Уваркіна Актуалізація особистості військового у реаліях каузальності політичних змін.....	101
К. В. Савон Поняття «діджиталізація» в контексті цифрового уряду.....	107
В. П. Таркін Окремі аспекти використання методів інформаційно-психологічної війни під час пандемії COVID-19.....	112

S. S. Teslenko
Political practices of transformation of East and Southeast Asia countries.....118

N. N. Yagublu
Is libertarianism the new future? Analyzing ideological and philosophical roots of the libertarian thought in the United States.....125

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА БЕЗПЕКИ

О. В. Данилюк
Методика раннього виявлення гібридних загроз в умовах агентурних заходів впливу РФ.....135

N. O. Konorka, T. L. Strykhotskyi
Cultural diplomacy of the Kingdom of Saudi Arabia in the context of the Vision 2030 strategy implementation 143

В. Т. Хакімова
Європейський Союз в епоху постправди: діяльність East StratCom Task Force.....155

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

М. Л. Логвиненко
Природа міжнародного приватного права та його місце у правовій системі.....163

Ю. Е. Мамедов
Концепція прав дитини в ісламській правовій системі.....168

О. Б. Соколовський
Особливості захисту прав національних меншин у Республіці Польща.....174

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Н. А. Мирошниченко, Н. В. Басалюк
Покарання за злочини: новий концепт 180

CONTENTS

THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF LAW AND POLITICS

Kormych L. I., Kormych A. I. <i>Conceptual principles of public authority and governance reform and implementation of a "service state" model in Ukraine.....</i>	5
Lutsyshyn H. I., Hetmanchuk M. P. <i>Research on the issue of national consolidation by theorists of Ukrainian nationalism.....</i>	13
Onyshchenko O. O. <i>Political technology and moral choice: ethical points of contact.....</i>	21
Pekhnik A. V., Zavgorodnya Yu. V., Kroytor A. V. <i>Transformational processes of educational activity in the conditions of COVID-19.....</i>	27
Yavir V. A. <i>Politico-legal system through the prism of a system approach.....</i>	34

ACTUAL PROBLEMS OF FUNCTIONING OF SOCIAL AND POLITICAL INSTITUTIONS

Agaeva N. <i>The influence of socio-economic reforms on the formation of a modern family (on the example of the Republic of Azerbaijan).....</i>	40
Bogachenko M. M. <i>Modern scientific concepts of political management.....</i>	47
Horbenko N. Yu. <i>Mediatization and the influence of the media on the political agenda-setting.....</i>	53
Yehorova O. V. <i>Issues of non-governmental sector formation in Ukraine under the conditions of European integration.....</i>	61
Krasnopolska T. M., Myloserdna I. M. <i>Digital technologies in the mechanism of interaction between civil society and the state.....</i>	68
Levchenko Yu. V. <i>Gender quotas and women's representation in local governments in the context of decentralization reform.....</i>	75
Naunkina S. M., Yavorskaya K. P. <i>The trajectory of institutional development of modern Russia: the confrontation of modernization and traditionalism.....</i>	82
Nikogosyan O. O. <i>Political Science analysis of the 2020 local elections in Ukraine: lessons for parties and voters.....</i>	89
Pokhodieieva V. Ye. <i>Prevention of corruption in Ukraine through the prism of the media: the formation of anti-corruption discourse as a preventive measure.....</i>	96
Puchkov O. O., Uvarkina O. V. <i>Actualization of the military personality in the realities of the causality of political change.....</i>	101
Savon K. V. <i>Determination of digitalization in context digital government.....</i>	107
Tarkin V. P. <i>Some aspects of the use of information and psychological warfare during the Covid-19 pandemic.....</i>	112

Teslenko S. S.
Political practices of transformation of East and Southeast Asia countries 118

Yagublu N. N.
Is libertarianism the new future? Analyzing ideological and philosophical roots of the libertarian thought in the United States 125

ACTUAL PROBLEMS INTERNATIONAL RELATIONS AND SECURITY

Danylyuk O. V.
Methodology for early detection of hybrid threats in the context of active measures of the Russian Federation..... 135

Konopka N. O., Strykhotyski T. L.
Cultural diplomacy of the Kingdom of Saudi Arabia in the context of the Vision 2030 strategy implementation 143

Khakimova V. T.
The European Union in the era of post-truth: the strength of the East StratCom Task Force 155

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL LAW

Logvinenko M. L.
The nature of private international law and its place in the legal system 163

Mammadov Yu. E.
The concept of children's rights in the Islamic legal system 168

Sokolovskiy O. B.
Features of protection of the rights of national minorities in the Republic of Poland 174

ACTUAL PROBLEMS OF PUBLIC AND PRIVATE LAW

Miroshnichenko N. A., Basalyuk N. V.
Punishment for crimes: a new concept..... 180

НОТАТКИ

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 67

Коректор – *В. В. Ізак*

Верстка – *Н. С. Кузнєцова*

Формат 60x84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 22,32.
Замов. № 0521/192. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.